НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

УКРАЇНСЬКА БІОГРАФІСТИКА

BIOGRAPHISTICA UKRAINICA

Збірник наукових праць
Інституту біографічних досліджень

Заснований у 1996 році

Випуск 8

Київ – 2011

УДК 016:929(477)(066)
ББК 63.3(4УКР)-8
У 45

Українська біографістика = Biographistica Ukrainica : зб. наук. праць / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т біографічних досліджень ; редкол. : Т. І. Ківшар (гол. ред.) та ін. – К., 2011. – Вип. 8. – 340 с.

Збірник наукових праць присвячений теоретичним і методичним засадам вітчизняної біографістики як окремої спеціальної історичної дисципліни, історичному досвіду, сучасним проблемам, тенденціям і перспективам розвитку української та світової біографіки та біобібліографії, питанням формування електронних біобібліографічних ресурсів, висвітленню життєвого та творчого шляху відомих діячів науки, освіти та культури України.

Розраховано на вчених, викладачів, студентів і аспірантів вищих навчальних закладів, працівників музейних, архівних і бібліотечних установ, краєзнавців.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ: Т. І. Ківшар, д-р. іст. наук (головний редактор); В. І. Попик, канд. іст. наук (заступник головного редактора); С. М. Ляшко, канд. іст. наук (заступник головного редактора); Н. І. Любовець, канд. іст. наук (відповідальний секретар); В. М. Даниленко, д-р. іст. наук, член-кореспондент НАН України; Л. А. Дубровіна, д-р. іст. наук, член-кореспондент НАН України; Н. П. Марченко, канд. іст. наук; І. Б. Матяш, д-р. іст. наук; О. С. Онищенко, д-р. філос. наук, академік НАН України; В. Ю. Омельчук, д-р.іст. наук; М. М. Романюк, д-р. іст. наук, член-кореспондент НАН України; О. М. Яценко, канд. іст. наук.

Рецензенти:
Ковальчук Галина Іванівна, доктор історичних наук, професор;
Новальська Тетяна Василівна, доктор історичних наук, професор.

Друкується за рішенням Ученої ради Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Збірник зареєстровано Міністерством юстиції України. Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ № 15825-4297Р від 12.10.2009 р.

Збірник зареєстровано Вищою атестаційною комісією України як фахове видання зі спеціальностей «Історичні науки» (постанова Президії ВАК України від 10.03.2010 № 1-05/2) та «Соціальні комунікації» (постанова Президії ВАК України від 10.02.2010 № 1-05/1).

При передруку публікацій посилання на збірник “Українська біографістика” обов’язкове.

No part of this publication may be reprinted without reference to the “Ukrainian biographistics” collection.

© Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського, 2011

ВІД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Восьмий випуск «Української біографістики» виходить у світ у двадцяту річницю незалежності України. Славний ювілей спонукує до осмислення шляху, пройденого вітчизняною біографікою на важливому етапі становлення національного гуманітарного простору. Біографічним дослідженням і публікаціям належить усе більш вагоме місце у відродженні духовності та культури українського народу, утвердженні патріотичної свідомості, зміцненні взаєморозуміння між представниками різних етнічних груп населення. З року в рік невпинно зростає суспільний інтерес до них. З´являються все більш ґрунтовні та різноманітні за своїм характером видання, електронні ресурси біографічного, меморіального спрямування.

З огляду на це, підноситься також важливість наукової рефлексії над процесами розвитку біографічного знання, їх поширення та пропаганди. Відповіддю на виклик часу стало посилення уваги науковців до розробки світоглядних, філософських, теоретичних і методичних проблем, історичного досвіду, сучасних тенденцій і перспектив подальшого розвитку української біографіки як частини гуманітарного знання та важливого явища суспільно-політичного та культурного життя, а також біографістики як спеціальної історичної дисципліни.

Останні роки знаменувалися появою цілої низки ґрунтовних праць, які свідчать про піднесення біографічних студій на принципово новий міждисциплінарний рівень, що відповідає сучасному усвідомленню особистості у всій її складності та багатоплановості, динамізмові розвитку та багато-

манітності взаємодій із суспільством, національним поступом України. Вийшли друком книги визначних істориків, філософів, культурологів, літературознавців Я. Р. Дашкевича «Постаті» (2007), М. В. Поповича «Григорій Сковорода: філософія свободи» (2007), М. Г. Жулинського «Нація, культура, література» (2010). Видано серію досліджень С. М. Ляшко з історії довідкової біографічної справи в Україні, зокрема монографії «Біографічна довідкова справа в Україні (60- ті рр. XIX – 40-і рр. XX ст.» (2006) та «Українські біографічні довідкові видання XIX–XX століття: історичні та теоретико-методичні засади» (2010).

Надбанням громадськості стали ґрунтовні праці, що демонструють багатопланове, на тлі доби та спілкування з сучасниками, бачення визначних постатей діячів української історії та культури. Серед них двотомник О. К. Супронюк «Литературная среда раннего Гоголя» та «Н. В. Гоголь и его окружение в Нежинской гимназии: биобиблиографический словарь» (2009), підготовлений Т. І. Ківшар збірник документів і матеріалів «Народе мій, улюблений...», присвячений дочці С. В. Петлюри Лесі (2009), серія публікацій епістолярної спадщини Є. Х. Чикаленка, В. К. Винниченка, А. В. Ніковського, П. Я. Стебницького, підготовлених Н. І. Миронець, І. М. Старовойтенко, Ю. Середенко, О. П. Степченко.

Неординарні здобутки з´явилися на перетині біографіки та філософських дисциплін, літературознавства. Опубліковані, зокрема, монографії І. В. Голубович «Биография: силуэт на фоне Hutanities (методология анализа в социогуманитарном знании)» (2008) та В. І. Менжулина «Біографічний підхід в історико-філософському пізнанні» (2010), Л. С. Генералюк «Універсалізм Шевченка: взаємодія літератури і мистецтва» (2008).

Кількісний і якісний прорив у справі систематичного розкриття персоналій діячів вітчизняної історії та культури закріпило видання багатотомних «Енциклопедії історії України» й «Енциклопедії сучасної України». Підготовка біографічних матеріалів до цих фундаментальних інформацій-

них зводів стала важливою науково-методичною школою, що збагатила досвід вітчизняної біографічної довідкової справи. Ці напрацювання дали можливість розгорнути роботу з видання низки багатих на персоналії галузевих енциклопедій.

Редакційна колегія та колектив авторів збірника «Українська біографістика», продовжуючи традицію його попередніх випусків, незмінно зосереджують увагу на головному, що відбувається у сфері біографічних досліджень в Україні та світі. Публікації чергового випуску присвячені новим науковим ідеям, підходам і практичним рішенням із їх реалізації, аналізові досвіду та тенденціям розвитку цієї важливої галузі вітчизняної гуманітаристики. Усе це є, насамперед, підсумком здійснених Інститутом біографічних досліджень НБУВ упродовж 2010–2011 рр. планових досліджень, а також творчої співпраці широкого загалу вчених і спеціалістів, які здійснюють біографічні дослідження у різних наукових установах і вищих навчальних закладах України. Чимало публікацій цього випуску стали результатом обговорення актуальних проблем поступу історичної та літературно-мистецької біографіки та біографістики як спеціальної історичної дисципліни на щорічних Біографічних читаннях, присвячених пам´яті засновника та першого директора Інституту біографічних досліджень НБУВ доктора історичних наук, професора В. С. Чишка (1951–2003).

У збірнику висвітлено історію здобутків і творчих пошуків Інституту біографічних досліджень НБУВ упродовж першого десятиліття його діяльності, коли відбувалося становлення новітньої української біографіки та довідкової біографістики (В. І. Попик). Запропоновано оригінальну систематизацію джерел біографічних студій за характером, змістом, видом і цільовим призначенням (С. М. Ляшко). Розглянуто основні жанрові різновиди давніх українських мемуарів, їхні особливості та значення як одного з джерел біографічних досліджень (Н. І. Любовець). Виявлено основні тенденції розвитку української бібліотечної біографіки (Т. І. Ківшар). Здійснено аналіз засадничих принципів вивчення та використання у бі-

ографіці та в музикознавстві національної мистецької епістолярної спадщини (О. В. Бугаєва). У межах шевченкознавчого дискурсу окреслено завдання системного міждисциплінарного вивчення культурної атмосфери, картини світу, побуту, традицій провідних соціальних груп українського суспільства для більш глибокого осмислення життєвого шляху, ідейних і творчих шукань визначних діячів української культури (Л. С. Генералюк). Розглянуто роль і місце новітньої української біографіки для дітей у формуванні єдиного історичного поля суспільства (Н. П. Марченко).

Традиційно, велику увагу приділено персонологічним дослідженням, висвітленню біографій визначних діячів української історії та культури, науки й освіти.

Редакційна колегія «Української біографістики» висловлює сподівання, що опубліковані у збірнику статті та матеріали сприятимуть подальшому розвиткові досліджень актуальних теоретичних і методичних проблем біографічних студій, розширенню їх тематичного діапазону, впровадженню нових дослідницьких підходів і методик, подальшому згуртуванню сил українських біографістів — істориків, літературознавців, культурологів, краєзнавців, професіоналів та аматорів навколо Інституту біографічних досліджень.

Редакційна колегія закликає до співробітництва науковців і спеціалістів архівних, музейних, бібліотечних установ, які займаються дослідженнями у галузі біографіки. З розгортанням відкритого для користувачів мережі Інтернет електронного «Українського національного біографічного архіву», формуванням на його веб-сайті довідкових науково-інформаційних біографічних ресурсів, електронної бібліотеки біографічних видань і персональних сторінок дослідників-біографістів можливості такої співпраці будуть суттєво розширені та сприятимуть консолідації наукового співтовариства.

ТЕОРЕТИЧНІ І МЕТОДИЧНІ ПРОБЛЕМИ БІОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

УДК 929+930.1+ 02:004.0

Володимир Іванович ПОПИК,
директор Інституту біографічних досліджень НБУВ,
кандидат історичних наук (Київ)

ДОСВІД ПЕРШОГО ДЕСЯТИЛІТТЯ ДІЯЛЬНОСТІ ІНСТИТУТУ БІОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ НБУВ НА ТЛІ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ БІОГРАФІСТИКИ

Проаналізовано досвід, здобутий Інститутом біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського у перше десятиліття його діяльності (середина 90-х рр. XX – перші роки XXI ст.). Окреслено теоретичні та методичні напрацювання, що слугують подальшому розвиткові української довідкової біографіки.

Ключові слова: біографіка, Інститут біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, біографічні словники, електронні ресурси біографічної інформації, досвід біографічних досліджень.

Experience gained by Institute of Biographical Researches of the Vernadsky National Library of Ukraine within the first decade of its activity (middle of 1990th – first years of 21st century) is analyzed. Theoretical and methodical ground works, which serve for further development of Ukrainian reference biography study, are defined.

Key words: biography study, Institute of Biographical Researches of the Vernadsky National Library of Ukraine, biographical dictionaries, electronic biographical information resources, experience of biographical researches.

Проанализирован опыт, полученный Институтом биографических исследований Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского

в первое десятилетие его деятельности (середина 90-х гг. XX – первые годы XXI в.). Очерчены теоретические и методические наработки, которые служат дальнейшему развитию украинской справочной биографики.

Ключевые слова: биографика, Институт биографических исследований Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского, биографические словари, электронные ресурсы биографической информации, опыт биографических исследований.

Двадцятиріччя незалежності України спонукує до осмислення шляху, пройденого за ці роки вітчизняною гуманітарною наукою та культурою, узагальнення досвіду, здобутого на важливих напрямах розбудови національного гуманітарного простору. До їх числа належить, безперечно, розвиток біографічних досліджень і публікацій, що сприяв поверненню із забуття багатьох тисяч раніше замовчуваних імен, зміцненню патріотичної свідомості громадян, піднесенню їх інтелектуального та культурного рівня, утвердженню у суспільстві ідеалів гуманізму. З огляду на це, значний інтерес становить аналіз досягнень і невирішених проблем у діяльності наукових інституцій, які розробляють проблеми біографіки і, серед них, Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

При цьому, для розуміння здобутків і завдань розвитку української довідкової біографіки на сучасному етапі особливої значимості набуває детальне аналітичне опрацювання досвіду роботи Інституту біографічних досліджень упродовж першого десятиліття діяльності, оскільки становлення його як академічного дослідницького осередку припало на важливий етап відродження традицій української гуманітаристики, освоєння нею досвіду європейської та світової науки, розширення проблемно-тематичного діапазону досліджень, наполегливих пошуків нових методологічних орієнтирів, не завжди послідовних спроб визначення найбільш плідних спрямувань зусиль наукового пошуку.

Профіль роботи Інституту біографічних досліджень визначений, насамперед, завданнями розробки теоретичних і методичних проблем біографістики як спеціальної історичної дисципліни, а також формування ресурсів довідкової історико-біографічної інформації. Зважаючи на це, у його діяльності відобразилися не лише загальні закономірності розвитку української гуманітарної науки та культури

кінця XX – початку XXI ст., а й найважливіші новітні тенденції еволюції вітчизняної та світової біографіки. Їх аналізові, необхідному для більш чіткого усвідомлення подальших перспектив і чергових завдань розвитку біографічних досліджень в Україні впродовж останніх років, було присвячено низку праць науковців інституту — С. М. Ляшко [5, с. 95–131], В. І. Попика [6; 7; 9; 12; 13], О. М. Яценка [21]. Проте, у цих роботах ще не досягнуто необхідного рівня осмислення того, у чому полягають безперечні досягнення Інституту, які можуть надалі плідно використовуватися у розвиткові біографічних досліджень і науково-видавничої практики, а що відійшло у минуле і має розглядатися переважно в плані історії творчих пошуків останнього десятиліття XX – перших років XXI ст., що, нарешті, виявилося мало перспективним і становить інтерес насамперед як відправний пункт для пошуку принципово відмінних спрямувань творчого пошуку. Зазначене є особливо важливим з огляду на кардинальну зміну ситуації, у якій розвивається дослідницька та видавнича робота — перехід від книжкової до електронної, мережевої культури, що відбувається нині на наших очах. Швидке кількісне та якісне зростання біографічних досліджень і публікацій в Україні та світі, а, крім того, — динамічні трансформації у гуманітарному інформаційному просторі, вимагають постійного переосмислення здобутого досвіду, пошуку нових теоретичних, методичних, а також практичних і організаційно-технічних підходів.

Метою цієї статті є аналіз досягнень Інституту біографічних досліджень упродовж першого десятиліття його діяльності, насамперед, у розвитку теорії та практики формування ресурсів історико-біографічної інформації, а також нерозв´язаних проблем і допущених прорахунків, осмислення яких із висоти сучасного досвіду є важливим для опанування новими дослідницькими підходами та методичними прийомами. Зрозуміло, діапазон дослідницької діяльності інституту впродовж першого десятиліття його діяльності, а особливо у наступний період, є значно ширшим, але обмежені обсяги статті зумовлюють звернення до найважливіших проблем.

Ідея створення у складі Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського спеціалізованого підрозділу, який займався б біографічними дослідженнями, зародилася се-

ред академічної наукової громадськості на самому початку 90-х рр. ХХ ст. Вона мислилася у досить конкретному прикладному плані — як відновлення роботи над фундаментальним «Українським біографічним словником», започаткованої у 1918–1932 рр. академічною Біографічною комісією. Такий підхід цілком відповідав тодішнім уявленням про шляхи відродження національної науки та культури на основі освоєння та продовження здійсненого попередніми поколіннями української наукової і творчої інтелігенції. Взагалі, розмови про необхідність створення національного біографічного словника почалися ще у роки «перебудови», але про практичну реалізацію задуму тоді ще не могло бути й мови. Певною мірою визріванню проекту сприяла й та обставина, що залишки архіву комісії зберігаються у фондах Інституту рукопису НБУВ, а, отже, її методичний досвід був доступним для освоєння та застосування. Автор цих рядків пам´ятає перші ділові обговорення проекту вже у 1991 – на початку 1992 рр. Біля його витоків, як автори початкового начерку, стояли кандидат історичних наук О. К. Янковський, який згодом, на жаль, відійшов від наукової роботи, тодішній керівник Сектору суспільних наук Науково-організаційного відділу Президії НАН України кандидат історичних наук В. С. Чишко та кілька інших фахівців-істориків.

Нині, з певної часової відстані цілком зрозуміло, що назріла в суспільному розумінні, високо патріотична ідея підготовки та видання національного біографічного зводу помітно випереджала на той час внутрішню логіку розвитку української гуманітаристики. Розгортання наукового дослідницького процесу з урахуванням тієї спадщини, яка дісталася незалежній Україні у вигляді відчутних прогалин у розвиткові гуманітарних наук і «непередбачуваності» історичного минулого, вимагало спершу повернення із небуття багатьох і багатьох тисяч достойників, опрацювання їх біографічних матеріалів у формі спочатку хоча б стислих розвідок, наступного написання біографічних статей і нарисів більш широкого формату, видання регіональних і галузевих словників і довідників — тобто, попереднього формування широкої джерельної та історіографічної бази. Однак, на той час розуміння всієї складності завдань, що висувалися на порядок денний, ще не було і не могло бути.

Національний біографічний словник вбачався неодмінним атрибутом утвердження молодої незалежної держави і завдання його підготовки впродовж відносно стислого часу вважалося цілком реалістичним. Наукова та суспільно-політична значущість створення «Українського біографічного словника», сподівання щодо можливості одержання подальшої серйозної підтримки та належного фінансового забезпечення цієї важливої роботи, а головне, неабиякі організаторські зусилля та наполегливість В. С. Чишка сприяли схваленню проекту. Показовим є те, що В. С. Чишко заради нової справи полишив доведену до половини докторську дисертацію з проблематики радянського села, яка в нових суспільних умовах втрачала наукову актуальність.

Підтримка розвитку біографічних досліджень із боку академіка НАН України О. С. Онищенка, а також доктора історичних наук (нині — члена-кореспондента НАН України) Л. А. Дубровіної зробила можливим заснування у складі очолюваного нею Інституту рукопису НБУВ 1 квітня 1994 р. спеціалізованого наукового підрозділу — відділу біографічних досліджень. Рівно через рік — 1 квітня 1995 р. керований В. С. Чишком відділ було перетворено на окремий Інститут біографічних досліджень НБУВ.

Від самого початку роботою Інституту біографічних досліджень постійно цікавився академік НАН України Я. Д. Ісаєвич, який усе життя активно працював на ниві української біографіки. Він гаряче переймався ідеєю створення національного біографічного зводу, певний час, за його розповідями, навіть вів переговори з Видавничим домом Заур (Мюнхен, Німеччина) щодо участі України у реалізації грандіозного проекту Всесвітнього біографічного архіву [10]. На жаль, через незалежні від української сторони обставини, вони не мали позитивного завершення і це переконувало у необхідності розгортання власного проекту безпосередньо в Україні. На початковому етапі розгортання діяльності Інституту біографічних досліджень саме Я. Д. Ісаєвичу належало чимало плідних науково-методичних ідей і практичних ініціатив, які спрямовували роботу інституції в напрямі започаткування справді масштабного та репрезентативного національного меморіалу, покликаного охопити велику масу імен співвітчизників — представників усіх соціаль-

них груп і політичних напрямів, національностей і релігійних конфесій [19, с. 132–135]. Я. Д. Ісаєвич особливо наголошував на неприпустимості обмежитися на сучасному етапі створенням нового словника з кількома сотнями чи тисячами найбільш відомих українських імен. Перші кілька тисяч персоналій, наголошував він під час зустрічей із науковцями інституту, вже достатньо висвітлені у наявній літературі, нехай і з певними недоліками. Такий словник, на його глибоке переконання, нічого не додав би справі дійсного забезпечення зростаючих інформаційних потреб освіти, науки, культури, державного управління, репрезентації України у світі. На думку Я. Д. Ісаєвича, завдання Інституту біографічних досліджень полягало у введенні до наукового обігу систематизованих і точних даних про якомога ширше коло наших співвітчизників — принаймні десятків тисяч людей. Ці принципові положення знайшли відображення і в програмній статті Я. Д. Ісаєвича, якою відкривається перший випуск збірника наукових праць Інституту біографічних досліджень «Українська біографістика» [1].

У початковий період діяльності Інституту біографічних досліджень В. С. Чишком було чимало зроблено для пропаганди ідеї широкого розгортання в Україні біографічних досліджень, об'єднання зусиль науковців для підготовки «Українського біографічного словника», який проголошувався ним пріоритетом національного значення. Новостворений дослідницький осередок публічно декларував себе безпосереднім продовжувачем справи академічної Біографічної комісії 20-х – початку 30-х рр. Водночас, інститут прагнув утвердити себе в якості провідного академічного спеціалізованого центру розробки теоретичних, методичних і практично-організаційних проблем біографічних досліджень в Україні, насамперед, — у галузі підготовки довідкових біографічних і біобібліографічних видань.

У 90-х рр. науковцями Інституту біографічних досліджень було напрацьовано теоретичні, методичні та організаційні засади формування національного біографічного зводу у вигляді багатотомного друкованого словника із застосуванням при цьому нових на той час комп'ютерних засобів збору, систематизації та редакційного опрацювання його матеріалів (безумовно, на тому рівні, який відповідав тодішньо-

му, нерозвиненому з погляду наших днів, станові програмного забезпечення та загальних уявлень про шляхи використання інформаційних технологій). На цій основі було розроблено Редакційну інструкцію «Українського біографічного словника», концептуальні засади програмно-комп'ютерного забезпечення підготовки та видання УБС [2; 19, с. 149–159; 20], низку інших методичних матеріалів для авторів окремих статей та упорядників томів словника. Як виявилося згодом, їхні положення мали більш широке методичне значення — для розвитку науково-довідкової біографічної дослідницької та видавничої справи в Україні загалом. Вони використовувалися згодом іншими науковими колективами при підготовці низки біографічних словників і довідників галузевого та регіонального характеру.

Із ряду вузлових питань, що на той час уже виразно визначилися, як такі, що мають принципове значення для подальшого поступу української довідкової біографістики, Інститутом біографічних досліджень у 90-х рр. XX ст. було організовано наукові дискусії, до участі в яких залучено провідних науковців ряду установ НАН України та університетів. Підсумки цих обговорень дали змогу українським науковцям-біографістам визначити справді виважені наукові підходи, позбавлені політизації, догматизму, національного романтизму та радикалізму у формуванні «колективного портрету» України. Зазначені напрацювання значною мірою стали основою розділу 4 — «Український біографічний словник (УБС): сучасний стан та перспективи створення» монографії В. С. Чишка «Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України» [19, с. 129–158].

Із першочергових питань, що стосувалися підготовки книжкового національного біографічного словника, принципове значення мав у 90-х рр. XX ст. вибір його оптимальної моделі. Він міг стати або класичним зводом біографічних статей, побудованим за абетковим принципом, як і більшість існуючих на той час друкованих національних біографічних словників, або багатотомним виданням, кожна книжка якого містила б статті на всі літери абетки. Така модель, що одержала серед науковців умовну назву «голанської», дає змогу комплектувати кожний черговий том біографічними статтями в міру їх готовності та забезпечує оперативну передачу

книжок до друку. Вона практично зручна й тим, що знімає гостре питання про загальну кількість томів у виданні — за наявності матеріалу серія завжди, у будь який час, може бути продовжена новими додатковими книжками. В Україні подібна модель на кінець 90-х рр. XX ст. уже почала успішно реалізовуватися у продовжуваній серії багатотомного біографічного словника «Українська журналістика в іменах», що готувався Львівською національною науковою бібліотекою імені В. Стефаника НАН України під керівництвом члена-кореспондента НАН України М. М. Романюка.

Питання це, на перший погляд суто практично-організаційне, насправді вимагало глибокого осмислення, а не вольових рішень. Пошук його оптимального розв'язання пов'язаний із необхідністю ґрунтовної оцінки доробку попередніх поколінь українських учених, аналізу набутого ними досвіду та визначення перспективних завдань розвитку вітчизняної довідкової біографічної справи, черговості та динаміки їх вирішення. У 90-х рр. XX ст. йшлося, насамперед, про необхідність тверезого визначення, чи існувала вже на той час достатня джерельна та історіографічна основа для негайного широкого розгортання підготовки багатотомного словника за абетковим принципом, чи здобута вже та «критична маса» напрацювань, яка робить можливою успішну підготовку як першого, так і всіх наступних за абеткою томів?

На жаль, серйозного аналізу, який би враховував також новітні тенденції у розвиткові довідково-біографічної справи, здійснено не було. Зрештою, Інститутом біографічних досліджень було обрано за зразок модель багатотомного словника, побудованого за класичним абетковим принципом, як більш усталену в історії словникової справи та престижну з огляду на необхідність національного самоствердження України як молодої незалежної держави. Певну роль у прийнятті такого рішення відіграло також те, що практичне наповнення електронної бази даних «Українська біографістика», призначеної для технічної підтримки проекту, вже повним ходом здійснювалося за абеткою — починаючи з перших літер. Однак, при цьому, як бачиться з висоти сьогоднішнього дня, не було належною мірою враховано нелегкий зарубіжний досвід підготовки словників, який свідчить про надзвичайну трудомісткість і тривалість роботи над черговими томами абетко-

вих словників. Так, на першій половині абетки зупинилося кілька спроб видання багатотомних біографічних словників у XIX ст. у Росії. Фундаментальний «Російський біографічний словник» за редакцією О. О. Половцова за всіх надзвичайно сприятливих фінансових і організаційних умов готувався та друкувався впродовж майже 50 років. «Польський біографічний словник», що почав готуватися у 20-х рр. XX ст. і виходить друком із 1935 р. [18], досі залишається незавершеним. Не було сповна враховано також уроки діяльності Біографічної комісії УАН-ВУАН, яка у 20-х рр. XX ст. теж розгортала роботу над національним біографічним словником за умов відсутності належної бази у вигляді попередніх енциклопедичних і словникових видань галузевого та регіонального характеру. Ці питання у 90-х рр. не були ще достатньою мірою вивченими. С. М. Ляшко тільки почала їх докладне опрацювання за документами Біографічної комісії, що зберігаються у фондах Інституту рукопису НБУВ. Її ґрунтовне дослідження «Постійна комісія УАН-ВУАН для складання біографічного словника діячів України. 1918–1933» вийшло друком лише у 2003 р. [15].

Із сучасного погляду зрозуміло, що курс на підготовку окремих томів словника як серії, що могла б носити назву, скажімо, «Матеріалів до Українського біографічного словника» за «голанською системою» (коли кожен том містить статті на літери «А» – «Я»), була б в умовах 90-х рр. XX ст. із погляду організаційно-технічного значно більш реалістичною та могла принести реальні результати. Цей урок «втрачених можливостей» виявився дуже корисним досвідом для майбутнього. Значною мірою саме він стимулював трансформацію книжкового словникового проекту у роботу над електронним ресурсом, котрий може без перешкод одночасно наповнюватися у всіх своїх абеткових частинах.

Іншою дискусійною проблемою стали принципи подання в майбутньому «Українському біографічному словникові» персоналій. Його упорядникам насамперед необхідно було обрати оптимальне співвідношення між розміщенням у словнику розлогих життєписів порівняно невеликого кола видатних особистостей і стислим викладом основних фактів життя та діяльності досить значної кількості діячів менш відомих, часто й зовсім забутих, а головне, — не-

достатньо відомих за літературою та джерелами, за якими у багатьох випадках неможливо скласти класичний життєпис. Зазначена проблема жваво обговорювалася. Ми вже згадували про наполягання академіка НАН України Я. Д. Ісаєвича зробити майбутній словник якомога більш широким за кількістю охоплених персоналій співвітчизників. Погоджуючись із авторитетним ученим, провідні спеціалісти Інституту біографічних досліджень не відкидали однак можливості подання великих за обсягом біографічних статей про визначних діячів. Вирішити проблему пропонувалося за рахунок поділу персоналій на декілька категорій відповідно до значимості внеску тих чи інших осіб у історичний і культурний розвиток України. У цьому питанні В. С. Чишко спирався безпосередньо на методичні напрацювання попередників — Біографічної комісії УАН–ВУАН [19, с. 143], хоча вони й не містили такої жорсткої регламентації співвідношень між обсягами біографічних статей. Проте, до кінця проблему так і не вдалося розв'язати: реальне розмаїття матеріалу не завжди втискувалося у запропоновані схеми. Зокрема, не було до кінця зрозумілим, чи існує в сучасних умовах доконечна необхідність подавати у словнику досить великі за обсягами описові життєписи Богдана Хмельницького, Тараса Шевченка, Івана Франка та інших першорядних для національного розвитку України діячів, оскільки їх життя та діяльність уже й поза тим докладно висвітлене у численних фундаментальних наукових працях.

У нерозривному взаємозв'язку з названими вище проблемами постали дискусійні питання про загальні обсяги словника та граничну кількість персоналій, що можуть бути до нього включені. Це, у свою чергу, закономірно висунуло на порядок денний необхідність жорсткого визначення критеріїв відбору до майбутнього словника персоналій із інтенсивно накопичуваної Інститутом біографічних досліджень бази даних «Українська біографістика». У самому загальному плані зазначені критерії було напрацьовано спільними зусиллями науковців Інституту біографічних досліджень і вчених, які активно долучалися до його роботи. Це дало змогу шляхом опрацювання біографічних публікацій і рукописів біографічних статей, що надходили до інституту, визначити певні об'єктивні рубежі між персоналіями, які повинні

включатися до загальнонаціонального біографічного зводу, і тими, що за результатами своєї діяльності не становлять загального інтересу, але цілком відповідають профілю регіональних, місцевих і спеціальних галузевих біографічних словників і довідників.

Водночас питання про загальну кількість томів майбутнього «Українського біографічного словника» та їх обсяг у авторських аркушах остаточно не було вирішене, оскільки в умовах економічної кризи 90-х рр. так і не вдалося розв'язати питання про пріоритетну фінансову та організаційну підтримку проекту. Між тим, як доведено у нових дослідженнях С. М. Ляшко, насамперед обсягами запланованої праці визначаються критерії відбору персоналій, які завжди повинні вироблятися не «в загальному», абстрактно, а під певне конкретне видання [5, с. 139–151].

Невизначеність основних параметрів проектованого видання, інші труднощі, спричинили до того, що частиною науковців почала активно обстоюватися ідея стосовно можливості прискорення видання «Українського біографічного словника» шляхом обмеження його обсягу кількома томами, скажімо, — п'ятьма, трьома, одним — у межах реально на той час можливого, з відповідним запровадженням дуже жорстких критеріїв відбору персоналій (лише найважливіших, найвідоміших імен). Зазначене фактично зводило нанівець сам задум словника як фундаментального національного біографічного зводу, а на тлі наявності у більшості розвинутих зарубіжних країн багатотомних національних біографічних словників виглядало явним анахронізмом.

Зрештою, питання щодо доцільності підготовки «стислого» варіанту УБС було швидко зняте з порядку денного виходом у світ цілої низки вітчизняних популярних довідкових біографічних видань. Подаючи біографічні статті про досить широке коло відомих українських діячів, вони цілком задовольнили загальні пізнавальні інтереси читачів, і водночас ще раз довели, що між науково-популярними та науковими виданнями існує кордон, який не можна ігнорувати.

У підсумку, сама дискусія навколо критеріїв відбору імен до словника, не маючи безпосередніх практичних наслідків, поступово втратила актуальність. Об'єктивно це було пов'язане з формуванням наприкінці XX – на початку XXI ст. принципо-

во нової світоглядної парадигми світової біографістики — тяжіння до якнайбільш повного, без обмежень, розкриття людського потенціалу націй упродовж віків. Електронні бази даних і відкриті електронні ресурси, не будучи зв'язаними граничними обсягами, можуть постійно поповнюватися, але не мають потреби відкидати «зайвий» матеріал.

Зазначені дискусії висвітлили проблему більш високого порядку, яка у 90-х рр. XX ст. ще не могла бути осмисленою, навіть не була явно артикульованою: наскільки ідея створення багатотомного біографічного зводу за зразками національних біографічних словників XIX – середини XX ст. відповідає новітній науковій парадигмі. Адже, класичні багатотомні біографічні словники створювалися у часи панування в науці позитивізму, що спонукав до розлогої описовості, в умовах значно повільнішого, ніж тепер, приросту знань. Та й самі стосунки читача з довідковою літературою носили інший характер. Освічені люди систематично читали енциклопедії та словники. Ці фундаментальні зводи знань в умовах відносно незначної кількості спеціальних публікацій та утрудненості доступу до них, нерідко відігравали для них роль головного джерела ґрунтовної наукової інформації. А для сучасного читача, який володіє доступом до значних масивів диверсифікованої та динамічно змінюваної інформації, першорядне значення має вже не вичерпність біографічних матеріалів, не докладність їхнього викладу, а оперативність, своєчасність оприлюднення нової інформації. У сучасних умовах наявний ресурс біографічної інформації повинен не затверджувати авторитетом фундаментальних видань застарілі, нерідко неточні чи перекручені дані, а гостро реагувати на появу нових відомостей і трактувань.

Проте цей новітній погляд на інформацію як таку, що може і повинна постійно змінюватися, оновлюватися, не відстаючи від динамічного процесу приросту знань, у 90-х рр. минулого століття в українській науці та видавничій практиці ще не вповні визрів. Це значною мірою обумовило те, що проект багатотомного «Українського біографічного словника» розроблявся як «наздоганяючий», а, отже, — вторинний стосовно вже існуючих у світі старих «класичних» словників. Більше того, він навіть і усвідомлювався насамперед як такий, що мусить повторити старі зарубіжні зразки — за-

кономірно пройти той шлях, що пройдений іншими. Певну роль відігравало також недостатньо критичне ставлення до досвіду Біографічної комісії УАН-ВУАН. Значення її методичних напрацювань, можливість їх використання дещо перебільшувалися — без врахування тих величезних змін, що відбулися у суспільстві, гуманітарній науці та видавничо-інформаційній сфері.

Особливої гостроти та значення у дискусіях 90-х рр., організованих Інститутом біографічних досліджень, набуло також питання вибору між суто україноцентричним, етнокультурним підходом до сутності національного біографічного зводу, з одного боку, та державницьким, територіальним принципом, доповненим відображенням персоналій визначних представників української діаспори за межами України. Воно широко обговорювалося на ряді конференцій у Києві та Львові, хоча не знайшло виразного відображення у опублікованих згодом працях. На необхідності формування національного біографічного словника виключно за рахунок персоналій етнічно українських діячів на той час рішуче наполягав авторитетний український історик і громадський діяч Галичини Я. Р. Дашкевич. Водночас, серед київських учених, так само, як і серед науковців майже всіх регіонів України, визнання необхідності застосування державно-територіального принципу у словниково-видавничій роботі практично не викликало ніяких заперечень. Такий досвід відповідав і усталеній світовій практиці спрямування підготовки багатьох наукових і науково-популярних довідкових біографічних видань.

У наступні роки напрацювання вчених-істориків, етнополітологів, культурологів утвердили у суспільній свідомості засади розгляду України як держави з поліетнічним і полікультурним населенням, і це стало відчутною підтримкою принципової позиції Інституту. Відображення у біографічних портретах співвітчизників цілісності історії та культури України у всіх виявах її поліетнічної розмаїтості стало аксіомою. Відповідно до досягнутого у науковому середовищі порозуміння, значну увагу в дослідницькій роботі Інституту біографічних досліджень було надано обгрунтуванню конкретних принципів відтворення у проектованому національному біографічному зводі та в українських біографіч-

них виданнях загалом, поліетнічних і полікультурних реалій української історії, історичних і культурних звязків з іншими народами. З зазначених питань в інституті було підготовлено й опубліковано кілька праць В. І. Попиком [11; 13] і Н. П. Романовою [17]. Власне, на їх матеріалах В. С. Чишком у монографії «Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України» й було викладено підсумкове бачення зазначених проблем [19, с. 136–143].

Водночас, дещо спірними з погляду сучасної науково-інформаційної парадигми довідкової біографістики, вбачаються висловлені нами у 90-ті рр. тези щодо необхідності досить ретельного відбору імен діячів неукраїнського походження — як представників інших народів і держав, так і етнічних меншин України. Вони були слушними для завдань підготовки книжкових видань із їх обмеженими обсягами та, відповідно, дуже жорсткими критеріями відбору імен. Доба електронної інформації на перший план висунула критерії всебічного та якомога більш повного відображення реалій минулого. Це зумовило автора цих рядків у наступному не раз повертатися до зазначеної проблеми та вносити суттєві корективи у її осмислення, поступово наближаючись до її всебічно збалансованого бачення [8].

Інститутом біографічних досліджень напрацьовано також цілу низку методичних проблем підготовки біографічних статей, важливих не лише для майбутньої роботи над «Українським біографічним словником», а й для підготовки різноманітних за тематикою науково-довідкових біографічних видань. Значну увагу, зокрема, було приділено методичним питанням оптимізації побудови біографічних статей і їх структурних частин: заголовної, дефініції, життєпису, бібліографії [4; 5]. Спеціально обговорювалися також питання про написання імен і прізвищ, особливо, коли йдеться про подання російських, польських та інших неукраїнського походження; принципи зазначення найважливіших дат життя та діяльності осіб, що пов'язано з існуючою у довідковій літературі значною плутаниною з датами за різними стилями, а також випадками, коли різні історичні джерела дають відмінні дати. Щоправда, в опублікованих Інститутом біографічних досліджень працях знайшли відображення далеко не всі матеріали з дискусій, проведених у межах конференцій, «круглих столів» і методичних семінарів.

Методичні напрацювання у галузі підготовки словникових біографічних статей частково було реалізовано у підготовлених науковцями інституту численних «типових статтях» (переважно «малого» обсягу) по недостатньо висвітлених на той час у довідковій літературі персоналіях, що були опубліковані у спеціальній рубриці у перших чотирьох випусках продовжуваного збірника наукових праць «Українська біографістика», а також у єдиній опублікованій до цього часу книжці започаткованої інститутом серії «Матеріали до «Українського біографічного словника» (К., 2003).

Неможливість залучення до роботи Інституту біографічних досліджень більш широкого кола спеціалістів, переходу до реальної роботи над підготовкою томів фундаментального «Українського біографічного словника» у жорстких умовах гострої економічної кризи 90-х рр. XX ст. – початку XXI ст., зокрема, у зв'язку із зосередженням усіх, досить скромних фінансових можливостей Академії у науково-видавничій справі на кількох великих енциклопедичних проектах, як найбільш пріоритетних, звичайно, пригальмували діяльність творчого колективу. Проте, не лише відсутність належного фінансового та матеріально-технічного забезпечення стримувала справу. Ставало зрозумілішим, що розгортати систематичне формування томів УБС ще зарано. Адже кожна фундаментальна праця має бути підсумком певного етапу нагромадження нових знань, а не проміжним результатом. Сама логіка розвитку науково-дослідного процесу не дає змоги у період бурхливого нагромадження фактичного матеріалу безпосередньо переходити до підготовки та випуску масштабних — багатотисячних за кількістю імен — друкованих біографічних словників. В умовах справжнього «буму» біографічних публікацій, що розгорнувся з середини 90-х рр., необхідно було дочекатися створення справді «критичної маси» джерельних та історіографічних напрацювань, як основи для здійснення проекту. Без цього рукописи окремих томів «Українського біографічного словника» безнадійно застарівали б, ще не дійшовши до друкарського верстата.

Проте, об'єктивно непроста ситуація, перед якою опинився Інститут біографічних досліджень після передчасної смерті у 2003 р. його засновника та першого директора — доктора історичних наук, професора В. С. Чишка, стала серйозним чинником, що спонукав до переосмислення проблеми, пошу-

ку на найближчу та більш віддалену перспективу ефективних альтернативних шляхів реалізації нагромадженого науковцями інституту потенціалу, значних теоретичних, методичних і практичних (у вигляді розгорнутих електронних баз біографічної та бібліографічної інформації та накопичених у них матеріалів) наробків. Відповідно до загальносвітових тенденцій розвитку науково-довідкової біографічної справи, що визначилися на самому рубежі XX і XXI ст. у зв'язку з бурхливим розвитком новітніх інформаційних технологій і комунікативних мереж, цією альтернативою могло стати лише створення потужних національних електронних науково-довідкових ресурсів історико-біографічної інформації.

Інститут біографічних досліджень уже мав необхідні для подібної непростої трансформації своєї роботи напрацювання. Його важливим досягненням, поряд із розробкою теоретичних і методичних проблем, стало формування електронних баз біографічної та бібліографічної інформації, які вже на рубежі століть містили понад 17 тисяч імен співвітчизників, а також зарубіжних дослідників України та пропагандистів української історії та культури і продовжували безперервно поповнюватися. Підготовлений на її основі Реєстр імен до УБС на літери «А» і «Б» у повністю відредагованому вигляді нараховував понад 3 тисячі імен [16]. Значними були і досягнення у формуванні баз даних із бібліографії джерел української біографістики [3].

Хоча електронні бази даних усе ще розглядалися як суто робочий інструмент накопичення матеріалів і забезпечення редакційної підготовки традиційних книжкових словникових і бібліографічних видань, об'єктивно вони могли бути трансформовані у відкритий для користувачів потужний науково-інформаційний ресурс.

Від середини першого десятиліття XXI ст. під впливом нових реалій у розвитку світового науково-інформаційного середовища, пов´язаних у сфері довідкової біографіки з формуванням масштабних баз біобібліографічної інформації — електронних біографічних архівів, біографічних словників, баз даних із історичної та сучасної біографіки та генеалогії, так званих «відкритих архівів», у Інституті біографічних досліджень відбулася трансформація ідеї створення багатотомного книжкового «Українського біографічного словника» у концепцію формування фундаментального елек-

тронного біографічного зводу — «Українського національного біографічного архіву», як інформаційного комплексу, що має поєднати словниковий довідковий ресурс із біобібліографією, повнотекстовою електронною бібліотекою біографічних текстів і праць із теорії та методики біографістики, базою даних із української іконографії. Такий ресурс, на відміну від виданого друкарським способом, а отже, назавжди завершеного книжкового словника, є безперервно доповнюваним і оновлюваним у будь-якій окремій своїй частині, у залежності від появи нових даних і напрацювань про ту чи іншу історичну особу. Його конструктивні особливості обумовлюють можливість постійного доповнення новими персоналіями, а також присвяченими їм текстами публікацій, електронним відтворенням документів, фото-, аудіо- та відеоматеріалами. Обсяги електронного біографічного науково-інформаційного ресурсу, на відміну від книжкових видань, є практично необмеженими, а наявність електронних систем навігації створює можливість швидкого та зручного пошуку необхідної інформації, її оперативного копіювання та використання у наукових, освітніх і пізнавальних цілях. Під впливом розвитку електронного інформаційного середовища, яке набуває впродовж останнього часу нових якісних характеристик, стає зрозумілою необхідність включення створюваного УНБА до єдиної мережі існуючих біобібліографічних ресурсів різного рівня та призначення (зокрема, освітніх, регіональних, галузевих, тематичних).

Зазначені нові тенденції означають перехід здійснюваних Інститутом біографічних досліджень теоретичних напрацювань і практичних розробок на принципово інший рівень, в іншу площину. У певному сенсі це вступає у протиріччя з принципами і моделями, виробленими впродовж першого десятиліття діяльності Інституту. Однак, однобічні оцінки у цьому плані були б поверховими. У реаліях наукового пошуку на перший план завжди виступають наступність розвитку ідей, концепцій, наукових підходів, безпосередній зв´язок між послідовними, хоча і якісно відмінними за своєю парадигмальною спрямованістю, етапами дослідницької роботи творчих колективів.

Теоретичні та методичні розробки, здійснені Інститутом біографічних досліджень у плані підготовки до створення друкованого національного біографічного зводу, безпере-

чно, відіграли помітну роль у всьому процесі піднесення біографічних досліджень в Україні. Впродовж першого десятиліття діяльності Інституту були визначені та пропрацьовані найважливіші проблеми розвитку вітчизняної довідкової біографіки. Це сприяло підвищенню загального науково-методичного рівня біографічних довідкових видань, здійсненню цілої низки довідково-біографічних проектів у регіонах. Не дивлячись на певну спірність, із погляду сьогодення, окремих напрацьованих тоді підходів, здобутий у 90-х рр. минулого століття досвід має велике теоретичне та методичне значення для подальшого розвитку науково-довідкової біографічної справи в Україні. Насамперед тим, що виразно окреслив як пройдені до кінця шляхи та піходи, що поволі втрачають свою актуальність в умовах сучасної інформаційної революції, так і визначив нові проблеми, які вимагають свого теоретичного та практичного розв'язання, і завдання, що мають бути вирішені на перспективу.

1. *Ісаєвич, Я. Д.* Біографічний словник — національний пріоритет [Текст] / Я. Д. Ісаєвич // Укр. біографістика : зб. наук. праць. – К., 1996. – Вип. 1. – С. 7–9.
2. *Кислов, В. В.* Нові парадигми інформатики та основи комп'ютерного забезпечення біографічних досліджень [Текст] / *В. В. Кислов, О. М. Яценко* // Там само. – С. 130–133.
3. Книжкові джерела української біографістики у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського [Текст] : матеріали до бібліографії (середина XIX–XX ст.) / НАН України, НБУВ, Ін-т біографічних досліджень ; авт.-уклад. Т. В. Куриленко, Н. І. Любовець, О. М. Яценко ; голова редкол. О. С. Онищенко. – К. : [б. в.], 2004. – 367 с. – (Джерела укр. біографістики ; вип. 1).
4. *Ляшко, С. М.* Біографічна стаття: до постановки проблеми [Текст] / С. М. Ляшко // Наук. праці НБУВ. – К., 2001. – Вип. 7. – С. 311–315.
5. *Ляшко, С. М.* Українські біографічні довідкові видання XIX–XX століття: історичні та теоретико-методичні засади [Текст] / С. М. Ляшко. – Запоріжжя, 2010. – 288 с.
6. *Попик, В. И.* Виртуальные библиотеки XXI века и задачи создания Украинского национального биографического архива [Текст] / В. И. Попик // Библиотеки нац. академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития : научно-практич. и теоретич. сб. – К., 2006. – Вып. 4. – С. 26–36.
7. *Попик, В. И.* Украинский Национальный биографический архив – неотъемлемая часть электронных научно-информационных ресурсов славянского мира [Текст] / В. И. Попик // Укр.-македонський наук. збірник. – К., 2006. – Вип. 2. – С. 272–281.

8. *Попик, В. І.* Біографістика і дослідження українсько-російських історичних і культурних взаємозв'язків [Текст] / В. І. Попик // Укр. біографістика : зб. наук. праць. – К., 2009. – Вип. 5. – С. 7–49.
9. *Попик, В. І.* Вітчизняні електронні біографічні інформаційні ресурси: сучасний стан, проблеми і перспективи розвитку [Текст] / В. І. Попик // Наук. праці НБУВ. – К., 2007. – Вип. 19. – С. 501–513.
10. *Попик, В. І.* Всесвітня біографічна інформаційна система і завдання формування Українського національного біографічного архіву [Текст] / В. І. Попик // Там само. – К., 2006. – Вип. 16. – С. 467–481.
11. *Попик, В. І.* Етнічне походження, самоідентифікація і етнокультурна приналежність особи [Текст] / В. І. Попик // Там само. – К., 2004. – Вип. 7. – С. 270–278.
12. *Попик, В. І.* Пріоритети розвитку сучасної української біографістики: вчора, сьогодні, завтра [Текст] / В. І. Попик // Там само. – К., 2005. – Вип. 14. – С. 717–727.
13. *Попик, В. І.* Проблеми відображення в Українському біографічному словнику історичних і культурних зв'язків України з народами Європи і персоналій діячів неукраїнського походження [Текст] / В. І. Попик // Укр. біографістіка : зб. наук. праць. – К., 1996. – Вип. 1. – С. 18–29.
14. *Попик, В. І.* Проблеми розвитку біографічних досліджень та формування вітчизняних біобібліографічних інформаційних ресурсів [Текст] / В. І. Попик // Там само. – К., 2005. – Вип. 3. – С. 15–27.
15. Постійна комісія УАН-ВУАН для складання біографічного словника діячів України. 1918–1933 [Текст] : Документи. Матеріали. Дослідження / авт.-упоряд. С. М. Ляшко ; НАН України, НБУВ, Ін-т біографічних досліджень ; Ін-т рукопису. – К. : НБУВ, 2003. – 688 с.
16. Реєстр імен українського біографічного словника [Текст] : літери А – Б / О. В. Бугаєва [та ін.] ; відп. ред. В. І. Попик ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; Ін-т біографічних досліджень, Укр. біографічне т-во. – К. : [б. в.], 2008. – 158 с. – (Серія «Реєстр Укр. біографічного словника. Робочі зошити» ; вип. 1).
17. *Романова, Н. П.* Критерії відбору імен діячів неукраїнського походження для Українського біографічного словника [Текст] / Н. П. Романова, В. І. Попик // Укр. біографістика : зб. наук. праць. – К., 1999. – Вип. 2. – С. 18–34.
18. *Романова, Н. П.* Польський біографічний словник (Polski slovnik biograficzny). Принципи побудови. Ucrainica [Текст] / Н. П. Романова // Укр. біографістика : зб. наук. праць. – К., 1996. – Вип. 1. – С. 175–177.
19. *Чишко, В. С.* Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України [Текст] / Віталій Чишко. – К., 1996. – 239 с.
20. *Шостак, В. О.* Деякі питання програмно-комп'ютерного забезпечення Українського біографічного словника [Текст] / В. О. Шостак, В. С. Чишко // Укр. біографістика : зб. наук. праць. – К., 1996. – Вип. 1. – С. 115–126.
21. *Яценко, О. М.* Інформаційні технології в діяльності Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського із формування електронних біобібліографічних ресурсів [Текст] / О. М. Яценко // Наук. праці НБУВ. – К., 2006. – Вип. 16. – С. 437–448.

Попик В. І. Досвід першого десятиліття діяльності Інституту біографічних досліджень НБУВ на тлі розвитку сучасної біографістики.

Ключові слова: біографіка, Інститут біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, біографічні словники, електронні ресурси біографічної інформації, досвід біографічних досліджень.

Проаналізовано досвід, здобутий Інститутом біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського впродовж першого десятиліття його діяльності (середина 90-х рр. XX – перші роки XXI ст.) у розвиткові теоретичних, методичних та організаційно-технічних засад довідкової біографістики. Висвітлено питання про дискусії, організовані у цей період із найважливіших проблем біографічної дослідницької справи. Дано характеристику напрацювань інституту, спрямованих на забезпечення формування вітчизняних електронних ресурсів біографічної інформації, показано їх значення для подальшого піднесення вітчизняної біографіки в цілому.

Popik V.I. Experience of the first decade of Institute of Biographical Researches NBUV activity against the background of modern biographical science development.

Key words: biography study, Institute of Biographical Researches of the Vernadsky National Library of Ukraine, biographical dictionaries, electronic biographical information resources, experience of biographical researches.

Experience gained by Institute of Biographical Researches of the Vernadsky National Library of Ukraine within the first decade of its activity (middle of 1990th – first years of 21st century) in the development of theoretical, methodical and organizational and technological backgrounds of reference biography study is analyzed. The questions of discussions, organized within this period on most important problems of biographical researching, are dealt with. Ground works of the institute are characterized, directed on provision of forming electronic biographical information resources of our country; their value is shown for further rising of biography study of our country as a whole.

Попик В. И. Опыт первого десятилетия деятельности Института биографических исследований НБУВ на фоне развития современной биографистики.

Ключевые слова: биографика, Институт биографических исследований Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского, биографические словари, электронные ресурсы биографической информации, опыт биографических исследований.

Проанализирован опыт, полученный Институтом биографических исследований Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского в первое десятилетие его деятельности (середина 90-х гг. XX – первые годы XXI в.) в развитии теоретических, методических и организационно-технических основ справочной биографистики. Освещены вопросы дискуссий, организованных в этот период по важнейшим проблемам биографического исследовательского дела. Дана характеристика наработок института, направленных на обеспечение формирования отечественных электронных ресурсов биографической информации, показано их значение для дальнейшего подъема отечественной биографики в целом.

УДК 929 : 0002.2

Світлана Миколаївна ЛЯШКО,
провідний науковий співробітник
Інституту біографічних досліджень НБУВ,
кандидат історичних наук (Київ)

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА БІОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ: ЗАГАЛЬНЕ І ОСОБЛИВЕ

На основі аналізу методів і сучасних тенденцій у розвитку джерелознавства та біографістики розглядається загальне й особливе у формуванні джерельної бази біографічних досліджень, пропонується систематизація джерел за характером, змістом, видом і цільовим призначенням.

Ключові слова: джерело, джерелознавство, біографія, біографічні дослідження, біографістика.

On basis of analysis of methods and modern tendencies in the development of source and biographical studies general and special features are discovered in formation of source database of biographic researches, sources systematization by character, contents, types and goals of the research.

Key words: source, source study, biography, biographic researches, biographical study

На основе анализа методов и современных тенденций развития источниковедения и биографистики рассматривается общее и особенное в формировании источниковой базы биографических исследований, предлагается систематизация источников по характеру, смыслу, видам и цели исследования.

Ключевые слова: источник, источниковедение, биография, биографические исследования, биографистика.

Біографістика як спеціальна історична дисципліна досліджує людину в історії, історію й еволюцію біографічної творчості та біографічних досліджень як явищ історії, культури та суспільного життя, теоретико-методологічні та методичні засади, джерелознавчі та прикладні проблеми біографічних досліджень [39, с. 94]. Кожний із цих напрямів має свої мету, завдання, історіографію та джерельну базу. Предметною областю біографістики виступає біографічне знання «як історично сформований феномен, вивчення біографій діячів історії і культури з метою збереження і обізнаності наступних поколінь з історичною пам'яттю про співвітчизників…» [39,

с. 99] та, через біографії осіб, — історією країни. Необхідним і важливим етапом дослідження життя особи є відбір / формування бази джерел, адекватних меті дослідження, за допомогою яких дослідник набуває можливість отримати всебічну персонологічну та соціальну інформацію про особу (об'єкт дослідження). Не підлягає сумніву теза, що якість і результативність будь-якої біографічної праці вирішальною мірою залежить від повноти та якості джерел, які використовуються дослідником. Водночас, неможливо створити універсальну класифікацію джерел щодо пізнання життя особи, безперечно достовірну для всіх історико-біографічних досліджень, в основу яких покладена біографія.

Метою нашої статті є спроба: окреслити та охарактеризувати коло джерел за їх пізнавальними можливостями задля використання в біографічних дослідженнях, спрямованих на відтворення біографії особи в історії; звернути увагу на ті джерела, що, на нашу думку, є засадничими щодо різних жанрів біографічних текстів; визначити сучасні тенденції біографічного джерелознавства.

При доборі джерел ми вважаємо за доцільне орієнтуватися як на усталену систему наукових поглядів на історичні джерела (загальне), так і спробувати виокремити серед них специфічні, що виступатимуть базовими саме для біографістики (особливе). Такій підхід, на наш погляд, дасть змогу дослідникові предметніше орієнтуватися у безмежній базі джерел та отримувати за їхньою допомогою інформацію щодо конкретної пізнавальної мети дослідження — створення різних жанрів біографічного знання.

На початку історіографічного огляду звертаємо увагу на відсутність в українській біографістиці узагальнюючих (методологічного спрямування) джерелознавчих досліджень, котрі б давали уявлення про особливості використання джерел у різні періоди розвитку біографічного знання, використання джерелознавчих методик для створення біографій, висвітлюють внесок джерелознавців, істориків у формування джерелознавчої бази біографістики.

Дослідники сучасних історико-біографічних наукових праць значну увагу приділяли аналізові джерел біографістики, розглядаючи їх у різних контекстах. Це стосується досліджень як теоретико-методичного спрямування, так

і прикладного характеру [39, с. 101; 25; 58]. У монографії «Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України» В. С. Чишко, виходячи з того, що джерелознавча база дослідження біографії особи є найголовнішою проблемою історика, акцентує на пріоритетності наукових підходів до біографії, зокрема методів архівної та бібліографічної евристики для «виявлення вичерпного кола прямих, що належать безпосередньо об'єктові, та суміжних документів й історичних джерел, які визначають глибину ретроспективного пошуку» [58, с. 180]. Серед джерел біографістики він називає літописні [58, с. 95–101], агіографічні [58, с. 54], генеалогічні джерела XVII–XVIII ст. [58, с. 105], документи особового походження [58, с. 103, 106], некрологи [58, с. 55] та інші історичні джерела, звертає увагу на їхні особливості, зазначає, що біографія історичної особи не має обмежень у джерелознавчій базі.

Як наукову проблему біографіки розглядає розвиток спеціального напряму біографічного джерелознавства російська дослідниця І. Ф. Петровська, автор чисельних публікацій щодо джерел біографічних відомостей про російських музикантів і письменників [37] та можливостей некрологів і праць із генеалогії в якості біографічних джерел [35; 36]. На її думку, біографічне джерелознавство[1] включає теорію та практику виявлення, вивчення та використання відповідних історичних джерел, які сприяють створенню біографії. Як прикладне, біографічне джерелознавство спирається на загальноісторичне теоретичне джерелознавство.

Довідково-методичний посібник І. Ф. Петровської «Биографика. Введение в науку и обозрение биографических сведений о деятелях России 1801–1917 годов» значною мірою спрямований на характеристику та аналітичний огляд переважно друкованих писемних джерел і методику їх пошуку, тобто джерелознавчу евристику. За таким принципом побудована друга частина праці «Источники биографической информации о россиянах 1801–1917 гг.» — енциклопедії, біографічні та біобібліографічні словники, періодичні та ретроспективні списки службовців, учнів тощо, некрополі, генеалогічні праці, некрологи, архівні матеріали та фонди,

[1] Як свідчать наші дослідження проблеми, термін «біографічне джерелознавство» до наукового обігу введено саме І. Ф. Петровською.

особові архівні фонди. Спираючись на свій багатий практичний досвід, І. Ф. Петровська систематизує за типами видань і жанровими ознаками різноманітні історичні джерела та періодичні видання, а за ознакою походження — матеріали, що зберігаються в архівах, відзначає різницю у прийомах відшукання, а також демонструє можливості залучення та використання джерел різних видів у біографічній творчості [38, с. 91]. Автор наводить перелік основних видів (груп) історичних джерел для біографій (11 позицій) [38, с. 55]. Наголошує, що для написання наукової біографії важливо вивчення всіх доступних історичних джерел, що містять інформацію про особу та її оточення, історичний контекст.

Аналіз сучасного стану виявлення, вивчення та використання джерел до біографій дав змогу авторці оцінити його як незадовільний. Створення уявлень про типи та види біографічних джерел, на її думку, дасть змогу підсилити можливості пошуку та відбору джерел, що відповідають меті дослідження, уточнення суперечливої інформації, посприяє встановленню вірогідних даних і полегшить пошук інших даних про особу в архівах та інших історичних джерелах.

Інша група наукових досліджень представлена теоретико-методичними працями джерелознавців. У контексті джерелознавчих проблем розглядаються можливості окремого виду джерел для історико-біографічних досліджень. Як приклад наведемо дві статті російських дослідників, присвячені зв'язку генеалогічних і біографічних досліджень. А. В. Єлпатьєвський у статті «О документальных источниках современных историко-биографических и генеалогических исследований» [16] на прикладах сучасних діловодних джерел розглядає сфери їх можливого використання в історико-біографічних і генеалогічних дослідженнях.

На думку автора, генеалогічні джерела традиційно використовуються для створення родоводів і вирішення інших питань, що стосуються історії роду, впливу його членів на загальний хід історичного процесу в країні, регіоні тощо, реконструкції соціально-історичного контексту. Історико-біографічні дослідження, на думку автора, базуються на системі документів, що виникли в процесі документування взаємовідносин держави (суспільства) та окремих осіб і «…на сучасних документознавчих уявленнях про документ як засіб

і результат цілеспрямованого віддзеркалення фактів, подій, предметів, явищ об'єктивної дійсності та людської діяльності». Класифікація документів побудована на основі відмінностей у цільовому призначенні документів, що зберігаються в державних і відомчих архівах.

На продовження теми щодо пізнавальних можливостей джерел до генеалогії, інший російський дослідник Д. М. Шаховської у статті «Приемы изучения источников по русской генеалогии в новейшей исследовательской практике» [54] у межах дискурсу історико-генеалогічних досліджень розглядає роль ономастики та генеалогії в дослідженні біографії особи як складової суспільної структури. В історіографічному екскурсі автор звертає увагу на новітні редакції родоводів, виконання обов'язкових дослідницьких процедур, систематичні додаткові джерелознавчі дослідження, уточнення та наповнення їх конкретним матеріалом і доведення їх до сьогодення (підкреслено нами — *С. Л.*), що значно сприяє збагаченню родинних розписів і відповідає сучасному станові практичної генеалогії[2]. Великий обсяг матеріалу, що залучається в процесі дослідження, потребує використання сучасних прийомів його обробки та фіксації, зокрема комп'ютерних технологій.

На дослідження одного з видів джерел особового походження (мемуари), обґрунтування їх значення для біографічних досліджень у теоретико-методичному аспекті спрямовані пошуки українського вченого Н. І. Любовець «Мемуари (спогади) як джерело біографічних досліджень» [28].

Автор розглядає мемуари у контексті українського, російського та європейського матеріалу та досвіду. Простежено процес формування основних тематико-хронологічних комплексів, характерних для української мемуаристики. Наголошено, що використання мемуарів як джерел історичних і біографічних досліджень можливе лише за умови критичного аналізу, що передбачає їх виявлення, відбір, класифікацію, атрибуцію, встановлення часу та місця появи, мотивів створення, текстологічного та герменевтичного вивчення, зіставлення та виявлення їхньої об'єктивної цінності для конкретного біографічного дослідження. Подаються особливос-

[2] Як приклад: дані про родовід Новицьких на порталі «Родовод» (Режим доступу : http:/ru.rodovid.org).

ті та відмінні риси мемуарів-«сучасних історії» та мемуарів-автобіографій.

Загальні тенденції розвитку сучасного біографічного джерелознавства наочно характеризує перелік праць із зазначеної тематики[3]. У новітні часи вітчизняна біографістика значно збагатилася працями (переважно істориків), автори яких, у відповідності до зазначеної мети, використовують різноманітні види історичних джерел. Для більшості робіт притаманні характеристика обраного виду джерела та розкриття, на конкретних прикладах, його інформаційних можливостей (О. А. Брайчевська) [7]. У наведених нижче статтях і публікаціях розкриваються особливості конкретного виду джерел (Граніна О.; архівно-слідчі справи репресованих), їх інформаційний потенціал, методика дослідження (текстовий аналіз документів, порівняльний аналіз з іншими видами історичних джерел, математично-статистичні методи) та введення до наукового обігу через інформаційно-довідкову програму [14]. Увага науковців зосереджується на пошуку та дослідженні епістолярної спадщини представників української наукової та культурної еліти, аналізується характер джерел, можливості їх використання в біографічних працях. Архівні збірки, колекції, фонди особового походження вивчаються й аналізуються з позицій використання документів для вивчення життєвого та творчого шляху представників різних сфер діяльності або їх діяльності в окремі історичні періоди (О. О. Колобов, О. М. Яценко, В. Несторенко, О. Луговський, О. В. Бугаєва, С. Кагамлик) [8; 19; 23; 24, 26; 34; 62].

У наукових розвідках значна увага приділяється джерелам особового походження (мемуари, щоденники, листи, автобіографії). Так, загальній характеристиці та особливостям мемуарів учасників визвольних змагань в Україні (1917–20), використанню їх у біографічних дослідженнях присвячені праці Г. В. Стрельського [49]. Для розкриття наукового внеску в історію, філософію, соціологію М. І. Карєєва, дніпропетровською дослідницею Н. В. Філімошкіною за базове джерело було обрано його спомини «Прожитое и пережитое» [53].

[3] Ми свідомо обмежили коло праць тими, що друкувалися на сторінках «Української біографістики» або були предметом обговорення на конференціях і круглих столах в Інституті біографічних досліджень НБУВ.

До уваги науковців надаються результати архівних розшуків і досліджень епістолярної спадщини представників української наукової та культурної еліти, розкриваються особливості, науково-інформаційні цінності джерел для різноманітних досліджень, зокрема й для біографічних (В. Ляхотський, І. Старовойтенко, І. Цибенко) [29; 48; 55]. Аналізові автобіографічних текстів на прикладі автобіографічних матеріалів І. Франка, їх значущості як для істориків, так і для людини, що їх писала, присвячене дослідження М. І. Гончаренко [13]. Для пошуку нових імен, невідомих біографічних відомостей, пов'язаних, переважно, з конкретною сферою діяльності осіб у відповідний історичний період, залучаються масові джерела (періодика, газети, журнали, листівки) [11; 15; 45]. Як джерело біографічних знань використовуються бібліотечні колекції (Є. Біленький, І. Ціборовська-Римарович) [4; 57], біобібліографічні довідники (Д. В. Устиновський, О. В. Москалець) [33; 52].

Таким чином, серед джерел історико-біографічних досліджень переважають писемні: давньоруські літописи, мемуари (спогади), архівні фонди, архівно-слідчі справи репресованих, преса, історіографічні джерела тощо. Акцент зроблено на досягнення пізнавальної мети із залученням конкретного виду джерела та розкриттям його можливостей відображати біографічні знання. Сучасний рівень історико-наукового пізнання не виключає домінанти одного з видів джерел. Але життя людини неможливо описати за допомогою лише одного виду джерела. Лише використання сукупності історичних джерел, що є результатом пізнавальної діяльності в духовній, матеріальній, природній сферах і носієм інформації про особу в суспільстві, історії, культурі, науці, складає об'єктивну основу гуманітарних наук про людину та її діяльність.

Як приклад із власної практики, наведемо статтю «Керівничий постійної комісії для складання біографічного словника діячів України М. М. Могилянський: досвід просопографічного дослідження» [30], у якій автором були використані можливості джерел різних видів, зокрема, автобіографічні матеріали («Повесть о днях моей жизни. 1890–1905», «В девяностые годы», автобіографічний начерк, написаний 1929 р. на прохання Інституту В. І. Леніна), архіви ІР НБУВ, ЦДМАЛМ, Чернігівського державного ар-

хіву, Російського державного архіву літератури та мистецтва, Державного архіву Російської федерації, Науково-дослідного відділу рукописів Російської державної бібліотеки; особисте листування (декілька сотень листів) із перелічених архівів, а також із фонду відділу рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, ЦДІАК України, фондів Чернігівського літературно-меморіального музею-заповідника М. М. Коцюбинського, Державного музею К. О. Федіна (Москва); літературні, літературознавчі, публіцистичні твори М. М. Могилянського; свідоцтва сучасників. Задля реконструкції окремих фрагментів біографії, поряд із джерелами особового походження, використані історіографічні джерела та враховано культурно-історичний контекст. Усього бібліографія налічує 83 позиції, але можна припустити, що з часом ця кількість лише збільшуватиметься. Отже, висновок про те, що коло джерел щодо біографічних досліджень є неосяжним, не буде далеким від істини.

Суттєві зміни в історичному пізнанні розвинули джерельну базу та дослідницькі методи. У цьому контексті особливу увагу звертаємо на архівно-слідчі справи репресованих, що є унікальним джерелом, бо такого масштабу репресій не було у вітчизняній історії [40]. На шостих Чишківських читаннях (2010) Л. С. Генералюк у якості джерела для реконструкції духовного життя Т. Г. Шевченка використала сукупність джерел, окреслених поняттям «культурна аура садиб українського дворянства» [12].

Коло біографічних джерел поширилося за рахунок залучення до біографічних досліджень таких джерел, як поховальні пам'ятки[4] — некрополі, що є об'єктом і предметом дослідження некрополістики. У специфічній формі вони зберігають пам'ять про найвизначніших представників українського народу. Як зазначається в представлені некрополістики як спеціальної історичної дисципліни (І. Войцехівська і М. Дмитрієнко): «некрополь є усеосяжним, різнопланови м за вмістом і формою, багатющим на відомості та факти документально-речовим довідником з історії краю, який за обсягом не має собі рівних» [10]. У статті Н. І. Любовець

[4] Поховальні пам'ятки як джерела біографістики вивчаються комплексно (речові артефакти, емблематика, епіграфіка, епітафії, цвинтарні книги тощо).

«Видання біографічної некрополістики — джерело для написання біографічних статей про діячів історії, науки та культури України 90-х років ХХ – початку ХХІ ст.» розглядається специфіка інформації, закладеної в ідеї некрополів (історичних кладовищ): точні (достовірні) дати життя, віросповідання, інформація про родинні стосунки, відомості про службове та суспільне становище, оцінка суспільної або професійної діяльності тощо. Цей дослідницький напрям автор статті пропонує назвати біографічна некрополістика [27].

Сучасну біографістику, зокрема біографічні тексти різних жанрів, неможливо уявити без іконографічного ресурсу, що в науковому сенсі презентують зображальні джерела (фото, кіно- і відеофільми, картини, портрети, рисунки). Мистецтвознавці І. І. Цинковська і Г. М. Юхимець надають іконографічним джерелам статус «надзвичайно актуальних і практично необхідних» у біографічних дослідженнях [56]. У контексті традицій і сучасних проблем біографістики автори наголошують на особливостях використання іконографії, розглядають специфіку та особливості носіїв іконографічної інформації за видами, відзначають притаманну їм природу зображення. На думку авторів, наукове та практичне іконографічне забезпечення української біографістики може бути здійснене за умов створення відповідних завданню біографічного дослідження методичної та матеріально-технічної бази.

Наприкінці ХХ ст. у дослідницьку практику увійшло таке поняття як «усна історія». Усна історія є синкретичним поєднанням спогадів про минуле та досвіду участі в певних історичних подіях, що були набуті людиною завдяки соціальній комунікації, суб'єктивно наповнилися різними індивідуальними чи колективними значеннями та збагатилися інформацією, «отриманою зовні» [59]. «Усна історія» набуває чинність у якості дослідницького джерела після переведення її у фіксовану, писемну форму, котра вимагає наукової обробки, коментарів, введення до історичного контексту. Пошлемося на проект «Усна історія Степової України», започаткований Запорізьким науковим товариством ім. Я. Новицького та Інститутом української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, в межах якого за 10 років видано дев'ять томів «Усної історії Степової України» [51] та п'ять томів «селянських» мемуарів, щоденників, листів [32].

З погляду сутності явища, яке досліджує біографістика (у даному разі — наукова біографія особи[5]), можна запропонувати умовну систематизацію джерел за характером, змістом, видом і призначенням, без залучення яких створити біографію неможливо, та яка, на наш погляд, може відповідати особливостям різних жанрів біографічної творчості. При групуванні джерел ми виходили з того, що переважна більшість науковців, які працюють у галузі біографістики, мають справу передусім із писемними джерелами[6]. У конкретному (прикладному) джерелознавстві [18, с. 53, 57] їх умовно класифікують за родово-видовим принципом на п'ять груп (документальні джерела, оповідні джерела, масові джерела, джерела особового походження, матеріали конкретно-соціологічних досліджень), кожна з яких має свої особливості та переваги при доборі, вивченні та використанні при створенні наукової біографії особи.

Найсуттєвішу роль в отриманні базової інформації щодо особи відіграють ті писемні документальні джерела, що виникли одночасно з певними подіями або невдовзі після них і є репрезентативнішими за вірогідністю інформації (першоджерела) [18, с. 86]. Це різноманітні законодавчі документи, акти, грамоти, універсали, службове листування тощо, які свого часу відігравали функціональну правову роль, впливали на хід подій, тобто, були предметом службової або приватної діяльності[7]. До пріоритетних джерел можна віднести й інші документальні джерела: законодавчі (регулюють відповідні сфери суспільних відносин), актові, діловодні, статистичні, дипломатичні, судово-слідчі та інші джерела органів державної (світської) та церковної влади й управління, політичних партій, громадських об'єднань тощо та окремих осіб. Залежно від постановки дослідницького завдання, документ може бути використаний у різних історичних дослідженнях.

---

[5] Наукова біографія як жанр біографічного письма характеризується ступенем використання, аналізу та синтезу документів, методів біографічного пізнання та науковим оформленням [58, с. 174–180].

[6] Писемні вітчизняні джерела формуються в Україні з XI ст. Історія IX–X ст. міститься в джерелах XI–XII ст. та іноземних джерелах (візантійських, європейських) [31, с. 10].

[7] У джерелознавстві за ознакою наближеності до подій і фактів, котрі вони відображають, їх зараховують до історичних залишків [18, с. 98].

Виокремленні джерела є носіями особистої інформації та засвідчують у історико-правовому сенсі окремі факти, що є надійним фундаментом біографії особи. Джерела цієї групи містять відомості, що дають змогу ідентифікувати особу в часі (хронологічні ознаки), просторі (географічні ознаки), соціальній та професійній стратифікації. Без цих первинних відомостей ніякі біографічні дослідження неможливі. Саме ці відомості та факти, засвідчені хронологічними реперами як цілком достовірні, закладені в основу структури дефініції особи всіх жанрів біографічних та історико-біографічних досліджень.

Непрямі документальні генеалогічні джерела (метричні книги[8], шлюбні договори, послужні списки, майнові документи, заповіти, родові герби тощо) [50, с. 126] засвідчують записами такі факти та події, як родинне прізвище, імена батьків, хрещення (народження), вінчання (шлюб), захоронення (смерть), віросповідання конкретних осіб. У них зафіксовано інформацію, що має певний правовий статус, особливо щодо цивільно-правових відносин. Факти, отримані з джерел цього виду, набувають наукову значущість лише тоді, коли дослідник знайде можливість пов'язати їх із додатковими відомостями про приналежність до окремого роду, становим, майновим статусом, освітою, посадами, професійною, суспільною, політичною діяльністю особи та кола осіб, родинні зв'язки яких досліджуються. Про затребування й авторитетність для наукових і практичних потреб метричних книг свідчить початок складання електронної бази даних для каталогу метричних книг, підготовки до видання «Зведеного каталогу метричних книг, що зберігаються в державних архівах України»[9].

За допомогою інших генеалогічних джерел, що використовуються у практиці (родовідні книги, таблиці, розписи тощо), вивчаються та визначаються походження, ступінь спорідненості між відповідним колом осіб, службове становище; для окремих історичних періодів встановлює право на володіння землею, чин, посаду, місце у становій ієрархії та соці-

[8] Метричні книги велися в церковних приходах, починаючи з початку 20-х рр. XVIII до 1918 (не пізніше 1921) р., у радянські часи зберігалися в органах РАГС, передані на постійне зберігання до державних архівів.

[9] Наказ Держкомархіву України від 25.04.2006 № 62.

альній структурі, дають змогу відповісти на питання, яким чином успадковані культурні традиції, звичаї, уявлення визначають поведінку, вибір професії особи у специфічних історичних умовах.

Джерелам особового походження (мемуари, автобіографії, хроніки, щоденники, особисті листи тощо[10]) в історико-біографічних дослідженнях належить особливе місце як першоджерелам, що містять у собі великий пізнавальний ресурс. Рівень інформативності таких джерел тісно пов'язаний з особою автора, його освітою, місцем у суспільно-політичному житті та метою (створення) написання, наближенням до подій. Вони завжди хронологічно обмежені початком і завершенням (мемуари, спогади, щоденники, хроніки), датою народження та датою написання (автобіографія), подіями за короткий проміжок часу (листи). Як правило, коло цих джерел містить також різноманітну інформацію щодо оточення особи. Сама сутність джерел особового походження визначає їхній суб'єктивний характер, особливо в оцінці подій і осіб, що потребує від дослідника доброзичливого критичного ставлення до таких джерел. Перелічені види писемних документальних джерел, джерел особового походження є об'єктами вивчення історичного документознавства, дипломатики, мемуаристики, генеалогії, геральдики, фалеристики, емблематики та ін., і через особу існують у тісній взаємодії між собою та біографістикою.

Історіографічні джерела[11] є суттєвим підґрунтям майже усіх історико-біографічних досліджень (історичний контекст, життєпис, оточення, коло зацікавлень тощо). Їх можна віднести до джерел аналітичного характеру. Джерела цієї групи є доробком і результатом історіографічного дослідження, відбивають рівень знань і сферу їх побутування в суспільстві на час створення, наукові та ідейні погляди авторів. До цієї групи джерел входять синтетичні монографічні дослідження,

---

[10] У джерелознавстві групу джерел, що склалася на основі вражень їх авторів від подій і неможливість впливу на них, відносять до історичних традицій. Як правило, залучені до біографій джерела цієї групи виступають у ролі залишків і традицій [18, с. 98].

[11] За визначанням Л. О. Зашкільняка — це історичний текст наративного чи документального характеру, який містить інформацію про минулі події та явища і постає як результат свідомої пізнавальної діяльності суб'єкта у певних соціально-культурних обставинах [17, с. 14].

наукові статті та публікації, дисертації, різноманітні твори наукової, політичної, навчальної, художньої літератури, публіцистичні та масові джерела (періодика, газети, журнали) про особу, однією з головних ознак яких є наявність оцінки діяльності особи. Такі тексти зберігають інформацію про світогляд творця та оціночні судження щодо об'єкта та предмета дослідження. Відбір джерел цієї групи більш складний.

Ця група дає змогу розкрити широкий тематичний і жанровий діапазон джерел до біографістики та простежити в історіографічному сенсі приростання біографічних і наукових знань. Для прикладу зазначимо, що в Україні протягом 1990–2008 р. стрімко зросла кількість досліджень педагогічної, наукової, літературної діяльності А. С. Макаренка, його біографії. У біобібліографічному покажчику «Спадщина А. С. Макаренка і педагогічні пріоритети сучасності: 1991–2008» на 182 сторінках зафіксовано 958 позицій [46]. У попередньому біобібліографічному покажчику, що вийшов друком у 1956 р. цей перелік налічує 90 позицій на 23 сторінках [1].

Інноваційні підходи сучасних біографічних досліджень дають змогу розвинути біографічні дослідження в різних системах координат і теоретичних концептах, які потребують залучення міждисциплінарних методологій, запропонувати нові погляди на традиційні методики, підходи та структуру досліджень, залучати нові та нетрадиційні джерела тощо. Але біографічні та історико-біографічні дослідження різних жанрів ще довго будуть спиратися на такі домінуючі джерела, в яких міститься як базова, так і аналітична інформація, необхідна для біографічного дослідження конкретної особи, про що ми згадували вище.

Іншим способом групування джерел є поділ їх на навмисні та ненавмисні [5, с. 36–37]. До перших належать джерела, котрі створювалися для майбутнього вивчення нащадками (мемуари, щоденники тощо). Вони передають хронологію історичних подій та їхній зв'язок. Водночас, вони досить часто є ангажованими. Ненавмисні джерела за метою створення та змістом мінімізують можливості автора свідомо нав'язати нащадкам відповідну думку. Прикладом таких джерел можуть бути офіційні документи, які відображають певним чином унормований порядок суспільних відносин, що складається у конкретний історичний час і у конкретному суспіль-

стві та відображає суспільну систему оцінки діяльності осіб. Це стосується нагород орденами та медалями, присудження різноманітних премій і присвоєння почесних звань тощо. Зрозуміло, що наступні часи вимагатимуть корегування таких оцінок, і це наочно навіть на недавніх прикладах світової та вітчизняної історії.

У сучасній історичній науці розроблена класифікація джерел і методів їх дослідження. Проте загальним і особливо важливим видається те, за якими принципами використовуються джерела в конкретному біографічному дослідженні. Найбільш точно, на нашу думку, це сформулював англійський історик і філософ Р. Дж. Коллінгвуд: «Із усіх речей, що сприймає він [історик], немає жодної, яку б він не міг у принципі використати в якості свідоцтва для судження з будь-якого питання, за умови, що він задає вірне запитання. Збагачення історичного знання здійснюється, головним чином, шляхом відшукання засобів того, як використати в якості свідоцтва для історичного доказу той чи інший факт, який історики до сього часу вважали не вартим уваги» [22, с. 235]. Ключовою у цій фразі є думка щодо «вірного питання», яке ставить перед собою дослідник, тобто йдеться про формування мети та завдання дослідження, які є ключовими у визначенні відповідного кола історичних джерел.

Із ним солідарний французький історик М. Блок. Залежно від постановки питання, джерело може повідомляти різну інформацію. Як приклад він наводить житія святих епохи раннього середньовіччя. На його думку, агіографічні джерела, як правило, не містять вірогідних відомостей щодо святих, але вони проливають світло на образ життя та мислення своїх авторів [5, с. 36–37].

Теорія та практика біографістики свідчить, що біографія особи як засіб віддзеркалення її життєвого шляху, структурно складається із базових, зазвичай формалізованих, відомостей щодо неї (дефініція) та дає змогу з високим ступенем вірогідності її ідентифікувати як об'єкт біографічного дослідження у часі, просторі, належності до певної соціально-професійної, етнічної, конфесійної та інших груп суспільства тощо. Іншу складову біографії особи (життєпис[12]) можна умовно означи-

[12] Власне життєпис містить інформацію про участь особи у родинному, суспільно-політичному, державному, науковому, культурному тощо житті та оцінку діяльності [41, с. 52].

ти як історичну та науково-аналітичну. Як свідчать наведені нижче приклади, для розкриття в біографії професійної унікальності людини залучаються різноманітні види писемних джерел, але особливе в кожному випадку визначається метою дослідження. Пояснимо цей тезис на прикладах.

Спробуємо поставити перед собою зазначене вище «вірне запитання», яке слугуватиме дороговказом для дослідника у безмежній базі джерел до «біографії людини в науці». Інтелектуальна історія науки охоплює історію ідей, теорій, концепцій, носієм яких є особа в науці. Тому метою аналітичної частини біографії буде реконструкція інтелектуального розвитку особи, розуміння внутрішніх, когнітивних чинників її розвитку. Однією з суттєвих складових джерельної бази цього конструктивного вузла життєпису виступає творчий доробок особи та її зовнішня оцінка.

Свої погляди на джерела до біографій і підходи до відбору джерел цього виду біографій висловив А. Є. Атаманенко у статті «Деякі проблеми досліджень з історії джерелознавства та археографії» [3]. Він наголошує персонологічні (персоналійні, біоісторіографічні) дослідження, в яких висвітлюється особистий внесок окремих істориків у розвиток джерелознавства й археографії. На думку автора, важливе місце у цих дослідженнях посідає проблема відтворення наукової біографії історика, що передбачає використання відповідних джерел. Умовно він поділяє їх на дві групи: ті, що створені істориком, і ті, що створені іншими особами, урядовими установами, науковими та іншими колективами і стосуються його життя та наукової діяльності [3, с. 18–19]. До першої групи джерел увійшли документи особового походження, діловодні документи, епістолярій, наукові праці, археографічні джерела, маргіналії, некрологи. До другої — рецензії, посилання, біографічні та біобібліографічні праці про вченого та згадки про його роботи, історіографічні дослідження, що характеризують історичну ситуацію протягом його життя та спрямовані, переважно, на пізнання особливого в науковій діяльності особи і дають змогу розглянути та простежити еволюцію її поглядів і напрями наукових пошуків, встановити місце історика в тогочасному історіографічному процесі.

Наприкінці XX ст. у дослідницьку практику біографічного дискурсу увійшли нові поняття: «нова біографічна іс-

торія» [42, с. 264] або персональна історія, «інтелектуальна історія», «інтелектуальна біографія»[13]. Фокус дослідження останнього напряму спрямований на одну зі сфер діяльності — інтелектуальну. Інтелектуальні автобіографії [43] і біографії поки ще залишаються надбанням філософів. Так, в основу інтелектуальної біографії російського філософа Г. Г. Шпета [60, с. 9–18] були покладені матеріали родинного архіву — філософський архів ученого, лекційні курси, конспекти історико-філософського характеру, ненадруковані філософські праці, бібліографічні описи, записники, примітки на полях книг тощо. Його філософська спадщина й архівні матеріали стали джерелом для дослідження «коммуникативного пространства философского сообщества», розгляду проблем «розмов» і спілкування російських філософів початку XX ст. Розмови, зафіксовані у документах, їх співставлення та перехресний аналіз праць і документів інших філософів дали змогу простежити їхнє продовження та розвиток в інтелектуальній творчості російських філософів і створення інтелектуальної біографії Г. Г. Шпета.

Відбір джерел, із одного боку, визначається авторською метою та завданням історико-біографічного дослідження, а з іншого — може бути обмеженим об'єктивним станом джерельної бази, як-от: віддаленістю від нашого часу, рівнем збереженості джерел тощо. Біографічні праці, присвячені стародавній [44] і середньовічній історії, у зв'язку з обмеженістю документів особистого характеру, накладають суттєві обмеження, зокрема на складність їх розуміння для розкриття поставленої мети. Така історична особа у працях дослідників виступає як силует на тлі епохи. Модель «силуетного» опису була запропонована С. С. Авєрінцевим у праці «Плутарх и античная биография» [2]. Автор зробив методологічну спробу окреслити силует Плутарха та додати до нього контрастуюче тло (історична епоха та історія біографічного жанру) [2, с. 227].

Джерельна база біографістики має конкретно-історичні особливості, пов'язані з її формуванням, зокрема, з хронологічними та просторово-географічними чинниками. Останній дає змогу залучати та використовувати джерела, ство-

[13] Довгий час поняття «інтелектуальна історія» та «історія ідей» пов'язувалися з історією філософії, історіографією та біографією ідей.

рені як на етнічній території України, так і джерела, пов'язані з діяльністю української діаспори або ті, що зберігаються за межами України та створені зарубіжними авторами. Важливе значення такій підхід набуває при створенні українського біографічного словника та українського біографічного архіву. До особливостей біографічного знання слід віднести також обов'язкові хронологічні та географічні ознаки у вузькому (конкретна біографія) та широкому змістах (сукупність біографій у довідковій біографістиці).

При відборі джерел історико-біографічних досліджень суттєва роль відводиться спеціальній історичній дисципліні — джерелознавчій евристиці, що займається теорією та методикою пошуку, відбору та обліку необхідної дослідникові джерельної інформації. Ця наукова дисципліна використовує надбання історичної бібліографії (довідники, покажчики, каталоги, реферативні збірники) й архівознавства (архівні путівники, каталоги) [6, с. 32]. Робота у цьому напрямі розпочата в Інституті біографічних досліджень НБУВ. Співробітниками Інституту підготовлені два випуски «Книжкові джерела української біографістики у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського». В якості носія біографічних відомостей про осіб, причетних до історії України, виступає друковане видання — книга. Інформацію у посібнику систематизовано за видами видань і жанрами документів: довідкові видання, монографії, підручники, збірники наукових праць, ювілейні та презентаційні видання, краєзнавчі дослідження (середина XIX–XX ст.; 2001–2003). Кожне видання супроводжується аналітичними довідками та характеристикою біографічної інформації [20; 21]. Метою зазначених науково-інформаційних видань є ознайомлення дослідників, науковців, аматорів і широкого загалу з напрацюваннями вітчизняної біографістики, інформаційними можливостями джерел і забезпечення пошуку необхідних відомостей у фондах бібліотеки.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що у своїй розвідці ми намагалися окреслити лише загальні підходи до розуміння загального та особливого щодо використання джерел у біографічних дослідженнях. Складність цієї проблеми полягає у тому, що джерелами для біографістики виступає вся сукупність історичних джерел.

Загальне, на нашу думку, полягає у тому, що джерелознавство у системі історичних наук допомагає досліднику відібрати, класифікувати, дослідити історичні джерела, перевірити їх засобами системи спеціальних правил і методів (прийомів, способів і засобів), розкрити їх пізнавальну, методологічну, світоглядну, конструктивно-критичну та прогностичну функції та використати в науково-дослідній діяльності.

Особливе визначається тим, що обсяг джерельної бази, її склад і характер у галузі біографістики завжди визначаються завданням і характером дослідження. Залежно від мети і пізнавальних завдань конкретного біографічного дослідження вчений обирає пріоритетні за інформаційно-пізнавальними можливостями джерела та поєднує їх у комплекс джерел із наступною класифікацією та добором оптимальних методів розкриття їх змісту. При цьому важливо пам'ятати, що обрані джерела пов'язані між собою метою та предметом дослідження, співвідносяться між собою та можуть бути інтерпретованими за умов урахування їх системних зв'язків. При формуванні джерельної бази використовуються методи джерелознавчого аналізу та синтезу, відповідні до обраних видів історичних джерел.

На загал біографічні дослідження базуються на спільній для гуманітарних наук сукупності історичних джерел[14]. У цій царині зібрані різні за своєю природою та пізнавальними можливостями для біографічних досліджень види джерел. Пошуками, вивченням, використанням джерел у конкретних історичних дослідженнях займається практичне джерелознавство за допомогою методів відповідних спеціальних історичних дисциплін. «Як галузь історичної науки джерелознавство спирається на теорію і методологію, сукупність вихідних принципів і методів, які властиві певному напряму науки і яким керується дослідник». У предметному плані історичне джерелознавство окреслює джерелознавство певних історичних наук [9, с. 103; 18, с. 57], а в проблемному — джерелознавство окремих проблем науки чи її напрямів. У цьому сенсі може йтися про джерелознавство біографістики.

[14] Прикметник «історичний» підкреслює традиційний взаємозв'язок джерелознавства з історичною наукою.

1. *А. С.* Макаренко : бібліогр. покажчик [Текст] / уклад. И. П. Тертичний. – К., 1956. – 23 с.
2. *Аверинцев, С. С.* Образ античности [Текст] / С. С. Аверинцев. – СПб. : Азбука-Классика, 2004. – С. 225–465.
3. *Атаманенко, А. Є.* Деякі проблеми досліджень з історії джерелознавства та археографії [Текст] / А. Є. Атаманенко // Історіограф. та джерелознавчі проблеми історії України. Образи науки : міжвуз. зб. наук. праць. – Д. : Вид-во ДУ, 2000. – С. 13–21.
4. *Біленький, Є.* Матеріали бібліотеки Шадоурів у фондах НБУВ як джерела з біографістики та бібліографії [Текст] / Є. Біленький // Наук. праці НБУВ. – К., 2001. – Вип. 7. – С. 440–452.
5. *Блок, М.* Апология истории или ремесло историка [Текст] / М. Блок ; перевод Е. М. Лысенко. – М. : Наука, 1973. – 230 с.
6. *Богдашина, О. М.* Джерелознавство історії України: питання теорії, методики, історії [Текст] : навч.-метод. посібник / О. М. Богданина. – 3-е вид., доп. та переробл. – Х. : Сага, 2008. – 214 с.
7. *Брайчевська, О. А.* Давньоруські літописи як складова частина джерельної бази УБС [Текст] / О. А. Брайчевська // Укр. біографічний словник: історія і проблематика створення : матеріали наук.-практ. конф. (Львів, 8–9 жовтня 1996). – Л., 1997. – С. 17–18.
8. *Бугаєва, О. В.* «Український музичний архів» як біографічне джерело [Текст] / О. В. Бугаєва // Укр. біографістика : зб. наук. праць. – К., 2005. – Вип. 3. – С. 318–323.
9. *Варшавчик, М.* Джерелознавство історичне [Текст] / М. Варшавчик // Історична наука: термінологічний і понятійний довідник. – К. : Вища шк., 2002. – С. 103–105.
10. *Войцехівська, І.* Некрополістика [Текст] / І. Войцехівська, М. Дмитрієнко // Спеціальні історичні дисципліни : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / І. Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В. В. Томазов, М. Ф. Дмитрієнко та ін. – К. : Либідь, 2008. – С. 384–390.
11. *Гайдабура, В. М.* Преса України періоду німецько-фашистської окупації як джерело біографічних досліджень з історії театру (1941–1944) [Текст] / В. М. Гайдабура // Бібліотека. Наука. Культура. Інформація : наук. праці НБУВ / відп. ред. О. С. Онищенко. – К., 1998. – Вип. 1. – С. 435–439.
12. *Генералюк, А. С.* Вплив культурної аури садиб українського дворянства на індивідуальну картину світу Шевченка [Текст] / А. С. Генералюк // Укр. біографістика : зб. наук. праць. – К., 2011. – Вип. 8.
13. *Гончаренко, М. І.* Автобіографія як біографічне джерело [Текст] / М. І. Гончаренко // Укр. біографістика : зб. наук. праць. – К., 1999. – Вип. 2. – С. 221–227.
14. *Граніна, О.* Архівно-слідчі справи репресованих як історико-біографічне джерело [Текст] / О. Граніна // Укр. біографічний словник: історія і проблематика створення : матеріали наук.-практ. конф. (Львів, 8–9 жовтня 1996). – Л., 1997. – С. 38–40.
15. *Денисенко, В.* Часопис «Киевские епархиальные ведомости» як джерело української біографістики [Текст] / В. Денисенко // Наук. праці НБУВ. – К., 2004. – Вип. 13. – С. 46–61.
16. *Елпатьевский, А. В.* О документальных источниках современных историко-биографических и генеалогических исследований [Текст]

/ А. В. Елпатьевский // Археографический ежегодник за 1971 год. – М. : Наука, 1972. – С. 72–88.
17. *Зашкільняк, Л.* Сучасна світова історіографія [Текст] : пособник для студ. істор. спеціальн. ун-тів / Л. Зашкільняк. – Л., 2007. – 312 с.
18. Історичне джерелознавство [Текст] / Я. С. Калакура (керівник авт. кол.), І. Н. Войцеховська, Б. І. Корольов та ін. : підручник для студ. істор. спеціальн. вищ. навч. закладів. – К. : Либідь, 2002. – 483 с.
19. *Кагамлик, С.* Матеріали до біографій українських церковних і культурних діячів у документах фонду Києво-Печерської лаври [Текст] / С. Кагамлик // Укр. біографічний словник: історія і проблематика створення : матеріали наук.-практ. конф. (Львів, 8–9 жовтня 1996). – Л., 1997. – С. 56–57.
20. Книжкові джерела української біографістики у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського [Текст] : матеріали до бібліографії (сер. XIX–XX ст.) / авт.-укл. Т. В. Куриленко, Н. І. Мельник, О. М. Яценко. – К., 2004. – 365 с. – (Джерела укр. біографістики ; вип. 1).
21. Книжкові джерела української біографістики у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського [Текст] : матеріали до бібліографії (2001–2003) / авт.-укл. Н. І. Мельник-Любовець, О. М. Яценко. – К., 2006. – 204 с. – (Джерела укр. біографістики ; вип. 2).
22. *Коллингвуд, Р.* Идея истории. Автобиография [Текст] / Р. Коллингвуд. – М., 1980. – 485 с.
23. *Колобов, О.* Документи особового походження як основний елемент джерельної бази для складання біографічного словника [Текст] / О. О. Колобов // Укр. біографічний словник: історія і проблематика створення : матеріали наук.-практ. конф. (Львів, 8–9 жовтня 1996). – Л., 1997. – С. 59–62.
24. *Колобов, О. О.* Значення фондів особового походження для історико-біографічних досліджень [Текст] / О. О. Колобов // Укр. біографістика : зб. наук. праць. – К., 1999. – Вип. 2. – С. 201–212.
25. *Куриленко, Т. В.* Комп'ютерна база даних «Джерела національної біографістики» і перспективи її використання для інформаційно-бібліографічного забезпечення біографічних досліджень [Текст] / Т. В. Куриленко, Н. І. Любовець, О. М. Яценко // Наук. праці НБУВ. – К. : НБУВ, 2002. – Вип. 8. – С. 404–410.
26. *Луговський, О.* Документи з особового складу ВНЗ України як джерело для вивчення наукової діяльності [Текст] / О. Луговський // Наук. праці НБУВ. – К., 2005. – Вип. 14. – С. 820–835.
27. *Любовець, Н. І.* Видання біографічної некрополістики — джерело для написання біографічних статей про діячів історії, науки та культури України 90-х років XX – початку XXI ст. [Текст] / Н. І. Любовець // Наук. праці НБУВ. – К., 2005. – Вип. 14. – С. 779–792.
28. *Любовець, Н. І.* Мемуари (спогади) як джерело біографічних досліджень [Текст] / Н. І. Любовець // Наук. праці НБУВ. – К., 2009. – Вип. 24. – С. 277–292.
29. *Ляхотський, В.* Епістолярія як джерело біографічних досліджень життя та діяльності діячів української культури, науки, політики

[Текст] / В. Ляхотський // Укр. біографічний словник: історія і проблематика створення : матеріали наук.-практ. конф. (Львів, 8–9 жовтня 1996) . – Л., 1997. – С. 79–81.
30. *Ляшко, С. М.* Керівничий постійної комісії для складання біографічного словника діячів України М. М. Могилянський: досвід просопографічного дослідження [Текст] / С. М. Ляшко // Укр. біографістика : зб. наук. праць. – К., 2010. – Вип. 6. – С. 136–176.
31. *Макарчик, С.* Писемні джерела з історії України [Текст] : курс лекцій / С. Макарчик. – Л. : Світ, 1999. – С. 10.
32. Мемуари та щоденники [Текст] / упоряд. А. Бойко, В. Мільчев, А. Андрєєв та ін. – Запоріжжя : Тандем-У, 2006. – Т. 9 : Джерела з історії Південної України. – 632 с.
33. *Москалець, О. В.* Біобібліографічні джерела для вивчення біографій українських музикантів [Текст] / О. В. Москалець // Укр. біографістика : зб. наук. праць. – К., 2008. – Вип. 4. – С. 252–260.
34. *Нестеренко, В.* Матеріали Кам'янець-Подільської філії Державного архіву Хмельницької області – важливе джерело для вивчення біографій історичних персоналій України 20–30-х років 20 ст. [Текст] / В. Г. Нестеренко // Укр. біографічний словник : історія і проблематика створення : матеріали наук.-практ. конф. (Львів, 8–9 жовтня 1996). – Л., 1997. – С. 84–86.
35. *Петровская, И. Ф.* Труды по генеалогии как источник биографических сведений о русских писателях XIX – начала XX века и их окружении [Текст] / И. Ф. Петровская // Рус. литература. – Ленинград : Наука, 1982. – № 2. – С. 204–212.
36. *Петровская, И. Ф.* Некрологи в русской печати XIX – начала XX века [Текст] / И. Ф. Петровская // Там же. – № 3. – С. 222–227.
37. *Петровская, И. Ф.* Еще раз об источниках биографических сведений о русских писателях и их окружении [Текст] / И. Ф. Петровская // Там же. — 1984. – № 2. – С. 192–202.
38. *Петровская, И. Ф.* Биографика: Введение в науку и обозрение биографических сведений о деятелях России 1801–1917 годов [Текст] / И. Ф. Петровская. – СПб. : Logos, 2003. – 490 с.
39. *Попик, В. І.* Біографістика [Текст] // Спеціальні історичні дисципліни : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / І. Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В. В. Томазов, М. Ф. Дмитрієнко та ін. – К. : Либідь, 2008. – С. 94–103.
40. *Преловська, І.* Методика дослідження біографій діячів УАПЦ 1920–1930-х років у контексті едиційної археографії [Текст] / І. Преловська // Наук. праці НБУВ. – К.: 2006. – С. 521–530.
41. *Редакційна* інструкція Українського біографічного словника // Укр. біографістика : зб. наук. праць. – К : БМТ, 1996. – С. 52.
42. *Репина, Л. П.* История исторического знания [Текст] : пособие для вузов / Л. П. Репина, В. В. Зверева, М. Ю. Парамонова. – 2-е изд. – М. : Дрофа, 2006. – 288 с.
43. *Рікер, П.* Інтелектуальна автобіографія. Любов і справедливість [Текст] / П. Рікер. – К. : Дух і літера, 2002. – 114 с.
44. *Русяева, А. С.* Исторические личности эллинско-скифской эпохи (культурно-политические контакты и взаимовлияния) [Текст] /

А. С. Русяева, А. Б. Супруненко. – К. ; Комсомольск : Археология, 2003. – 320 с.
45. *Солонська, Н. Г.* Українська книгознавча преса як джерело для створення Українського біографічного словника («Бібліологічні вісті», 1913–1930) [Текст] / Н. Г. Солонська // Бібліотека. Наука. Культура. Інформація : наук. праці НБУВ / відп. ред. О. С. Онищенко. – К., 1998. – Вип. 1. – С. 425–430.
46. *Спадщина А. С.* Макаренка і педагогічні пріоритети сучасності: 1991–2008 (до 120-річчя від дня народження) : біобібліогр. покажчик. – К., 2008. – 182 с.
47. *Старовойтенко, І.* Листи Євгена Чикаленка як джерело дослідження його видавничої діяльності [Текст] / І. Старовойтенко // Наук. праці НБУВ. – К., 2005. – Вип. 14. – С. 859–870.
48. *Старовойтенко, І.* Листування Євгена Чикаленка як джерело дослідження біографій громадсько-культурних діячів кінця XIX – початку XX ст. [Текст] / І. Старовойтенко // Наук. праці НБУВ. – К., 2006. – Вип. 16. – С. 558–581.
49. *Стрельський, Г. В.* Мемуари як джерело біографічних досліджень про сучасників визвольних змагань в Україні (1917–1920) [Текст] / Г. В. Стрельський // Бібліотека. Наука. Культура. Інформація : наук. праці НБУВ / відп. ред. О. С. Онищенко. – К., 1998. – Вип. 1. – С. 451–460.
50. *Томазов, В.* Генеалогія історична [Текст] / В. В. Томазов // Спеціальні історичні дисципліни : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / І. Н Войцехівська (кер. авт. кол.), В. В. Томазов, М. Ф. Дмитрієнко та ін. – К. : Либідь, 2008. – С. 123–131.
51. Усна історія Степової України [Текст] / гол. ред. А. В. Бойко. – Запоріжжя : АА Тандем, 2010. – Т. 8. – 362 с.
52. *Устиновський, Д. В.* Літературна біобібліографія як джерело збереження і передачі персонологічної інформації [Текст] / Д. В. Устиновський // Укр. біографістика : зб. наук. праць. – К., 2005. – Вип. 3. – С. 287–301.
53. *Филимошкина, Н. В.* Мемуары и дневники как источник по проблеме «Историки и история» (по материалам текстов Н. И. Кареева, Ю. В. Готье, С. Б. Веселовского) [Текст] / Н. В. Филимошкина // Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України : розвідки з теорії та методології досліджень : міжвуз. зб. наук. правь. – Д. : Вид-во Дніпроп. нац. ун-ту, 2008. – С. 183–191.
54. *Шаховський, Д. М.* Приемы изучения источников по русской генеалогии в новейшей исследовательской практике [Текст] / Д. М. Шаховской // Археограф. ежегодник за 1988 год. – М. : Наука, 1989. – С. 93–103.
55. *Цибенко, І.* Епістолярій М. С. Грушевського як джерело дослідження біографії вченого [Текст] / І. Цибенко // Наук. праці НБУВ. – К., 2006. – Вип. 16. – С. 515–521.
56. *Цинковська, І. І.* Проблеми іконографічного забезпечення української біографістики [Текст] / І. І. Цинковська, Г. М. Юхимець // Бібліотека. Наука. Культура. Інформація : наук. праці НБУВ. – К., 1998. – Вип. 1. – С. 403–408.

57. *Ціборовська-Римарович, І.* Стародруки як джерело біографічних досліджень [Текст] / І. Ціборовська-Римарович // Наук. праці НБУВ. – К., 2004. – Вип. 13. – С. 34–46.
58. *Чишко, В. С.* Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України [Текст] / В. С. Чишко. – К. : БМТ, 1996. – 239 с.
59. *Швайба, Н.* Усна історія як історіографічний дискурс [Текст] / Н. Швайба // Усна історія : теорія та практика / упоряд. А. Бойко, С. Білівненко, Ю. Головко та ін. – Запоріжжя : Тандем-У, 2008. – С. 3–8.
60. *Щедрина, Т. Г.* «Я пишу как эхо другого …». Очерки интеллектуальной биографии Густава Шпета [Текст] / Т. Г. Щедрина. – М. : Прогресс-Традиция, 2004. – 416 с.
61. *Щоденник* мешканця села Вознесенка Трохима Кармазя (1906–1918) [Текст] / упоряд. Ю. Каптюх, В. Стойчев, В. Кармазина. – Запоріжжя, 2010. – Вип. 1 : Вознесенські старожитності. – 158 с.
62. *Яценко, О. М.* Особові справи архиву УВУ (Мюнхен) як джерело для наповнення біографічною інформацією «Українського біографічного архіву» [Текст] / О. М. Яценко // Наук. праці НБУВ. – К., 2005. – Вип. 14. – С. 744–779.

Ляшко С. М. Джерельна база біографічних досліджень: загальне і особливе.

Ключові слова: джерело, джерелознавство, біографія, біографічні дослідження, біографістика.

Проаналізовано історичні джерела за їх пізнавальними можливостями задля використання в сучасних історико-біографічних дослідженнях. Запропоновано підходи до виокремлення загального та особливого щодо використання джерел у біографічних дослідженнях, а на цій основі — умовну систематизацію джерел за характером, змістом, видом і цільовим призначенням. Відзначено складність проблеми, зміст якої полягає у тому, що джерелами для біографістики виступає вся сукупність історичних джерел. Окремо наголошено роль і значення джерел особового походження та джерел, що містять аналітичну інформацію. Зосереджено увагу на формуванні мети та завданні дослідження, що є ключовими у визначенні відповідного кола історичних джерел. У проблемній площині історичного джерелознавства (джерелознавство окремих проблем науки або її напрямів) поставлено питання щодо джерелознавства біографістики.

Liashko S. M. Source base of biographical researches: general and special.

Key words: source, source study, biography, biographic researches, biographical study.

Historical sources are analyzed by their cognitions for usage in modern historical and biographic researches. Approaches to separation of general and special features are introduced as to usage of sources in biographical researches and based on this systematization of the sources by character, contents,

types and goals of the research was suggested. Special attention is drawn to complexity of the problem, which lies in the fact that historical sources in total are sources for biographical study. Role and meaning of sources of special origin and sources containing analytical information is especially underlined. Special attention is paid to formation of goal and task of the research, which are of primary importance in determination of proper range of historical sources. In the range of the source study problems (source study of definite scientific problems or its braches) question is put as to source study of biographical study.

Ляшко С. Н. База источников биографических исследований: общее и особенное.

Ключевые слова: источник, источниковедение, биография, биографические исследования, биографистика.

С целью использования исторических источников в современных историко-биографических исследованиях были проанализированы их познавательные возможности. Для использования источников в биографических исследованиях были предложены подходы для выделения общего и особенного, и на этой основе — условная систематизация источников по характеру, смыслу, виду и целевому назначению. Отмечена сложность проблемы, смысл которой заключается в том, что источниками для биографических исследований является вся совокупность исторических источников. Обращено внимание на источники личного происхождения, а также на те виды источников, в которых заключена аналитическая информация. Акцентируется внимание на определении цели и задач исследования, которые являются ключевыми в определении круга источников. В проблемной плоскости исторического источниковедения (источниковедение отдельных проблем науки или ее направлений) поставлен вопрос об источниковедении биографистики.

.

УДК 929.82-94 «11–17»

Надія Іванівна ЛЮБОВЕЦЬ,
старший науковий співробітник
Інституту біографічних досліджень НБУВ,
кандидат історичних наук (Київ)

УКРАЇНСЬКА МЕМУАРИСТИКА XII–XVIII СТ.: БІОГРАФІЧНА СКЛАДОВА

Розглянуто основні жанрові різновиди давніх українських мемуарів (автобіографії, щоденники (діаріуші), подорожні записки, криптомемуари) та їхні особливості. Зроблено аналіз історичного наративу та автобіографічних елементів, які вони містять, виокремлено критерії еволюції української мемуаристики.

Ключові слова: мемуаристика, давні українські мемуари, історичний наратив, біографічна складова, еволюція української мемуаристики.

The main genre types of ancient Ukrainian memoirs (autobiographies, diaries (diariushi), travelling notes, cryptomemoirs) and their peculiarities are discovered. Historical narrative and autobiographical elements they contain are analyzed; criteria of Ukrainian memoiristics evolution are distinguished.

Key words: memoiristics, ancient Ukrainian memoirs, historical narrative, biographical component, Ukrainian memoiristics evolution

Рассмотрены основные виды давних украинских мемуаров (автобиографии, дневники (диариуши), подорожные записки, криптомемуары). Сделан анализ исторического нарратива и автобиографических элементов, содержащихся в них, выделены критерии эволюции украинской мемуаристики.

Ключевые слова: мемуаристика, давние украинские мемуары, исторический нарратив, информационная составляющая, эволюция украинской мемуаристики.

Для сучасної української історіографії характерним є тяжіння до антропологічно орієнтованої соціальної історії та її персоналізації. У зв'язку з цим інтерес до мемуарів як до культурно-історичного феномену (в широкому розумінні) та історико-біографічного джерела (у вузькому значенні) є цілком зрозумілим і закономірним. Дослідники все більше зосереджуються на з'ясуванні статусу та соціальної ролі конкретних осіб як творців історичного процесу. Українська традиція до персоналізації історії, що бере свій початок із XVII ст., на жаль, була перервною, що пов'язане з окремими періода-

ми підпорядкування українських земель сусіднім державам. Тоді на порядок денний поставало питання необхідності слідування єдиній імперській (австро-угорській, польській, російській) історіографії, де національні аспекти історії окремих територій та їх діячів не були актуальними.

З огляду на те, що в сучасному інформаційнішому просторі не приділяється достатньої уваги українським мемуарам, надзвичайно важливим, на нашу думку, стає дослідження інформаційних можливостей давніх українських мемуарів (зокрема і їхньої біографічної складової) та актуалізація їх культурно-історичного та джерелознавчого значення. Так, електронний ресурс «Википедия» (російська версія — «Мемуары» : http:// ru.wikipedia.org /wiki/) у розділі «Давні мемуари» взагалі не згадує зразки українських давніх мемуарів. Українська версія «Вікіпедії» («Мемуари» : http:// uk.wikipedia.org /wiki/) дає досить стислу інформацію про українські мемуари загалом і давні в тому числі. Більш інформативними щодо мемуаристики є матеріали, розміщенні на сайті Інституту історії України НАН України [61].

Хронологічно межі нашого дослідження обумовлені його тематичною спрямованістю й охоплюють період XII–XVIII ст. Нижня межа визначається тим, що у XII ст. з'являється перший зразок українських мемуарів — «Автобіографія» Володимира Мономаха, а верхня — тим, що закінчуються, на нашу думку, часи, коли писати та читати мемуари було прерогативою досить обмеженого кола людей. Не зважаючи на досить малу кількість власне мемуарів, які нам вдалося виявити, в цей період проходить процес становлення традицій української мемуаристики, що характеризувався широким розвитком жанрово-стильових пошуків українських мемуаристів, зміни їх соціального статусу та цільових настанов.

Мета роботи — на основі всебічного аналізу творів мемуарної літератури означеного періоду визначити їхнє місце та роль у вітчизняному культурно-історичному процесі, дослідити жанрові різновиди української мемуаристики та їхню біографічну складову. Поставлені завдання спричинили і логіку викладу матеріалу: не за хронологічним, а за предметно-тематичним принципом (жанрові різновиди).

Найбільш інформаційно насиченими, з погляду персоналістики, при дослідженні давніх часів української історії, є такі види мемуарної літератури як автобіографії, подорож-

ні записки, історико-мемуарні повісті, щоденники та криптомемуари[1].

Мемуари (фр. *memoires* — спогади) — це оповідь у формі записок від імені автора про реальні події минулого, учасником або очевидцем яких він був. Отож, у мемуарах, перш за все, представлене суб'єктивне осмислення певних історичних подій, життєвого шляху конкретно-історичної постаті із залученням документів, співвіднесенням власного духовного досвіду автора з внутрішнім світом його героїв, соціально-психологічною природою їхніх учинків, мотивацією дій і рішень. У сучасній історіографії українські мемуари XII–XVIII ст. розглядаються у контексті історико-джерелознавчих, літературознавчих, психологічних і філософських студій [4; 8, 9; 12; 13; 27; 29––34; 38; 40–50; 53–55; 58]. При дослідженні особливостей давніх українських мемуарів автори послуговуються такими категоріями як «самототожність письменника»[2], «самосвідомість», «національна свідомість», «автокомунікація», «авторефлексія», «наратив»[3]. З погляду мемуаристики для нас цікавим і важливим є визнання того, що автор мемуарів, як правило, впевнена у собі, авторитетна, самодостатня особистість, здатна до переосмислення своїх дій, вчинків, історичних подій. А сам процес написання мемуарів є авторефлексією, але вона не є процесом, замкнутим у якомусь індивідуальному просторі самосвідомості а, навпаки, є здатністю людини рефлексивно віднестися до себе [21]. Це виявляється в осмисленні та переживанні людиною як окремої дії, вчинку, так і смислу буття, що переростає в діалог автора з самим собою (або уявним співрозмовником), коли він може себе захищати, або засуджувати в цій дискусії, що

[1] **Криптомемуари** — приховані форми мемуарів (передмови та післямови видавців до стародруків тощо). Термін введено Іваном Крипякевичем у ст. «Спомини Ів. Федоровича про початки друкарства на Україні» [28].

[2] **Самототожність** (самтожність) письменника — теоретико-методологічне поняття, підпорядковане ідентичному прочитанню та тлумаченню літературно-художньої творчості та твору в єдності з їх автором. Йдеться про пізнання неповторно-індивідуального закону творчості письменника, де принципи, вироблені чи осягнені, «вгадані» талантом через відповідний соціальний та естетичний досвід протягом свого літературного шляху, реалізовані з більшою чи меншою повнотою в цілому творчому доробкові [40; 41; 43; 44].

[3] **Наратив** (англ. і фр. narrative — розповідь, оповідання, від лат. narrare — розповідати) — поняття філософії постмодерну, котре фіксує процесуальність самоздійснення як спосіб буття тексту.

сприяє зіставленню різних поглядів, пошуку істини, і є важливим етапом в становленні самототожності автора мемуарів.

Тому дослідження мемуарів дає нам багатий матеріал для виявлення причин тих чи інших учинків і, зокрема, спонукальних мотивів написання мемуарів.

Проблемі самототожності письменника в українському літературознавстві присвячено монографію [41] та окремі статті [43; 44; 49], в яких висловлюється думка, що будь-який твір є виявом самореалізації автора, об'єктом вивчення його духовного світу та національних особливостей. Концептуальна спрямованість поняття самототожності — «…відстоювання, захист таланту як вищої гуманітарної цінності з його правом на власну мистецьку «законотворчість», засіб на захист і розуміння національної його специфіки» [44, с. 7]. Самототожність авторів мемуарів, таким чином, виявляється саме шляхом наративу. Цей термін запозичений із історіографії, де виникає у межах концепції «наративної історії», що трактує зміст історичної події не як обґрунтований об'єктивною закономірністю історичний процес, а як виникаючий у контексті розповіді про подію та іманентно пов'язаний із інтерпретацією [22; 58]. Класичною сферою виникнення та функціонування наративу виступає історія, як теоретична дисципліна. У межах наративної історії сенс події трактують не як створений «онтологією» історичного процесу, а як той, що виникає в контексті розповіді про подію та іманентно пов'язаний з інтерпретацією. Історія, як теоретична дисципліна, конституюється в постмодернізмі як наратологія: за оцінкою Х. Райта, рефлексія над минулим — це завжди розповідь, наратив, організований ззовні, — за допомогою внесеного розповідачем сюжету [58]. У традиційному розумінні наратив визначається як текст, що описує якусь послідовність подій (те саме, що історія, розповідь, оповідання) і є «формою дискурсу[4], через яку ми реконструюємо та репрезентуємо минулий досвід для себе і для інших» [58]. Таким чином, наратив, з одного боку, є своєрідним вікном до індивідуального людського досвіду (погляд на світ очима автора-розповідача), а з іншого — особлива форма освоєння людиною реальності шляхом оповідання (опові-

[4] **Дискурс** — це єдність безпосередньо мови та зовнішніх чинників, що впливають на її особливості. Літературний або історичний дискурс для передачі повідомлень використовують різні мовні засоби та різні засоби невербальної комунікації.

ді, розповідання), шляхом створення історій (мемуарів), що засвідчує необхідність використання міждисциплінарних зрізів (як мінімум — історичного та літературознавчого) при дослідженні спогадів.

Виникнення мемуарів пов'язане, з одного боку, з появою у суспільстві потреби в історичному переказі, коли розповідь очевидця або учасника подій набуває окремої цінності саме як особисте свідоцтво, яке виділяється із загального (офіційного) історичного оповідання, з іншого — з виникненням у людини потреби поділитися своїм життєвим досвідом (чи-то з широким колом читачів, чи з кровними нащадками), викласти й оцінити власне бачення подій, свою роль і місце в них. Це є виявом особистої самосвідомості автора мемуарів і свідченням відсутності стороннього авторитету. Саме потреба читача в такого роду текстах дає нам змогу говорити про висування в системі культури специфічних мемуарних функцій, які полягають у задоволенні потреби в індивідуалізованій (хоча і суб'єктивній) історичній інформації, що засвідчує їх історико-джерелознавче та культурологічне значення.

Виходячи з основних критеріїв мемуарної літератури, про що йшлося вище, до найстаріших українських мемуарних творів[5], які дійшли до нас, можна віднести наступні жанрові різновиди: автобіографію з «Повчання» Володимира Мономаха (XII ст.), автобіографічну повість «В пам'ять дітям своїм і внукам, і всему потомству» Турчиновського Іллі (XVIII ст.) та «Автобіографічну «сказку» малоросійського літописця Стефана Лукомського (XVIII ст.); подорожні записки — «Житіє і ходіння Данила» (XII ст.) та «Мандрівні записки» В. Григоровича-Барського (п. п. XVIII ст.); так звані криптомемуари — передмови та післямови до окремих стародруків (XVI ст.); історико-мемуарну повість Богдана Балики «Про Москву, про Дмитрія, царика московського ложного» (п. п. XVII ст.); діаріуші (щоденники) — «Діаріуш, або Список дій правдивих…» Атанасія Филиповича (1646 р.), «Діаріуш або Денні записки» Дмитра Туптала (к. XVII – поч. XVIII ст.), «Подорожній діарій» Пилипа Орлика (поч. XVIII ст.), діаріуші Миколи Ханенка, П. Д. Апостола та Якова Маркевича (XVIII ст.), «Щоденник Генеральної канцелярії за 1722–1723 рр.»

[5] У даній статті ми розглядаємо лише ті мемуари, автори яких народилися, проживали та працювали в Україні. А мемуари про Україну іноземних авторів залишили поза межами дослідження.

Пилипа Васильовича Борзаківського та Павла Ладинського. Як бачимо, мемуарна традиція в Україні започатковується автобіографією[6], що є частиною «Поученія» Володимира Мономаха («Повчання дітям та «Кто прочтет» Володимира Мономаха, яке складається з трьох самостійних частин: власне «Повчання», «Літопису» його життя («Автобіографії») та листа («грамотіци») постійному політичному суперникові — князеві Олегу Святославичу. Ця пам'ятка давньоруської літератури не була типовою для України тих часів. Загалом, жанр автобіографії з'явився на українських землях значно пізніше у XIX ст. Лише авторитет Володимира Мономаха як можновладця, сильної особистості й освіченої особи дав йому змогу створити цей зразок мемуарної літератури у XII ст. Його твір зовсім не схожий на агіографічні твори (в основі яких лежав образ великого грішника та його каяття) та літописи (де

[6] **Автобіографія** (греч. autos — сам, bios — життя, grapho — пишу) — форма біографії, де головним героєм є автор; зазвичай пишеться від першої особи та охоплює велику (або найважливішу) частину її життя. У розвитку автобіографії прослідкуються чотири періоди, що збігаються з епохами потрясінь і переворотів, оскільки за таких обставин окремі особи відчували гостру потребу в самовираженні — і створювали видатні твори, тим самим, творячи жанр автобіографії. Як літературний жанр автобіографія зароджується в пізній античності на ґрунті індивідуалістичного самовідчуття, що зароджується одночасно з поняттям особи («Сповідь» Блаженного Августина (354–430) — психологічна сповідь на прикладі опису власного життя). Після Августина аж до епохи Відродження та Реформації не було створено жодної значної автобіографії. Жанр автобіографії піднявся на новий рівень головним чином завдяки Бенвенуто Челліні (1500–1571 — «Життя Бенвенуто»), Дж. Кардано (1501–1576 — «Про моє життя»). У XVII ст. жанр автобіографії розвивається англійським письменником Джоном Баньяном (1628–1688) у творі «Милості Божою, такою, що зійшла на головного грішника» (1666) — класичний приклад духовної автобіографії. Початком сучасного жанру автобіографії вважають «Сповідь» («Прогулянки самотнього мрійника», 1802) Жан Жака Руссо (1712–78), яка отримала свій розвиток у XIX ст. у творах Б. Франкліна, А. Ламартіна, Жорж Санд, А. Герцена, Т. Шевченка та ін.

Специфіка автобіографії полягає у високій мірі тотожності розповіді автора з тим особистим досвідом, який ним описується. Творець автобіографії завжди дивиться на світ крізь призму своєї особистості; він показує світ таким, яким той існує (чи повинен існувати) для цієї людини, в ній і через неї. Обов'язковою суттєвою властивістю відношення «я — світ» є глибоке самоусвідомлення та певна щирість і внутрішня правдивість, яка є гласом совісті. Особливо відвертою є лише сповідь «внутрішнього» біографа. Йому одному відомо те, чого не може висловити і описати жодна інша людина. В автобіографії важливий хід внутрішніх подій, генезис особистих рішень, психологічна мотивація вчинків. Будь-який результат чи певний підсумок з'являється у процесі свого народження.

йшла констатація основних фактів політичного життя), що були основними літературними жанрами того часу. В автобіографії Володимир Мономах постає перед нами людиною, якій притаманні і сумніви, і каяття, але не вони визначають його як особистість. Основне своє завдання він вбачає у вихованні своїх дітей (у широкому розумінні — до них зараховує і всіх князів) на прикладі власних походів проти половців, поляків, князів-заколотників. Із лаконічних фраз вибудовується оригінальний, скріплений літописною манерою художній стиль. У автобіографічній частині (охоплює 1066–1117 рр.) автор наголошує свої настанови прикладами з життя[7]. Автобіографічний жанр дає змогу Володимирові Мономаху створити широкомасштабну панораму подій, що розгорталися на території тогочасної Київської Русі, Польщі, Чехії. Хронологічно автобіографія охоплює його життя з 13-річного віку: «А тепер я вам розповім, діти мої, про труд свій, тому що труждався я, походи діючи і лови, [з] тринадцяти літ» [7], охоплюючи досить великий просторовий і часовий відрізок і є, з одного боку, документальним свідченням пережитого автором, його духовним портретом, з іншого — історичним нарисом про події тогочасного політичного життя: «А з Чернігова до Києва зо сто разів їздив я до отця, — за день переїжджав я [сю путь], до вечерні. А всіх походів [зробив я] вісімдесят і три великих, а решти не пам'ятаю, менших» [7]. Змальовуючи своє життя, Володимир Мономах не намагається прикрасити чи приховати свої вчинки (негативні, чи позитивні): «І мирів учинив я з половецькими князями без одного двадцять, і при отці, і без отця, і скоту даючи [їм] багато, і багато одежі своєї. І пустив я князів половецьких ліпших із оков стільки: Шаруканевих двох братів, Багубарсових — трьох, Осінєвих братів — чотирьох, а всіх інших ліпших князів — сто. А самих князів бог живими в руки [мені] дав [таких]: Коктуся з сином, Аклана Бурчевича, таревського князя Азгулуя [та] інших витязів молодих п'ятнадцять, — і цих, живих привівши [і] порубавши, повкидав я в ту річку Сальницю. По черзі перебито в той час зо двісті ліпших [мужів]» [7]. Величезний тягар, що випав на його долю у важкі часи князівських чвар

[7] Літературний прийом звернення батька до дітей був досить поширений у європейській літературі, зокрема відомі «Батьківські повчання» англійського короля Альфреда Великого (IX ст.), праця візантійського імператора Константина Багрянородного «Про управління імперією» (X ст.), французького короля Людовіка Святого «Повчання» (XIII ст.).

Володимир Мономах сприймає достойно та мужньо, не хизуючись ні своїми перемогами, ні жорстокими розправами, що було реаліями того часу: «Та не осуділте мене, діти мої, ні інший хто, прочитавши [се], бо не хвалю я себе, ні одвагу свою, а хвалю бога і прославляю милість його, що мене, грішного і недостойного стільки літ оберігши од того смертного часу, не лінивим мене, недостойного, сотворив був, [а] на всякі діла людські здатного» [7]. З іншого боку, перед нами постає проста людина, яка, не зважаючи на високе становище в суспільстві, не цуралася і зовсім «земних справ» (див.: Дод. 1). Основне завдання, яке ставив собі автор «Поучення» в цілому та «Автобіографії» зокрема, полягає в словах: «Тож, сю грамотку прочитаючи, постарайтеся на всякі добрі діла, славлячи бога зо святими його» [7].

На загал, можна говорити, що «Автобіографією» Володимира Мономаха закладено нову літературну (світську на відміну від пануючої — церковної (проповідей[8], літописів[9], житійної літератури[10]) форму, в якій він переходить до виховання дітей (у широкому розумінні) на основі аналізу свого власного життєвого досвіду (на прикладі походів проти половців, поляків, князів-заколотників, обставин особистого життя). Уперше приватне життя виноситься на суд читачеві, що свідчить про високий рівень освіченості, самосвідомості мемуариста і є чи не першою спробою в українській традиції до персоніфікованої історії. У наративі його «Повчання» переплелися дидактизм, автобіографічні епізоди та глибоко психологічні замальовки. Доживши до старості та маючи багатий життєвий досвід, князь хоче передати його не лише своїм дітям, а й усім, хто забажає його послухати.

---

[8] **Проповідь** (грец. — Ομιλία) — жанр давньої української літератури, в вузькому значенні — християнська церковна настанова, що має завдання на меті розповісти та розтлумачити слухаючим вчення Ісуса Христа.

[9] **Літопис** — історико-літературний твір Київської Русі та козацької доби, хронологічний опис важливіших подій очевидцем яких був сам літописець або про які він чув від когось із очевидців чи вичитав із письмового джерел — «військових повістей», житіє святого, монастирських переказів, «повчань» тощо. Розповідь часто починалася словами «В літо...» (звідси назва жанру).

[10] **Житійна літератур**а (житія, агіографія — грецьк. hagios — святий, grapho — пишу) — життєписи знаменитих єпископів, патріархів, монахів, світських осіб, канонізованих християнською церквою; літературний жанр, що відрізняється від просто біографії релігійною спрямованістю. Агіограф ставить за мету дати взірець подвижництва.

Таким чином, можна говорити, що в «Автобіографії» Володимир Мономах намагається зафіксувати суспільно значущі події та передати свій історичний досвід не лише родовим нащадкам (що характерно для так званих мемуарів-автобіографій, що мають автокомунікативний характер) і негайно, а не через певний час або по смерті (характерно для так званих мемуарів-«сучасних історії», в англомовній історіографії — Contemporary History), що свідчить про посилення коекзістенціальних зв'язків мемуариста (розрахунок на сучасників)[11].

Своє продовження на українських землях цей жанр отримав лише на поч. XVIII ст. Саме тоді з'являється автобіографічна повість Іллі Михайловича Турчиновського[12] під назвою «Автобіографія. Списася мною многогрішним, Іллією Турчиновським, священиком і намісником березанським, житіє і страданіє своє в пам'ять дітям своїм, і внукам, і всьому потомству» та автобіографічна «сказка» Степана Лукомського[13]. І. М. Турчиновський у 1707–09 рр. був «канонархом» лівого криласного хору Києво-Михайлівського монастиря та водночас навчався у нижчих класах Київської академії. Мандрування дяків-студентів було типовим явищем тогочасної України. Як правило, студенти Київської академії, які здійснювали освітню мандрівку, відвідували декілька країн. У 1708 р. Ілля

---

[11] Ця проблема розглядалася автором у попередніх статтях [30; 31].

[12] **Турчиновський Ілля Михайлович** (20.07.1695, Березань на Полтавщині – не раніше травня 1725) — письменник. Учився в місцевій школі, потім у Києво-Могилянській Академії, якої не закінчив. З 1710 мандрував Україною та Білоруссю, був писарем, учителем, співаком, актором, дяком, реґентом, з 1718 — священик у Березані. Історію свого життя виклав у автобіографічній повісті «Моє життя і страждання...». Уперше надрукована як «Автобиография южнорусского священика 1-й половины XVIII ст.» у ж. «Киевская старина» (1885. – Т. XI. – С. 321–332). Текст автобіографії виставлений на електронному ресурсі [52].

[13] **Лукомський Степан (Стефан) Васильович** (1701 – бл. 1779) — прилуцький полковий обозний, український історик, письменник та перекладач. Освіту одержав у Київській академії, служив канцеляристом Генеральної військової канцелярії, сотником в козацьких полках Лівобережжя. Знаний як укладач хроніки з історії України XIV–XVI ст. — «Собрание историческое» (1770), що мала компілятивний характер. Переклав у 1738 р. на українську мову видані в Замості (1638–39) «Щоденники» польського мемуариста Симеона Окольського (про події в Україні 1638 р.) та твір польського дипломата та хроніста Матвія Титловського (Титлевського) «Розповідь про битви між поляками і турками 1620–21 рр.» (1622). Переклади вперше було опубліковано в додатках до «Літопису» Самуїла Величка (1864. – Т. 4).

Турчиновський припинив навчання в академії (за сімейними обставинами) та повернувся додому. З 1710 р. (бажаючи надолужити навчання) почав мандрувати землями тогочасної України та Білорусі: «От того времені стал я сожаліть о науці своєй, якую за господарством позабил і, оставля отця і матку, отийшол 1710 года із Березні по школам волочитись» [52]. Перебував у Чернігові, Синявці, Могильові, Шклові, Гомелі, Лоєві, Репках, знову у Чернігові, Седневі, Переяславі і лише у 1728 р. повернувся у рідне містечко, де став священиком. Залишив незавершену автобіографію (останній запис — 30.11.1746 р.), що містить опис типової долі колишнього студента Київської академії, мандрованого дяка, можливо, потяг якого до навчання та надії на кращу долю розбилися об реалії буденного життя. Рукопис автобіографії Іллі Турчиновського повністю не зберігся, раптово закінчившись на описові судової тяжби, в якій він фігурував. У передмові до публікації редакція журналу «Киевская старина» повідомляла, що за даними, одержаними від попереднього власника рукопису, який читав повний текст, Ілля Турчиновський був звільнений від суду, відновлений на своїй посаді священика та після багатьох пригод помер у похилому віці, хоча й в іншій парафії.

Степан Лукомський належав до тієї частини освіченої козацької старшини, яка після закінчення військової та державної служби (або в часи дозвілля) з великим інтересом займалася літературно-історичною творчістю: вели щоденні записи про все бачене та чуте; писали та переписували козацькі літописи або збирали та зводили інші історичні матеріали, як правило, перекладаючи праці чужоземних авторів. С. В. Лукомський, який активно займався перекладацькою працею (переклав мемуари Симеона Окольського та Матвія Титловського), окрім того залишив по собі також автобіографічну оповідь під назвою «Автобиографическая «сказка» малороссийского летописателя Стефана Лукомского»[14]. «Казка» містить ґрунтовну розповідь про самого автора та його родину, про його навчання у київських школах та про невдалу спробу отримати освіту за кордоном (див.: Додаток 2). Спогади Степана Лукомського є не лише описом обставин його осо-

[14] «Автобиографическая «сказка» малороссийского летописателя Стефана Лукомского» була підготовлена до друку О. І. Левицьким і вийшла на сторінках ж. «Киевская старина» (1890. – Т. 30. – № 9. – С. 477–485). Повний текст див. : [1].

бистого життя, а й (завдяки розповіді про скитання його козацького роду — діда, прадіда, батька) живою ілюстрацією тяжкого життя населення Правобережної України, яке потерпало від політичної нестабільності та змушене було покидати насиджені місця та переселятися на землі Гетьманщини. Про самого С. В. Лукомського військова старшина[15] писала, що він: «…человекъ добрый, верный и къ ея императорскому величеству не подозрительный и въ службахъ е. и. в-ству быть достоинъ, годенъ и потробенъ» [1].

Отже, автобіографії Іллі Турчиновського та Степана Лукомського є яскравим взірцем важкого життя, в першому випадку — нижчого українського духовенства (а також проливає світло на обставини його щоденного життя), у другому — представника козацької старшини, яка на час написання автобіографії уже втратила свою провідну політичну роль в українському суспільстві та змушена була працювати на чужу державу. Національна нарація твору С. В. Лукомського виявляється в описі героїчного життя його козацьких пращурів (участь у походах проти поляків і турків Якова Лизогуба, Симена Палія, Івана Мазепи). З огляду на свій соціальний стан, текст автобіографії Іллі Турчиновського значно програє в силі морально-психологічного впливу на читача (переважає опис повсякденного життя автора, дрібних сварок і судових позивів, якими було пронизане його життя) у порівнянні з «Повчанням» Володимира Мономаха, що засвідчує різницю як у соціальному статусі, освітньому рівні, масштабі особистості (яскраво виражене прагнення до самоствердження та самовираження у першому випадку та покірне слідування життєвим обставинам — у другому), так і в цільових настановах авторів (у першому — передати свій досвід усім «кто прочтет», який мав спонукати читачів до добрих справ, і безадресність, замкнутість на своїй особі описуваних подій — у другому). Автобіографічна «казка» С. В. Лукомського носить характер більше сімейної хроніки, покликаної зберегти інформацію про свою родину та спрямованої виняткова до своїх нащадків, і не розрахованої на широке розповсюдження. У несприятливих внутрішньополітичних умовах XVIII ст. це, на нашу думку, можна вважати прихованим інтересом до національної історії та пам'яті, що не мав яскраво виражено-

[15] Під таким відгуком підписалися генеральний підскарбій Андрій Маркович і генеральний суддя Михайло Забіло.

го національного забарвлення, а набував швидше рис ностальгії за минулими часами. Мемуарна праця представників козацької старшини в частині збирання відомостей про своїх нащадків і минуле України стали основою для українського національного відродження наступного століття.

У XII ст. з'являється ще один жанр мемуарної літератури — подорожні записки (ходіння). Це розповідь про паломництво до Святої землі, що ведеться від імені автора та містить елементи автобіографічного жанру й опис суб'єктивних вражень від побаченого. Найдавнішою пам'яткою стало «Житіє і ходіння Данила»[16]. Подорожі в Святу землю були традиційними для цього часу та зумовлювалися прагненням молодої церкви Київської Русі зміцнитися шляхом безпосереднього спілкування з християнським Сходом, що підвищувало її авторитет, включало у сферу християнських відносин. На Афон подорожували Антоній Печерський, Феодосій Печерський, Варлаам. За результатами подорожей і з'явилася паломницька література[17] (як окремий літературний жанр), що містила апокрифічні розповіді, власні записи про бачене та пережите.

У своєму творі ігумен Данило прагне поєднати точність викладу з художніми елементами, що робить його розповідь цікавою й емоційно забарвленою, в той же час, із огляду на читача (адресований ченцям, знаті, простим людям) стиль викладу залишається простим і зрозумілим. Під час подорожі Данило, напевне, вів записи з точними описами місць, відстаней, імен тощо. Його «Житіє і ходіння» перейняте високим пафосом звеличення святих місць, прагненням автора розповісти землякам про побачене. Про мемуарний характер цього видання свідчить те, що воно будується на особистих враженнях автора від побаченого та почутого. Водночас,

---

[16] **Данило (Даниїл) Паломник** (Данило ігумен) (2-а пол. XI – поч. XII ст.) — ігумен одного з чернігівських монастирів, котрий відвідав на початку XII ст. Палестину й описав свою подорож у творі, що носить у рукописах заголовок «Житіє і ходіння Данила, Руської землі ігумена» (Життя і ходіння Даниїла), де точний опис топографії Палестини поєднується з легендарно-апокрифічними матеріалами, запозиченими з усних розповідей і писемних джерел. «Ходіння» не збереглося в оригіналі. До нас дійшли тільки списки, датовані 1475 р. До к. XVI ст., тобто, до подорожі Трифона Коробейнікова, це був єдиний опис Палестини. Повний текст «Життя і ходіння Даниїла» у перекладі Григорія Бойка див.: [16]

[17] **Паломництво** — подорож із релігійними цілями для поклоніння святим місцям у Середньовіччі.

на жаль, твір містить мало автобіографічної інформації (відомо лише, що Данило був ігуменом одного з монастирів Чернігова, про що свідчить той факт, що він порівнює Йордан із річкою Сновю[18]). Основу твору становить розповідь про подорож до місць, якими захоплюється весь світ. Про побачене ігумен пише, не лише констатуючи факт існування тієї чи іншої святині, а й звертаючи увагу на роль святині у формуванні християнського світогляду та світовідчуття, розповідає про історію її виникнення. Водночас, книжник активно використовує пов'язані зі святинями легенди й апокрифи (про «пуп» землі, місце, де лежить голова Адама, лобне місце, про колодязь, біля якого Богородиця почула перше Благовіщення тощо) та описує враження, що виникли у нього при їх споглядданні. Найпоширеніша думка, що ця подорож тривала більше, ніж два роки та припадала на 1104–07 рр., оскільки, описуючи перебування в Палестині, Данило згадував імена руських князів (див.: Додаток 3). Усі їхні імена ігумен Данило записав у лаврі Св. Сави для поминання, розташувавши їх за системою старшинства, розробленою як засіб проти міжкнязівських усобиць з ініціативи Володимира Мономаха на князівських з'їздах у кін. XI – поч. XII ст.

Загалом, «Ходіння» Данила Паломника можна віднести до такого різновиду мемуарної літератури як подорожні нотатки (записки), в основі яких лежать особисті враження подорожуючого від побаченого. Основна ціль подорожуючого — поклоніння християнським святиням і відвідини святих місць, що вказує на перевагу духовного змісту записок над світським. У передмові до записок ігумен так пише про спонукальні мотиви свого твору: «…та заради любові до святих місць цих описав усе, що бачив очима своїми, аби не кануло в забуття те, що мені, недостойному, Бог дав побачити. Убоявся я бути рабом лінивим, що приховав добро пана свого і не побільшив його, і написав це віруючих ради» [16]. Записки Данила мають як практичне значення, виступаючи путівником для прочан, так і свідчать про знання й уявлення людей того часу, про події та персонажі Священної історії, підтверджують широкий кругозір давньоруських книжників кін. XI – поч. XII ст. і моральні основи тогочасного суспільства. Дмитро Чижевський вважав «Житіє і ходіння Данила»

[18] **Снов** — річка на Чернігівському Поліссі, права притока Дніпра.

твором літературним, а не суто «науковим», географічним, написаним із урахуванням київських традицій XI ст. (широкий стиль, певна чутливість, мальовничість описів), що вигідно вирізняло його у порівнянні з творами північних авторів (скажімо, Антонія-Добрині Новгородського[19]), яким більше притаманний сухий протокольний стиль радше «каталогів», ніж описів [53].

Традиції паломницької прози, в нових умовах XVIII ст., продовжив у своїх подорожніх нотатках відомий український мандрівник Василь Григорович-Барський[20]. Свою подорож (що тривала майже 24 роки) він розпочав у квітні 1723 р. У ті часи так звані «освітні мандрівки»[21] були досить популярні в студентському середовищі. Вони, на відміну від паломницьких мандрівок попередніх часів, носили світський, освітній характер. Як і більшість студентів, Василь Григорович-Барський вирушив у мандрівку за власний кошт, заробляючи по дорозі на шматок хліба. Під час мандрування він відвідав Пешт, Відень, Барі, Рим, Венецію, Корфу, гору Афон. У 1726 р. дістався Палестини, згодом побував у Єрусалимі, на Синайській горі, Кіпрі, Єгипті, Тріполі (Сирія). Був призначений за наказом Єлизавети Петрівни (1743 р.) священиком при російському посольстві в Константинополі. З 1744 р. Василь Григорович перебував на г. Афон. Його «Подорожні записки», окрім традиційних описів побачених місць, що було характерним для жанру «паломницьких ходінь до святих місць», містили багато автобіографічних матеріалів, завдяки яким перед нами постає

---

[19] **Антоній (Добриня Адрейкович) Новгородський** (? – 1232) — архієпископ Новгородський, письменник. Автор «Книги паломника», що містить опис святинь Константинополя.

[20] **Григорович-Барський Василь Григорович (Плака, Альбов)** (1701, м. Київ – 1747, там само) — мандрівник, паломник, учений, письменник. Навчався у Києво-Могилянській академії (1715–23), Львівській єзуїтській академії. 1735 прийняв чернецтво. Автор відомих записок «Мандри святими місцями Сходу з 1723 по 1747 рік». У перекладі українською мовою праця видана у 2000 р. [9]. Текст див.: [11].

[21] «Освітні мандрівки» були характерні для студентів Могилянської академії упродовж XVII–XVIII ст. Як правило, вони носили світський характер і були направлені на отримання знань (в Італії — знайомство з творами отців церкви, античних авторів, ідеями гуманізму, в Німеччині — вивчення точних науки, медицини, східних мови, осмислення реформаційних віянь). Це сприяло збагаченню вітчизняних традицій новітніми культурними досягненнями, інтеграції України до загальноєвропейських культурно-освітніх рухів.

цікава особистість автора. У записках він називає себе то Панським, то Беляєвим-Плакіальбовим, то Василем Київським. Свої поневіряння під час подорожі, що є автобіографічними по суті (в дорозі його не раз грабували та били до напівсмерті, він потерпав від тяжких недуг, спричинених незвичним кліматом і злигоднями тощо), Василь Григорович-Барський змальовував у своїх записках так яскраво, що це зробило їх, за свідченнями Василя Рубана[22] (ще задовго до того, як вони були офіційно надруковані), настільки популярними, що «…тридцать лет уже прошло, как сию книгу по кончине сочинителя ее, с превеликой жадностью списывают все те, до коих о ней хотя малейшее дошло сведение. В Малой России и в окружающих оную губерниях нет ни одного знатного места и дома, где би не было ее списка...» [26, с. 123–125]. Уперше повністю книга була надрукована Василем Рубаном (за вказівкою і за фінансової підтримки Г. О. Потьомкіна) лише в 1778, з окремими поправками та доповненнями під назвою «Пешеходца Василия Григоровича-Барского Плаки-Альбова, уроженца киевского, монаха антиохийского, в путешествии к святым местам в Европе, Азии и Африке находящимся (предпринятое в 1723 и оконченое в 1747 г., им самим писанное)». Найповнішим було сьоме видання «Записок» В. Григоровича-Барського (під ред. В. Барсукова), видане в 4 томах під назвою «Странствования Василия Григоровича-Барского по святым местам Востока с 1723 по 1747 год» (Спб, 1885–87). До «Путешествия...» він додав біографію В. Г. Григоровича-Барського, написану його братом І. Г. Григоровичем-Барським, із яким він спілкувався у справах видання. Як свідчать записи Василя Григоровича-Барського, для того, щоб вижити в тяжких умовах, подорожуючи без грошей, він досить уміло пристосовувався до будь-яких ситуацій: якщо не мав грошей і харчів — старцював, жив на пожертви; коли не було за що їхати — благав, аби дозволили примоститися на відкритій палубі корабля; якщо з'являлися проблеми з в'їздом до чужої країни — перетворювався на «убогого турецького подорожнього», видавав себе за дервіша — жебрака-ченця, що йде поклонитися могилі пророка Мухаммеда; у католицькій Польщі — перетворювався на ревного католика, в арабських країнах — на

[22] **Рубан Василь Григорович** (1742–95) — письменник, історик, видавець, перекладач, державний службовець.

правовірного мусульманина; для порятунку життя йому навіть довелося прикинутися юродивим. Подорожуючи, він вивчав історію, економіку, освіту, побут і звичаї різних країн і народів, а також пам'ятки мистецтва й архітектури. Свої спостереження та враження він ретельно записував до подорожніх записок, до яких додав детальний маршрут подорожей і близько 150 ілюстрацій, майстерно зроблених ним із натури. На загал, текст записок малює нам, із одного боку — знавця мов, історії та культур балканських і близькосхідних народів, допитливого дослідника й уважного спостерігача, з іншого — засвідчує прагнення автора до передачі знань і досвіду своїм читачам. Про те, що він розраховував на читача, свідчить той факт, що у його творі поєднано достовірність інформації та доступність викладу.

Таким чином, подорожні записки як окрема форма мемуарів у часи середньовіччя на Україні були представлені двома творами: «Житієм і ходінням» Данила Паломника та «Мандрівними записками» Василя Григоровича-Барського. За соціальним станом їхні автори були: у першому випадку — ігумен, у другому — письменник-мандрівник. Перед нами постають високоосвічені особи, які знали багато мов, історію та культури тих народів, із якими зустрічалися під час подорожей. Життєвий шлях авторів мемуарів свідчить, що їхні знання та вміння цінували і на рідній землі, й ті, з ким вони зустрічалися під час подорожей (Данила поселили в монастирі Св. Сави, а Василь Григорович-Барський був священиком при російському посольстві в Константинополі, його запрошували залишитися в декількох монастирях, де він проживав під час подорожі (з огляду на його вченість), а в Києві (по поверненні) запрошували зайняти кафедру грецької мови в Києво-Могилянській академії). Окрім описів своїх подорожей, що є характерним для цього жанру, вони вміщують також автобіографічну складову, що дає дослідникам цікавий і детальний матеріал як для вивчення їхнього внутрішнього світу, так і обставин особистого життя та життя окремих соціальних верств і народів тих країн, де вони подорожували. Загалом, і Данило Паломник, і Василь Григорович-Барський, занотовуючи враження під час подорожей, орієнтувалися на широкого читача як у близькій, так і далекій перспективі, що свідчить про їхнє бажання до передачі як свого індивідуального життєвого досвіду (в частині опису маршрутів, труднощів подорожньо-

го життя), так й історичного досвіду (в частині знайомства читача з визначними історичними місцями, переказами з історії держав і народів, які вони відвідували). Щодо цільових настанов, то перший був поглинутий ідеєю пропаганди християнства та популяризацією його святинь, другий — переслідував більш широкі цілі: знайомство (із залученням історії християнства) з історією та традиціями народів світу задля створення власної універсальної картини світу шляхом документального опису, протиставлення та порівняння Європи, Азії та Африки, які на той час вважалися трьома його складовими. Сучасники розуміли велич та винятковість твору Василя Григоровича-Барського, через що (в майже неможливих умовах українського книгодрукування XVIII ст.) доклали немало зусиль, аби ця книга побачила світ, хоча пожертвувано було особливостями української мови автора (замінено словено-українську на словено-російську), однак залишився неповторний погляд українця на тодішній світ.

Досить своєрідними формами українських мемуарів у XVI ст. були передмови та післямови до окремих українських стародруків. Це так звані приховані форми мемуарів — криптомемуари. Цій проблемі присвячені статі Івана Кревецького «Спомини Івана Федоровича про початки друкарства на Україні» (ж. «Стара Україна», 1924, вип. 2–5), Івана Огієнка «Спомини Кн. К. К. Острівського про видання Біблії 1581 р. Вага передмов до наших стародруків» (ж. «Стара Україна», 1924, вип. 9–10). Зокрема, на їхню думку, важливість передмов і післямов показав Іван Федоров. Друкуючи церковні тексти, майстер мав сміливість в алегоричній і неалегоричній формі розповісти про друкарську справу. У післямовах до львівського «Апостола» (1574), до острозької «Біблії» (1581) з'являються автобіографічні елементи — що було вперше у слов'янській літературі взагалі і, безумовно, стало цінним для історії. До того ж, передмови та післямови вміщували початки спілкування з читачем. До основного тексту додавалася інформація про те, як працювати з книжкою, як допомогти собі не загубитися у «книжкових нетрях». У львівському «Апостолі», на відміну від московського, наприкінці замість офіційної післямови вміщено написану Іваном Федоровим «Повість откуду начася и како совершися друкарня сія», яка, по суті, є першим, одночасно історичним, мемуарним і публіцистичним нарисом початкової історії східнослов'янського книгодру-

кування. Автобіографічні матеріали тут підпорядковані публіцистичній меті: підняти соціальний престиж друкарства, розкрити його значення для суспільства, і тим самим створити сприятливий клімат для видавничої діяльності. Пишучи, що в Москві йому і Петру Мстиславцю «…от многих началник і священоначалник» довелося зазнати переслідувань, Федоров наголошує, що допомогу у Львові надали «... ніциї в ієрейском чину, інії ж неславнії в мирі» [25]. Відкинувши гонитву за багатством, першодрукар свідомо обрав шлях терпіння, злидарства, аби тільки мати змогу сіяти «духовні зерна». Загалом, післямова Івана Федорова у Львівському «Апостолі» (1574) — це пристрасний твір української публіцистики XVI ст., що має як історичне значення (висвітлює початки українського друкарства), так і відображає перипетії особистого життя Івана Федорова та дає ключ до розуміння його частих переїздів із місця на місце. Іншої такої гостро публіцистичної та глибоко ліричної розповіді друкаря про своє життя, поневіряння та вірність своїй справі, що була б разом із тим гімном книговидавництву, немає.

В Острозькій «Біблії» (1581) вміщено передмову князя Костянтина Острозького, де він тлумачить виникнення тексту та передмову й вірші Г. Смотрицького «Предисловіє к благовёрному и православному всякого чина, возраста и сана читателеви», де вміщено похвалу видавцеві (уподібнює кн. К. К. Острозького Константинові Великому (274–337) — римському імператорові, який почав підтримувати християн, за що християнська церква визнала його святим і рівноапостольним) та його гербові, і післямову Івана Федорова. У передмові князь К. К. Острозький пише про труднощі роботи над «Біблією», зокрема «…виявилося, що списки ці незгідні, вони не тільки мали відміни, але часом і спокуси, через що впав я був у великий смуток. До того з намови диявольської знайшлося багато ворогів, що руйнували мені задумане, а помічників та робітників мав я дуже мало. І впав був я у сумнів. І міркував я в серці своїм, чи починати, чи перестати, але таки з Божої волі кращі думки перемогли гірші, бо я знав, що неможливе людині — можливе Богові». Змальовує князь і нелегкий шлях, який йому прийшлося подолати у справі підготовки тексту «Біблії»: «…дійшов я навіть до самого вселенського патріарха Єремії, скрізь ласкаво просячи собі людей, що добре знають Св. Письмо грецьке й слов`янське, та спис-

ків, добре виправлених і не зіпсутих. І ласкавий Бог допоміг мені: книжок та вчених людей для своєї справи здобув я подосталь» [37].

Таким чином, передмови та післямови до українських стародруків є незаперечно цінним історико-біографічним джерелом і мають усі ознаки мемуарної літератури (це так званні «криптомемуари»): автор цілком реальна історична особа, яка розповідає про основні події свого життєвого шляху (певного періоду) та конкретно-історичні події, учасником яких була. Водночас, ці документи вміщують суб'єктивне осмислення історичних подій, визначення своєї ролі у них, мотивацію дій і рішень. Оскільки перераховані нами криптомемуари були розраховані на читача негайно[23], це свідчить про посилення коекзістенциальних зв'язків мемуариста, а саме — з'являється бажання до збереження історичного досвіду індивідуальності, яка усвідомлює і себе (окремо від інших), і своє місце в історичному процесі. Це можна вважати виявом в українській традиції зв'язку мемуаристики та публіцистики, що є більш характерним для її розвитку у XIX – поч. XXI ст.

До першої половини XVII ст. належить поява першої в Україні історико-мемуарної повісті — записок Балики Богдана[24] «Про Москву, про Дмитрія, царика московського ложного»[25]. Ця історико-літературна пам'ятка особливо цінна з того погляду, що в українській літературі майже протягом 300

---

[23] Наскільки це було можливим в умовах розвитку українського книгодрукування XVI ст.

[24] **Балика Богдан (Божко)** (2-га пол. XVI ст. – після 1621) — український літописець і мемуарист. Походив із відомого в XVI–XVII ст. київського міщансько-шляхетського роду Баликів. Батько — Яцько Балика був київським війтом (1562–1613), а дружина — дочкою київського бурмистра Себастіяна Андрійовича. Брав участь (разом із братами Олександром і Созоном) у походах Війська Запорозького (1612–13) на Російську державу під час «смутного времени», разом із козаками та польськими військом був учасником облоги Московського Кремля (1612). Складав козацькі вимоги до уряду Речі Посполитої на переговорах у Житомирі (1614), про що свідчить його підпис на документі (після підпису гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного). Підписав козацьку Декларацію від 30.10.1617 р. під Вільшаною (разом із гетьманом П. Конашевичем-Сагайдачним). Записки Божка (Богдана) Балики вміщені до згаданого збірника Кощаківського. Опубліковані В. Б. Антоновичем у ж. «Киевская старина» (1882. – Т. III. – С. 97–105). Повний текст див.: [19].

[25] Повна назва: «О Москве и о Дмитрію, царику московскомъ ложномъ. Сіе писалъ мещанинъ кіевскій именемъ Божко Балыка, который самъ тамъ былъ и самовидецъ тому былъ».

років (XIII – кін. XVI ст.)[26] відчувався брак самостійної літератури (переважала сильніша та більш агресивна польсько-латинська культура), тим паче історичних творів, написаних світською людиною. Михайло Грушевський відзначав (у контексті літературного відродження (1580–1610 рр.) тенденцію до втягування в суспільне життя та літературну працю обивателя. У даному випадку цей процес був пов'язаний із появою міщанства як соціальної верстви, яка настільки підросла економічно, зорганізувалась і усвідомилася, що могла послужити базою для нового літературного руху, а сильний ідеологічний порив, викликаний німецькою реформацією, спонукав і українських письменників до енергійних справ у царині оборони мови, культури, національності [13]. Нові соціально-політичні умови сприяли появі бажання у більш широких верств (порівняно з попереднім періодом) до передачі переживань, вражень від важливих історичних подій (що їх свідком або учасником довелося бути) сучасникам і нащадкам. Записки Богдана Балики яскраво це демонструють (див.: Додаток 4). Основна тема твору це опис московського походу 1612 р., у якому автор (разом зі своїми братами) брав особисту участь. На думку М. С. Грушевського, «…записки сі зроблені, очевидно, по гарячій пам'яті пережитого й визначаються живим і безпосереднім викладом, а інтересні як голос східноукраїнського міщанина і київського інтелігента з часів передбратських, перед приходом сюди галичан» [14]. На жаль, в українській мемуарній традиції середніх віків цей жанр не набув значного розвитку. До історико-мемуарної повісті можна віднести (з великими застерогами) хіба ще «Записки»[27] Силуяна Мужилівського[28], які є єдиними спогадами сучасника і активного учасника подій Визвольної війни 1648–54 рр. Вони були віднайдені та надруковані М. С. Грушевським і, на сьогодні, є

[26] Михайло Грушевський так писав про ці часи: «… після таких бідних і скупих на які-небудь історичні записки століть, починаючи з кінця XVI в., ми все частіш стрічаємося з літописними записками, мемуарами про важніші події, що їх свідком або учасником довелось тому чи іншому бути» [13].

[27] Були надруковані М. С. Грушевським у 1914 р. [15].

[28] **Мужилівський (Мужиловський) Силуян Андрійович** (поч. XVII ст. – 1655(?)) — військовий діяч, дипломат, один із найближчих радників Б. Хмельницького. Неодноразово очолював дипломатичні місії до Молдови, Литви, Московії, Кримського ханства. Був членом посольства Богдана Хмельницького (разом із єрусалимським патріархом Паїсієм) на поч. 1649 р. до Москви.

важливим історичним джерелом часів Хмельниччини, оскільки в них автор докладно й авторитетно описує події, учасником яких був. Сам Силуян Мужилівський був членом посольства Богдана Хмельницького (разом із єрусалимським патріархом Паїсієм) на поч. 1649 р. до Москви, де від імені Війська Запорізького вручив цареві Олексієві Михайловичу власний меморандум, у якому були вказані причини Визвольної війни. Якраз «Записки» і є тим самим меморандумом, який містить стислий виклад політичних подій, що передували посольству. Тут автор виступає навіть не стільки автором спогадів, скільки виразником інтересів Війська Запорізького, тому на першому плані — перебіг політичних подій, а не спогади про себе та враження від побаченого (див.: Додаток 5).

У сер. XVII – на поч. XVIII ст. на Україні набуває розвитку щоденниковий жанр, який в українській мемуарній традиції (як і в польській) набув вигляду діаріушів[29]. Автором одного із найстаріших українських діаріушів був Атанасій Филипович[30]. Структурно його «Діяріуш або Список дій правдивих, оголошений у справі помноження і пояснення православної віри…»[31] (1646 р.) складається з трьох окремих частин (оповідних блоків), кожна з яких присвячена окремому періодові його життя. Написано твір книжною українською мовою, один лист до короля — латинською. У першій частині мальовничо описана подорож автора до московського царя Михаїла (1937 р.) із метою збору коштів на побудову православної церкви. Друга — розповідь про те, як він став ігуменом Брестського монастиря. Ця частина містить багато документів (про права і вольності Брестського монастиря), до яких автор додає свої коментарі. Найбільш цікавою з погляду мемуа-

[29] **Діаріуш, діарій** — щоденний, пол. Diariusz — щоденник, сімейна хроніка) — записи, зроблені певною особою про події свого зовнішнього та внутрішнього життя. Цінні пам'ятки історії та писемності. В Україні набули поширення у XVII – 1-й пол. XVIII ст. Практика їх ведення перейшла в Україну з Польщі.

[30] **Атанасій Филипович** (бл. 1592–05.09.1648) — святий, церк. діяч, ігумен Свято-Симеонівського монастиря в Бересті (з 1640). Відомий виступами проти уніатської церкви та єзуїтів. Декілька разів ув'язнювався владою, згодом був поселений в Києво-Печерському монастирі як божевільний. Тут написав свою автобіографічну повість. 1647 знов повернувся як ігумен в Брестський монастир. У вересні 1648 запідозрений у співчутті повстанню Б. Хмельницького та страчений поляками. Канонізований Православною церквою як мученик.

[31] Повний текст див.: [17].

ристики для нас є третя частина, що має назву «Новина», де Атанасій Пилипович подає опис свого життя — автобіографію. Слід зазначити, що змальовані ним події свідчать про деяку екзальтованість та про порушення психіки автора, який перетворив своє життя на невпинну боротьбу з унією та був упевнений, що чинить так за велінням Творця [55, с. 338, 370]. Загалом, твір Атанасія Филиповича, хоча і названий автором «Діаріушем», досить умовно можна віднести до жанру щоденника, оскільки він не містить хронологічних записів. Більшою мірою він належить до автобіографічної повісті, що ведеться від імені авторського «я» і дає яскравий, насамперед, психологічний портрет Атанасія, котрий пожертвував життям в ім'я православної віри. Валерій Шевчук називає його «лицарем абсурду» та православним ортодоксом, а його життя «донкіхотством» [55, с. 367–372]. Тим не менше, його несамовита віра в свою обраність у справі боротьби з унією та жертовність заслуговують на увагу. Його твір є цікавим із погляду вивчення непростої історії утвердження на українських і білоруських землях церковної унії та змальовують неприйняття частиною населення (у Атанасія Филиповича було багато прихильників серед православних) нової віри, що є свідченням психологічної драми як окремого ревного послідовника православної віри, так і більш широкого загалу. Не зважаючи на те, що твір Атанасія Пилиповича не найшов послідовників у літературі, можна твердити, що автор ототожнював себе та своє життя лише з православною вірою, що свідчить про його високу релігійну самосвідомість, яка в умовах існування українських земель у межах католицької Речі Посполитої набувала рис національної самосвідомості. Значну роль у долі Атанасія зіграв Петро Могила, який опікувався ним під час переслідувань із боку польської влади[32].

Класичними зразками української щоденникової літератури XVIII ст. (так званого українського барокового щоденникарства) стали «Діарії» (діаріуші), що вели представники козацької старшини, серед яких — Микола Ханенко, Яків Маркович, Петро Апостол, Пилип Борзаківський і Павло Ладинський. Діаріуші мали як приватний характер, так і писалися на державне замовлення. Дещо осторонь за своїм змістом стоять щоденники гетьмана у вигнані — Пилипа Орлика

[32] Про це більш докладно див.: [55, с. 368–369].

та преподобного Дмитра Туптала. Форма щоденника, як відомо, передбачає фіксацію побаченої, почутої, внутрішньо пережитої події, що щойно сталася. Він пишеться, як правило, для себе і не розрахований на публічне сприймання, у ньому нотуються переважно явища особистого життя та вони є автокомунікативними за характером. Хоча, як свідчить досвід написання щоденників козацькою старшиною, значна увага в них приділяється якраз навколишнім політичним і повсякденним подіям Гетьманщини. До першої, найбільш чисельної групи, належить «Щоденник» Миколи Ханенка[33], що складається з декількох частин. «Діаріуш или журнал» за 1722 видав О. Бодянський у «Чтениях» Історичного товариства Нестора Літописця (1858, I); «Дневник» за 1719–21 рр. і «Партикулярний журнал» за 1754 р. теж опублікований у «Київській старовині» Андрієм Тітовим за 1896; «Дневник» Миколи Ханенка за 1727–52 рр. надрукований у журналі «Киевская старина» 1883–84 рр. й окремо (К., 1884); «Дневник» за 1732–33 рр. — у «Черниговских епархиальных известиях», 1865[34]. Так званий Малий діаріуш (писав на державне замовлення, будучи канцеляристом Генеральної канцелярії) фіксує події 1722 р. (останній рік гетьманування Івана Скоропадського). Описуючи перебіг останніх днів життя гетьмана, автор, не висловлюючи ніде свого ставлення до подій, добирає та вибудовує факти (користуючись підтекстом), описує їх та робить узагальнення таким чином, що для підготовленого читача зрозуміло його особисте ставлення до них. Великий діаріуш (має приватний характер), охоплює події 1719–54 рр. з перервами. Всі Щоденники Д. М. Ханенка, не зважаючи на їхній характер, є цінним джерелом для вивчення історичного тла тогочасної України. У них змальовано взаємини української старшини з царським двором, подана характеристика багатьох осіб із гетьманського оточення, описано найважливіші події внутрішнього життя України, показано моральні засади тогочасного суспільства. Майже збігається у часі з записами Миколи Ханенка «Діяріуш» Якова Андрійовича Марковича[35], що охо-

[33] **Ханенко Микола Данилович** (1693–1760) — політик і державний діяч Гетьманщини, генеральний хорунжий, дипломат, мемуарист, двоюрідний внук гетьмана Михайла Ханенка та син полковника Данила Ханенка.

[34] Повний текст у всіх редакціях див.: [59].

[35] **Маркович (Маркевич) Яків Андрійович** (1696–1770) — наказний лубенський полковник (у 1720-х рр.), генеральний підскарбій (в 1740-х рр.), мемуарист, український письменник XVIII ст. — автор щоденника (охоплює

плює 1717–67 рр. і містить також, в основному, матеріал для політичної, соціально-економічної та культурно-побутової історії Гетьманщини. Так, під записом від 20 березня (і далі) 1744 р. іде опис подорожі цариці Єлизавети Петрівни у Київ через Глухів (див.: Додаток 6). Перший раз його мемуари вийшли під назвою «Дневныя записки малороссійскаго подскарбія генерального Якова Марковича» (Ч. I–II. – М., 1859) і охоплювали період записів упродовж 50 років — 1717–67 рр. «Діаріуш» Якова Марковича містив записи його тестя — наказного гетьмана України (1722–24) Павла Полуботка, так звану «Кронічку» (записаний ним короткий літопис), про головні події 1452–1715 рр. Спочатку Я. Маркович доповнив «Кронічку» деякими фактами, а згодом почав вести записи щодня. Перше видання щоденника, яке підготовив онук Я. А. Марковича — О. М. Маркович, було скороченим і неповним, що спонукало О. М. Лазаревського до перевидання цього унікального твору. Протягом 1891–97 рр. за його редакцією в журналі «Киевская старина» опубліковано матеріали щоденника у трьох частинах (I — 1717–25; II — 1726–29; III — 1730–34) «без каких-либо сокращений и изменений собственно самого дневника». Не перевиданими залишилися записи за 1735–67 рр.[36]

Його твір, у цілому, дає широку картину життя, побуту, економіки, класових відносин, загальнокультурних і літературних інтересів тодішньої козацької старшини. Цікавим зразком козацького щоденника є також твір П. Д. Апостола[37]. Сам автор «Щоденника», на знак недовіри імперського уряду до батька — гетьмана Данила Апостола, змушений був жити в Санкт-Петербурзі та Москві. На чужині він виховувався під наглядом князя Олександра Меншикова та став високоосвіченою людиною, володів латинською, французькою, німецькою, італійською та польською мовами. З огляду на ці обставини, записи П. Д. Ханенка містять цінний історико-

---

події 1717–67 рр.), писаний тодішньою українською літературною мовою з ознаками північно-українського діалекту.

[36] Повністю ця пам'ятка досі ще не опублікована. Рукопис зберігається у НБУВ, налічує 1932 арк. Текст див.: [60].

[37] **Апостол Петро Данилович** (? – 1758) — син гетьмана Данила Апостола, лубенський полковник у 1728–58 рр., мемуарист, автор «Щоденника» (травень 1725 р. – травень 1727 р.), написаний французькою мовою, який переклав і видав російською мовою О. М. Лазаревський («Киев. старина», 1895. – Т. 50. – № 7/8. – С. 100–155). Текст див.: [2].

джерелознавчий матеріал про поточні політичні події в Російській імперії представляють собою важливий документ, що дає змогу пролити світло на обставини призначення гетьманом миргородського полковника Данила Апостола. Водночас, вміщено цікаві подробиці з повсякденного приватного життя козацької старшини — описано маршрут подорожі з Глухова до Москви, шлях до Петербурга, подано записи витрат і цін. Занотовані світські візити автора в Петербурзі (до Р. Ф. Бассевича, Я. Ф. Сапеги, Я. Е. Лизогуба та ін.). На батьківщину Петро Апостол був відпущений лише влітку 1730 р., де отримав посаду лубенського полковника (служив до 1757 р.). Хронікою подій, що відбувалися в Генеральній канцелярії є «Щоденник Генеральної канцелярії за 1722–23 рр.», який вели Пилип Васильович Борзаківський[38] та Павло Ладинський[39] за часів наказного гетьманства Павла Полуботка. Першу частину щоденника (13(02).VII.1722 по 10.III(27.II)1723) вів П. В. Борзаківський, другу (12(01).III.1723 по 11.I.1724 (31.XII.1723)) — Павло Ладинський. У щоденнику велися записи про діяльність канцелярії, зокрема вміщено листування, інформацію про розбір спірних земляних і кримінальних справ, смерть гетьмана Івана Скоропадського, вибори нового гетьмана, змагання наказного гетьмана Павла Полуботка за козацькі права та вольності. Він містить докладний опис життя та побуту старшини, подає характеристики окремих її представників. Оскільки цей щоденник писався на державне замовлення, то і стиль він має відповідний — діловий. Іде фіксація подій, власні їхні погляди надійно приховано. Вони подають опис свого часу не через особисте осмислення, а через факти. Цей твір був надрукований А. М. Лазаревським у «Чтениях исторического общества Нестора Летописца» (далі — ЧИОНЛ) [3][40].

На думку літературознавця В. О. Шевчука, стиль Пилипа Борзаківського набагато стриманіший, аніж Павла Ладин-

---

[38] **Борзаківський Пилип Васильович** (1730 (1738) – бл. 1765), — чернігівський канцелярист, писар Генеральної військової канцелярії, один із авторів «Діаріуша», що вівся в Генеральній військовій канцелярії у 1722–23 рр.

[39] **Ладинський Павло** — канцелярист Генеральної військової канцелярії, Варвинський (Прилуцький полк) сотник (з 1736 р.), один із авторів «Діаріуша», що вівся в Генеральній військовій канцелярії у 1722–23 рр. Більш докладна біографія Павла Ладинського вміщена у ст. О. Репана [39].

[40] Окремим виданням щоденник вийшов у Києві 1897 р. У наш час виданий ж. «Київська старовина» (1994 р., № 3, С. 17–48). Оригінал Діаріуша зберігається в Інституті рукопису НБУВ.

ського, який умістив акровірш[41] зі своїм іменем на початку записів [57]. Для сучасного читача і дослідника є цінною будь-яка суб'єктивна інформація про події, що відбувалися в Генеральній канцелярії у ті часи. Тим більше, що сюди стікалася інформація зі всієї підзвітної території.

На загал, аналізуючи цю групу щоденників, маємо зауважити, що можливо був правий Самійло Величко, вказуючи на лінощі наших письменників, які мало залишили по собі описів славного минулого української землі (на відміну від сусідів): «Цього не скажеш про наших сармато-козацьких предків, що так само, як і чужинці, вели війни й славилися лицарською відвагою та богатирськими подвигами. Наші письменники про них нічого не написали і не розтлумачили: я побачив, що славу нашу сховано під плащем їхніх нікчемних лінощів. Бо коли хто з давніх слов'яно-козацьких письменників і відтворив якусь варту пам'яті, сучасну йому подію, то записав це вельми куцим і короткослівним реєстриком, не відзначивши, з яких причин те постало, як відбувалося і як закінчилося, не зазначивши й побічних обставин. Отож, гідні похвали подвиги наших козако-руських предків описали не наші ледачі історики, а чужоземні: грецькі, латинські, німецькі та польські» [6]. Як не прикро, але ми справді не найдемо в них ні особистих вражень, ні оцінок тих подій, про які вони писали. Єдиним поясненням цього феномену є те, що щоденниковий жанр (за соціальним складом автори — козацька старшина) набув свого розвитку у час, коли Козацька держава вже пережила Руїну, а її землі перебували під владою Речі Посполитої та Російської імперії. Тому будь-яке згадування про «славне минуле» української державності та славу українських родин не викликало схвалення з боку імперських урядників, а представники козацької старшини за невдале висловлювання могли позбутися прав і привілеїв. Не зважаючи на те, що автори мемуарів були освіченими та авторитетними особистостями, з огляду на несприятливі політичні умови, вони змушені були пристосовуватися та працювати на чужу державу та безпристрасно описувати події та констатувати факти, не наважуючись на їхню оцінку. Водночас, мала місце, на нашу думку, і деяка обмеженість у самоусвідомленні козаць-

[41] **Акровірш** (грец. ακρος — крайній і грец. στιχος — віршований рядок) — вірш, у якому перші літери кожного рядка утворюють слово або речення, найчастіше — ім'я того, кому присвячується акровірш.

кої старшини як еліти українського суспільства та провідника національних інтересів, що позначилося певною мірою на змістові їхніх спогадів (у частині осмислення подій і свого місця в них) і виявилося відсутністю національної наратії. Значно пізніше, на поч. ХХ ст. про неувагу українців до мемуарів (як вияву національної пам'яті та патріотизму) писав Іван Кревецький, який також відзначав небажання та лінощі українців (як видатних діячів, так і пересічних громадян) до написання мемуарів у порівнянні з сусідами (поляками, росіянами, євреями) [29, с. 9–10.]. Про цілковиту відсутність українських мемуарів періоду Визвольної війни при одночасній значній кількості польських мемуарних джерел писав Ю. А. Мицик. На його думку, саме це призвело до написання історії цього періоду на основі джерел, автори яких вороже ставилися до національно-визвольних змагань українського народу [33; 34; 35]. Дмитро Чижевський також відзначав меншу популярність українського щоденникового жанру за часів бароко, пов'язуючи це з «…занадто помітним духовним забарвленням освічених верств на Україні та зі слабістю суто літературних світських інтересів» та несприятливими політичними умовами [53]. На нашу думку, значно менша представленість українських мемуарів, зокрема і його щоденникового жанру в часи середньовіччя, пояснюється перервністю української державної традиції і, як наслідок, насадження в історіографії сусідніх держав свого національно зорієнтованого погляду на ті чи інші події української історії, і, водночас, деяким збайдужінням національної еліти та суспільства в цілому до проблеми національної історії та пам'яті.

Дещо іншими за своїм змістом є, на нашу думку, щоденники Дмитра Туптала та Пилипа Орлика, які вирізняються відображеними у них сильними внутрішніми переживаннями, історичним наративом і, в більшій чи меншій мірі, вираженою національною самосвідомістю. Одним із найбільш цікавих, із погляду еволюції української мемуаристики, можна вважати «Діаріуш або Денні записки» Дмитра Туптала[42] —

[42] **Туптало Дмитро (в миру — Данило Савич Туптало)** (1651, с. Макарів, біля Києва — 1709) — український та російський церковний і культурний діяч, літописець, письменник, богослов і проповідник. Канонізований РПЦ як преподобний (1757), день пам'яті вшановується двічі на рік — 21 вересня (ст. ст.) та 28 жовтня (ст. ст.). Вчився у Києво-Могилянському колегіумі (1662–65). Був проповідником у Києво-Печерській Лаврі (1684–1701), де

одного з найвидатніших українських і російських письменників, боротьба за спадщину якого триває і нині. «Діаріуш» Дмитра Туптала відомий під кількома назвами: «Денні записки», «Літописець келейний», «Келейні записки». Щоденник Дмитра Туптала впродовж XVIII ст. витримав сім видань, але тільки єдиний раз він був виданий самостійно, окремою книжечкою на 112 сторінок, форматом 10 на 15 сантиметрів, із рослинним орнаментом на титулі і на останній сторінці. Таке окреме (а це була друга поява «Діаріуша» друком — на цей раз не в Санкт-Петербурзі, а уже в Москві в 1781 р.) видання, здійснене М. Новиковим через сім років після першого, мало чи не найкоротшу назву: «Дневные записки святаго чудотворца Димитрия, митрополита Ростовскаго, изданные сь собственноручно писанной имь книги, находящейся вь Киевопечерской Библиотеке»[43]. Характерною особливістю денних записів Дмитра є їх ретроспективність, що не зовсім властиве для щоденника, відтак, автор не робить щоденних записів, а часто повертається до певних подій свого життя з метою актуалізувати їх значення для поточного моменту, що свідчить про практичне значення «Денних записок». Іван Огієнко зараховує «Діаріуш» Дмитра Туптала до його історичних праць [23, с. 330]. «Діаріуш» Дмитра Туптала є своєрідним літописом церковного життя України XVII – поч. XVIII ст., де переважають автобіографічні елементи. Він містить також епістолярій до приятелів, які охоплюють сім останніх років життя Туптала, присвячених проповідницькій, навчально-виховній і творчій праці у Ростовській єпархії. І в «Діаріуші», і в листах, що увійшли до нього, знайшла відображення не лише видатна діяльність святителя Дмитра як в Україні, так і в Росії, а й відбився його складний внутрішній світ, який, з одного боку, включав трагізм перехідної доби української історії, а з іншого — трагізм його власної долі. І саме з цього погляду щоденник бачиться особливо цінним. Щодо автобіографічних елементів, то в «Келейних записках» він двічі згадує батьків: на початку щоденника, перед констатацією факту власного народження, та у повідомленні про їхню смерть (див.:

почав писати «Четьї минеї» («Книги житій святих» (К., 1998–99, кн. 1–11). З 1701 р. переведений Петром І на служіння у російські єпархії (тобольську, ростовську). На Україну вже не повернувся.

[43] Сьогодні найбільш знаним українським дослідником долі щоденника Дмитра Туптала є Валентина Соболь. Див.: [45–47; 49; 50].

Додаток 7). За структурою «Діаріуш» складається із: повідомлення про події різного характеру, листів, описів див, віршів, приміток. Дмитро Туптало довгий час був гетьманським проповідником (Івана Самойловича та Івана Мазепи), тому був свідком усіх політичних подій в Україні. Це призвело до того, що змальовані у щоденникові події мають яскраво виражене історичне тло (політичне становище України в період Руїни, перший етап русифікації) та власну, авторську точку зору на оцінку цих подій. Згодом, далеко від рідної землі суспільна діяльність для Дмитра Туптала стає тягарем і він мріє лише про роботу над «Житієм святих» (на написання яких прийняв послух у Києво-Печерській лаврі), а для цього потрібна була цілковита самотність і відхід від світського життя. Про це він пише у своїх «Денних записках». Його щоденник є найбільш вичерпним джерелом вивчення історії написання «Житія святих», що відображає як сприятливі чинники, так і перешкоди на цьому шляху, дає інформацію про джерела написання твору та, зрештою, відображає трагізм життя визначної особистості, вимушеної займатися справами, які їй не цікаві (праця на чужу державу). Ось як про це писав митрополит Іларіон (Огієнко): «…опис життя Святителя Туптала — це опис класичного українського трудящого духового робітника на ниві Господній. Він усі сили свої віддавав на працю для Української Церкви, а тим і для українського народу. Але на кінці свого життя (1700–09 рр.), коли досвід та ум були в нього найбільші, мусив скоритися грізному й жорстокому цареві Петрові й їхати на Сибір. І тільки випадок допоміг, що глибоко освічену людину, людину високого духа не запротурили в сибірські тайги, але віддали в Ростов, до мері, у бринські ліси... Житія Святителя Туптала — це життя довгих десятків подібних великих українців до нього і по ньому, яких обставини або насильний царський наказ гнав на далеку північ, у чужу Росію, — і вони найкращі сили свої й найкращі літа віддавали на освіту чужого народу, у чужих обставинах, у чужому оточенні» [24].

Щоденник Данила Туптала є історичною наративною збіркою, написаною українською, латинською та польською мовами, що розкриває передумови трагізму не лише в житті автора, а й у подальшій долі його творчого спадку, на якому позначилася «…брутальна імперська позиція: починаючи з 1740 року почали виправляти мову й наголоси по-російськи,

велика кількість написаних по-українськи рукописів зникла, вціліло тільки 8 проповідей, створених живою українською мовою» [49]. Водночас, щоденник не обмежений суто реалістичними нотатками про історичні події національного й особистого характеру. Слідуючи традиції барокової літератури, у творі Данила Туптала можна віднайти і віру в доленосність певних явищ природи, у провидіння та знамення, а також авторефлексії щодо себе та свого твору. Цікаво, що опис див у Дмитра Туптала відрізняється від ранніх його творів, що зумовлено вимогами жанру щоденника, який вимагав якраз запису суб'єктивних вражень автора, а саме — за яких умов відбувалося, зміст і особисті переживання, роздуми автора над ним і тим, який зв'язок може мати це диво безпосередньо з його свідомістю та діяльністю. В цілому, «Щоденник» Дмитра Туптала став свідченням ствердження автором своєї самототожності та національної свідомості, яка виявилася як у використанні української мови, так і в історичних екскурсах, що пов'язані з його минулим в Україні.

«Подорожній діарій» Пилипа Орлика, як і щоденник Дмитра Туптала, є наративною історичною збіркою, просякнутою особистими переживаннями, враженнями та оцінками тогочасного політичного становища в Європі та Україні. П'ятитомний щоденник автора за 1720–33 рр. містив поміж інших відомостей його детальну автобіографію. Так записи за 1724 р. розпочиналися «Pro memoria» (короткою автобіографією), написаною на 4-х сторінках (див.: Додаток 8)[44]. Повне видання копії рукопису подорожнього діаріуша Пилипа Орлика побачило світ у 1988 р., завдячуючи Гарвардській бібліотеці давнього українського письменства [62; 63]. У 1993 р. уперше побачив світ перекладений українською мовою Валерієм Шевчуком уривок тексту Орликового діаріуша (за 1720–23 рр.), виданого свого часу польським дослідником Яном Токаржевським Карашевичем у «Працях українського наукового інституту» (1936) [56].

Окрім чисто біографічних відомостей «Діарій» Пилипа Орлика містить цікаву інформацію про перебіг тогочасних політичних подій у Європі, свідком і учасником яких він був. Перший том, виданий у Гарварді, освітлює події 1720–26 рр.,

[44] Детальний аналіз Щоденника П. Орлика за 1724 р. зроблений у ст. В. Соболь, яка свідчить про досить довільний переклад записів гетьмана польськими дослідниками [48].

коли гетьман у вигнанні подорожує Німеччиною, Австрією, Богемією, Польщею і вимушений був остаточно зупинитися в 1722 р. у Салоніках[45] (на той час місто було підпорядковане Османській імперії). Взагалі, розглядаючи цей твір, можна говорити про феномен щоденника першого українського політичного емігранта, який, не зважаючи на примарність повернення на Батьківщину та відродження незалежності України, продовжував пошуки союзників у своїй справі. До написання щоденника Пилип Орлик ставився серйозно, про що свідчить дисциплінований написання діаріуша впродовж чотирнадцяти років, що, напевне, значною мірою вберегло автора від духовної асиміляції. Своє українське походження автор підтверджував також використанням у записах української мови. Хоча, водночас, щоденник написаний іще трьома мовами — французькою, латинською та польською. Ця лінгвістична різноманітність відображає культурний плюралізм тогочасної української еліти, представником якої був Пилип Орлик, і свідчить про високий освітній рівень автора. Орлик постає перед читачем українським патріотом і, водночас, європейцем, відкритим світові. Аналіз тексту щоденника свідчить, що Пилип Орлик був у Салоніках знаною особистістю, з думкою якої рахувалися дипломати — як французькі та англійські консули (сам запрошував їх на обіди до себе і був запрошуваний на обіди до посольств), так і вище духовенство (як католики, так і православного віросповідання). Він жив сподіваннями налагодження контактів із військом Запорізьким, уважно прислухався до тих відомостей, які приносили з України ченці (зокрема, мав зустріч у 1724 р. із ченцем Почаївського монастиря Борецьким) та купці. Мав надію дістати дозвіл на виїзд до Стамбула, де сподівався розширити свої контакти з представниками європейської дипломатії, за допомогою яких сподівався боротися за українську справу. Ці надії посилились у 1730 р., коли до нього приїхав син Григорій і, разом із батьком, почав працювати задля цього. На жаль, сподіванням не судилося здійснитися. Тому щоденникові записки П. С. Орлика наскрізь пронизані трагізмом, адже описують стражденне життя українського патріота, видатної особистості, чиї заслуги визнавалися та визнаються донині в Європі,

[45] **Салоніки** — місто сучасної Греції. З 1430 р. — під протекторатом Османської імперії. Після Балканських війн 1912–13 рр. увійшло до складу Греції.

позатим, талант і життєві сили були змарновані на чужині. Творчий доробок Пилипа Орлика, в силу тяжіння в українській історіографії XVIII–XX ст. імперських ідеологій, став доступний на Батьківщині лише в кінці XX ст. Валерій Шевчук, даючи оцінку його «Щоденника», наголошує послідовне відстоювання людської та національної гідності автором: «Гонор свій та своєї країни умів зберігати» [56, с. 71].Таким чином, записки Дмитра Туптала та Пилипа Орлика є найбільш довершеними зразками української мемуарної літератури кінця XVII ст. – поч. XVIII ст., а саме, її щоденникового жанру. Обидва є історичними наративними збірками, написаними не тільки книжною українською, а й латиною, польською (а «Подорожній діаріуш» Орлика — ще й французькою). Окрім того, щоденник Дмитра Туптала накреслює висхідну трагічної динаміки українського таланту (праця на користь сусідній культурі), а у випадку Пилипа Орлика — тяжка праця та поневіряння у вигнанні. На часі повнотекстове видання цих творів без викривлень, максимально наближене до оригіналу, що дасть науковцям змогу дослідити внутрішній світ і переживання цих яскравих особистостей, які наперекір долі, у важких умовах праці поза межами Батьківщини, сповідували високу мораль. І Дмитро Туптало, і Пилип Орлик, працюючи на чужині, не зрікшись своєї національної гідності, постають перед нами особистостями, яким притаманна висока самосвідомість, совість і честь. У їхніх творах уперше в українській мемуарній традиції вирізняється особиста рецепція[46], зроблена спроба осягнути власне місце серед описуваних подій і дати цим подіям свою оцінку. Їхні щоденники, на загал, є діалогом не лише із самим собою, а й зі стародавньою (сучасною власне їм) і сучасною нам добою.

Отже, дослідивши основні риси української мемуарної літератури XII–XVIII ст., можна сказати, що вона розвивалася в загальноєвропейському контексті та формувалася під впливом ідей Відродження, гуманізму та Реформації. Однак, за визначенням Дмитра Чижевського, Ренесанс торкнувся України лише в самому кінці свого розвитку і, як правило, спроби власне українських праць перебували під значним впли-

[46] **Рецепція** — це текст-реакція, текст-відгук, текст-доповнення, що дає змогу говорити про сприйняття як про тісне переплетення процесів самоототожнення, пізнання й оцінювання, що міцно вкорінені у певний історичний та загальний соціокультурний контекст [20, с. 8].

вом старої візантійської традиції. Суспільно-політична та релігійна ситуація на українських землях другої пол. XVI ст. була значно сприятливіша для впливів Реформації, ніж Ренесансу, які, в свою чергу, були на Україні ширші та глибші в житті, ніж у літературі. Такий стан речей не міг не відбитися і на мемуарній традиції, що в XII–XVI ст. була представлена дуже малою кількістю творів («Повчання» Володимира Мономаха, «Житіє і ходіння Данила», криптомемуари), що, не зважаючи на світський характер, містили риси духовної літератури. Мемуарна праця була прерогативою досить обмеженого кола осіб і не стала предметом зацікавлення серед українського письменства, надбанням широких народних мас, а свого розвитку набула і в кількісному, і в якісному вимірі у XVII–XVIII ст. на фоні зростання національної самосвідомості та вияву інтересу особи до пізнання себе.

Не зважаючи на досить тривалий хронологічний проміжок часу (чотири століття), на наш погляд, його можна виокремити як перший, початковий етап української мемуаристики. Саме тоді зароджувалися та знайшли свій розвиток основні жанрові різновиди мемуарів — автобіографії, подорожні записки, історико-мемуарні повісті, щоденники (діаріуші), криптомемуари. Основні тенденції розвитку української мемуаристики вказаного періоду засвідчили той факт, що основним критерієм її еволюції став процес утвердження самосвідомості авторів мемуарів, їхньої самототожності та національної свідомості. Найбільше притаманні ці риси були «Повчанню» Володимира Мономаха, «Діаріушу» Дмитра Туптала та «Подорожньому діаріушу» Пилипа Орлика, що пояснюється, насамперед, більш сприятливою політичною ситуацією, ніж в часи, коли творилися щоденники козацької старшини (середина та кінець XVIII ст.) та масштабом особистості. Цікавим є той факт, що і Д. Туптало і П. Орлик померли далеко від рідної землі та змушенні були працювати на користь сусідніх держав і культур. Трагізм такої ситуації яскраво виявився на сторінках їхніх творів і став свідченням самоактуалізації особистості, самототожності та національної наратії як форми її проявлення.

Розглянувши найважливіші зразки давніх українських мемуарів, можна стверджувати, що вони були важливим чинником суспільно-політичної думки та культурного розвитку

і зародилися на основі ранніх літературно-історичних жанрів середніх віків (повчання, автобіографії, ходіння), набули більшого розвитку за часів бароко (щоденники (діаріуші), автобіографії, передмови та післямови, історико-мемуарні повісті), що засвідчило відхід від церковної традиції й утвердження певного національного світогляду. Водночас, в українській традиції давні мемуари, як важливий компонент загального історико-культурного процесу XII–XVIII ст., за своїм характером були зовнішньо направлені, тобто, розраховані на широкого читача і переслідували ціль передачі автором власного досвіду участі в історичному житті та особистої рецепції на ці події. Менша представленість українських мемуарів, у порівнянні з сусідами, пояснюється скрутним становищем українського народу, який не мав необхідних політичних умов для формування значного кола власних мемуаристів і, як наслідок, найбільш освічена частина українського суспільства вимушена була працювати на чужу культуру.

1. Автобіографическая «сказка» малороссійскаго лътописателя Стефана Лукомскаго [Електронний ресурс] // Ізборник : Історія України IX–XVIII ст. Першоджерела та інтерпретації. – Режим доступу : http://litopys.org.ua/rizne/star07.htm. – Назва з екрану.
2. *Апостол, П. Д.* Дневникъ (май 1725 г. — май 1727 г.) [Електронний ресурс] / Петро Данилович Апостол //Там само. – Режим доступу : http://izbornyk.org.ua/rizne/star08.html. – Назва з екрану.
3. *Борзаковский, Ф.* Отрывки из дневника Гетманской канцелярии за 1722–23 годы [Текст] / Ф. Борзаковский, П. Ладинский ; публ. А. Лазаревского // ЧИОНЛ. – 1898. – Кн. 12. – Отд. 3. – С. 90–145.
4. *Борисенкова, А.* Нарративный поворот и его проблемы [Электронный ресурс] : обзор публикаций по нарратологии / Анна Борисенкова // Русский журнал. – Режим доступа : http://magazines.russ.ru/nlo/2010/103/bo31.html. – Название с экрана.
5. *Варій, М. Й.* Психологія особистості [Електронний ресурс] : навч. посіб. / М. Й. Варій // Pidruchniki.com.ua : Перша укр. електронна б-ка підручників. – Режим доступу : http://pidruchniki.com.ua/14051003/psihologiya/samosvidomist_osobistosti#761K. – Назва з екрану.
6. *Величко, С.* Літопис [Електронний ресурс] / Самійло Величко // Ізборник : Історія України IX–XVIII ст. Першоджерела та інтерпретації. – Режим доступу : http://litopys.org.ua/index.html. – Назва з екрану.
7. *Володимир Мономах*. Поучення [Електронний ресурс] / Володимир Мономах ; перекл. В. Махновця //Там само. – Режим доступу : http://izbornyk.org.ua/ litop/lit27.htm. – Назва з екрану.

8. *Голубович, И. В.* Биография: силуэт на фоне Humanities [Текст] : (методология анализа биографии в социогуманитарном знании) : моногр. / И. В. Голубович. – О. : СПД Фридман, 2007. – 300 с.
9. *Горобець, В. Й.* Діаріуші — визначні пам'ятки української писемності XVIII ст. [Текст] / В. Й. Горобець // Історичні джерела та їх використання. – К. : Наук. думка, 1972. – Вип. 7. – С. 102–114.
10. *Григорович-Барський, В.* Мандри по святих місцях Сходу з 1723 по 1747 рік [Текст] / Василь Григорович-Барський ; ред. М. Москаленко ; пер. П. Білоус. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2000. – 768 с.
11. *Григорович-Барський, В.* Странствованія [Електронний ресурс] : (уривки) / Василь Григорович-Барський // Ізборник : Історія України IX–XVIII ст. Першоджерела та інтерпретації. – Режим доступу : http:// litopys.org.ua/old18/old18_34.htm. – Назва з екрану.
12. *Грушевський, М.* До першого відродження [Електронний ресурс] / Михайло Грушевський // Там само. – Режим доступу : http:// litopys.org.ua/hrushukr/hrush501.html. – Назва з екрану.
13. *Грушевський, М.* З мемуарної літератури — записки Балики [Електронний ресурс] / Михайло Грушевський // Там само. – Режим доступу : http://litopys.org.ua/hrushukr /hrush531.htm. – Назва з екрану.
14. *Грушевський, М.* Інші взірці стилю і літературної вправи другої половини XV і першої половини XVI в. [Електронний ресурс] / Михайло Грушевський // Там само. – Режим доступу : http://litopys.org.ua/ hrushukr/ hrush513.htm. – Назва з екрану.
15. *Грушевський, М.* Історія Хмельниччини, списана Силуяном Мужилівським в лютім 1649 р. [Електронний ресурс] // Там само. – Режим доступу : http://izbornyk.org.ua/rizne/ukr02.htm. – Назва з екрану.
16. *Данило, ігумен.* Житіє і ходіння Данила, руської землі ігумена [Електронний ресурс] / ігумен Данило // Там само. – Режим доступу : http://izbornyk.org.ua/ oldukr2/oldukr65.html. – Назва з екрану.
17. Діяріуш або Список дій правдивих, оголошений у справі помноження і пояснення православної віри… [Текст] // Памятники полемической литературы. – Спб., 1878. – Кн. 1. – С. 49–156.
18. Дневникъ Николая Ханенко, (1719–1723 и 1754 г.) [Електронний ресурс] / упоряд. Николай Ханенко, Андрей Титовъ // Ізборник : Історія України IX–XVIII ст. Першоджерела та інтерпретації. – Режим доступу : http://izbornyk.org.ua/khanenko /khan17.html. – Назва з екрану.
19. Записки кіевскаго мѣщанина Божка Балыки о московской осадѣ 1612 года [Електронний ресурс] : (изъ лѣтописнаго сборника Ильи Кощаковскаго) // Там само. – Режим доступу : http: //litopys.org.ua /rizne/ star02.htm. – Назва з екрану.
20. *Зубрицька, М.* Homo legens: читання як соціокультурний феномен [Текст] / М. Зубрицька. – Л. : Літопис, 2004. – 352 с .
21. *Иванова, В. В.* Общие вопросы самосознания личности [Електронный ресурс] / В. В. Иванова // Psylib : психологическая б-ка киев. фонда содействия развитию психической культуры. – Режим доступа : http://psylib.org.ua/books/ivanv01/index.htm. – Название с екрана.
22. *Ильин, И.* Постмодернизм [Электронный ресурс] : словарь терминов / И. Ильин // НЭС: Национальная Энциклопедическая Служба. – Режим доступа : http://terme.ru/dictionary/179. – Название с екрана.

23. *Іларіон,* митрополит. Життєписи великих українців [Текст] / митрополит Іларіон (Іван Огієнко) ; упоряд., авт. іст.-біогр. нарису і прим. М. Тимошик. – К. : Либідь, 1999. – 670 с.
24. *Іларіон,* митрополит. Значення святителя Димитрія в українській церкві і в українській культурі [Електронний ресурс] / митрополит Іларіон (Іван Огієнко) // Православ'я в Галичині. – Режим доступу : http://www.lviv-orthodox.net.ua/articles/242-mutropolut-ilarion-ohienko. – Назва з екрану.
25. *Ісаєвич, Я. Д.* «Апостол» Львівський 1574 [Електронний ресурс] / Я. Д. Ісаєвич // Енциклопедія історії України. – Т. 1 : А–В. – Режим доступу : http:// www.history.org.ua/?l=EHU&verbvar = Apostol_L&abcvar = 1&bbcvar =19. – Назва з екрану.
26. Києво-Могилянська академія в іменах, XVII–XVIII ст. [Текст] : енцикл. вид. / упоряд. З. І. Хижняк. – К. : Видавничий дім «КМ Академія», 2001. – 736 с.
27. *Ковыршина, С. В.* Философская автобиография как форма духовного творчества, жанр дискурса и нарратив епохи [Текст] : автореф. дис. ... канд. философ. наук / Светлана Викторовна Ковыршина. – Екатеринбург, 2004. – 22 с.
28. *Кревецький, І.* Спомини Ів. Федоровича про початки друкарства на Україні [Текст] / Іван Кревецький // Стара Україна. – Л., 1924. – Вип. 2–5. – С. 35–37.
29. *Кревецький, І.* Українська мемуаристика: сучасний стан і значення [Текст] / Іван Кревецький ; ІІ. Кревецький, І. Як писати мемуари / Іван Кревецький, Осип Назарук. – Л., 1923.
30. *Любовець Н. І.* Вивчення мемуарів як історичного та біографічного джерела: до історіографії проблеми [Текст] / Н. І. Любовець // Укр. біографістика : зб. наук. праць. – Вип. 7. – К., 2010. – С. 66–104.
31. *Любовець Н. І.* Мемуари (спогади) як джерело біографічних досліджень [Текст] / Н. І. Любовець // Наук. праці НБУВ. – К., 2009. – Вип. 24. – С.277–291.
32. *Менжулін В. І.* Біографічний підхід в історико-філософському пізнанні [Текст] : моногр. / Вадим Менжулін. – К. : НаУКМА, Аграр Медіа груп, 2010. – 455 с.
33. *Мицик, Ю. А.* Визвольна війна українського народу середини XVII ст. у світлі тогочасної польської історико-мемуарної літератури [Текст] / Ю. А. Мицик // На чолі козацької держави. – Рівне, 1994. – Вип. 1. – С.110–170.
34. *Мицик, Ю. А.* Джерела з історії національно-визвольної війни українського народу середини XVII століття [Текст] / Ю. А. Мицик. – Д. : ВПОП «Дніпро», 1996. – 262 с.
35. *Мыцык, Ю. А.* Записки иностранцев как источник по истории Украины (вторая половина XVI–XVII в.) [Текст] : учеб. пособие / Ю. А. Мыцык. – Д. : ДГУ, 1981. – Ч. 1. – 76 с.
36. Нарратив [Електронный ресурс] // Словопедия : новейший философский словарь. – Режим доступа : http://www.slovopedia.com /6/205/770839.html – Название с екрана.
37. *Огієнко, І.* Острозька Біблія 1581 року [Електронний ресурс] / Іларіон Огієнко // Ізборник : Історія України IX–XVIII ст. Першо-

джерела та інтерпретації. – Режим доступу : http://litopys.org.ua/ohienko/oh09.html. – Назва з екрану.
38. Психологія [Електронний ресурс] : навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. / О. В. Винославська, О. А. Бреусенко-Кузнєцов, В. Л. Зливков та ін. ; наук. ред. О. В. Винославська // Электронная библиотека Князева. – Режим доступа : http://ebk.net.ua/Book/psychology/vinoslavska_psihologiya/part4/4601.html. – Название с екрана.
39. *Репан, О.* «Шпетная окказия» варвинського сотника Павла Ладинського [Текст] / О. Репан // Соціум : альманах соціальної історії. – 2005. – Вип. 5. – С. 217–222.
40. Самототожність [Електронний ресурс] // Укр. література : словник літературознавчих термінів. – Режим доступу : http://www.ukrlit.vn.ua/info/dict/5qsrg.html. – Назва з екрану.
41. Самототожність письменника. До методології сучасного літературознавства [Текст] / відп. ред. Г. М. Сивокінь. – К. : Укр. книга, 1999. – 157 с.
42. *Сапогова, Е. Е.* Автобиографический наратив в контексте культурно-исторической психологи [Текст] / Е. Е. Сапогова // Культурно-историческая психология. – М. : Моск. городской психолого-пед. ун-т. – 2005. – № 2–3. – С. 63–74.
43. *Сивокінь, Г.* «Самототожність письменника» як методологічна пропозиція [Текст] / Г. Сивокінь // Самототожність письменника : до методології сучасного літературознавства. – К., 1999. – С. 5–35.
44. *Сивокінь, Г.* Самототожність письменника [Текст] / Г. Сивокінь // Сучасність.– 1994.– №11. – С.115–129.
45. *Соболь, В*. Самототожність крізь призму трагічної долі [Електронний ресурс] / Валентина Соболь // Віртуальна Русь. – Режим доступу : http://vesna.org.ua/txt/sobolv/samotot.html. – Назва з екрану.
46. *Соболь, В*. Пам'ятна книга Дмитра Туптала [Електронний ресурс] / Валентина Соболь // Віртуальна Русь. – Режим доступу : http://vesna.org.ua/txt/sobolv/Sobol4.html. – Назва з екрану.
47. *Соболь, В*. Помножені часом світи (факсиміле Діаріуша Пилипа Орлика за 1724 рік та копія анонімних польських палеографів: порівняльний аналіз) [Текст] / Валентина Соболь // Схід. – 2009. – № 8. – С. 3–11.
48. *Соболь, В. О.* Діаріуш Туптала і проблеми наратології [Текст] / Валентина Соболь // Філологічні семінари. Сучасна наука про літературу: «больові точки». – К., 2001. – Вип. 4. – С. 84–94.
49. *Соболь, В. О.* Історія постання «Четьїх-Міней» у щоденнику Дмитра Туптала [Текст] / Валентина Соболь // Дмитро Туптало у світі українського барокко : зб. наук. праць. – Л. : Артос – Апріорі, 2007. – С. 72–86.
50. *Соболь, В.* Щоденники Дмитра Туптала та Йоасафа Горленка в контексті європейської традиції [Текст] / Валентина Соболь // Актуальні проблеми сучасної філології. Літературознавство : зб. наук. пр. – Рівне : Рівн. держ. гуман. ун-т, 2004. – Вип. 13. – С. 97–105.
51. *Туптало, Д.* Діаріушъ Грешнаго Іеромонаха Димитрия, постриженца Кириловского Кіевского Монастыря [Текст] / Дмитро Туптало. – М. : Ун-тская Тип. у Ридигера и Клаудія, 1800. – 463 с.

52. *Турчиновський, І.* Автобіографія : списася мною многогрішним, Ілією Турчиновським, священиком і намісником березанським, житіє і страданіє своє в пам'ять дітям своїм, і внукам Українська література XVIII ст. [Електронний ресурс] / Ілля Турчиновський // Ізборник : Історія України IX–XVIII ст. Першоджерела та інтерпретації. – Режим доступу : http://litopys.org.ua/old18/old18_35.html. – Назва з екрану.
53. *Чижевський, Д.* Історія української літератури [Електронний ресурс] / Дмитро Чижевський // Там само. – Режим доступу : http://litopys.org.ua/chyzh/chy10.html. – Назва з екрану.
54. *Шевчук В. О.* Муза Роксоланська [Текст] : українська література XVI–XVIII ст. : у 2 кн. –Кн. 1. Ренесанс. Раннє бароко / Валерій Шевчук. – К. : Либідь, 2004. – 398 с.
55. *Шевчук В. О.* Муза Роксоланська [Текст] : українська література XVI–XVIII ст. : у 2 кн. –Кн. 2. Розвинене бароко. Пізнє бароко / Валерій Шевчук. – К. : Либідь, 2005. – 726 с.
56. *Шевчук, В.* Гетьман-вигнанець [Текст] / Валерій Шевчук // Хроніка 2000. – К., 1993. – С. 61–71.
57. *Шевчук, В.* Про журнал чи діаріуш Пилипа Борзаківського та Павла Ладинського [Текст] / Валерій Шевчук // Київ. старовина. – 1994. – № 3. – С. 10–48.
58. *Шейгал, Е. И.* Многоликий нарратив [Електронный ресурс] / Е. И. Шейгал // Philology.ru : Рус. филологический портал. – Режим доступа : http://philology.ru/linguistics1/sheygal-07.htm. – Название с екрана.
59. Щоденник генерального хорунжого Миколи Ханенка [Електронний ресурс] // Ізборник : Історія України IX–XVIII ст. Першоджерела та інтерпретації. – Режим доступу : http://izbornyk.org.ua/khanenko/khan.html. – Назва з екрану.
60. Щоденник Якова Марковича [Електронний ресурс] / Яків Маркович ; підгот. тексту П. М. Попов // Там само. – Режим доступу : http://litopys.org.ua/biletso/bilo23.html. – Назва з екрану.
61. Ясь, О. В. Мемуаристика [Електронний ресурс] / О. В. Ясь // Інститут історії України Національної Академії наук України. – Режим доступу : http://www.history.org.ua/?l=EHU&verbvar=Memuarystyka&abcvar=16&bbcvar=6. – Назва з екрану.
62. The Diariusz podrozny of Pylyp Orlyk, 1720–1726 (Pylyp Orlyk, Introduction by Orest Subtelny. – Harvard, 1988) [Electronic resource] / Pylyp Orlyk // Harvard University press. – Access mode : http://www.hup.harvard.edu/catalog.php?recid=27778. – Title screen.
63. The Diariusz podrozny of Pylyp Orlyk, 1727–1731 (Pylyp Orlyk, Introduction by Omeljan Pritsak. – Harvard, 1988) [Electronic resource] / Pylyp Orlyk // Harvard University press. – Access mode : http://www.hup.harvard.edu/catalog.php?recid=27779. – Title screen.

Додаток 1

Мономах, Володимир. Поучення [Уривки] [34].

«А се я в Чернігові робив: коней диких своїми руками зв'язав у пущах десять і двадцять, живих коней, а крім того ще, по [ріці] Росі їздячи, ловив я своїми руками тих же коней диких. Два тури на рогах підкидали мене з конем, олень мене один бив [рогами] і два лосі — один ногами топтав, а другий рогами бив. Вепр мені на бедрі меча одірвав, ведмідь мені біля коліна пітник укусив, лютий звір скочив до мене на бедра і коня зо мною кинув [на землю], та бог мене уцілілим зберіг. І з коня багато я падав, голову собі розбив двічі, і руки й ноги свої покалічив, у юності своїй покалічив, не бережучи життя свойого, ні щадячи голови своєї. …На посадників не покладаючись, ні на биричів, сам робив я [все], що було треба. Весь порядок і в домі своїм — се я наводив, і в ловчих ловчий порядок сам держав, і в конюхів, і про соколів, і про яструбів [я сам дбав]. Також і бідного смерда, і вбогу вдовицю не давав я сильним обидити, і за церковним порядком, і службою сам наглядав».

Додаток 2

«Автобіографическая „сказка" малороссійскаго лътописателя Стефана Лукомскаго» [1].

«1733 году, августа 29 дня, въ генеральной войсковой канцеляріи Стефанъ Лукомскій сказкою показую: націею я малороссіянинъ, вѢры христіанской, благочестивого греческаго исповѢданія, лѢтъ отъ роду мнѢ тридцать два. Родился я за ДнѢпромъ, въ украинскомъ городѢ Умани, подъ высочайшою державою ихъ императорского величества. ДѢдъ мой Иванъ Лукомскій и прадѢдъ (имени его не помню), козаки, родились полку лубенского, въ мѢстечку ЛукомлѢ, и тамо они имѢли свои грунта, только жъ тіе грунта, во время войны гетмана Богдана Хмельницкого съ ляхами и ради другихъ въ тѢхъ старихъ годахъ неспокойствъ, отошли въ другіе владѢнія. Такожъ оные дѢдъ и прадѢдъ мой имѢли свои грунта за ДнѢпромъ въ городѢ и около города Умани, помѢжніе съ Скоропадскими, изъ которыхъ и гетманомъ малороссійскимъ Иванъ ИллѢчъ Скоропадскій былъ; такожъ съ Кочубеями, сь которыхъ нынѢ полковникъ полтавскій Василій Кочубей, съ Ханенками, изъ которыхъ нынѢ полковій обозній кіевскій Ѳедоръ, судія стародубовскій Николай Ханенки, и съ другими бывшими тамо за ДнѢпромъ владѢльцы. И дѢдъ мой Иванъ Лукомскій, за тогдашними неспокойствіи, изъ Лукомля перейшолъ въ Полтаву и тамо въ ПолтавѢ сплодилъ отца

моего Василья; а когда дѢдъ мой Иванъ Лукомскій умре, а бабку мою Анну взялъ въ жену Андрей Гайдукъ, а отецъ мой Васыль малолѢтенъ остался, и тогда Андрей Гайдукъ, отца моего оттамъ, на прадѢдизніе и дѢдизніе отца моего и на свои грунта перешолъ за ДнѢпръ и жилъ на своихъ козачихъ грунтахъ въ городѢ Умани съ отцемъ моимъ до турецкой под тимъ городомъ бывшой войны въ козацкой службѢ; а когда турки тотъ городъ украинскій Умань виняли и спустошили, тогда въ самомъ туреческомъ оттакованіи отчимъ отца моего Андрей Гайдукъ съ Васильемъ, отцемъ моимъ, изъ того города Умани вийшли и зайшли съ другими тогобочними людми въ Переясловле и тамъ многіе года жили въ козацкой же службѢ. Когда же за-днѢпрская Украйна въ державѢ ихъ императорского величества почела населятись по прежнему, тогда оные дѢдъ и отецъ мой (которой въ ПереяславлѢ оженился на Евдокіи ДубсковнѢ), малороссіянцѢ) перешли за ДнѢпръ на свои жилля къ Умани, и что (такъ какъ) тотъ городъ Умань былъ разоренъ и спустошенъ, и многіе бывали въ ту Украйну набѢги и нападенія татарскіе, стали они, дѢдъ и отецъ мой, въ уманской жить поланцѢ, отъ города Умани верстъ въ семь, отъколя хаживалъ отецъ мой Василій, по отцу родному Лукомскій, а по отчиму Гайдукъ, въ разные походы на непріятелей тогда государства всероссійского: на татаръ съ Семеномъ ПалѢемъ, полковникомъ тогда бѢлоцерковскимъ, да съ Карпомъ Часныкомъ, что нынѢ полковникъ охочекомонній, да съ Павломъ Циганчукомъ, обознимъ тогда полковымъ бѢлоцерковскимъ, и съ другими войсковыми людми. А сказывалъ отецъ мой (что я припомню), былъ онъ въ войсковыхъ походахъ и воинскихъ акціях…»

Додаток 3

Данило, ігумен. Житіє і ходіння Данила, руської землі ігумена [Уривки] [15].

«І Бог тому свідок, і святий Гріб Господній, що в жодному із святих місць не забув я імен князів руських, і княгинь, і дітей їх, єпископів, ігуменів, і бояр, і дітей моїх духовних, і усіх християн ніколи не забував. У всіх святих місцях згадував їх, перш за все молився за князів усіх і потім вже свої гріхи замолював. І за те дякую благому Богові, що напутив мене, нікчемного, імена князів руських написати у лаврі святого Сави. І нині згадуються імена їхні в октеніях, з жінками та дітьми їхніми. Ось імена їхні: Михайло-Святополк, Василь-Володимир, Давид Святославович, Михайло-Олег, Панкратій Святославович, Гліб Мінський — скільки пам'ятав імен, стільки і вписав, за всіх інших князів руських і бояр біля Гробу Господнього та в усіх святих місцях

молився. І відспівав літургії: за князів руських і за всіх християн — п'ятдесят літургій, і за померлих сорок літургій відспівав…».

Додаток 4

Записки кіевскаго мѣщанина Божка Балыки о московской осадѣ 1612 года. (изъ лѣтописнаго сборника Ильи Кощаковскаго) [18].

«Року 1604 мѢсяца октоврія 1 дня уѢхалъ въ Кіевъ царикъ московскій на день Покровы Пресвятыя Богородици въ понедѢлокь, а зъ нимъ былъ воевода сендомирскій и староста острицкій, панъ Ротомскій. Стоялъ господою у бурмистра Митковича, а возился у ВышгородѢ, и пошолъ на Путивль. Зъ Путивля выйшолъ на веснѢ, року 1605, мая 3 дня. СѢлъ на царствѢ на МосквѢ того жъ року; короновано постомъ Иліи, а забили его року 1606, мая 9 дня; а битва сталася на заутрешний святого Миколы въ пятокъ. Чти не ложно, бо писанъ сей литописецъ презъ людей певныхъ, мещанъ кіевъскихъ, хто тамъ былъ и очима своима видѢлъ. Писалъ Божко Балыка. Року 1612, генваря 9 дня нещасливого выѢзду моего зъ Кіева въ дорогу московскую и терпѢнія великого голоду и неволи увъ осадѢ насъ купцовъ до килка сотъ, ижъ во всемъ свѢтѢ голодъ неслыханный и въ кройникахъ не писаный. Тогожъ дня, на день святого мученика Поліевкта, былемъ я, Богданъ Балыка, у дому ихъ милостей: пана Александра и пана Созона Балыкъ, войтовичовъ кіевскихъ, братіи моей, а потомъ былемъ въ дому пана Савостіяна , бурмистра кіевского, тестя своего, и зъ его дому пустилемся въ дорогу, за возами; ночовалъ тую ночь у Новоселкахъ, у Десны, въ четвертокъ. У пятокъ поткалъ козаковъ стародубскихъ, а у суботу своихъ догналъ въ НавозѢ селѢ, на обѢдѢ.

Тогожъ месеца 14 дня увъ ЯлѢ селѢ споткали Марка, товариша небожчика Боргоцкаго: провадилъ зъ Москвы тѢло князя Доманта и Пархома полковника, которые побиты у штурми подъ городомъ Стародубомъ. Дня 15 до Лоева пріехали есмо и поткали Миска Хурсенка, ехалъ зъ Смоленска. 17 дня выѢхали зъ Лоева. Дня 18 приехали до Гомля; на завтрый день приехали до насъ: Ивашковскій, полковникъ козацкій и зъ ясавуломъ Севериномъ Перехрестомъ; 21 дня выехали зъ Гомля; за три дня приехали до Стародуба, тамъ стояли 14 дней; посылали Богъдана Гулженка за войскомъ за Десну, але не могли вѢдомости взяти о войску; а потымъ посылали двухъ москалей до Новъгородка, до Лемона, племѢнника воеводина, жебы зъ нимъ торговалъ; и оттоль ни зъ чимъ приехалъ. Тогожъ року месеца февраля 6 дня изь Стародуба выѢхали, 9 дня до Крысова приеха-

ли; 14 дня приехали до Мстиславля; 24 дня приехали до Смоленска; нашолемъ тамъ пана Струса и зятя своего КозЂку. 24 дня Струсъ изъ людомъ пошолъ и къ столыци… А князь Дмитрій ТимофЂевичъ Трубецкий и инъ столникъ, князь Дмитрий Михайловичъ Пожарский и иншихъ князей и бояръ не мало и Москва всЂ, обачивши, же наши отъ голоду велми зморены, и все рыцерство на трактатахъ бавятся и ротмистрове, козаки и бояре Трубецкого и Пожарского, ударивъши у звоны и поднявши корогви, пошли до стЂны Китайгорода праве силою великою; мы, зъ голоду змордованы, ледво имъ отпоръ дали. Октоврія 26 трактаты) скончили и присягу выконали, же мЂли всЂхъ въ цалЂ попускати, а потомъ, надъ присягу чинили, всЂхъ розно розвели и маетки разшарпали.

Року 1613, у генварЂ почали зежчатися на обиране царя нового; в той часъ нашихъ ледво пущено, а иныи утЂкали, а иныхъ окупано. И такь наши воевали Москву».

Додаток 5

Записка Мужилівського [14].

«Б. м. вел. государю і т. д. Богдан Хмелницкий гетман з асаулами, полковниками, сотниками и всею черню войска Запорозкого пры отданым чолобитным уклоне през Солуяна Андреєвича Мужиловского присланым козаком от войска Запорозкого при светейшом отцу кир. Паисию патріарси святаго града Иєрусалима, Сирии, Аравии, обон пол Иордана и всея Палестины мову собЂ от войска Запорозкого злеценую его царскому величеству обявляєм тыми словы.

[Война тая] которая се възчала межы козаками войска Запорозского з Лехами [не откуда инуды, одно] не могучы козаки войска Запорозкого бЂд утрапе[ня и утисков от] Ляхов козаком выражоных терпЂти, на Запороже єго мсть [пан Богдан Хмелницкий] з никоторым товариством своим увошол был, и там Ляхи [чинячи на здоровє] єго млсти пана Богдана Хмелницкого розныє єму пакости [и товариству єго] выражали: в домах их маєтност(ь) всю побрали, жоны, дЂти [мучили, а на] остаток вЂру хрестиянскую православную мечом выкоре[няли. Ту] собЂ предсе взятую мысль Миколай Потоцкий гетман великий ко[ронный собра]вши войско квартяноє, мимо волю святоє памяти єго млсти короля [Владислава] до Черкас прибегнулъ. В Черкасах зобравши козаков реєстровых (войска Запорозкого) присегать перед собою, же єго не здрадят, казал. Которых, кгды при[сегнули, чолна]ми на Запороже, абы теперешнего пана Богдана Хмелницкого, — придавиш [им за старшого] Шемберка комисара, — поймали, выправил.

Гдь всемогущый змило[вал ся] над народом, яко некгды над людом своим израилским въ Єгипте в неволи будучыми, абы имя Бога живаго хвалено зоставало, — рувным способом и тепер Гдь всемогущый в Тройцы Светой єдиный, абы вЂра православная хрестиянская не упадала и овшем въ преподобных своих розшырала ся, межы тыми, которые присегали Потоцкому козаки Богъ всемогущый замысл их помешал. АбовЂм комысара и иншых пулковников межы собою сами здрайцов а прихилных Ляхом козаков позабияли.

Гетман зас(ь) Потоцкий сына своєго полем з выбраным людом килка тисяч на знесенє єго млсти пана Богдана Хмелницкого и войска єго послал. Тоє войско, которое было з ком[ысаром до єго млти] пана Богдана Хмелницкого передавшы се, напротив сынови Потоцкого [пошли, к]оторого в диких полях осадили. Татарове учувшы о той войнЂ, з боку гледили, ко(то)рому нога послизнет ся. И кгды добывали сына Потоцкого в полю диком през три недели, за помочю Божыєю табор розорвали. Где Татарове видечы явную ласку Божыю, яко воин воинови помо(гли). Сына Потоцкого ранного поймали, на Запороже послали, где и умер. А сами з ордою знявшы се, каждый по собе своим кошем до табору Миколая Потоцкаго гетмана коронного, с которым быля гетманъ полний, каштелян черниговский, обозний коронний Казановский, пан Сенявский и инших панов не мало, тягнули…»

Додаток 6

Щоденник Якова Марковича[Уривки] [60].

ВидЂл я копію письма от А. Г. Разумовского до Бибикова, что сверх тЂх лошадей, которых вся малороссийская старшина своих собственных усовЂтовала поставить для приезда ея величества, подобно еще столько же, т. е. 4 тысячи [подвод], а под свиту ея величества надобно 15 тысяч, и сіе собрать надлежит с обывателей.

Май 14. Михайлу послал рЂчь до великого князя [сочиненную] на случай его приезда.

18. Ночь была ясна и тиха, к свЂту з значительным морозом. Внука моя Маруся з весилля приехала.

19. Купили ульев 50 по 6 коп.

30. Писал я по-польски до Мейера в Москву с нареканием за неполучение нами газет, исправно, по-недЂльно.

29. Лилия бЂлая расцвЂла.

Июль, 3. Указом сената велено: 1) подводы и прочия потребности для проезда ея величества должны быть готовы к 12 сего июля; 2) в Малороссии на всякому стану иметь подвод по 800, ...Слух носится, что высокомонарший выезд из Москвы в Киев имЂет быть около 15 июля.

7. В хуторѢ кушали и ночевали; косари косили траву. (.....)

Август 5. В лагерѢ обѢдали мы заранѢ, наджидая прибытия ея величества.

В 4 часу с полдня встрѢтили мы ея величество. Изволила милостиво сие принять и быть в нашем наметѢ и ПѢШО всѢ наши команды пройти, а посѢ, ставши в коляску, приѢхать к Ясмани и по ту сторону села в палатках ночевать, а мы по сию сторону Ясмани ночевали...

6. Рано ея величество изволила подняться с ночлега и в Глухов Ѣхать с церемониею.

Около кареты старшина и бунчуковые с обнаженными саблями Ѣхали. Епископ Черниговский ея величество у ворот поздравлял. Потом государыня изволила пѢшо итти до монастыря дѢвичьяго, гдѢ слушала обѢдню и предику Черниговского архиерея...

Потом изволила кушать, а послѢ того изволила веселиться с танцами наших жен, польскими и козацкими.

Додаток 7

Дмитро Туптало. ДіаріушЪ Грешнаго Іеромонаха Димитрия, постриженца Кириловского Кіевского Монастыря [Уривки] [51, с.357].

Записі від 1689 р. зазначено: «Марта 29 дня, въ святый великій Пятокъ Спасительныя страсти, мать моя Марья Михайловна, законная супруга отца моего Сави Григорьевича, преставися въ девятий часъ дне, точно въ тотъ часъ, когда Спаситель наш, на Крестъ страждущій, за спасениіе наше духъ свой Богу Отцу въ руци предалъ. Имела летъ отъ рожденія больше седмидесяти; да помянетъ ю Господь во царствіи своемъ небесномъ! Скончалася съ хорошимъ расположеніемъ, памятью и речью. О даби и мене таковой блаженной кончини Господь удостоилъ ея молитвами! И подлинно Христіанская ея была кончина…».

Додаток 8

Пилип Орлик. Pro memorie [48].

«Народився в році 1672 жовтня 11 нового стилю в селі Косуті в повіті ошмянському, охрещений там же, і тримали мене до хреста його милість пан Савицький, не можу знати, який урядник, а з ким не пам'ятаю, коли ж хлопцем ще був [чув] від її милості родительки моєї, про ту хрещену матір. Але для давності літ пішло те в забуття. Одружився на Україні в місті Полтаві з її милістю панною Анною Герциківною, полковниківною полтавською, року 1698 жовтня 23.

Анастасія Теодора - донька моя первородна, народилася на лоні моєму в Полтаві з неділі на понеділок вночі о годині четвертій року 1699 листопада 6. Відродилася, однак, через хрещення святе того ж місяця 9 числа. Тримали її до хреста його милість пан Григорій Герцик швагер мій, з її милістю пані Марією Максимовичевою, сестрою сво єю рідною, і пан Ян Левенець, осаул на той час, а пізніше полковник Полтавський, з її милістю панею Параскевою, його кузиною, полковниківною полтавською. Григорій Петро, син мій, народився в Батурині в ніч з середи на четвер 1702 року 20 листопада н.с. за відсутності моєї, коли був відряджений на комісію до Свірська. Охрещений із моїм поверненям того ж року 21 грудня. Тримали його до хреста його велебність і його милість Ян Мазепа, гетьман військ запорозьких, кавалер святого Андрія апостола, з її милістю Любов Кочубеївною, суддівною генеральною. Михайло, син мій, народився в Батурині в ніч із середи на четвер о годині третій 1704 року 29 липня. Охрещений у тому ж році 30 вересня, мав його тримати до хреста святої пам'яті його велебність і його милість пан гетьман Мазепа з її милістю пані Залеською, полковниковою Любенською, після повернення з кампанії, яку ми на той час мали, але коли був повержений на землю [ймовірною] смертю той же син мій, охрещено його за моєї відсутності, тоді його тримали до хреста його милість пан Черниш, суддя генеральний військ запорозьких, з її милістю пані Тетяною Савичевою, писаревою генеральною. Народився на лоні моєму. Варвара, донька моя, народилася в Батурині на лоні моєму в неділю о годині одинадцятій 1707 року 7 грудня нового стилю. Охрещена 1708 року 4 січня,тримали її до хреста святої пам'яті його велебність гетьман Мазепа з її милістю пані Обідовською, стільниковою і полковниковою Ніжинською. Якуб, син мій, народився за врядування мого в державі турецькій, на лоні моєму, в Бендері в ніч з понеділка на вівторок о годині дванадцятій 1711 року 23 жовтня нового стилю. Охрещений тоді ж 25-го. Тримав його до хреста небіжчик король шведський Карло XII з її милістю пані Анною Войнаровською. Але на нестерпний і безкінечний життя мого жаль помер у Вроцлаві в костелі отців єзуїтів 1721 року 4 травня і там же в костелі святого Якуба, на передмісті, похований. Марта, донька моя, народилася в Бендері з понеділка на вівторок уночі, о годині другій року 1713 червня 5. Охрещена тоді ж червня 10. Тримав її до хреста король Станіслав, також його милість Міхал Корибут Вишневецький, зараз канцлер Великого Князівства Литовського, і його милість Юзеф Потоцький, воєвода київський, із донькою моєю Анастасією і з її милістю пані Войнаровською. Марина Анна, донька моя, народилася на місцевості Гугіци під час самої облоги - від ко-

ролів Данського і Пруського — Штральсунду при селі Альтеферре у дворі, названому Гральшергоф у році 1715жовтня 18 вночі о годині 10 із середи на четвер. Охрещена тоді ж 28-го. Тримав її до хреста в особі короля Станіслава його милість пан генерал Понятовський, тепер великий підскарбій Великого Князівства Литовського, а в особі королівни її милості, а нині королеви шведської Ульріки Елеонори її милість пані графова Койнохельдова, фельмаршалкова шведська. Катерина, донька моя, народилася у Швеції в королівстві шведському у місті Хрістіанштадті року 1718 листопада 5 нового стилю в середу о годині третій пополудню. Охрещена тоді ж 13-го. Тримали її до хреста їх милості пани генерал і губернатор Сканіци Гьорд, генерал-лейтенант Атбідел, полковник і комендант Хрістіанштадту Зайльтц з багатьма дамами. Але недовго прожила, оскільки вознеслася до неба до брата свого наймилішого, померла в році 1719. Нехай же тоді та кохана пара служить в небі Богові».

Любовець Н. І. Українська мемуаристика XII–XVIII ст.: біографічна складова.

***Ключові слова*:** мемуаристика, давні українські мемуари, історичний наратив, біографічна складова, еволюції української мемуаристики.

Щодо процесу еволюції української мемуаристики, можна стверджувати, що вона зародилася на основі ранніх літературно-історичних жанрів середніх віків (повчання, автобіографії, ходіння), набула більшого розвитку за часів бароко (щоденники (діаріуші), автобіографії, передмови та післямови), що засвідчило відхід від церковної традиції та утвердження певного національного світогляду. Розглядаючи мемуари як важливий компонент загального історико-культурного процесу XII–XVIII ст., слід зазначити, що в українській традиції давні мемуари за своїм характером були зовнішньо направлені, тобто розраховані на широкого читача і переслідували ціль передачі автором власного досвіду участі в історичному житті і особистої рецепції на ці події. Менша кількість українських мемуарів, у порівнянні з сусідами, на нашу думку, пов'язана як з несприятливими політичними умовами (відсутність національної держави), так із деяким збайдужінням українців до історичної пам'яті та історії, що не робить їх менш важливим чинником суспільно-політичної думки та історико-культурного процесу.

Lubovets N. I. Ukrainian memoiristics of XII–XVIII centuries: biographical component.

Key words: memoiristics, ancient Ukrainian memoirs, historical narrative, biographical component, Ukrainian memoiristics evolution

As to the process of Ukrainian memoiristics evolution, it is asserted that it aroused on the basis of early literary and historical medieval genres (lections,

autobiographies, walkings) and spread broader in the baroque period (diaries (diariushi), autobiographies, forewords and afterwords), which approved deviation from church traditions and consolidation of particular national world view. Discovering the memoirs as an important component of general historical and cultural process of XII–XVIII centuries, it is worth mentioning that in Ukrainian tradition ancient memoirs were outwardly directed, i.e. they were intended for a broad target audience and their author aimed to transfer own experience in historical life and personal receptions of these events. In our opinion, smaller number of Ukrainian memoirs as compared with neighbors is related to unfavorable political conditions (absence of nation state), as well as some indifference of the Ukrainians to historical memory and history, which does not make them less important factor of social and political thought and historical and cultural process.

Любовец Н. И. Украинская мемуаристика XII–XVIII в.: биографическая составляющая.

Ключевые слова: мемуаристика, давние украинские мемуары, исторический нарратив, информационная составляющая, эволюция украинской мемуаристики.

Относительно процесса эволюции украинской мемуаристики, можно утверждать, что она зародилась на основе ранних литературно-исторических жанров средних веков (наставления, автобиографии, хождения) и приобрела большее развитие во времена барокко (дневники (диариуши), автобиографии, предисловия и послесловия), что засвидетельствовало отход от церковной традиции и утверждение определенного национального мировоззрения. Рассматривая мемуары как важный компонент общего историко-культурного процесса XII–XVIII в., следует отметить, что в украинской традиции давние мемуары за своим характером были внешне направлены, то есть рассчитаны на широкого читателя и преследовали цель передачи автором собственного опыта участия в исторической жизни и личной рецепции на эти события. Меньшее количество украинских мемуаров, в сравнении с соседями, по нашему мнению, связано как с неблагоприятными политическими условиями (отсутствие национального государства), так и с некоторым охлаждением украинцев к исторической памяти и национальной истории, что не делает их менее важным фактором общественно-политической мысли и историко-культурного процесса.

УДК 021+929(477) «19/20»

Таїсія Іванівна КІВШАР,
старший науковий співробітник
Інституту біографічних досліджень НБУВ,
доктор історичних наук, професор (Київ)

УКРАЇНСЬКА БІБЛІОТЕЧНА БІОГРАФІКА XX – ПОЧАТКУ XXI ст.: ЕТАПИ Й ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

Систематизовано та проаналізовано біографічну інформацію про бібліотекознавців та діячів бібліотечної справи України XX – початку XXI ст. Здійснено історіографічний огляд, обгрунтовано основні тенденції та етапи розвитку української бібліотечної біографіки.

Ключові слова: бібліотекознавці, діячі бібліотечної справа, бібліотечна біографіка, біобібліографія.

Biographical information about library scientists and scholars of Ukrainian librarianship in 20th – beginning of 21st century is systematized and analyzed. Historical overview has been performed; basic tendencies and stages of Ukrainian library biography study are grounded.

Key words: library scientists, scholars of librarianship, library biography study, bio-bibliography.

Систематизировано и проанализировано биографическую информацию о библиотековедах и деятелях библиотечного дела Украины XX – начала XXI ст. Сделано историографический обзор, обосновано тенденции и этапы развития украинской библиотечной биографики.

Ключевые слова: библиотековеды, деятели библиотечного дела, библиотечная биографика, биобиблиография.

У науковій думці сьогодні існують різні тлумачення терміну «біографіка». І. Белєнькій визначав біографіку як спеціальну дисципліну та галузі знань, що здійснює розробку теоретичних, історіографічних, методичних, джерелознавчих проблем вивчення біографії. Він важав, що «біографіка» як поняття було конституйовано наприкінці XIX – початку XX ст. і під ним розуміли сукупність (а згодом — систему) філософсько-методологічних, історіографічних, філологічних, історико-культурних, рецептурних знань і уявлень про окремі біографічні жанри, про значення, завдання та можливості біографічного мислення та пізнання, про методи біографічної реконструкції[1]. А. Валевський, якому належить найбільш зміс-

[1] Див.: *Беленький, И. Л.* Биографика [Текст] // Отечественная история. История России с древнейших времен до 1917 г. – М., 1994. – Т. 1. –

товне узагальнення стану та перспектив розвитку біографічного знання, розглядає біографічну традицію письма як особливий тип гуманітарного знання із власними критеріями достовірності, «особливою раціональністю» аргументації та такий, що претендує на особливе місце у циклі гуманітарних дисциплін. Поняття біографіки як дисципліни гуманітарного циклу слугує для означення теоретичних і методологічних особливостей практики біографічного письма. Він окреслив складові біографіки (або науки про біографії): онтологію біографічного знання, дослідження основних понять і процедур біографічної реконструкції, розгляд особливостей герменевтичних ситуацій, що складають біографічний досвід[2]. Якщо попередні дослідники визнавали біографіку спеціальною дисципліною гуманітарного циклу, то І. Петровська розглядала її як спеціальну науку системи історичних наук, що вивчає безпосередньо людину в історії, в усіх проявах її існування, зокрема її внутрішній світ і навіть психіку. Це наука про осягнення життя конкретних людей, причетних до всіх галузей людської діяльності. Як спеціальна історична наука вона містить не лише розробку теоретичних проблем самої науки та закономірностей людського життя, а й власне біографічне знання: укладання біографій та інших видів біографічних відомостей (біографічних текстів) і сукупність результатів цієї діяльності[3]. В. Попик зазначав, що термін «біографіка» в розумінні окремого напряму дослідницької діяльності та наукової дисципліни є значно ширшим за змістом порівняно з поняттям «біографістики», оскільки ним позначають також багатовимірну галузь біографічної творчості та видання біографічного жанру, що охоплюють художню, публіцистичну та науково-популярну біографії[4].

С. 233; *його ж.* Биографика в системе наук о человеке. Становление, этапы и междисциплинарный контекст отечественного биографоведения [Текст] : указ. лит. – М., 1999. – С. 211–212.

[2] Див.: *Валевский, П. Л.* Основания биографики [Текст] / П. Л. Валевский. – К., 1993; его же. Биографика как дисциплина гуманитарного цикла [Текст] / П. Л. Валевский // Лица : биогр. альманах. – М. ; СПб. – 1995. – № 6. – С. 32–68.

[3] Див.: *Петровская, И. Ф.* Биографика. Введение в науку и обозрение источников биографических сведений о деятелях России, 1801–1917 гг. [Текст] / И. Ф. Петровская. – СПб : Logos, 2003. – С. 12–13.

[4] Див.: *Попик, В. І.* Біографістика [Текст] / В. І. Попик // Спеціальні історичні дисципліни : довідник. – К., 2008. – С. 94.

Привертають увагу також праці дослідників[5], які поруч із основними вимогами до загального змісту біографічного вивчення визнають наявність особливостей, притаманних біографіям учених природничих і точних наук, істориків, письменників, композиторів, акторів тощо. Такий підхід свідчить про визнання в межах наукової практики існування властивостей біографій людей із різних галузей знань, а, отже, дає підстави вважати за можливе появу галузевої біографіки, в межах якої відбуватиметься вивчення як загального життєпису, так і особливостей укладання біографій, відбору біографічної інформації, виявлення необхідної та достатньої джерельної бази, інших видів біографічних відомостей фахівців різних галузей діяльності.

У цьому контексті завданнями бібліотечної біографіки можна вважати виявлення й аналіз різних видів історико-біографічних джерел та біографічної інформації, вивчення особливостей біографічного письма, отримання біографічних знань, відтворення біографій діячів бібліотечної справи, бібліотекознавців, бібліографів й бібліографознавців, а також осіб, пов'язаних з бібліотечною діяльністю. Інституалізації бібліотечної біографіки як напряму біографіки розкриття джерельної бази, визначення її інформативної цінності, проведення аналізу різних їх комплексів і груп. Утворення історіографічної основи, виявлення та систематизація публікацій, присвячених бібліотечній біографіці створюватиме підґрунтя для її розвитку. Метою даної роботи є історіографічний огляд української бібліотечної біографіки з метою виявлення основних етапів і тенденцій у XX та на початку XXI століть.

Усвідомлення важливості вивчення біографій діячів бібліотечної справи було характерним для перших фундаментальних праць Л. Б. Хавкіної, визначного українського й російського бібліотекознавця, одного із засновників харківської бібліотечної школи. У дослідженні «Библиотеки, их организация и техника»[6] вона, розглядаючи структуру бібліотекознавства, зазначала, що теоретичне бібліотекознавство вклю-

[5] Див. зокрема: *Петровская, И. Ф.* Биографика. Введение в науку и обозрение источников биографических сведений о деятелях России, 1801–1917 гг. [Текст] /И. Ф. Петровская. – СПб : Logos, 2003. – С. 12–13; *Шмидт, С. О.* Путь историка [Текст] : избр. труды по источниковедению и историографии / С. О.Шмидт. – М., 1977. – С. 122, 178–181 та інш.

[6] Див. : *Хавкина Л. Б.* Библиотеки, их организация и техника [Текст] / Л. Б. Хавкина. – СПб.,1904. – С. 90. ; ее же. То же : рук. по библиотековедению. – 2-е перераб. и доп. изд. – СПб., 1911. – С. 81.

чає історію бібліотек, розвиток їх за типами, місцевостями й епохами, опис окремих бібліотек, бібліотечну статистику, бібліотечне законодавство та біографії бібліотечних діячів. Ці погляди знайшли своє втілення у «Кратком очерке деятельности Харьковской общественной библиотеки за 25 лет»[7], де Л. Б. Хавкіна поміж інших історичних відомостей відзначила багатьох осіб, які своєю працею сприяли відкриттю та розвитку бібліотеки, серед яких були Д. І. Багалій, Х. Д. Алчевська, О.В. Котельникова та інш. У своїх працях вона подавала біографічну інформацію про бібліотекознавців та діячів інших галузей знань, діяльність яких спрямовувалась на розвиток бібліотечної справи.[8]

Варто відзначити перші біографічні нариси про українських бібліотекознавців, до яких належали праці Л. Когана та С. Сільванського[9], що містили біографічні дані, відомості про наукову та практичну діяльність бібліотекознавця та бібліографа Херсонської громадської бібліотеки В. Шенфінкель, а також список її публікацій, каталогів і покажчиків, звітів, в укладанні яких вона брала участь, з'явилися наприкінці 20- х рр. XX ст. Важливою для поширення біографічної інформації про діяча бібліотечної справи стала укладена авторами бібліографія публікацій про В. Шенфінкель, що сприяла поглибленому вивченню її біографії.

Сумно відома «дискусія з теоретичних проблем бібліотекознавства» початку 30-х рр. негативно вплинула на долю багатьох українських радянських бібліотекознавців і діячів бібліотечної справи першої половини XX ст., коли відбувало-

---

[7] Див.: *Хавкина Л. Б.* Краткий очерк деятельности Харьковской общественной библиотеки за 25 лет [Текст] / Л. Б. Хавкина. – Х., 1913. – С. 6–13 ; 21.

[8] Див. : *Ее же.* Полувековой юбилей Х. Д. Алчевской [Текст] / Л. Б. Хавкина // Вестник воспитания. – 1912. – № 5. – С. 151–153; *ее же.* А. Л. Шанявский [Текст] : к десятилетию смерти / Л. Б. Хавкина // Школа и жизнь. – 1915. – № 45. – С. 1–3; Л. Б. Хавкина о встречах с М. Дьюи / сост. А. В. Рычков // Библиотековедение и библиография за рубежом. – 1994. – Сб. 137. – С. 85–93; *Штейн В.* [Засідання, присвячене пам'яті А. І. Калішевського] / В. Штейн // Бібліол. Вісті. – 1926. – № 1. – С. 83.

[9] Див. зокрема: *Коган, Л. В.* К. Шенфинкель [Текст] / Л. В. Коган // Красный библиотекарь. – 1928. – № 8; *Сільванський, С.* Віра Костянтинівна Шенфінкель [Текст] / С. Сільванський. – К. : Всенарод. б-ка України при Всеукр. Акад. наук, 1930. – 11 с. Див. також: *Якушів, Т.* Пам'яті В. К. Шенфінкель [Текст] / Т. Якушів // Наддніпрян. правда. – 1928. – 28 квіт.; *Сильванский, С.* Библиотеки Старого Херсона [Текст] / С. Сильванский. – Херсон, 1928.

ся вилучення так званих «буржуазних націоналістів» і «політично неблагонадійних» осіб, чиї імена на кілька десятиліть були заборонені до наукового вжитку радянською цензурою як і імена діячів бібліотечної справи, вимушених до політичної еміграції. З цієї причини розвиток української бібліотечної біографіки було загальмовано на кілька десятиліть.

Монографічні дослідження біографій українських просвітян, які внесли суттєвий внесок у розвиток бібліотечної справи України виходять друком у 60-х рр. XX ст. Першою і довгий час єдиною, була ґрунтовна історико-біографічна праця Н. Фрідьєвої [82], в якій із необхідною та достатньою повнотою висвітлювався життєвий і творчий шлях, а також просвітницька та бібліотекознавча діяльності Х. Алчевської. Зокрема, у контексті біографії відзначалася її заслуга у розробці наукових засад вивчення читачів, різноманітних засобів і методів дослідження читацьких потреб, сприйняття та впливу книг із різних галузей знань на читачів бібліотек недільних шкіл. Аналіз праці «Что читать народу?» Х. Алчевської дав змогу Н. Фрідьєвій наголосити на особливому значені видання для педагогів і працівників бібліотек, а також окремо відзначити додаток, поданий у вигляді списків книг із різних галузей знань, рекомендованих для використання при комплектуванні народних і шкільних бібліотек. Аналізуючи соціально-культурне значення діяльності Х. Алчевської, Н. Фрідьєва справедливо підкреслила бібліотекознавчий аспект її наукового та практичного доробку, що актуалізується в умовах розвитку сучасного бібліотечного читачезнавства.

Зі створенням Київського державного інституту культури (1968) (далі — КДІК) розпочалися спроби розробки проблем історії бібліотечної справи України та вивчення внеску визначних особистостей у її розвиток. Саме у цей час, як свідчать документи з особового архіву українського бібліотекознавця Л. Одинокої, в контексті вивчення історії вітчизняного бібліотечного будівництва було поставлено проблему дослідження біографій діячів бібліотечної справи й укладання словника бібліотекознавців [67]. Зокрема, про це йшлося під час зустрічі співробітників інституту з ветеранами бібліотечної справи у листопаді 1969 р., організованої з ініціативи ректора інституту, відомого українського бібліотекознавця О. Сокальського. В ході зустрічі обговорювалися актуальні проблеми розвитку українського бібліотекознавства, серед яких і необхідність ви-

вчення біографій бібліотекознавців. У виступі О. Ровнер, керівника довідково-бібліографічного кабінету Державної публічної бібліотеки АН УРСР, йшлося про необхідність розпочати накопичувати біографічні відомості про репресованих бібліотечних працівників, зокрема Я. Розанова, керівника КЦРБ ім. ВКП (б) у 1921–29 рр., В. Іванушкіна, економіста, бібліотекознавця, виконуючого обов'язки директора Всенародної Бібліотеки України при Всеукраїнській Академії наук у м. Києві (далі — ВБУ) у 1933–36 рр., Б. Зданевича, радянського лінгвіста, книгознавця, бібліотекознавця, співробітника ВБУ, виконуючого обов'язки директора у 1941 р., а також книгознавця К. Довганя, бібліотекознавця Я. Керекеза, працівника Одеської публічної бібліотеки М. Рапопорта. Як зазначала О. Ровнер, вона особисто збирала матеріали про українських діячів бібліотечної справи й тому підтримувала ідею про необхідність проведення пошукової роботи у цьому напрямі [67]. Наведений нею перелік імен, серед яких були й репресовані працівники бібліотек, свідчить про значний інтерес професійної спільноти до життя та творчості своїх попередників. Є. Коваленко звернула увагу на необхідність вивчення біографічної інформації про С. Постернака, інших колишніх співробітників ВБУ, а також бібліотекарів Одеси, Харкова, університетських бібліотек.

Важливим для розуміння особливостей формування радянської бібліотечної біографіки є думки відомого бібліографа Ф. Сарани, який запропонував визначити коло імен, які варто ввести до словника бібліотекознавців і створити необхідну джерельну базу для укладання цього довідкового видання. Він також звернувся з пропозицією розробити анкету для збору матеріалів про бібліотечних діячів, а також іконографію діючих на той час бібліотекознавців [67]. Із метою найповнішого представлення імен у словнику українських бібліотекознавців і розширення джерельної бази Ф. Сарана запропонував звернутись до відомих діячів книги Ф. Максименка, Ю. Меженка та Б. Ясинського з проханням дозволити вивчити їхні особисті архіви. Він вважав важливим залучення студентів-заочників КДІК для виявлення імен бібліотекознавців у різних регіонах України. Бібліотекознавець С. Комський запропонував включити до словника імена «західноукраїнських бібліотечних діячів, зокрема С. Сірополка», а також працівників бібліотеки Наукового товариства імені Т. Шевченка (далі — НТШ), вико-

ристати публікації бібліографа М. Гуменюка для виявлення біографічної інформації про діячів бібліотечної справи. Він зазначав, що на початковому етапі укладання словника варто було б утворити картотеку імен бібліотекознавців за хронологією їх діяльності, до якої включати виявлені біографічні відомості про них, а також пропонував залучати аспірантів і якомога більше людей із поза меж Києва для створення джерельної бази довідника [67].

Отже, проблема вивчення біографій українських бібліотекознавців і діячів бібліотечної справи актуалізувалася в зв'язку з необхідністю вивчення історії бібліотечної справи України, історії бібліотекознавства, а також потребою визначення перспектив розвитку наукової думки. Серед фахівців бібліотечної справи виникла думка про необхідність створення галузевого словника, йшлося про його джерельну базу, було навіть зроблено спробу розробити методику укладання, визначення імен, біографічна інформація про яких мала б увійти до довідкового видання. Водночас, більшість імен бібліотечних працівників, наведених учасниками конференції, були вилучені за радянської доби із наукового вжитку, але для професійної спільноти значущими залишались їхні професійні здобутки. Пізніше у КДІК було проведено науково-теоретичну конференцію з проблем розвитку бібліотекознавства в Україні за роки радянської влади (червень, 1971), де серед інших розглядалися також питання, пов'язані з укладанням словника діячів бібліотечної справи. Проте, спеціальне довідкове видання так і не було підготовлене. Для того існувало багато причин, серед яких розпорошеність бібліотекознавчих сил, невизначеність авторського колективу з його упорядкування, недостатня джерельна база через існування «спецхранів», безіменність історії бібліотечної теорії та практики, тощо. Тому сьогодні ідея укладання словника українських бібліотекознавців постає з особливою актуальністю як для розвитку сучасної вітчизняної наукової думки, історії бібліотекознавства, так і в контексті біографічних довідкових видань України.

Уподовж 70-х рр. XX ст. певною мірою розвиткові бібліотечної біографіки сприяли публікації про життєвий і творчий шлях та науковий доробок українських бібліографів, які плідно працювали зокрема і в галузі бібліотекознавства. Так, М. Гуменюк, вивчаючи біографії М. Ясинського, М. Комарова,

І. Левицького та інших, виявив важливу інформацію про їхню діяльність у галузі бібліотечної справи [18]. Дослідник також виокремив бібліотекознавчий доробок визначного українського історика Д. Багалія, відзначивши його активну участь у роботі Харківської громадської бібліотеки, комплектуванні її фондів, відкриття нових відділів, зокрема й бібліотекознавства, а також навів праці вченого бібліотекознавчої проблематики [17].

Для цього періоду характерна поява перших спроб написання прижиттєвих наукових біографій діячів бібліотечної справи. Так, із нагоди піввікового ювілею наукової, громадської та педагогічної діяльності Н. Фрідьєвої, відомий український книгознавець І. Каганов [31] проаналізував життєвий і творчий шлях одного із засновників українського радянського бібліотекознавства, наголосивши її вплив на розвиток бібліотечного читачезнавства та відзначивши внесок у вивчення проблем історії бібліотечної справи України та науки про бібліотеку. Біографічний нарис супроводжувався бібліографією друкованих праць, що репрезентувала основні напрями бібліотекознавчих досліджень, тематику та проблематику наукового доробку Н. Фрідьєвої.

Певному поступу бібліотечної біографіки на початку 70-х років XX ст. сприяла поява нарисів про життєвий і творчий шлях українських радянських діячів бібліотечної справи на сторінках єдиного на той час спеціального бібліотекознавчого видання — республіканського міжвідомчого науково-методичного збірника «Бібліотекознавство і бібліографія». У ньому було подано стислі біографічні відомості про вітчизняних бібліотекознавців і цей напрям публікацій сприяв поширенню біографічних знань серед фахівців, теоретиків й практиків бібліотечної справи, а також формуванню джерельної бази для майбутніх збірників біографічних нарисів і галузевого біобібліографічного словника [32].

На сторінках «Бібліотекознавства і бібліографії» з'явилася перша публікація радянської доби, присвячена К. Рубинському [53], в якій було зроблено спробу проаналізувати в контексті біографії погляди одного із фундаторів українського бібліотекознавства на культурно-освітню роль бібліотеки, а також завдання бібліотекознавства, проблеми розробки бібліотечних класифікаційних систем, організацію бібліотечної освіти. У стислому нарисі відзначалася його практич-

на діяльність на посаді директора бібліотеки Харківського університету, участь у роботі І Всеросійського з'їзду з бібліотечної справи, в організації роботи масових і червоноармійських бібліотек.

У цей же час з'явився перший короткий біографічний нарис про Д. Балику, в якому зроблено спробу здійснити періодизацію життя та наукової діяльності бібліотекознавця, а також подати бібліографію його праць [20]. Важливе значення для розвитку бібліотечної біографіки мало ґрунтовне монографічне дослідження І. Корнєйчика з історії української бібліографії до 1917 р., у якому йдеться також і про бібліотекознавчу діяльність українських бібліографів досліджуваного періоду [44]. Інші його праці містять нову біографічну інформацію про бібліотекознавчий доробок С. Маслова та М. Ясинського. Так, характеризуючи С. Маслова як бібліотекознавця, І. Корнєйчик виокремлює його інтерес до історії бібліотечної справи, що виявився у дослідженні бібліотеки Стефана Яворського, вивченні діяльності київського бібліотекаря П. Должикова та його бібліотеки «Аптека для душі», а також у викладанні С. Масловим навчального предмету з історії бібліотек на бібліотечних курсах та у публікаціях, що популяризували діяльність бібліотеки з вивчення старовинної книги [42]. Дослідник вважав, що інтерес С. Маслова до бібліотекознавства був зумовлений його багаторічною роботою у відділі стародруків Державної публічної бібліотеки АН УРСР. Зупиняючись на бібліотекознавчому доробку М. Ясинського, І. Корнєйчик наводить його вислів про те, що бібліотекознавство «всеньку свою працю організує на знанні читача», автор розкриває діяльність його на посаді завідувача відділу «Україніка» ВБУ [45]. У біографічному нарисі про Б. Комарова І. Корнейчик, зокрема, характеризував його як одного з активних учасників бібліотечно-бібліографічного життя Одеси 20-х рр. ХХ ст., який у цей період працював завідувачем українською державною бібліотекою ім. Т. Г. Шевченка, був одним із укладачів першого російсько-українського словника бібліотечної термінології [43].

У радянській бібліотечній біографіці цього періоду актуалізувалась проблема вивчення життя та діяльності керівників бібліотек України. Так, із нагоди 70-річя від дня народження директора наукової бібліотеки Львівського державного університету ім. І. Франка Ф. Максименка з'явилося кілька нари-

сів, присвячених цьому визначному українському бібліографу та бібліотекознавцю [46][10]. Серед них привертає увагу праця І. Корнейчика, в якій подано аналіз життєвого та творчого шляху вченого, а також оприлюднено бібліографію праць і бібліографію літератури про нього. У біографічних нарисах українського радянського бібліотекознавця В. Мільман йдеться про діяльність багаторічного директора Вовчанської районної бібліотеки Харківської області В. Леницького [57], теоретика та практика бібліотечної справи, у працях якого висвітлювалися проблеми організації роботи районних бібліотек України у 40–60-х рр. XX ст. Також варто відзначити підготовлений нею біографічний нарис про завідувача кафедри фондів і каталогів Харківського бібліотечного інституту А. Ашукіна [56], який розробляв теоретичні питання бібліотечної класифікації та каталогізації, здійснював підготовку бібліотечних кадрів. Відбулося знайомство з біографічними даними Н. Косенко [85], яка в 30-х рр. XX ст. очолювала Полтавську центральну наукову бібліотеку для дорослих, а в 50–70-х рр. здійснювала керівництво Львівською обласною бібліотекою для дорослих, викладала бібліотекознавчі дисципліни у Львівському культурно-освітньому технікумі, очолювала Львівський консультаційний пункт Харківського державного бібліотечного інституту. Варто відзначити й оприлюднені біографічні відомості та список праць Г. Мірошніченка, директора Державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка в Харкові у 50–60-х рр. XX ст. [16], а також біографічну інформацію про А. Бальцера — директора Запорізької обласної наукової бібліотеки ім. О. М. Горького у 60–70-х рр. цього ж століття [26].

Серед поодиноких біографічних праць привертає увагу нарис С. Комського та М. Коломойця, про українського радянського бібліотекознавця та бібліографа Я. Керекеза [41], співавтора першого посібника для працівників сільських бібліотек «Абетка сільського бібліотекаря» (1929). Наведені маловідомі факти про його діяльність на посадах редактора журналу «Бібліотека у соціалістичному будівництві» (1935–36 рр.), директора центрального науково-методичного кабі-

[10] Див. також: *Ровнер, О. С.* Видатний бібліограф [Текст] : до 70-річчяч з дня народження Ф. М. Максименка / О. С. Ровнер, Н. М. Шеліхова // Укр. іст. журнал. – 1967. – № 2. – С. 132–133; Федір Пилипович Максименко [Текст] // Бібліотекознавство та бібліографія. – 1972. – Вип. 12. – С. 141–145.

нету бібліотекознавства НКО УРСР. Біографічний нарис супроводжувався списком наукових праць Я. Керекеза.

У 80-х рр. активізується вивчення біографій львівських науковців. Зокрема, у праці М. Лозинського [51, с. 143] йдеться про бібліотекознавчий доробок філолога, етнографа та музеєзнавця І. Свєнціцького, який належав до перших істориків українських бібліотек Галичини. Він досліджував цю проблему на західноукраїнських землях, вивчав мережу наукових бібліотек Львова, укладав описи, що інформують про зміст і структуру фондів бібліотек музею Ставропігійського інституту та Народного дому, Музею українського мистецтва у Львові, НТШ.

Розширенню кола імен бібліотекознавців сприяли публікації з історії окремих бібліотек, у яких подавалися відомості про теоретиків і практиків бібліотечної справи. Серед цих праць варто відзначити монографію, присвячену історії однієї з найбільших книгозбірень України радянської доби — Центральної наукової бібліотеки АН УССР. У «Истории Центральной научной библиотеки Академии наук Украинской ССР» [30], підготовленій колективом її співробітників, узагальнено значний фактичний матеріал про різні напрями діяльності бібліотеки з 1919 по 1979 рр., йшлося також про забезпеченість її кваліфікованими кадрами, були названі імена радянських бібліотекознавців, чий науковий доробок сприяв бібліотечному будівництву. Але поза сторінками монографії залишилася значна частина імен фундаторів бібліотеки, її директорів, репресованих і реабілітованих діячів бібліотечної справи, науковців, які своєю діяльністю внесли помітний внесок в українське бібліотекознавство та бібліотечну справу. У період проведення дослідження історії однієї з найбільших книгозбірень України, цензурні утиски не дозволили оприлюднити правдиву інформацію про працівників бібліотеки та дату її утворення, унеможливлювали об'єктивну оцінку внеску її діячів у розвиток бібліотечної науки та практики.

Отже, не зважаючи на окремі публікації, в яких вміщувалась інформація про теоретиків і практиків бібліотечної справи України, у 60–80-х рр. XX ст. відбувалася певна стагнація української радянської бібліотечної біографіки, що характеризувалась обмеженим колом імен бібліотечних діячів, «дозована» біографічна інформація про яких оприлюднювалася

переважно на сторінках «Бібліотекознавства і бібліографії». Але від 1974 року посилилась цензура й наступив новий етап у виданні збірника, коли було заборонено друкувати персоналії, хроніку, рецензії[11]. Біографічні нариси зникають зі сторінок і цього збірника, що «обезлюднювало» історію бібліотечної справи, значною мірою перешкоджаючи об'єктивній оцінці наукового доробку вчених, поширенню правдивої біографічної інформації про теоретиків і практиків бібліотечної справи, багато імен яких знаходилося під забороною радянської цензури. Її впливи також позначалися й на оціночних характеристиках діяльності тих бібліотечних діячів, науковий доробок і біографічні відомості про яких були оприлюднені у радянську добу в «урізаному» обсязі. Зокрема, у нарисах про К. Рубинського, Д. Балику, Н. Фрідьєву значна частина біографічної інформації була відсутньою, а важливі факти та бібліотекознавчі ідеї цих визначних особистостей залишалися поза можливістю їх поширення серед фахівців.

Активізація досліджень біографій і наукового доробку бібліотекознавців на загальноукраїнському та регіональному рівнях розпочалася на початку 90-х рр. XX ст. після проголошення України незалежною державою. Найбільшу увагу науковці зосередили на поверненні до наукового обігу вилучених радянською цензурою імен українських теоретиків і практиків бібліотечної справи, а з відкриттям для загального користування «спецхранів» архівів і бібліотек стало можливим використати нову джерельну базу для виявлення, уточнення та доповнення біографічної інформації про українських діячів бібліотечної справи, вчених, бібліотекознавців.

Стають відомими більшість імен і біографій визначних вітчизняних діячів бібліотечної справи, зокрема, репресованих і реабілітованих засновників та організаторів національної бібліотеки України, а також співробітників цієї бібліотеки у перших роках її функціонування, змушених виїхати за кордон після поразки української революції 1917–23 рр., які поза межами України публікували свої праці, присвячені її правдивій історії. Значний інтерес становить введена до наукового обігу біографічна інформація про одного із засновників

[11] *Волкова, С. І.* Є. П. Тамм — редактор міжвідомчого республіканського збірника «Бібліотекознавство і бібліографія» [Текст] / С. І. Волкова // Укр. бібліотекознавець Євген Петрович Тамм (1918–1991) : біобібліогр. нарис. – Х., 1998. – С. 41.

НБУВ Є. Ківлицького[12], його внесок у розбудову матеріально-технічної бази, створення та комплектування книжкового фонду бібліотеки. Яскравою постаттю серед керівників НБУВ був С. Постернак, біографічна інформація про якого була майже відсутньою у спеціальній літературі. Завдячуючи ґрунтовному біографічному дослідженню Н. Стрішенець, написаному з використанням архівних документів, до наукового обігу було повернуто відомості про його доробок у галузі бібліотекознавства та бібліотечної справи [80].

Дослідження Г. Ковальчук значною мірою сприяли реальній реабілітації репресованих працівників НБВУ С. Постернака, В. Іваницького, Н. Миколенка, А. Яременка, М. Завального, В. Іванушкіна[13]. Введення до наукового обігу значного за своїм змістом фактичного матеріалу зі «спецхранів», дало змогу дослідниці виявити джерельну базу, необхідну для об'єктивної реконструкції біографій визначних особистостей. Г. Ковальчук також доповнила новою біографічною інформацією відомості про життєвий і творчий шлях Б. Зданевича, що сприяло визначенню його ролі у розвитку НБУВ [37]. Так само відомості щодо діяльності В. Кордта у справі організації та функціонуванні НБУВ розширила стаття Н. Солонської [75].

Новими біографічними відомостями, що постали з особових архівних фондів видатних українських учених, які плідно працювали для розбудови бібліотечної справи, поповнилася бібліотекознавча біографістика завдячуючи дослідженням О. Степченко, яка на основі ґрунтовного вивчення архівних та опублікованих джерел проаналізувала діяльність українських науковців М. Геппенера, Г. Житецького, О. Дзбановського, В. Іваницького, Є. Ківлицького, В. Кордта, А. Криловського, С. Маслова, П. Попова, С. Постернака, П. Стебницького, М. Ясинського у період їхньої праці по за-

---

[12] *Гнатенко, Л.* Є. О. Кивлицький — фундатор і подвижник Всенародної бібліотеки України [Текст] / Л. Гнатенко, М. Кучинський // Рукопис. та друк. спадщина України. – 1996. – Вип. 4.; *ті самі*. Євген Кивлицький — перший директор Всенародної бібліотеки України [Текст] // Бібл. вісник. – 1996. – № 1. – С. 8–10.

[13] *Ковальчук, Г. І.* Директори Всенародної бібліотеки України (20–30-ті рр.) [Текст] / Г. І. Ковальчук // З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ. – 2000. – № 4/5. – С. 179–205; *її ж*. Керівники ВБУ–НБУВ (1918–1998) [Текст] // Бібл. вісник. – 1998. – № 5. – С. 18–20: *її ж*. Доля репресованих директорів ВБУ [Текст] // Рукопис. та книжк. спадщина. – К., 1998. – Вип. 4. – С. 5–20.

снуванню та розвитку спеціалізованих відділів НБУВ у 1918–30 рр. [78]. Монографічне дослідження О. Степченко сприяє як виявленню впливу наукової та практичної діяльності української інтелігенції на розвиток вітчизняної історії бібліотечної справи у цей період, так і дає змогу окреслити бібліотекознавчий аспект їх праці, розширити коло імен бібліотечної біографіки. Важливим для подальшого розвитку української наукової думки є опис змісту особових фондів Інституту рукописів НБУВ досліджуваних науковців, а також представлена О. Степченко іконографія розглянутих осіб та їхні біограми.

Суттєвими в історіографії вітчизняного бібліотекознавства, а також бібліотечної біографіки стали монографічні дослідження О. Онищенка, присвячені історії утворення та функціонування НБУВ впродовж 1918–91 рр., що дали змогу ввести до наукового обігу та проаналізувати значний фактичний матеріал, розширити персонологічний ряд діячів бібліотечної справи, поповнити біографічну інформації про співробітників цього закладу за більше як семидесятиріч-ний період його існування [23–25]. Важливу роль у розвитку українського бібліотекознавства відіграли також дослідження О. Онищенка, в яких знайшли своє висвітлення основні тенденції розвитку бібліотечної справи в Україні XX ст., а також подані відомості про діячів бібліотечної справи цього періоду [22]. Одним із напрямів досліджень ученого є аналіз наукової та практичної діяльності сучасних українських діячів бібліотечної справи та бібліотекознавців у контексті їхніх біографій. Слід відзначити нарис О. Онищенка, в якому висвітлено маловідомі сторінки наукової біографії історика, книгознавця, джерелознавця, бібліотекознавця та діяча бібліотечної й архівної справи Л. Дубровіної, а також укладено бібліографію її праць [66]. Учений дослідив життєвий і творчий шлях теоретика та практика бібліотечної справи В. Бабича, подав біографічні відомості та проаналізував здобутки керівників бібліотечних закладів Києва — Центральної міської бібліотеки імені Лесі Українки Л. Ковальчук і Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В. О. Сухомлинського П. Рогової, Центральної наукової сільськогосподарської бібліотеки Української Академії Аграрних наук Р. Целінського [65][14].

[14] Див. також: *Онищенко, О. С.* Бабич Василь Степанович [Текст] / О. С. Онищенко // ЕСУ. – К., 2003. – Т. 2. – С. 22-23; *його ж.* Ювілей Пав-

Розвитку сучасної бібліотечної біографіки сприяють праці Л. Дубровіної, зокрема, монографія з історії бібліотечної справи України XX ст., у якій проаналізовано провідні тенденції бібліотечного будівництва, зокрема і шляхом персоналізації внеску окремих діячів бібліотечної справи [22]. Монографічні дослідження вченого, присвячені історії НБУВ радянської доби, також значно доповнюють і розширюють персонологічний ряд діячів бібліотечної справи, поглиблюють знання про їхній внесок у бібліотечне будівництво України. Крім цього у працях Л. Дубровіної висвітлено діяльність М. Василенка та В. Вернадського як фундаторів НБУВ, а також, на підставі вивчення архівних документів НБУВ, проаналізовано внесок першого керівника відділу рукописів Г. Житецького у створення та організацію праці, комплектування, розробку системи опису документів, їх класифікацію, каталогізацію тощо[15]. Також Л. Дубровіна проаналізувала життєвий і творчий шлях сучасного бібліотекознавця, документознавця та педагога М. Слободяника, висвітлила його внесок у формування концепції розвитку НБУВ у 1986–91 рр.[16].

У контексті вивчення біографічної інформації про діячів бібліотечної справи, зокрема директорів НБУВ, становлять інтерес матеріали до біографії Ю. Меженка, видані з нагоди 100-річчя від дня народження цього бібліотекознавця, кни-

ли Рогової [Текст] / О. С. Онищенко, Т. В. Добко // Бібл. вісник. – 2008. – № 1. – С. 46–48.; *його ж.* Директор бібліотеки Людмила Ковальчук [Текст] / О. С. Онищенко, Н. Г. Солонська // Бібл. вісник. – 1999. – № 1. – С. 35–37; *його ж.* Передмова [Текст] / О. С. Онищенко, А. П. Корнієнко // Целінський Роман Йосипович : біобібліогр. покаж. наук. праць за 1960–1997 рр. / уклад З. І. Варга. – К., 1998. – С. 5–10.

[15] Див.: *Дубровіна, Л. А.* Гнат Житецький як засновник та перший керівник відділу рукописів Всенародної бібліотеки України (1918–1929) [Текст] / Л. А. Дубровіна // Вісн. Харк. держ. акад. культури. – 1999. – Вип. 1. – С. 111–119; *її ж.* М. П. Василенко та В. І. Вернадський як фундатори Національтної бібліотеки Української Держави [Текст] / Л. А. Дубровіна // Архів. та бібліотечна справа в Україні доби визвольних змагань (1917–1921 рр.). – К., 1998. – С. 185–198.

[16] *Її ж.* Переднє слово [Текст] / Л. А. Дубровіна // Бібліотекознавець і бібліографознавець Михайло Семенович Слободяник : біобібл. покажч. / укл. Жданова Р. С., Кириленко О. Г. ; авт. вступ. ст. Дубровіна Л. А. – К. : Нац. парламент. б-ка України, 1999. – 39 с.; *її ж.* Внесок М. С. Слободяника у формування нової концепції Центральної наукової бібліотеки ім. В. І. Вернадського у 1986–1991 рр. [Текст] / Л. А. Дубровіна // Слободяник М. С. Бібліотека. Документ. Комунікації : вибр. праці (до 60-річчя від дня народження і 35-річчя наукової діяльності) уклад. О. Кириленко, наук. ред. проф. В. Г. Чернеця. – К. : Ліра-К, 2010. – С. 242–252.

гознавця, бібліографа та літературознавця. Матеріали, підготовлені бібліотекознавцями Н. Стрішенець, Н. Козаковою та Т. Ігнатовою, вийшли під редакцією академіка О. Онищенка, з ґрунтовною вступною статтею, написаною відомим ученим істориком і бібліографом І. Шовкоплясом у співавторстві з українським бібліографом Ф. Сараною, який спілкувався з Ю. Меженком [86]. У роботі з достатньою повнотою представлена хроніка життя та діяльності Ю. Меженка, подана бібліографія опублікованих праць, а також відгуків і рецензії на них, зібрано відомості щодо цитування вченого. Крім цього подано інформацію про його доповіді та виступи. Окремий розділ у виданні складає література про життя, діяльність і творчу спадщину дослідника. Включення до бібліографії джерел з Особового архіву Ю. Меженка, що зберігаються у Відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, а також інші невідомі матеріали про діяльність ученого, сприяло подальшій реконструкції його наукової біографії. Загалом, матеріали до біографії Ю. Меженка сприяють як подальшому поглибленому вивченню особистості вченого, так і свідчать про започаткування нового типу видань в українській галузевій біографіці, для яких характерне залучення крім опублікованих також і архівних джерел.

Проведений пізніше Н. Стрішенець аналіз бібліографічної спадщини Ю. Меженка сприяв як уточненню та доповненню біографічних відомостей із життя визначної особистості, так і розкриттю, крім бібліографознавчих, важливих напрямів бібліотекознавчої спадщини радянського дослідника, його внеску у розбудову бібліотечної справи України [79].

До історіографії вітчизняного бібліотекознавства, завдячуючи дослідженню Н. Козакової [49], повернулося ім'я Л. Биковського, колишнього співробітника НБУВ. Дослідниця проаналізувала біографічну інформацію про зарубіжного українського бібліотекознавця та книгознавця, уклала бібліографію його праць. Перу Л. Биковського належать перші за межами України публікації з історії утворення національної бібліотеки Української держави, з яких професійна спільнота світу довідалася про справжню дату заснування національної бібліотеки в Україні (1918) та перші роки її існування.

Персонологічний ряд бібліотечної біографіки поповнився завдячуючи досліджнню, присвяченому історії Національної парламентської бібліотеки України (далі — НПБУ), ко-

лективом співробітників якої вперше зроблено спробу заповнити існуючу прогалину в історії бібліотечної справи України виданням Літописів НПБУ (1996; 2001, 2006)[17] із використаням документів державних архівів про її діяльність з 1866 по 1966 рр. Виокремлені підрозділи, присвячені забезпеченості книгозбірні кваліфікованими кадрами, дали змогу розширити біографічну інформацію про директорів бібліотеки Л. Личкова, Я. Розанова, А. Кровицьку, І. Мериневського, Є. Шліхтер, І. Льовшина, а також її співробітників М. Шрага, А. Раскіна, Л. Вовченко, С. Мінца та багатьох інших осіб, які брали активну участь у організації роботи бібліотеки. Варто відзначити іменні покажчики до згаданих літописів, що хоч і містять скорочені біографічні довідки про співробітників, проте дають змогу ознайомити професійну спільноту з датами життя, освітнім рівнем бібліотекарів, які в різний час працювали у бібліотеці.

Варті уваги перші спроби укладання біографії С. Комського, визначення його внеску у розвиток бібліотечної справи та бібліотекознавства України 20–50-х рр. У своєму нарисі П. Чекалін зазначав, що основною тематикою публікацій С. Комського були питання організації та комплектування бібліотечних фондів, систематизація творів друку і складання каталогів, створення мережі бібліотек, організація бібліотечного обслуговування сільського населення, історія бібліотечної справи [84].

Актуалізується вивчення біографії та наукового доробку фундаторів українського бібліотекознавства, серед яких привертає увагу науковців постать П. Ярковського. Л. Одинока характеризувала одну зі сторінок його біографії періоду викладацької діяльності у Крем'янецькому ліцеї, де він читав курс бібліології, зазначивши, що план цієї навчальної дисципліни включав питання організації роботи бібліотек, обслуговування читачів, бібліотечних кадрів — бібліотекарів, їх помічників, а також правила користування бібліотекою для читачів, які працюють у бібліотеці, та тих, котрі позичають книжки додому [63]. Фактично коло питань, яких торкався П. Ярковський у другій частині свого «Плану, призначеного для викладання бібліології» свідчить про виокремлення ним

[17] Див.: *Гапченко, П. Б.* Літопис Національної парламентської бібліотеки України [Текст] / П. Б. Гапченко, С. Л. Зворський. – К., 1996-2006. – Ч. 1-3.

бібліотекознавчої проблематики в окрему самостійну сукупність знань про організацію та ведення бібліотек, що входила до бібліотекознавства.

Г. Ковальчук із позицій досягнень сучасного бібліотекознавства та книгознавства систематизувала й уточнила його біографічні відомості, зокрема, висвітлила провідну роль у створенні бібліотеки Волинського ліцею, її каталогів, необхідних для зручного користування книгозбірнею. На справедливу думку дослідниці, цікавою бібліотекознавчою працею цього періоду діяльності П. Ярковського можна вважати укладений ним «План расположения библиотеки Волынского лицея» [38] або «План систематичного порядку для упорядкування бібліотеки Волинского лицею з додатком прикладів складання каталогу», в якому йшлося про розміщення належним чином книжок для зручного використання фонду книгозбірні, здійснення бібліографічного опису, а також про необхідність укладання різного виду каталогів.

Новизною джерельної бази та оригінальністю висновків відзначається дослідження Т. Є. Мяскової, яка систематизувала та доповнила біографічну інформацію, виокремивши бібліотекознавчу спрямованість наукового та практичного доробку П. Ярковського. Зокрема, вона дослідила малознану сторінку його біографії, пов'язану з діяльністю у бібліотекці Імператорського університету Св. Володимира. Як перший бібліотекар цієї установи, він був співавтором бібліотечної інструкції (1837), що обумовлювала комплектування фонду книгозбірні, укладання та ведення як основних каталогів, (абеткового, систематичного, предметного, топографічного), так і додаткових (каталогів рукописів, інкунабул, рідкісних і цінних видань), а також організацію обслуговування читачів. П. Ярковський сприяв налагодженню аналітичної обробки документів, склав власну систему класифікації для упорядкування книжкового фонду університетської книгозбірні [59]. Т. Мяскова виявила також важливі факти цього періоду життя та діяльності вченого, що свідчать про участь П. Ярковського в організації роботи університетських бібліотек, розвитку мережі бібліотек середніх навчальних закладів, розробку ним «Правил щодо утримання бібліотек в гімназіях і повітових училищах Київського учбового округу», запровадження топографічного каталогу у цих книгозбірнях.

Заслугою Т. Мяскової є систематизація біографічної інформації не лише щодо П. Ярковського, а й інших бібліотека-

рів бібліотеки Імператорського університету Св. Володимира. Віднайдена біографічна інформація про А. Красовського, О. Сомплавського, В. Вольського, І. Савенка, К. Царевського, М. Ващенка-Захарченка, сприяла розширенню переліку імен бібліотечних фахівців і поповненню відомостей про освітній рівень працівників університетської бібліотеки (володіли іноземними мовами, більшість мала вищу освіту, переважно гуманітарного спрямування) [58, с. 124–132]. Також дослідниця доповнила й уточнила окремі факти біографії В. Кордта, зокрема, щодо його ролі у створенні класифікаційної схеми для систематичного каталогу бібліотеки та схеми розстановки нових надходжень.

Привертає увагу також дослідження Л. Дениско, в якому здійснено аналіз життя та діяльності бібліотекарів Київської духовної академії (далі — КДА), виявлено вплив їхнього освітнього та професійного рівня на розвиток бібліотеки, комплектування та збереження її фондів. Представлено біографічні відомості про багатьох осіб, які впродовж більш як ста років працювали в бібліотеці та виокремлено постаті, що здійснили найбільший внесок в організацію роботи книгозбірні, серед яких філософ і богослов І. Скворцов, професори КДА А. Пушнов і А. Граніков, український поет, професор КДА К. Думитрашко та вчений-богослов А. Криловський, який уклав «Систематический каталог книг библиотеки Киевской духовной академии (1890–1915)» [19]. Майже столітнє існування книгозбірні КДА та діяльність бібліотекарів і їхніх помічників у цій установі, дали підстави Л. Дениско висловити думку про існування у КДА своєрідної школи бібліотекарів. Водночас в Україні існували бібліотеки й інших навчальних закладів, діяльність яких так само спрямовувалася на підготовку фахівців різних галузей знань, тому наявність школи бібліотекарів у КДА потребує більш аргументованого підтвердження в контексті бібліотечної освіти цього періоду.

Дослідженню бібліотекознавчого напряму діяльності, характерного для біографій вихованців КДА, зокрема одного з представників історико-церковної школи КДА М. Петрова, історика археографії, музеєзнавства, літературознавства присвячені роботи С. Сохань, яка проаналізувала бібліотекознавчий доробок ученого, зокрема виявила його внесок у розробку проблем бібліотечної класифікації, комплектування та зберігання фонду академічної бібліотеки, підготовку та скла-

дання систематичного каталогу бібліотеки КДА, що виходив з 1860 по 1915 рік і налічував 5 томів і 13 випусків.

Відбувалося вивчення біографій людей, причетних до розвитку бібліотечної мережі, утворення бібліотек нового типу. В цьому напрямі значний інтерес становить біографічна інформація, що довший час була вилучена із наукового вжитку та стосувалася Д. Доброї, котра заснувала у Києві першу в Україні дитячу бібліотеку. У роботах М. Зніщенка, на підставі вивчення значного кола архівних документів і фахової літератури, відтворено основні напрями життєвого та творчого шляху особистості, яка своєю невтомною працею розпочала побудову системи бібліотек для дітей в Україні, а також сприяла обгрунтуваню їх соціального призначення [28; 29].

У цей час на кафедрі бібліотекознавства Київського національного університету культури та мистецтв (далі — КНУКМ) доцентами цієї кафедри Т. Ківшар і Л. Одинокою було розпочато вивчення біографій українських бібліотекознавців у контексті викладання спеціальних бібліотекознавчих дисциплін. У методичних розробках до вивчення курсів «Історія бібліотечної справи» та «Загальне бібліотекознавство» йшлося про теоретичний і практичний доробок українських бібліотекознавців, діячів бібліотечної справи, вчених різних галузей знань, які зробили свій внесок і в розвиток бібліотекознавства. У ході лекційних, семінарських і практичних занять відбувалося вивчення студентами біографій, а також наукової спадщини та практичного доробку як відомих, так і незаслужено забутих чи свідомо замовчуваних діячів української бібліотечної справи. Під час самостійної роботи над написанням рефератів про життєвий і творчий шлях діячів бібліотечної справи здійснювалося поглиблення знань про роль особистості у розвитку науки про бібліотеку.

У процесі відбору матеріалу для навчальних курсів було окреслено перелік імен, які могли бути включеними до словника українських бібліотекознавців, розроблено принципи їх відбору, а також визначено обсяг біографічної та бібліографічної інформації для вузівських лекційних курсів, із метою ознайомлення студентів і бібліотечних працівників із біографіями, теоретичними поглядами та практичним доробком українських діячів бібліотечної справи.

Привертають увагу біографічні нариси, присвячені сучасним бібліотекознавцям, зокрема М. Слободяник проаналізу-

вав життєвий, професійний та творчий шлях Ф. Шимченка, його доробок щодо проблем функціональної централізації академічних бібліотек, бібліотечної професіології (кадрознавства), методології організації бібліотечної праці, а також дослідив біографію та науковий доробок Н. Кушнаренко в галузі бібліотекознавства документознавства, подав біографічну інформацію про фахівця в галузі бібліотечної інформатики Л. Костенка[18].

Варто відзначити публікації, що конкретизували біографічну інформацію про діячів вітчизняної бібліотечної справи, зокрема, С. Зворський доповнив біографічну інформацію про життя та діяльність Я. Керекеза [27]. У працях С. Косяк спостерігалися спроби висвітлити київський період діяльності Д. Балики, розглянути проблеми читачезнавства, досліджувані вченим у цей час, що загалом сприяло розширенню й уточненню окремих фактів його наукової біографії[19].

Серед бібліотекознавців набувало поширення незаслужено забуте ім'я В. Шенфінкель, теоретика та практика бібліотечної справи, укладача систематичних бібліотечних каталогів регіонального рівня кінця XIX – початку XX ст. і персональних систематичних бібліографічних покажчиків діячів Херсону, організатора бібліотечної мережі, бібліотечної освіти, фахівця у галузі бібліотечної статистики, вивчення читачів, методичної роботи бібліотек, автора «Азбуки бібліотечної справи» для повітових і сільських бібліотек. Праці дослідників О. Лянсберг, Г. Бородіної й Л. Одинокої сприяли поширенню серед сучасної бібліотечної спільноти біографічної інформації про В. Шенфінкель[20].

---

[18] Див.: *Слободяник, М. С.* Справжнє покликання [Текст] : про Шимченка Федора Захаровича / М. С. Слободяник // Бібл. вісник. – 1993. – № 3–4. – С. 72–75; *його ж*. Наталія Миколаївна Кушнаренко [Текст] / М. С. Слободяник // Там само. – 2000. – № 6. – С. 33–38; *його ж*. Подвижник бібліотечної інформатики [Текст] : про Костенка Л. Й. – керівника центру комп'ютерних технологій НБУ імені В. І. Вернадського / М. С. Слободяник // Вісн. кн. палати. – 2003. – № 2. – С. 54–55.

[19] Див.: *Косяк, С. М.* Дмитро Балика [Текст] / С. М. Косяк // Бібл. вісник.– 1995. – № 2. – С. 36–37; *її ж*. Проблема вивчення читача з погляду Д. А. Балики [Текст] / С. М. Косяк // Наук. праці НБВУ. – К., 1998. – Вип. 1. – С. 156–163.

[20] Див.: *Лянсберг, О*. Віра Шенфінкель: сторінки життя, внесок у справу каталогізації [Текст] / О. Лянсберг // Бібл. вісник. – 1997. – № 5. – С. 27–29; *Одинока, Л.* Науково-практичний доробок В. К. Шенфінкель [Текст] / Л. Одинока, Г. Бородіна // Архів. та бібл. справа в Україні доби визвольних

Було розпочато також вивчення наукових біографій викладачів КДУК (нині — КНУКМ). Так, Т. Новальска[21] зробила спробу виявити та висвітлити окремі факти з життя першого ректора цього закладу О. Сокальського, який одночасно завідував кафедрою бібліотекознавства, з ім'ям якого пов'язаний значний поступ у розвитку наукової думки, підготовки бібліотечних кадрів. Він є автором єдиного україномовного видання «Організація бібліотечної справи» (1970), що довгий час виконувало функції навчального посібника[22]. О. Сокальський був також співавтором підручника «Бібліотечні фонди і каталоги» для культурно-освітніх училищ, у якому містилися докладні відомості про принципи та методи комплектування бібліотечних фондів, їх облік, розстановку та зберігання, а також проаналізовано види бібліотечних каталогів і принципи їх організації, подано методику класифікації творів друку. О. Сокальським було запрошено до співпраці В. Пілецького, який своїми працями сприяв розвитку бібліотекознавчої думки в Україні. Перші спроби оприлюднення біографічної інформації й аналізу його наукового доробку знаходимо у біографічних нарисах А. Чачко[23]. Серед біографічних нарисів про співробітників цього закладу варто відзначити роботу Т. Гуртовенко та С. Кулешова[24], в якій подано біографічну інформацію про сучасного українського бібліотекознавця й архівіста К. Селіверстову, проаналізовано основні напрями її досліджень та укладено бібліографію праць дослідниці.

Наукові біографії визначних українських істориків, які здійснювали бібліотекознавчу діяльність, також становлять

змагань (1917–1921 рр.) : зб. наук. праць. – К., 1998. – С. 255–261; *Бородіна, Г.* Бібліотекар за покликанням: не тільки професія, а й справжня пристрасть [Текст] / Г. Бородіна // Вісн. Кн. палати. – 2007. – № 4. – С. 47–49.

[21] Див.: *Новальська, Т. В.* Олексій Степанович Сокальський — перший ректор Київського державного інституту культури [Текст] / Т. В. Новальська // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2010. – № 1. – С. 34–41; *її ж.* Вчений, організатор, педагог [про О. Сокальського] [Текст] // Бібл. планета. – 2009. – № 4. – С. 30–32.

[22] Див.: *Сокальський, О. С.* Організація бібліотечної справи [Текст] / О. С. Сокальський. – К. : Кн. палата УРСР, 1970. – 242 с.

[23] Див.: *Чачко, А. С.* Віктор Михайлович Пілецький – бібліотекознавець, педагог, людина [Текст] / А. С. Чачко // Вісн. Кн. палати. – 1998. – № 4. – С. 28–30 ; № 5. – С. 29–30; *ее ж.* Виктор Михайлович Пилецкий (1921–1987) [Текст] // Науч. и техн. б-ки. – 2001. – № 11. – С. 55–63.

[24] *Гуртовенко, Т.* Катерина Селіверстова [Текст] / Т. Гуртовенко, С. Кулешов // Бібл. вісник. – 2000. – № 1. – С. 49–53.

інтерес для бібліотечної біографіки і в цьому контексті варто відзначити праці І. Войцеховської [12; 13], в яких зроблено спробу виокремити бібліотекознавчу проблематику досліджень В. Іконникова як окремий напрям джерелознавчих студій вченого. У праці І. Верби досліджено бібліотекознавчі аспекти праці О. Оглоблина в контексті його біографії початку 20-х рр. ХХ ст. [9], виявлено роль історика у становленні та розвитку бібліотечної справи Києва перших років радянської влади, у збереженні унікальних бібліотечних колекцій, що зазнавали розпорошення, необґрунтованого переміщення чи знищення.

У біографіях визначних українців, зокрема істориків І. Крип'якевича [25] та О. Грушевського[26], мовознавця, культуролога та письменника Б. Грінченка[27], мистецтвознавця та шевченкознавця О. Новицького[28] розширена і доповнена інформація про їхній бібліотекознавчий доробок.

В українській бібліотечній біографіці радянського періоду спостерігалася різна ступінь оприлюднення біографічної інформації, що пов'язано значною мірою з опрацюванням джерельної бази, її виявленням і введенням до наукового обігу. Особливо це простежується при вивченні біографії К. Рубинського, факти якої постійно доповнювалися й уточнювалися залежно від отримання доступу до різного виду джерел. У біографічному виданні, підготовленому Н. Березюк [6] було вміщено її розвідку, в якій за архівними документами та друкованими виданнями було реконструйовано хронологію подій життя та діяльності вченого і практичного працівника, проаналізовано численні невідомі

---

[25] Див.: *Литвин, Т.* Іван Крип'якевич як книгознавець [Текст] : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 27.00.03. – К., 2008. – 20 с.; *Ковальчук, Г. І.* П. Крип'якевич — завідувач відділу стародруків БАН УРСР [Текст] / Г. І. Ковальчук // Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві : зб. наук. праць. – Л., 2001. – Вип. 8. – С. 801–802.

[26] *Ківшар, Т.* Олександр Грушевський як фундатор бібліотечно-бібліографічної справи у 1917–1918 рр. [Текст] / Т. Ківшар // Б-ка в розвитку іст. науки в Україні : тези доп. наук.–практ. конф. – К., 1994. – С. 69–71; *Приходько, Л.* Внесок О. Грушевського у розбудову бібліотечної справи Української держави [Текст] / Л. Приходько // Бібл. вісник. – 2004. – № 4. – С. 23–30.

[27] *Новальська, Т.* Читачезнавчі ідеї у творчій спадщині Бориса Грінченка [Текст] / Т. Новальська // Бібл. планета. – 2004. – № 1. – С. 19–21.

[28] *Колодезєва, С.* Академік ВУАН О. П. Новицький та його внесок у розвиток бібліотечної справи [Текст] / С. Колодезєва // Наук. праці НБУВ. – К., 2000. – Вип. 3. – С. 343–349.

факти його біографії. Крім цього, публікувалися також дослідження Н. Кушнаренко про роль К. Рубинського у становленні українського бібліотекознавства, В. Мільман про його внесок у розвиток бібліотекознавства як науки, обґрунтування самостійності бібліотечної професії, а С. Куделком розкрито малознану сторінку діяльності вченого як одного із засновників історичного бібліотекознавства.

Видання містить бібліографічні покажчики публікацій К. Рубинського та літератури про нього, атрибутовано п'ять невідомих наукових праць, представлено відомості про рукописну спадщину вченого, що зберігається у Відділі рідкісних видань і рукописів ЦНБ Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, фрагменти із праць К. Рубинського, фотоілюстративні матеріали. Опубліковані документи та матеріали значно доповнили наукову біографію К. Рубинського, розширили знання про нього як фахівця та людину.

У наступному своєму нарисі Н. Березюк [5] розширила уявлення про особистість К. Рубинського, його наукову та практичну діяльність, у ньому представлено біографічний нарис із урахуванням нових фактів, виявлених в архівах ЦНБ Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна та родини К. Рубинського, у спогадах його доньки. Бібліографічний покажчик включає як друковані праці К. Рубинського, так і рукописні матеріали, а також здійснені ним переклади. Окремий розділ становлять рукописні документи з архіву бібліотеки університету, зокрема, протоколи засідань бібліотечних комісій університету (1909–17 рр.), вміщено його рапорти, доповідні, представлено інші документи, що дають уявлення про К. Рубинського як керівника бібліотеки. Важливу частину видання становлять тексти основних наукових праць із проблем бібліотекознавства, зокрема його публічної лекції «Культурна роль бібліотеки і завдання бібліотекознавства» (1909). Видання містить репринти сторінок окремих праць К. Рубинського, документи та фотодокументи з архіву його родини, а також дайджест «К. І. Рубинський про бібліотеку й професію бібліотекаря», що свідчить про появу нового виду видань у галузі бібліотечної біографіки.

У контексті надбань харківської бібліотечної школи привертає увагу короткий біографічний нарис Т. Самойленко [73], яка аналізує науковий доробок Т. Скрипник, що активно розробляла проблеми історії бібліотечної справи України XX ст., вміщено бібліографію праць дослідниці.

Стаття С. Волкової[29] значно поповнила біографічну інформацію про професійну діяльності Н. Фрідьєвої, зокрема, про її участь у підготовці бібліотечних кадрів і розвитку кафедр бібліотекознавства, які вона очолювала у Харківському педагогічному інституті, згодом — Харківському бібліотечному інституті. Доповнила біографічну інформацію про життя та творчість Н. Фрідьєвої у 70-80 рр. XX ст., робота Б. Самойленко (ймовірно Т. Самойленко) в якій подано відомості про напрямки дослідницької діяльності саме у цей період, пов'язані з вивченням книги та читача, історичних і теоретико-методологічних проблем бібліотекознавства[30]. Розширенню біографічних відомостей про харківський період діяльності Н. Фрідьєвої сприяло дослідження Н. Березюк, в якому висвітлено основні напрями її роботи у ЦНБ Харківського державного університету імені В. Н. Каразіна щодо упорядкування фондів, вдосконалення системи каталогів і бібліотечного обслуговування читачів, організації наукової роботи в галузі бібліотекознавства, дослідження історії бібліотечної справи[31].

На початку XXI ст. активізувалися дослідження біографічної інформації про діяльність вітчизняного бібліотекознавця, одного з фундаторів харківської бібліотечної школи Л. Хавкіної. Цьому сприяло проведення наукової конференції, присвяченої 130-річчю від дня її народження. У доповідях і повідомленнях Г. Трохименко та Р. Драган, Н. Капустіної й А. Перепечі, В. Сєдих, Л. Багрянцевої йшлося про результати їхніх наукових розвідок, що сприяли поглибленню вивчення біографії дослідниці[32].

Вивченню маловідомих сторінок наукової біографії Л. Хавкіної, зокрема харківського періоду (1888–1918) її життя та діяльності, присвячене наукове дослідження працівників

---

[29] Див.: *Волкова, С. И.* Советский библиотековед Н. Я. Фридьєва [Текст] / С. И. Волкова // Сов. библиотековедение. – 1980. – № 2. – С. 121–122.

[30] *Самойленко, Б.* «Вот так … я стала кинозвездой» [Текст] : к 100-летию со дня рождения Н. Я. Фридьевой, известного библиотековеда / Б. Самойленко // Библиотека. – 1995. – № 9. – С. 45–47; її ж. 100 років від дня народження Надії Фрідьєвої [Текст] // Бібл. вісник. – 1995 – № 3. – С. 24–25.

[31] *Березюк, Н.* Надія Фрідьєва [Текст] / Н. Березюк // Бібл. вісник. – 1995 – № 3. – С. 25–28.

[32] Бібліотекознавець Любов Борисівна Хавкіна: творча спадщина і сучасність [Текст] : матеріали наук. конф., присвяченої 130-річчю з дня народження Л. Б. Хавкіної. – Х., 2001. – 40 с.

Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка (далі — ХДНБК), про основні напрямки якого йдеться в роботах А. Перепечі[33] та у науковому збірнику, підготовленому науковцями цього закладу[34]. Представлені матеріали та документи доповнюють біографічну інформацію та сприяють переосмисленню історії вітчизняного бібліотекознавства, переоцінці внеску Л. Хавкіної в його становлення та розвиток, а також визначенню її ролі у відкритті першого в Російській імперії нотного абонементу, а згодом — і першого кабінету бібліотекознавства, який вона очолювала до 1912 р. У розвідках українських і російських науковців П. Сокова, А. Ричкова, Т. Самійленко та Р. Драган, А. Перепечі, Н. Капустіної здійснено аналіз нових фактів наукової біографії Л. Хавкіної харківського періоду її життя та діяльності. Крім текстів статей науковців видання містить також бібліографічні покажчики праць Л. Хавкіної та літератури про неї, а також відомості про її епістолярну спадщину, тематику виступів перед слухачами курсів із позашкільної освіти Харківського товариства розповсюдження грамотності серед народу, інші документи, що зберігаються в архівах Росії й України. Інформація про ці та інші архівні документи сприяє повноті реконструкції наукової біографії Л. Хавкіної та доповнює джерельну базу української бібліотечної біографіки.

Дослідники також активізували вивчення біографічної інформації про маловідомого українського бібліотекознавця, бібліографа та книгознавця Б. Боровича (Фінкельштейна), який працював у Харкові в 20–30-х рр. XX ст. У працях В. Сєдих і А. Скляр поставлено проблему необхідності вивчення доробку Б. Боровича в галузі теорії та практики каталогізації, його внеску у розвиток бібліотечної справи України[35]. Науковцями

---

[33] *Перепеча, А. М.* Про основні наслідки наукового дослідження «Л. Б. Хавкіна і Харківська громадська бібліотека» [Текст] / А. М. Перепеча // Наук.-дослід. робота ХДНБ ім. В. Г. Короленка у 1995–1996 рр. – Х., 1997. – С. 54–57; *її ж.* Визначний бібліотекознавець України Любов Борисівна Хавкіна [Текст] : (за результатами наук. пошуків) / А. Перепеча, Н. Капустіна // Вісн. Кн. палати. – 2001. – № 3. – С. 36–38; *її ж.* Л. Б. Хавкина: харьковский период деятельности [Текст] / А. Перепеча, Н. Капустина // Науч. и техн. б–ки. – 2002. – № 1. – С. 128–133.

[34] Бібліотекознавець Любов Борисівна Хавкіна: харківський період діяльності (1888–1918) [Текст] : зб. матеріалів. – Х., 2004. – 128 с.

[35] *Сєдих, В. В.* Б. О. Борович як видатний теоретик і практик бібліотечної справи на Україні [Текст] / В. В. Сєдих // Укр. культура: історія і сучасність : матеріали наук.-теорет. конф. проф.-викл. складу та студентів. –

ХДНБК А. Черевко та Т. Кульшицькою підготовлено збірник матеріалів, які сприяють реконструкції життєвого та творчого шляху Б. Боровича [10]. Вміщено матеріали до хроніки життя та діяльності, а також бібліографію праць Б. Боровича, рецензії на його твори, бібліографію праць, у яких згадувалось ім'я вченого та здійснювалося цитування його творів. Поповненню біографічної інформації сприяли відомості про праці Б. Боровича, виявлені за рекламними матеріалами об'яв видавництв, інших джерел, а також відомості про тематику та проблематику доповідей і виступів вченого, про непубліковані роботи, що зберігаються в приватних архівах і Відділі рідкісних видань та рукописів ХДНБК. Документи із фондів ХДНБК розкривають активну практичну діяльність Б. Боровича у цій установі. Нові факти його біографії постають із наказів заступника Наркома освіти УСРР, матеріалів Державного архіву служби безпеки України. Окремий розділ збірника матеріалів становлять біографічні відомості про Б. Боровича в мережі Інтернет.

Варто відзначити, що біографічна інформація про українських бібліотекознавців в Інтернеті до цього часу не входила до видань біографічного характеру, але досвід укладачів збірника матеріалів, присвяченого Б. Боровичу, свідчить про актуальність виявлення фактичного матеріалу в Інтернеті для повної реконструкції наукових біографій українських бібліотекознавців і діячів бібліотечної справи, розширення джерельної бази бібліотечної біографіки.

Сучасні харківські бібліотекознавці І. Березюк і В. Сєдих [4] написали біографічний нарис про одного з засновників вітчизняного бібліотекознавства В. Джуньковського (Джунковского), історика медицини, перекладача, бібліографа, бібліотекознавця, професора Харківського університету, його ректора у 1821–26 рр. Уведені дослідниками до наукового обігу відомості про харківський період життя та діяльність науковця, зокрема про його бібліотекознавчу діяльність, засвідчили, що він, як обізнаний фахівець у галузі бібліотечної справи,

---

Х. : ХДІК, 1990. – С. 67–68; *його ж*. Внесок Б. О. Боровича в теорію і практику предметної каталогізації [Текст] / В. В. Сєдих, А. Скляр // Культура України: історія і сучасність : тез. доп. респ. наук.-теорет. конф., 26–28 жовт. 1992. – Х., 1992. – С. 283–285; *його ж*. Б. О. Борович – «невідомий» український бібліотекознавець [Текст] // Історія бібліот. справи в Україні : матеріали регіон. міжвід. наук. конф. – Х., 1994. – С. 52.

був автором однієї з вітчизняних бібліотечно-бібліографічних класифікацій. Укладений В. Джуньковським «Каталог книгам бібліотеки Імператорського Харківського університету» (1824) став першим друкованим каталогом бібліотеки цього закладу, в додатку до якого вміщено деталізовану авторську схему бібліотечно-бібліографічної класифікації.

Традиції харківської бібліотечної школи розвивав фахівець у галузі фондознавства та каталогознавства Є. Тамм, нові біографічні відомості про якого вдалося виявити М. Василенку, В. Сєдих і Н. Тамм. Дослідники доповнили знання про професійні та людські риси одного з українських бібліотекознавців другої половини XX ст. [8]. Є. Тамм був одним із співавторів підручника для культурно-освітніх училищ «Бібліотечні фонди і каталоги» (1971), в якому знайшли висвітлення тогочасні тенденції теорії та практики формування фондів та їх каталогізації, що використовувався також і у вищих навчальних закладах відповідного профілю.

У цей період в українському бібліотекознавстві спостерігався значний інтерес до біографій його засновників, імена яких були вилучені із наукового обігу впродовж радянської доби. Так, повернулось із забуття ім'я С. Сірополка — одного з фундаторів науки про бібліотеку, автора першого україномовного підручника з бібліотекознавства[36]. У пострадянських публікаціях було зроблено спробу виявити та проаналізувати біографічну інформацію, оприлюднити відомості про основні напрями наукових досліджень ученого. З поглибленням вивчення біографічної інформації стають відомими нові факти, що дають змогу обґрунтувати періодизацію життєвого та творчого шляху С. Сірополка, а також розкрити їх вплив на наукову тематику та проблематику бібліотекознавчих досліджень ученого, її напрямки та тенденції. Знайдені нові документи поповнюють джерельну базу наукової біографії од-

[36] Див. зокрема: *Ківшар, Т.* Видатний просвітянин [Сірополко С.] // Київ. старовина. – 1992. – № 4. – С. 96–101; *її ж.* Визначний український вчений, громадський і політичний діяч Степан Сірополко [Текст] / Т. Ківшар// Вісн. Кн. палати. – 1997. – № 8. – С. 22–24; *її ж.* Степан Сірополко [Текст] : [до 125-річчя від дня народження] // Бібл. вісник. – 1997. – № 4. – С. 32–35; *її ж.* Культурно-просвітня та наукова діяльність Степана Сірополка в 1921–1924 рр. [Текст] // Перші книгознавчі читання : зб. наук. праць. – К., 1997. – С. 123–134; *її ж.* Висвітлення діяльності УНІК у бібліологічній спадщині С. Сірополка [Текст] // Проблеми вдосконалення каталогів наук. бібліотек : матеріали міжнар. наук. конф. – К., 1997. – С. 135–137.

ного з фундаторів українського бібліотекознавства, сприяють об'єктивному висвітленню ролі визначної особистості, виявленню незнаних сторінок його біографії, причин піднесень і спадів наукової та практичної діяльності в галузі бібліології [33; 34; 36].

Проблеми вивчення біографії ученого у різні періоди його життя привертають увагу дослідників, про що свідчить наукова конференція, проведена у Кам'янець-Подільському національному університеті з нагоди 130-річчя від дня народження С. Сірополка (2008). У доповідях її учасників із позицій досягнень сучасної наукової думки розкривалися: значення наукових праць вченого для розвитку українського бібліотекознавства (Т. Ківшар), його книгознавчі концепції на сторінках журналу «Українська книга» (І. Плехова), переоцінка ролі С. Сірополка у становлені та розвитку фундаментальної бібліотеки Кам'янець-Подільського державного українського університету (О. Завальнюк), львівські книгознавчі контакти (О. Колосовська та І. Цвіркун) [61, с. 11–33]. Варто відзначити, що з ініціативи директора наукової бібліотеки Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка краєзнавця та бібліотекознавця В. Прокопчука цей заклад став осередком, що об'єднав дослідників біографій бібліотекознавців, а також осіб, які виявляють бібліотекознавчі аспекти у біографіях громадських і політичних діячів не лише Поділля, а й усієї України. У рубриці «Видатні постаті в царині бібліотечної праці», запровадженій у двох випусках «Наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка» оприлюднено біографічну інформацію про осіб, які перебували на посаді директорів бібліотеки Кам'янець-Подільського національного університету з 1918 по 2007 р. (Л. Бабій), висвітлено внесок І. Сливки в організацію та розбудову фундаментальної бібліотеки Кам'янець-Подільського державного українського університету (В. Прокопчук), введено до наукового обігу ім'я одного з представників інтелігенції Поділля першої третини XX ст. М. Хитько [Хитькова] в контексті розвитку цієї ж бібліотеки (Соломонова Т.), зроблено спробу визначити роль ректора Кам'янець-Подільського інституту народної освіти (1923–28) В. Гериновича у розвитку комплектування та організації роботи бібліотеки цього закладу (В. Островий), виявити бібліотекознавчі аспекти діяльності у наукових біографіях родини Сіцінських-Січинських із кінця XIX до початку

XXI ст. (А. Трембіцький), представити біографічну інформацію про діячів бібліотечної справи Поділля другої половини XX ст., зокрема В. Гусько, працівника Хмельницької обласної універсальної бібліотеки ім. М. Островського у 30–80-х XX ст. (О. Баваровська), а також В. Петрицьку — директора бібліотеки Хмельницького національного університету (1984–2005) (О. Григоренко) [61, с. 34–87; 62, с. 20–111].

Значному розширенню кола імен фахівців бібліотечної справи Поділля сприяло монографічне дослідження В. Прокопчука та Л. Філінюка, присвячене історії бібліотеки Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, в якому представлена біографічна інформація про кілька поколінь бібліотечних працівників цього закладу від 1918 по 2009 р. [69]. В цьому контексті поглибленню знань про кам'янець-подільський період у бібліотечній діяльності М. Ясинського сприяло дослідження В. Прокопчука, який ввів до наукового обігу біографічну інформацію про професійну діяльність відомого бібліотекознавця, бібліографа й діяча книги.[37] Праці О.Завальнюка збагатили біографічну інформацію новими відомостями про цей же період діяльності С. Сірополка[38] .

Певним внеском у лрозвиток бібліотечної біографіки є науково-популярні видання, присвячені висвітленню історії розвитку бібліотечної справи окремих регіонів України, що містять інформацію також і про діячів бібліотечної справи. З'явилися біографічні відомості про засновників бібліотечної справи та бібліотечних працівників донецького краю, зокрема міст Юзовки, Артемівська, Єнакієвого, Краматорська[39]. Вітчизняна бібліотечна біографіка поповнилась іменами бібліотечних діячів Рівненщини, зокрема біографічною інформацією про організатора наукової бібліотеки історич-

---

[37] *Прокопчук В.С.* Кам'янець-подільський період у бібліотечній діяльності М. І. Ясинського [Текст] / В. С. Прокопчук // Четверті біографічні студії, присвячені 120-річчю Михайла Ясинського / укл. Т. О. Сосновська, В. О. Ярошик. – Х., 2009. – С. 14–25.

[38] *Завальнюк О. С.* Сірополко – бібліотекар Кам'янець-Подільського державного українського університету (1919–1920 рр.) [Текст] / О. С. Завальнюк // Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика : зб. статей. – К., 2004. – Вип. 7. – С. 310–315; *її ж.* Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918–1921 рр.) [Текст]. – Кам'янець-Подільський, 2006. – С. 351–356.

[39] Бібліотеки Донеччини: сторінки історії [Текст]. – Донецьк, 1998. – Вип. 1. – 27 с.

ного музею в Острозі М. Тучемського, відомого волинського церковного та освітнього діяча, краєзнавця[40]. Підсумком багаторічного вивчення історії Хмельницької обласної універсальної наукової бібліотеки став збірник матеріалів, у якому в контексті висвітлення найважливіших подій у житті бібліотеки за сто років її існування, оприлюднена інформації про бібліотечних працівників закладу, діяльність яких впливала на організацію роботи, зокрема наведено фактографічні дані про першого бібліотекаря закладу М. Наумову, а також директорів бібліотеки М. Анікєєва, М. Мілютіна, інших працівників закладу. Вміщено іконографію багатьох із них[41]. Привертає увагу біографічний довідник «Історія бібліотеки в особах», підготовлений до 120-річчя заснування Миколаївської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. О. Гмирьова її співробітниками, до якого увійшла біографічна інформація про окремих працівників книгозбірні за більш, ніж сторічний період її функціонування[42]. Варто відзначити довідник Луганської обласної наукової бібліотеки ім. О. М. Горького «Історія бібліотеки в особах», в якому зібрана біографічна інформація про працівників цієї бібліотеки, а також подана іконографія осіб про які йдеться у виданні. До довідкового видання «Хто є хто у бібліотечній справі Луганщини»[43] ввійшли біографічні відомості про керівників книгозбірень області та співробітників бібліотек, які мають публікації на професійну тему. Крім відомостей про освітній рівень і трудову діяльність включено матеріали про соціальну активність бібліотечних працівників, наявність у них почесних премій, нагород, почесних відзнак, що дає змогу визначити не лише професійні якості бібліотекарів, а й їхній внесок у розвиток бібліотекознавства та соціально-культурної сфери області. У збірці нарисів і фотодокументів із історії Запорізької обласної універсальної наукової бібліотеки ім. О. М. Горького, упорядкованій багаторічним дирек-

---

[40] Див. зокрема: Історія бібліотечної справи Рівненщини [Текст] : зб. ст. і тез доп. наук.-практ. конф. «Б-ки Рівненщини: історія і сучасність». – Рівне, 1999. – 111 с.

[41] Див.: Бібліотека і час [Текст] : ювілейний зб., присвяч. 100-річчю ОУНБ / Хмельниц. обл. наук. б-ка ім. М. Островського. – Хмельницький, 2001. – 116 с.

[42] Див.: Історія бібліотеки в особах [Текст]. – Миколаїв, 2001. – 33 с.

[43] Див. зокрема: Те саме : довідник [Текст]. – Луганськ, 2005. – 91 с.; Хто є хто у бібліотечній справі Луганщини [Текст]. – Луганськ, 2001. – 43 с.

тором цієї книгозбірні І. Степаненко[44], яка, використавши архівні документи, особисті спогади ветеранів праці, інші матеріали представила біографічні відомості та портрети багатьох співробітників бібліотеки, відомих бібліотекознавців А. Бальцера, С. Артамонової, Л. Смиченко, С. Пономарьової тощо.

Зростаючий інтерес до біографій вітчизняних бібліотекознавців у західних регіонах України сприяв появі біографічної інформації та іконографії бібліотечних діячів Закарпаття другої пол. XX ст., представлених у контексті історії бібліотечної справи краю[45]. У довідковому виданні, підготовленому з ініціативи директора Закарпатської обласної універсальної наукової бібліотеки Л. Григаш, «Закарпатська ОУНБ в особах» разом із біограмами працівників цього закладу вміщено іконографію, фотоілюстративні матеріали [46].

Значному поширенню інформації про біографії бібліотекознавців західноукраїнських земель сприяла конференція «Бібліотеки на західноукраїнських землях XVIII–XX ст.» (Львів, 2004), організована Львівською науковою бібліотекою ім. В. Стефаника. Доповідачі секції «Бібліотечна справа в іменах», використавши архівні джерела, спогади та друковані матеріали, подавали маловідому біографічну інформацію про діячів бібліотечної справи. Так, Н. Рибчинська доповнила новими біографічними даними інформацію про В. Дорошенка як багаторічного співробітника бібліотеки НТШ, виділивши його прагнення до обґрунтування значення бібліотеки наукового товариства як національної книгозбірні. Представлена бібліографія праць В. Дорошенка розкриває бібліотекознавчу проблематику наукового доробку вченого [72]. М. Кострова і О. Харгелія з достатньою повнотою реконструювали біографію Н. Дорошенко, а також дослідили її діяльність на посаді бібліотекаря Центральної бібліотеки товариства «Просвіта» у Львові, подали бібліографію праць, яка розкриває проблематику досліджень проблем соціальних функцій бібліотеки, комплектування фондів бібліотек, вивчення особливостей роботи мандрівних книго-

---

[44] Бібліотека, роки, люди, долі [Текст] : зб. нарисів і фотодок. – Запоріжжя, 2010. – Вип. 1. – 100 с.

[45] Бібліотечне Закарпаття: сторінки історії та сучасності [Текст]. – Ужгород, 2000. – 224 с.

[46] Закарпатська ОУНБ в особах [Текст]. – Ужгород, 2010. – 92 с.

збірень тощо [47]. Дослідниця Г. Горбань увела до наукового обігу біографічні відомості про першого директора Івано-Франківської обласної універсальної бібліотеки ім. Івана Франка, педагога, книголюба, краєзнавця В. Пашницького, репресованого та реабілітованого посмертно [15]. Важливим для бібліотекознавства є дослідження поглядів І. Франка на розвиток бібліотечної справи Галичини в контексті його біографії, здійснене А. Рибалко, яка проаналізувала думки вченого щодо вивчення читацьких запитів, функцій учнівських бібліотек, бібліотечної цензури [71]. Треба відзначити, що впродовж останніх років бібліотекознавчі погляди І. Франка привертають увагу науковців, які прагнуть розглядати їх в контексті розвитку теоретико-методологічних засад вітчизняної бібліотекознавчої думки [35].

Значний інтерес становлять біографічні нариси, присвячені українським історикам, які у своєму науковому доробку мають і праці бібліотекознавчої проблематики. Так, Т. Литвин зробила спробу проаналізувати бібліотекознавчий доробок І. Крип'якевича, висвітлити його погляди на діяльність бібліотек при читальнях різних громадських товариств, на типологію бібліотек, класифікацію бібліотечного фонду, організацію бібліотечної справи європейських країн. Дослідниця виявила, що разом із І. Свєнцицьким І. Крип'якевич допомагав упорядковувати фонд стародруків і рукописів відділу рідкісної книги Бібліотеки Академії наук АН УРСР у Львові, навела цікаві факти його співпраці з українськими бібліотекознавцями [50].

У розвідках М. Кривенко[47] оприлюднено біографічні відомості про фундатора та першого директора Львівської бібліотеки іноземної літератури О. Масляка, проаналізовано його внесок у організацію роботи цієї установи та формування книжкового фонду, а також йдеться про його розпорошення, переміщення та втрати унікальних видань після арешту директора. У статтях йдеться про долю репресованого директора, реабілітацію, а також про його вплив на розвиток бібліотечної справи Львівщини. Дослідниця також узагальнила біо-

[47] Див. зокрема: *Кривенко, М.* Омелян Маслак — фундатор Львівської бібліотеки іноземної літератури [Текст] / М. Кривенко // Записки Львів. наук. б-ки ім. В. Стефаника : зб. наук. праць. – Л., 2004. – Вип. 12. – С. 246–255; *її ж.* Масляківський феномен — приклад служіння друкованому слову [Текст] // Вісн. Кн. палати. – 2003. – № 9. – С. 47–48; *її ж.* Менеджер методичної служби Львівщини [Текст] // Там само. – № 8. – С. 47–48.

графічні відомості про інших діячів бібліотечної справи цього регіону, зокрема М. Сташківа, проаналізувавши його роль у розвитку галузі, поширенні просвітницької діяльності, громадській активності бібліотек.

Інше дослідження М. Кривенко доповнило джерельну базу про бібліотечну діяльність Ю. Меженка, зокрема, віднайдені нею листи періоду його перебування на посаді директора бібліотеки АН УРСР, надіслані до Президії АН УРСР у першій половині жовтня 1945 р., в яких відбилося його наполегливе прагнення перевезти зі Львова до Києва бібліотеку «Студіону» [48]. Невідомі факти біографії Ю. Меженка також постають із щоденникових записів академіка С. Маслова, наведених Л. Головатою [14, с. 162], але вони потребують додаткових уточнень і досліджень.

М. Кривенко[48] також виявлено біографічну інформацію про доньку І. Свєнцицького Марію, яка працювала у рукописному відділі бібліотеки НТШ у 1941–45 рр., а також впорядкувала та зберегла родинну бібліотеку та архів, що містили рукописні книги, стародруки, рідкісні видання XIX–XX ст., які не лише відображали наукові та інтелектуальні інтереси родини, але є важливими джерелами для проведення вітчизняних історико-культурологічних досліджень.

У праці О. Колосовської [39] проаналізована біографічна інформація про Б. Барвінського, залучено не лише опубліковані, а й архівні джерела, що дало змогу висвітлити внесок ученого в українське бібліотекознавство, а також його роль в організації бібліотечної справи регіону. Ця робота сприяла значному розширенню енциклопедичних коротких біографічних відомостей про вітчизняного діяча бібліотечної справи першої половини XX ст. Дослідниця, сприяючи персоніфікації бібліотечної справи на західноукраїнських землях, проаналізувала діяльність Б. Дідицького як бібліотекаря Народного дому у Львові в період його становлення, коли закладались основи фонду, розроблялися методи обслуговування читачів [40]. Привертають увагу праці М. Вальо[49], при-

[48] *Кривенко, М.* Марія Свєнцицька [Текст] / М. Кривенко // Записки Львів. наук. б-ки ім. В. Стефаника : зб. наук. праць. – Л., 2006. – Вип. 14. – С. 454–489.

[49] Див.: Марія Деркач. 1896–1972 [Текст] : Бібліогр. покажч. Спогади. Розвідки. Листи. / авт.-упоряд. М. А. Вальо. – Л., 1999. – 272 с.; *Вальо, М.* Марія Деркач – літературознавець, архівіст, бібліотекар [Текст] // Б-ка наук. т-ва ім. Шевченка: книги і люди : мат. кругл. столу. – Л., 1996. – С. 109–118.

свячені вивченню життя та творчості М. Деркач, у яких подано й бібліотекознавчий напрям її діяльності, зокрема, висвітлено працю у бібліотеці НТШ та Науковій бібліотеці ім. В. Стефаника АН УРСР. Значно доповнює біографічну інформацію про М. Деркач стаття Т. Гуцаленко[50], в якій більш докладно висвітлено її діяльність щодо упорядкування фонду рукописного відділу бібліотеки НТШ, укладання його рукописного, а згодом — карткового каталогів.

Предметом досліджень західноукраїнських науковців стала також постать ученого та діяча бібліотечної справи І. Кревецького, довгий час замовчувана в бібліотечній біографіці. Із бібліотекознавчим доробком цього дослідника та бібліотечного працівника, керівника й одного з найбільших будівничих бібліотеки НТШ фахівців ознайомив у своєму дослідженні Ф. Стеблій [77]. Вивченню основних сторінок наукової біографії І. Кревецького присвячене також дисертаційне дослідження У. Яворської, яка на підставі архівних і друкованих джерел здійснила аналіз як творчої спадщини, так і бібліотекознавчого доробку вченого, подала періодизацію його бібліотечної діяльності. Дослідниця розкрила основні напрямки роботи І. Кревецького у ВБУ в період її становлення та бібліотеці НТШ, де він служив упродовж майже чверті століття. Дослідниця довела, що саме завдячуючи І. Кревецькому, до фонду «Україніки» було зібрано друки з багатьох країн світу, пізніше — до складу її фондів надходив безоплатний обов'язковий примірник усіх українських видань, виданих у Польщі, який був важливим джерелом поповнення україніки. [87; 88][51]. У книгозбірні громадського товариства найповніше серед інших вітчизняних бібліотек, була представле-

---

[50] *Гуцаленко, Т.* Відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України у 1940–49 рр.: постаті та події [Текст] // Записки Львів. наук. б-ки ім. В. Стефаника : зб. наук. праць. – Л., 2005. – Вип. 13. – С. 175–237.

[51] Див. також: *Яворська, У. П.* Бібліотечна діяльність Івана Кревецького (1905–1914) [Текст] / У. П. Яворська // Вісник Кн. палати. – 2005. – № 4.– С. 40–44; *її ж.* Бібліотечна діяльність Івана Кревецького (1922–1939) [Текст] // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2005. – № 2. – С. 45–53; *її ж.* Іван Кревецький — директор бібліотеки Наукового Товариства імені Т. Шевченка у Львові [Текст] // Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – К., 2004. – С. 182–185; *її ж.* Іван Кревецький — бібліотекар та бібліограф [Текст] // Там само : матеріали ІІ міжнар. наук.-практ. конф. – К., 2005. – Ч. 1. – С. 78–81.

на україніка, книжки, часописи та інша друкована продукція, видана в Україні та світі. Бібліотека НТШ певною мірою виконувала функції національної бібліотеки України, збираючи та зберігаючи з достатньою повнотою українські друки та надаючи їх у користування читачам.

У розвідці О. Пукас [70] досліджується біографія Р. Луцика — багаторічного завідувача відділу рідкісної книги Наукової бібліотеки ім. В. Стефаника АН УРСР, який зробив значний внесок у розвиток одного з фундаментальних підрозділів книгозбірні, комплектування його фонду, створення та впорядкування каталогів і картотек, а також обслуговування читачів.

Внеском у історіографію сучасної бібліотечної біографіки є підготовлені львівськими дослідниками Г. Сварник, Р. Дзюбаном, М. Кривенко, Л. Кусій і В. Муравським [52] біограми осіб, діяльність яких впливала на створення та переміщення фондів Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника, а також реформування та реорганізацію різних типів бібліотек Львова у 1939–45 рр., на процеси їх централізації, концентрації та перерозподілу майна і фондів поміж різними інституціями, містами та країнами. Короткі біографічні статті містять відомості, віднайдені у документах українських, польських і німецьких архівів і бібліотек, що дало змогу ввести до наукового обігу значний перелік імен польських і українських науковців, бібліотекарів, священників, а також ознайомитися з їхньою діяльністю в інших галузях науки та культури. Біограми розширили перелік імен діячів бібліотечної справи, сприяли доповненню й уточненню біографічної інформації про діяльність західноукраїнських бібліотечних діячів Б. Барвінського, В. Гумецького, Д. Дорошенка, Р. Луцика, Р. Хомина (о. Рафіїла), Я. Янчака.

В українській бібліотечній біографіці кінця XX – початку XXI ст. спостерігалась активізація випуску біобібліографічних видань, що становлять самостійний вид біографічного документа, який містить фактичні матеріали про життя та діяльність особистості, списки публікацій, інші відомості, необхідні для написання наукової біографії, а також для поглиблених досліджень доробку вченого та визначення його внеску у розвиток наукової думки.

Варто відзначити біобібліографічну серію «Видатні діячі української книги», видану НПБУ, в якій проаналізовано життєвий і творчий шлях книгознавців, бібліографів і

бібліотекознавців, їхні наукові здобутки та подано бібліографію праць. У цій серії вийшли друком праці, присвячені Ю. Меженку, В. Дорошенку, М. Ясинському, С. Маслову, Л. Биковському, А. Корнієнку та іншим бібліотекознавцям.

Окрім серійних виходили друком окремі видання, серед яких привертає увагу присвячений 130-ти річчю від дня народження В. Шенфінкель біобібліографічний покажчик «Віра Костянтинівна Шенфінкель (1867–1928)», укладений О. Лянсбергом. Видання містило біографічний нарис, а також бібліографію праць В. Шенфінкель та літератури про її діяльність. Подані до друку непубліковані матеріали та відомості про документи з державних та обласних архівів сприяють подальшому вивченню біографічної інформації про В. Шенфінкель і розширенню джерельної бази української бібліотечної біографіки.

Варто згадати про біобібліографічний нарис, присвячений пам'яті Є. Тамма, українського бібліотекознавця, в якому вміщено біографію та бібліографію його праць [81]. До біобібліографічного покажчика про І. Кревецького [88] крім біографічних відомостей включено роботи автора за період з 1901 по 1938 р., що дало змогу ввести до наукового обігу відомості про його творчий доробок у галузі видавничої, редакторської, бібліотекознавчої, бібліографічної, книгознавчої, пам'яткознавчої, перекладацької та публіцистичної діяльності. Привертає увагу біобібліографічний нарис, присвячений пам'яті А. Корнієнка, в якому подано біографічну інформацію про вітчизняного діяча бібліотечної справи та бібліографію його праць [3].

Особлива активізація спостерігалась у випуску прижиттєвих біобібліографічних видань діячів бібліотечної справи та бібліотекознавців. Першими серед них стали біобібліографічні покажчики українських бібліотекознавців Р. Целінського й А. Чачко. У виданні, присвяченому Р. Целінському, подано його життєпис, наведено перелік наукових праць із проблем історії мережі сільськогосподарських бібліотек, інформаційного забезпечення аграрної науки та виробництва [83]. Видання, присвячене А. Чачко, містило біографічний нарис, хронологічний покажчик праць дослідниці, а також частково анотований алфавітний покажчик літератури про автора та її праці [1].

Вийшли друком матеріали до біобібліографії О. Онищенка, академіка НАН України, генерального директора НБУВ, де подано біографічні відомості про життєвий і творчий шлях відомого вченого, нарис про його діяльність у бібліотечно-інформаційній сфері, проаналізовано внесок у розвиток духовної культури українського народу [64]. У бібліографічному покажчику подано друковані праці вченого, розташовані в хронологічній послідовності за період із 1992 по 2003 р., а також літературу про його наукову та громадську діяльність у ці роки. Особливо цікавою є інформація про тематику і проблематику праць О. Онищенка в галузі історії бібліотечної справи, бібліотекознавства та бібліотечної біографіки.

У біобібліографічних покажчиках (2000, 2005, 2010), присвячених сучасному бібліотекознавцю Н. Кушнаренко [60][52] авторами вступних статей оприлюднено основні біографічні відомості, дати й події життя та педагогічної діяльності, а також зроблено спробу проаналізувати науковий доробок дослідниці в галузі фондознавства, бібліотечного краєзнавства, бібліотечної освіти тощо. Покажчики містять бібліографію наукових праць, редакторські роботи Н. Кушнаренко, перелік кандидатських і докторських дисертацій, виконаних під її керівництвом, висвітлено участь ученого у роботі професійних форумів, а також подано перелік відгуків і рецензій на її дослідження.

У біобібліографічних покажчиках (1999, 2005) висвітлюється життєвий та творчий шлях бібліотекознавця, бібліографознавця та документознавця М. Слободяника, видання містять фото вченого, вступні статті, а також біографічну інформацію та аналіз наукових здобутків[53]. Подані хронологічні покажчики праць дослідника та матеріали про його наукову, педагогічну та громадську діяльність. Зроблено спробу проаналізувати внесок М. Слободяника у підготовку наукових кадрів, науково-організаційну роботу, а також йдеться про ви-

[52] Див.: Наталія Миколаївна Кушнаренко [Текст] : біобібліогр. покажчик (до 50-річчя від дня народження). – Х., 2000. – 36 с.; те саме. (до 55-річчя від дня народження). – Х., 2005. – 103 с. – (Видатні педагоги Харк. держ. акад. культури).

[53] Див.: Бібліотекознавець і бібліографознавець Михайло Семенович Слободяник [Текст] : біобібл. покажч. – К., 1999. – 39 с. – (Видатні діячі укр. книги ; вип. 14); Михайло Семенович Слободяник [Текст] : біобібл. покажч. – К., 2005. – 43 с.

користання праць ученого у спеціальних наукових виданнях.

Біобібліографічний покажчик, виданий з нагоди 50-ліття В. Ільганаєвої [7], містить біографічні відомості та бібліографію наукових праць, що висвітлюють діапазон професійної діяльності та наукові інтереси дослідниці в галузі сучасного бібліотекознавства, удосконалення системи інформаційно-бібліотечного обслуговування, управління бібліотекою, впровадження новітніх інформаційних технологій у роботу бібліотек, удосконалення системи бібліотечно-інформаційної освіти тощо.

Вийшли друком біобібліографічні покажчики, присвячені аналізові життєвого та творчого шляху В. Бабича, а також його наукового доробку [21; 65], біобібліографічний нарис про директора Національної бібліотеки України для дітей А. Кобзаренко [2], біобібліографічний покажчик, посвячений педагогічній, науковій і практичній діяльності у бібліотечній галузі С. Артамонової [74].

Біографічні відомості про діячів бібліотечної справи Львівщини, зокрема М. Сташківа, його творчий шлях і науковий доробок було оприлюднено у біобібліографічному нарисі М. Кривенко «Півстоліття з книгою і бібліотекою: Мирон Сташків» (Л., 2002), що вийшов у серії «Діячі бібліотечної справи Львівщини», заснованій Львівською державною обласною універсальною науковою бібліотекою. Перший випуск цієї серії — бібліографічний покажчик «Юхим Михайлович Грайданс» (Л., 1998) був присвячений заступникові директора з наукової роботи цієї ж бібліотеки, перу якого належить нарис історії бібліотек Львівщини.

До 50-річчя створення Львівської бібліотеки іноземної літератури та 70-річчя від дня народження І. Лозинського, який її очолював упродовж 35 років (1957–92), М. Кривенко упорядкувала бібліографічну персоналію «Іван Лозинський (1927–1992)» (Л., 1997), що вийшла друком у серії «Науковці Львівщини». Укладений С. Когут і супроводжуваний ґрунтовною передмовою М. А. Вальо біобібліографічний покажчик «Лариса Крушельницька» (Л., 2008) присвячений почесному директорові Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника, вченому-археологу, діячеві української культури, що знайомить із друкованими працями відомого науковця, дослідженнями в галузі археології, історії, суспільно-політичної, культурологічної, бібліотекознавчої проблематики.

На загал, біобібліографічні покажчики відображають основні віхи життєвого шляху й еволюції творчості бібліотекознавців, динаміку їх наукової активності, ступінь впливу ідей дослідників на сучасну професійну спільноту. А прижиттєві видання можна вважати певною мірою автобіобібліографічними, оскільки особа, якій присвячується видання, як правило, бере безпосередню участь у відборі біографічної інформації, редагуванні викладеного матеріалу, призначеного для друку, надає списки своїх публікацій і літературу про себе. Прижиттєві біобібліографічні видання є важливими джерелами для наукової біографії, хоч і містять елементи суб'єктивізму.

Для їх побудови упорядники користуються переважно стандартною схемою, що складається з двох розділів: біографії та біобібліографії, але деякі з них, як свідчить практика, містять також інші розділи, щоб якнайповніше представити інформацію про особу. Наявність різного роду розділів у змісті переконує, що розробка загальної методики біобібліографічних видань у галузі бібліотекознавства не є завершеною. Відсутність уніфікованої методики складання біобібліографічних покажчиків потребує її подальшого удосконалення, розробки проблеми співвідношення біо- та бібліографічних елементів, особливостей біографічного нарису та змісту довідкового апарату.

В цілому ж варто зазначити, що українська бібліотечна біографіка впродовж ХХ ст. розвивалася з різним ступенем інтенсивності. Вивчення біографій провідних фахівців в галузі бібліотечної справи було признано важливою складовою теоретичного бібліотекознавства науковий статус якого активно розвивався у працях Л.Б. Хавкіної початку ХХ ст. Ймовірно, що саме вона була однією із перших науковців, засновників харківської бібліотечної школи, хто дослідження біографій діячів бібліотечної справи визнав як значущу проблему бібліотекознавства, започатковуючи тим появу бібліотечної біографіки на українських землях.

Характерною для 20-х рр. тенденцією була поява перших спроб текстуального зображення життєвого шляху окремих діячів бібліотечної справи у формі поодиноких популярних біографічних нарисів, що супроводжувалися короткими бібліографічними списками їхніх праць. Крім цього спостерігався випуск друком окремих статей про бібліотекознавчий доробок небагатьох визначних учених, громадських діячів.

Але на початку 30-х рр. розвиток бібліотечної біографіки було перервано після «дискусії з теоретичних проблем бібліотекознавства», що негативно вплинула на долю багатьох українських радянських бібліотекознавців і діячів бібліотечної справи. Це призвело до того, що науковий потенціал провідних українських бібліотекознавців не використовувався при розробці актуальних проблем бібліотечної справи, безіменними залишалися багато сторінок історії бібліотекознавства та бібліотечної справи України. Тенденція заборони імен унеможливила появу життєписів історично значущих особистостей та осмислення їх індивідуальних рис. Такий стан наукового знання означав фактичне припинення розвитку вітчизняної бібліотечної біографіки майже до кінця 50-х рр. XX ст.

Лише у 60–80-х рр. спостерігається тенденція поступового повільного вибіркового «олюднення» історії бібліотечної справи та бібліотекознавства: на сторінках спеціальних видань з'являються публікації з частковою, «дозованою» біографічною інформацією про окремих українських (переважно радянських) бібліотекознавців і працівників бібліотек. Потреба появи життєписів історичних особистостей спонукала до розширення кола фахівців, які досліджували біографічну інформацію про небагатьох бібліотечних працівників, усвідомлювалася необхідність систематичного вивчення наукових біографій теоретиків і практиків бібліотечної справи. Цьому значною мірою сприяли поодинокі наукові конференції, в ході яких обговорювалися проблеми «олюднення» історії галузі, введення до наукового обігу імен та біографічної інформації, а також висловлювалися думки про необхідність укладання словника українських бібліотекознавців і бібліотечних діячів. Ці заходи певною мірою хоч і пожвавили розвиток бібліотечної біографіки, але проблема запровадження до наукового обігу біографій та імен більшості відомих особистостей галузі залишалась актуальною з огляду на їх внесок і в розбудову бібліотечної справи України. Радянська цензура перешкоджала повноті представлених імен, через заборону багатьох із них з ідеологічних міркувань, а «спецхрани» ховали як імена, так і біографії репресованих бібліотекознавців, бібліотечних діячів і бібліотекознавців-емігрантів. Бібліотечна біографіка, як і вся гуманітарна наука в Україні цього періоду, існувала в умовах ідеологічного конформізму, стагнації та штучної обмеженості джерельної бази.

Упродовж 90-х рр. для бібліотечної біографіки була характерна тенденція розширення кола імен діячів бібліотечної справи, повернення замовчуваних за радянської доби бібліотекознавців та осмислення їх наукової спадщини, значне пожвавлення у різних регіонах України вивчення біографій українських науковців і практичних працівників, укладання біобібліографій. Повернення до наукового обігу імен діячів бібліотечної справи спонукало до виявлення біографічної інформації, написання ґрунтовних біографічних нарисів, потребувало ознайомлення не лише з їх науковою та практичною діяльністю, а й походженням, освітнім і загальнокультурним рівнем, людськими якостями. Завдяки цьому відбувалася не лише формальна, а й фактична реабілітація незаслужено забутих чи свідомо замовчуваних українських діячів бібліотечної справи, бібліотекознавців. Доступ до «спецхранів» і спецфондів архівів та бібліотек розширив коло джерел для поглибленого вивчення біографій відомих діячів бібліотечної справи та їх ідей, він сприяв появі нових знань в галузі бібліотечної біографіки. Введення до наукового обігу значного масиву біографічної інформації створило умови для переоцінки радянської бібліотечної біографіки. Професійна спільнота початку XXI ст. отримала можливість долучитися до вивчення замовчуваних із ідеологічних міркувань бібліотекознавчих ідей і концепцій своїх попередників, а також біографічної інформації про визначних діячів бібліотечної справи, засновників українського бібліотекознавства. Так, ґрунтовне вивчення біографічної інформації одного із засновників українського бібліотекознавства С. Сірополка призвело до свого роду відкриття у вітчизняному бібліотекознавстві — віднайдення виданого ним ще на початку 20-х рр. XX ст., але захованого у «спецхрані», першого україномовного підручника з бібліотекознавства, в якому вживалася спеціальна лексика та термінологія, було визначено базові поняття, проблематика наукового знання про бібліотеку та бібліотечну справу.

Із розширенням джерельної бази утворилася можливість для написання наукових біографій українських бібліотекознавців, діячів бібліотечної справи, виявлення їх неповторних особливостей, розкриття внутрішнього світу у тісному зв'язку з епохою та справою, якій вони себе присвятили. У наукових біографіях К. Рубинського, Ю. Меженка І. Кревецького було використано наукові методи дослідження та здійснено наукове оформлення тексту, присутня необхідна та достатня кіль-

кість джерел. Видана низка матеріалів до наукових біографій С. Сірополка, Л. Биковського, Б. Боровича, Л. Хавкіної.

Важливим досягненням бібліотечної біографіки стала поява біографій дослідників, у яких описано частину їх життєвого шляху, виокремленого для вивчення діяльності в галузі бібліотечної справи та бібліотекознавства, серед яких І. Свенцицький, Б. Грінченко, І. Крипякевич, В. Іконніков.

Вивчення біографій визначних діячів вітчизняної бібліотечної справи значно доповнило знання про розвиток бібліотекознавства та його здобутки, сприяло збільшенню кількості назв публікацій біографічного спрямування. Завдячуючи цьому у бібліотечній біографіці спостерігалося формування біоісторіографії, спрямованої на вивчення біографії конкретної особистості, види її бібліотекознавчої діяльності, приналежності до напрямів, течій, вітчизняних бібліотекознавчих шкіл в історичному контексті.

Окрім наукових, повних чи часткових біографій спостерігалася поява біографічних текстів у вигляді коротких біографічних довідок, біограм про бібліотечну діяльність працівників наукових бібліотек. Публікація персоналістичних відомостей про фахівців бібліотечної справи, що відповідають вимогам викладу біографічного матеріалу, також становить суттєвий внесок у розвиток бібліотечної біографіки, оскільки сприяє висвітленню її окремих аспектів.

Водночас, суттєвому поступу української бібліотечної біографіки перешкоджає відсутність дисертаційних або монографічних досліджень, присвячених науковому аналізові біографічної інформації, життєвого шляху, індивідуальних якостей, взаємостосунків із оточенням, творчого доробку фундаторів вітчизняного бібліотекознавства, їх внеску у розвиток теорії та практики бібліотечного будівництва. Подальшому розвитку української бібліотечної біографіки сприяла б підготовка давно очікуваного професійною спільнотою біографічного довідкового видання, словника українських бібліотекознавців та діячів бібліотечної справи, який би репрезентував досягнення вітчизняної наукової думки. Про необхідність цього спеціального довідкового видання йдеться серед бібліотекознавців України ще із середини минулого століття. Ця думка присутня також у працях сучас-

них бібліотекознавців[54]. Словник українських бібліотекознавців на електронних носіях міг би бути підготовленим і систематизованим за методичними розробками електронного варіанту Українського біографічного словника, інноваційного науково-інформаційного продукту, підготовка якого здійснюється Інститутом біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Бібліотечна біографіка як напрям біографіки робить лише перші кроки у своїй інституалізації. Тому, існує багато проблем щодо завдань, напрямів її розвитку, історіографічної та джерельної бази, термінологічного забезпечення тощо. Практичне значення бібліотечної біографіки є важливим в контексті формування фундаментального національного біобібліографічного зводу, оскільки біографічна інформація про фахівців бібліотечної справи та бібліотекознавців становить його невід´ємну складову.

1. Ада Семенівна Чачко — бібліотекознавець, педагог, соціолог [Текст] : біобібліогр. покажчик / уклад. Н. А. Стельмах ; авт. вступ. ст. Е. А. Афонін. – К., 1998. – 71 с.
2. Анастасія Степанівна Кобзаренко та справа її життя [Текст] : біобібліогр. нарис / укл. Н. О. Гажаман ; передм., наук. ред. Л. П. Каліберда. – К., 2002. – 48 с. + 12 с. фотоілюстр.
3. Анатолій Петрович Корнієнко [Текст] : біобібліогр. нарис / упоряд. С. С. Савченко ; авт. вступ. ст. Л. І. Бейліс. – К., 2005. – 22 с. – (Провідні діячі укр. книги ; вип. 18).
4. *Березюк, Н.* Василь Якович Джуньківський — перший каталогознавець в Україні [Текст] / Н. Березюк, В. Сєдих // Вісн. Кн. палати. – 2009. – № 3. – С. 49–51.
5. *Ее же*. К. И. Рубинский: библиотекарь, библиотековед, библиграф (1860–1930) [Текст] : [биография, библиография] / Н. М. Березюк. – Х. : Тимченко, 2010. – 322 с.
6. Бібліотекознавець Костянтин Іванович Рубинський (1860–1930) [Текст] : біобібліогр. нарис / [уклад. Н. М. Березюк ; ред. Е. В. Балла]. – Х. : РА, 1998. – 68 с. : іл. – (Видатні постаті в історії Харків. ун-ту).
7. Валентина Олександрівна Ільганаєва [Текст] : біобібліогр. покажчик (до 50-річчя від дня народження) / авт. вступ. ст. І. О. Давидова, О. О. Карпенко. – Х. : ХДАК, 2003. – 15 с.

[54] Див. зокрема: *Дубровіна, Л. А.* Деякі методологічні питання щодо створення бібліографічного словника бібліотекознавців та бібліотечних діячів України [Текст] / Л. А. Дубровіна // Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики : матер. VII міжнар. наук.-практ. конф. – К., 2010. – С. 14–15; *Ківшар, Т. І.* Бібліотекознавча біографістика як розділ галузевої біографістики [Текст] / Т. І. Ківшар // Наук. праці Кам'янець-Подільського Нац. у-ту ім. І. Огієнка. – Кам'янець-Подільський, 2010. – Вип. 2. – С. 16.

8. *Васильченко, М.* Український бібліотекознавець і педагог [Текст] / М. Васильченко, В. Сєдих, Н. Тамм // Вістн. Кн. палати. – 2009. – № 5. – С. 38–41.
9. *Верба, І.* Бібліотечна діяльність Олександра Оглоблина на початку 1920-х рр. [Текст] / І. Верба // Архівна та бібліотечна справа в Україні доби визвольних змагань (1917–1921 рр.) : зб. наук. праць. – К., 1998. – С. 222–229.
10. Видатний український бібліотекознавець Б. О. Борович (1883–1938) [Текст] : зб. матеріалів / укл. А. О. Черевко. – Х. : ХДНБ, 2005. – 90 с.
11. Віра Костянтинівна Шенфінкель (1867–1928) [Текст] : біобібліогр. покажчик / укл. О. Лянсберг. – Херсон, 1997. – 23 с.
12. *Войцехівська, І.* Академік Володимир Іконников [Текст] : життєпис та бібліографія / І. Войцехівська. – К., [б. в.]. – 1998. – 130 с.
13. *Її ж.* Володимир Іконніков – бібліотекознавець та бібліофіл [Текст] / І. Войцехівська // Бібл. вісник. – 1998. – № 1. – С. 39–42.
14. *Головата, Л.* Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України. 1940–2005 [Текст] : іст. нарис / Л. Головата // Записки Львів. наук. б-ки ім. В. Стефаника : зб. наук. праць. – Л., 2005. – Вип. 13. – С. 144–174.
15. *Горбань, Г.* Василь Пашицький — перший директор Станіславської обласної бібліотеки, педагог, книголюб, краєзнавець [Текст] / Г. Горбань // Бібліотеки на західноукр. землях XVIII–XX ст. : доп. та повід. 2-ї наук. конф. (Львів, 29–30 жовт. 2004 р.). – Л., 2006. – С. 154–157.
16. Григорій Андрійович Мірошниченко [Текст] // Бібліотекознавство та бібліографія. – 1971. – Вип. 10. – С. 107–109.
17. *Гуменюк, М.* Біля джерел української радянської бібліографії [Текст] / М. Гуменюк. – К. : Наук. думка, 1991. – 151 с.
18. Його ж. Українські бібліографи XIX – початку XX ст. [Текст] : нариси про життя та діяльність / М. Гуменюк. – Х. : Ред. вид. відділ Кн. палати УРСР, 1969. – 182 с.
19. *Дениско, Л.* Бібліотека Київської духовної академії (1819–1919) [Текст] / Л. Дениско. – К., 2006. – 224 с.
20. Дмитро Іванович Балика (1894–1971) [Текст] / упоряд. бібліогр. списку О. П. Насонова // Бібліотекознавство та бібліографія. – 1971. – Вип. 10. – С. 101–106. – Список праць с. 103–106.
21. *Добко, Т. В.* Василь Степанович Бабич [Текст] : біобіліогр. покажчик / Т. В. Добко ; відп. ред. А. П. Корнієнко. – К., 1997. – 43 с. – (Видатні діячі укр. книги ; вип. 9).
22. *Дубровіна, Л. А.* Бібліотечна справа в Україні в XX столітті [Текст] / Л. А. Дубровіна, О. С. Онищенко. – К., 2009. – 530 с.
23. Її ж. Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : 1918–1941 [Текст] / Л. А. Дубровіна, О. С. Онищенко. – К. : НБУВ, 1998. – 335 с.
24. Її ж. Те саме : 1941–1964 [Текст] / Л. А. Дубровіна, О. С. Онищенко. – К. : Наук. думка, 2003. – 360 с.
25. Її ж. Те саме : 1965–1991 [Текст] / Л. А. Дубровіна, О. С. Онищенко. – К., 2008. – 373 с.
26. *Жук, В. І.* Анатолій Іванович Бальцер [Текст] / В. І. Жук // Бібліотекознавство та бібліографія. – 1972. – Вип. 13. – С. 121–123.

27. *Зворський, С.* Організатор бібліотеччної справи [Текст] : (до 100-річчя від дня народження Я. Керекеза) / С. Зворський // Бібл. планета. – 2001. – № 2. – С. 18–19.
28. *Зніщенко, М. П.* Добра Д. Ю. як засновниця першої публічної бібліотеки для дітей [Текст] / М. П. Зніщенко. – К. : Смолоскип, 1997. – 14 с.
29. Його ж. Педагогічні аспекти в бібліотечній діяльності Д. Ю. Доброї [Текст] : навч. посібник / М. П. Зніщенко ; передм. В. М. Медвєдєвої. – К. : Смолоскип, 1999. – 138 с.
30. История Центральной научной библиотеки Академии наук Украинской ССР [Текст]. – К. : Наук. думка, 1979. – 226 с.
31. *Каганов, І. Я.* Славний ювілей [Текст] : (до 50-річчя громад., наук. і пед. діяльності Н. Я. Фрідьєвої) / І. Я. Каганов // Бібліотекознавство та бібліографія. – 1966. – Вип. 3. – С. 151–159.
32. *Кившарь, Т. И.* Вопросы теории и истории библиотечного дела на страницах сборника «Бібліотекознавство і бібліографія» [Текст] / Т. И. Кившарь, Л. П. Одинокая // Науч. и техн. б-ки СССР. – 1987. – № 4. – С. 25.
33. *Ківшар, Т. І.* Становлення Степана Сірополка як бібліотекознавця [Текст] / Т. І. Ківшар // Укр. біографістика: зб. наук. пр. – Вип. 6. – С. 103–124.
34. *Її ж.* Бібліотекознавча діяльність С. Сірополка у 1908–1917 роках [Текст] / Т. І. Ківшар // Там само. – К., 2010. – Вип. 7. – С. 192–248.
35. Її ж. Бібліотекознавчі погляди Івана Франка [Текст] / Т. І. Ківшар, Л. П. Одинока // Наук. пр. НБУВ. – К., 2008. – Вип. 22. – С. 357–362.
36. *Кіра, Р. В.* Культурно-просвітницька діяльність та педагогічні погляди Степана Сірополка [Текст] : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Р. В. Кіра ; Прикарпат. ун-т ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ, 2001. – 19 с.
37. *Ковальчук, Г. І.* Борис Зданевич і його відкриття Provinciale Romanum [Текст] // Наук. пр. НБУВ. – К., 2003. – Вип 10. – С. 67–82.
38. Її ж. Книгознавча концепція П. Й. Ярковського (до джерел історії вітчизняної бібліологічної науки) [Текст] // Наук. пр. НБУВ. – К., 2000. – Вип. 3. – С. 167–175.
39. *Колосовська, О.* «Нагорода за кривду» чи «сповнення обов'язку?» : бібліотечна діяльність Богдана Барвинського (1908–1947) [Текст] / О. Колосовська // Вісник Львів. ун-ту. Сер. Книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології. – Л. : Львів. нац. ун-т. ім. І. Франка, 2008. – Вип. 3. – С. 191–199.
40. Її ж. Богдан Дідицький – бібліотекар Народного Дому у Львові [Текст] / О. Колосовська // Записки Львів. наук. б-ки ім. В. Стефаника : зб. наук. праць. – Л., 2004. – Вип. 12. – С. 218–231.
41. *Комський, С. А.* Яків Микитович Керекез [Текст] / С. А. Комський, М. М. Коломійцева // Бібліотекознавство та бібліографія. – 1974. – Вип. 15. – С. 134–139.
42. *Корнейчик, И.* Сергей Иванович Маслов [Текст] / И. Корнейчик // Книга. Исслед. и материалы. – М. : Изд-во Всесоюз. кн. палаты, 1968. – Вып. 16. – С. 203–209.
43. *Корнейчик, І. І.* Богдан Михайлович Комаров [Текст] // Бібліотекознавство та бібліографія. – 1972. – Вип. 13. – С. 124–126.

44. Його ж. Історія української бібліографії: дожовтневий період [Текст] : нариси / І. І. Корнейчик. – Х. : Ред-вид. відділ кн. палати УРСР, 1971. – 374 с.
45. Його ж. Михайло Ілліч Ясинський [Текст] / І. І. Корнейчик ; бібліогр. склав Ф. К. Сарана // Бібліотекознавство та бібліографія. – 1971. – Вип 11. – С. 147–157. – Список праць с. 155–157.
46. Його ж. Славний шлях [Текст] : (до 70-річчяч з дня народження Ф. М. Максименка) / І. І. Корнейчик // Там само. – 1968. – Вип. 6. – С. 143–130.
47. *Кострова, М.* Наталія Дорошенко (1888–1974) як бібліотекар і педагог [Текст] / М. Кострова, О. Харгелія // Бібліотеки на західноукр. землях XVIII–XX ст. : доп. та повід. 2-ї наук. конф. (Львів, 29–30 жовтня 2004 р.). – Л., 2006. – С. 144–154.
48. *Кривенко, М.* Бібліотека «Студіону» у Львові: переміщення книжкових та рукописних колекції (1940–1947) [Текст] / М. Кривенко // Записки Львів. наук. б-ки ім. В. Стефаника : зб. наук. праць. – Л., 2005. – Вип. 13. – С. 262–263.
49. Левко Устимович Биковський (1895–1992) [Текст] : біобібліогр. нарис / авт.-склад. Н. В. Козакова. – К., 1996. – 63 с. – (Видатні діячі укр. книги ; вип. 5).
50. *Литвин, Т.* Бібліотекознавчі та книгознавчі праці Івана Крип'якевича [Текст] / Т. Литвин // Записки Львів. наук. б-ки ім. В. Стефаника : зб. наук. праць. – Л., 2005. – Вип. 13. – С. 298–310.
51. *Лозинський, І. М.* Іларіон Свєнціцький – бібліограф і бібліотекознавець [Текст] / І. М. Лозинський // Книгознавство та бібліографія : зб. наук. пр. – К., 1983. – С. 132–146.
52. Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника: переміщення і втрати фондів [Текст]. Т. 1. (1939–1945) : зб. документів і матеріалів / упоряд. Г. Сварник (керівник) та ін. – Л., 2010. – 620 с. – (Джерелознавча серія).
53. *Мазманьянц, В. К.* Костянтин Іванович Рубинський [Текст] / В. К. Мазманьянц, М. Г. Швалб // Бібліотекознавство та бібліографія. – 1974. – Вип. 15. – С. 128–134.
54. Марія Свєнцицька. Спогади [Текст] / передмова, коментарі, бібліографія М. Кривенко // Записки Львів. наук. б-ки ім. В. Стефаника : зб. наук. праць. – Л., 2006. – Вип. 14. – С. 454–489.
55. Михайло Семенович Слободяник [Текст] : біобібліогр. покажчик / уклад. М. Б. Проценко ; авт. вступ. ст. М. І. Сенченко, Г. В. Власова. – К. : Кн. палата України ім. І. Федорова. – 2005. – 43 с.
56. *Мільман, В. А.* Анатолій Анатолійович Ашукін (1892–1964) [Текст] / В. А. Мільман // Бібліотекознавство та бібліографія. – 1972. – Вип. 12. – С. 138–139.
57. *Її ж.* Володимир Олександрович Леницький [Текст] / В. О. Мільман //Там само. – 1974. – Вип. 14. – С. 140–144.
58. Мяскова, Т. Бібліотека Імператорського університету Св. Володимира: з історії комплектування (1834–1927 рр.) [Текст] / Т. Мяскова. – К., 2005. – 184 с.
59. Її ж. Павло Йосипович Ярковський – відомий український книгознавець, бібліограф [Текст] / Т. Є. Мяскова // Наук. пр. Кам'янець-

Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. – С. 67–73.
60. Наталія Миколаївна Кушнаренко [Текст] : біобібліогр. покажчик : (до 60-річчя від дня народження) / уклад. С. В. Євсеєнко та ін. ; наук. ред. Т. О. Шикаленко. – Х. : ХДАК, 2010. – 165, [16] с. – (Видатні педагоги Харків. держ. акад. культури).
61. Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету [Текст]. – Кам'янець-Подільський, 2008. – 399 с. – (Бібліотекознавство. Книгознавство ; вип. 1).
62. Те саме. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. – 648 с. – (Бібліотекознавство. Книгознавство ; вип. 2).
63. *Одинока, Л. П.* Бібліотечна діяльність П. О. Ярковського [Текст] / Л. П. Одинока // Тези XXV звітної наук. конф. за 1993–94 навч. рік проф.-виклад. складу КДІК. – К., 1994. – С. 6–8.
64. Олексій Семенович Онищенко [Текст] : матеріали до біобібліографії / укл. Т. В. Добко, А. Л. Панова ; вступ. ст. П. Т. Тронька. – К. : НБУВ, 2003. – 112 с.
65. *Онищенко, О. С.* Життєвий і творчий шлях В. С. Бабича [Текст] / О. С. Онищенко // Василь Степанович Бабич : біобібліографія / укл. Т. Добко. – К. : НБУВ, 2002. – С. 3–25.
66. Його ж. Любов Андріївна Дубровіна — сучасний історик, книгознавець, джерелознавець, діяч бібліотечної та архівної справи [Текст] / О. С. Онищенко // Бібл. вісник. – 2000. – № 5. – С. 16–25.
67. Особовий архів Одинокої Л. П.
68. Півстоліття з книгою і бібліотекою. Мирон Сташків [Текст] : біобібліогр. нарис / упоряд. М. Кривенко. – Л. : Ліга-Прес, 2002. – 36 с. : іл. – (Діячі бібліотечної справи Львівщини).
69. *Прокопчук, В. С.* Бібліотека Кам'янець-Подільського національного університету: роки становлення й розквіту [Текст] : іст. нарис / В. С. Прокопчук, Л. Ф. Філінюк. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. – 284 с.
70. *Пукас, О.* Роман Ярославович Луцик — бібліотекар і книгознавець [Текст] / О. Пукас // Записки Львів. наук. б-ки ім. В. Стефаника : зб. наук. праць. – Л., 2002. – Вип. 9/10. – С. 73–76.
71. *Рибалка, А.* Погляди І. Франка на розвиток бібліотечної справи в Галичині [Текст] / А. Рибалка // Бібліотеки на західноукр. землях XVIII–XX ст. : доп. та повід. 2-ї наук. конф. (Львів, 29–30 жовт. 2004 р.). – Л., 2006. – С. 175–197.
72. *Рибчинська, Н.* Діяльність Володимира Дорошенка на бібліотечній ниві [Текст] / Н. Рибчинська // Там само. – С. 137–143.
73. *Самойленко, Т.* Книгознавець, бібліотекознавець, педагог [Текст] : до 75-річчя Тетяни Олексіївни Скрипник / Т. Самойленко // Вісн. Кн. палати. – 1998. – № 5. – С. 30–31.
74. Світлана Артамонова: бібліотекознавець [Текст] : бібліогр. покажчик / уклад. Г. А. Войцехівська. – К. : Укрархбудінформ, 2003. – 50 с. : іл. – (Особистість).
75. *Солонська, Н.* Веніамін Кордт — організатор бібліотечної справи [Текст] / Н. Солонська // Вісн. Кн. палати. – 2010. – № 12. – С. 42–43.
76. *Сохань, С.* Приватна книгозбірня філолога та історика церкви

М. І. Петрова: реконструкція зібрання [Текст] / С. Сохань // Бібл. вісник. – 2003. – № 3. – С. 29–32.
77. *Стеблій Ф. І.* Іван Кревецький — вчений і бібліотекар [Текст] / Ф. І. Стеблій // Бібліотека наук. т-ва ім. Шевченка: книги і люди : матер. круглого столу. – Л., 1996. – С. 86–102.
78. *Степченко, О. П.* Українські вчені — фундатори спеціалізованих відділів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (1918–1924) [Текст] / О. П. Степченко. – К., 2008. – 217 с.
79. *Стрішенець, Н.* Бібліографічна спадщина Юрія Меженка [Текст] / Н. Стрішенець. – К., 1997. – 143 с.
80. Її ж. Степан Постернак [Текст] / Н. Стрішенець // Бібл. вісник. – 1998. – № 5. – С. 29–37.
81. Український бібліотекознавець Євген Петрович Тамм (1918–1991) [Текст] : біобібліогр. нарис / Харків. держ. акад. культури ; за ред. В. В. Сєдих. – Х., 1998. – 56 с.
82. *Фридьева, Н.* Жизнь для просвещения народа [Текст] : (о деятельности Х. Д. Алчевской) / Н. Фридьева. – М. : Изд-во Всесоюз. кн. палаты, 1963. – 100 с.
83. Целінський Роман Йосипович [Текст] : біобібліогр. покажчик наук. праць за 1960–1997 рр. / уклад. З. І. Варга. – К. , 1998. – 65 с.
84. *Чекалін, П. І.* Організатор бібліотечної справи в Україні [Текст] / П. І. Чекалін // Бібліотекознавство і бібліографія. – 1992. – Вип. 31. – С. 110–115.
85. Ю. Г. Надія Сергіївна Косенко [Текст] / Ю. Г. // Там само. – 1972. – Вип. 12. – С. 139–140.
86. Юрій Олексійович Меженко (1892–1969) [Текст] : матеріали до біографії. – К. : ЦНБ ім. В. І. Вернадського, 1994. – 176 с.
87. *Яворська, У.* Бібліотечно-бібліографічна діяльність Івана Кревецького [Текст] : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.08 / У. Яворська ; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2008. – 19 с.
88. Її ж. Іван Кревецький [Текст] : біобібліогр. покажчик (1901–1943 рр.) / У. Яворська. – Л., 2008. – 76 с.

Ківшар Т. І. Українська бібліотечна біографіка ХХ – поч. ХХІ ст. : етапи й тенденції.

Ключові слова: бібліотекознавці, діячі бібліотечної справа, бібліотечна біографіка, біобібліографія.

Розглянуто вітчизняний науковий доробок у науці про бібліотеку та бібліотечну справу щодо осмислення бібліотечної біографіки, визначення етапів і тенденцій її розвитку. Систематизовано та проаналізовано біографічну інформацію про бібліотекознавців і діячів бібліотечної справи України ХХ – початку ХХІ ст. Вивчено способи відображення персонологічної інформації у наукових, науково-популярних і біобіліографічних виданнях. З'ясовано, що впродовж досліджуваного періоду українська бібліотечна біографіка розвивалась із різним ступенем інтенсивності. Від поодиноких популярних біографічних нарисів з короткими бібліографічними списками праць 20-х рр. ХХ ст. до «дискусії з теоретичних

проблем бібліотекознавства» початку 30-х, наслідком якої стало вилучення на кілька десятиліть із наукового вжитку імен діячів бібліотечної справи (як «українських буржуазних націоналістів», так і емігрантів), гальмування біографічних досліджень. Процес «олюднення» бібліотечної справи хоч і розпочався у 70-80-х рр., але радянська цензура перешкоджала повноті представлених імен. Бібліотечна біографіка існувала в умовах ідеологічного конформізму, стагнації та штучної обмеженості джерельної бази. Упродовж 90-х рр. вона розвивалась переважно під гаслом повернення замовчуваних за радянської доби імен бібліотечних діячів і бібліотекознавців та осмислення їх наукової спадщини, відбувалася переоцінка радянської бібліотечної біографіки. На початку XXI ст. поглиблюється вивчення наукових біографій засновників українського бібліотекознавства, з'являються біобібліографічні видання діячів бібліотечної справи, спостерігається формування біоісторіографії. Характерним явищем стало написання персоналістичних біографічних довідок, біограм про бібліотечну діяльність працівників наукових бібліотек.

Kivshar T.I. Ukrainian library biography study of 20th – beginning of 21st century: stages and tendencies.

Key words: library scientists, scholars of librarianship, library biography study, bio-bibliography.

Scientific work of our science on library and librarianship as to library biography study comprehension and determination of its developmental stages and tendencies is discovered. Biographical information about library scientists and scholars of Ukrainian librarianship in 20th – beginning of 21st century is systematized and analyzed. It has been found out that appearance of the first attempts of textual depiction of separate scholars' of librarianship life journeys in the form of solitary popular biographical essays, followed by short bibliographical lists of their works, is a typical tendency of library biography study for 1920th. But at the beginning of 1930th library biography study development was interrupted after a notorious "discussion of library science theoretical problems", which negatively influenced on fate of many Ukrainian Soviet library scientists and scholars of librarianship. Tendency of the names prohibiting resulted to impossibility of publishing historically important personalities' biographies and comprehension of their individual peculiarities and also to slowing development of library biography study of our country. It is researched that in 1960th – 1980th a successive selective "humanization" of history of library science and library biography study is noticed with "metered" biographical information about separate Ukrainian, mostly Soviet library scientists and library workers. Library biography study as a whole humanitarian science in Ukraine of this period existed in conditions of ideological conformism, stagnation and artificial limitation of source base. It was proved that in 1990th there was a typical tendency of librarianship personalization; biography study was developing under motto of returning the names of library scientists and scholars of librarianship suppressed in Soviet period and comprehension of their scientific heritage. Critical reappraisal of Soviet library biography study took place, range of its scholars' names broadened. It is found out that at the beginning of 21st century ranges of names broadened, learning of Ukrainian library science founders' biographies deepened, new bio-bibliographical

publications appeared, forming of bio-historiography is noticed. Writing of personal biographical references, biograms about scientific libraries employees' library activity became a typical phenomenon.

Кившар Т. И. Украинская библиотечная биографика XX – нач. XXI в. : этапы и тенденции.

Ключевые слова: библиотековеды, деятели библиотечного дела, библиотечная биографика, биобиблиография.

Рассмотрены отечественные научные наработки в науке о библиотеке и библиотечном деле относительно осмысления библиотечной биографики, определения этапов и тенденций ее развития. Систематизирована и проанализирована биографическая информация о библиотековедах и деятелях библиотечного дела Украины XX – начала XXI в. Изучены способы отображения персонологической информации в научных, научно-популярных и биобилиографичних изданиях. Выяснено, что на протяжении исследуемого периода украинская библиотечная биографика развивалась с различной степенью интенсивности. От единичных популярных биографических очерков с короткими библиографическими списками трудов 20-х гг. к «дискуссии по теоретическим проблемам библиотековедения» начала 30-х, результатом которой стало изъятие на несколько десятилетий из научного обихода имен деятелей библиотечного дела (как «украинских буржуазных националистов», так и эмигрантов), приостановка биографических исследований. Процесс «очеловечивания» библиотечного дела хоть и начался в 70–80-х гг., но советская цензура препятствовала полноте представленных имен. Библиотечная биографика существовала в условиях идеологического конформизма, стагнации и искусственной ограниченности источниковой базы. На протяжении 90-х гг. она развивалась преимущественно под лозунгом возвращения замалчиваемых в советское время имен библиотечных деятелей и библиотековедов и осмысления их научного наследия, происходила переоценка советской библиотечной биографики. В начале XXI в. углубляется изучение научных биографий основателей украинского библиотековедения, появляются биобиблиографические издания деятелей библиотечного дела, наблюдается формирование биоисториографии. Характерным явлением стало написание персоналистических биографических справок, биограмм о библиотечной деятельности работников научных библиотек.

УДК [016:929]:087.5: 821.161.2.09

Наталя Петрівна МАРЧЕНКО,
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
Інституту біографічних досліджень НБУВ (Київ)

СОЦІОКУЛЬТУРНІ СТЕРЕОТИПИ У НОВІТНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ БІОГРАФІЦІ ДЛЯ ДІТЕЙ

Розглянуто роль і місце біографіки для дітей у формуванні єдиного історичного поля суспільства. На основі аналізу серії «Життя видатних дітей» показано, які саме соціокультурні стереотипи панують у новітній українській біографіці для дітей.

Ключові слова: біографіка, література для дітей, соціокультурні стереотипи, наративні моделі.

Role and place of biography study for children in forming of single historical social field is discovered. Based on analysis of series "Life of Prominent Children" it is shown what exactly socio-cultural stereotypes dominate in recent Ukrainian biography study for children.

Key words: biography study, children's literature, socio-cultural stereotypes, narrative models.

Рассмотрены роль и место биографики для детей в формировании единого исторического поля общества. На основе анализа серии «Жизнь замечательных детей» показано, какие именно социокультурные стереотипы господствуют в новейшей украинской биографике для детей.

Ключевые слова: биографика, литература для детей, социокультурные стереотипы, нарративные модели.

«Не варто себе дурити: образ інших народів чи власний образ, який живе в нашій душі, залежить від того, як у дитинстві нас вчили історії. Це вкарбовується на все життя»
М. Ферро

Від початку історія у свідомості та практиці людства існує у двох нероздільних формах — власне наукового знання про минуле та історичної розповіді як його мистецького відтворення [6]. Власне, взаємодія цих двох дискурсів шляхом різ-

нотипної наратії і витворює феномен історії як усвідомленої у межах окремого соціуму тяглості сенсів. Відтак, кожна зміна наративної моделі чи стратегії веде до зміни історичних сенсів і стереотипів (це явище на профанному рівні відоме як «переписування історії»). У той час як накопичення інформації (не зважаючи на рівень її достовірності та якості) поза наративним дискурсом жодним чином на дані процеси не впливає [5]. У цих межах особливого значення для формування єдиного історичного поля суспільства та держави набуває відстеження, аналіз і корекція біографіки як найбільш персоналізованої, а отже, поширеної та дієвої наративної форми представлення історії у суспільній свідомості. Ще більш значимим видається дане завдання щодо дитячої страти як такої, що найбільш легко піддається зовнішнім впливам і природно змінювана по-суті.

У власне історичному дискурсі означені питання досить широко розглянуті в роботі «Як розповідають історію дітям у різних країнах світу» М. Ферро [8]. Для нас, зокрема, важливі його тези: а) «Ми віднаходимо тут (йдеться про наявність у межах однієї нації кількох посутньо різних «історій» — *Н. М.*) зіткнення колективної пам'яті з офіційною історіографією, і в ньому напевно проблеми історичної науки виявляються значно чіткіше, ніж у працях істориків»; б) «Історія в тому вигляді, як її переповідають дітям, та й дорослим, дає змогу одночасно з'ясувати як те, що суспільство думає про себе, так і те, як змінюється його стан упродовж часу. Слід лише не обмежуватися вивченням шкільних підручників і коміксів, а спробувати зіставити їх із постулатами сучасної науки» [8, с. 9].

Як бачимо, звернення до дитинства видатних людей як засобу активізації у суспільстві певних ідеалів і думок має власну історіографію та коло думок. З одного боку вчені приділяють увагу вивченню дитинства як такого [9], з іншого — саме дитинство великих цікавить соціум, оскільки підсвідомо батьки прагнуть побачити в цих оповідях великі перспективи власних дітей, а дітям цікаво дізнатися, що відбувалося у їхньому віці з людьми, котрі чогось у житті досягли. Відтак, біографіка для дітей завжди була і залишається як комерційно привабливим проектом для видавців, так і перевіреним засобом впливу на суспільство для політикуму.

Також слід зважати на те, що у межах біографіки автор потрапляє в залежність до реальної «історії життя» свого персо-

нажа, котра існує не лише як інформація (факти біографії, документи), а й як наратив (спогади, розповіді, листи, твори тощо). Відтак, переповідаючи чужу «історію життя», автор завжди є насамперед інтерпретатором даного наративу, а вже потім — творцем нового художнього дискурсу. Тому, якою б суб'єктивною не була художня правда витвореного ним персонажа, об'єктивно вона відтворює як уявлення сучасників автора про час і постать історичної персони, так й «історію її життя» у межах суспільного наративного дискурсу. За умови свідомого писання біографіки для читача-дитини до означених рис додається ще й чіткий вияв суспільних уявлень про ціннісні орієнтири та морально-етичні критерії формування образу «достойної людини», вартої наслідування наступниками. Отже, можемо припустити, що аналіз сучасної біографіки для дітей дасть змогу об'єктивно виявити основні риси новітніх уявлень українців про своє минуле та встановити їхні ціннісні орієнтири щодо майбутнього.

Мета пропонованого дослідження — з'ясувати, які соціокультурні історичні стереотипи віддзеркалює найбільша та найширше рекламована нині в Україні серія художньої біографіки для дітей «Життя видатних дітей»[1] і які погляди щодо особистісного ідеалу нашого сучасника вона декларує.

Історія художньої біографіки для дітей в Україні налічує не одне століття [4], та за останнє десятиліття поза шкільництвом було створено не так багато оригінальних видань, як очікувалося. Чимало робить для відродження та розвитку жанру Є. Білоусов (книга оповідань «Славетні імена України» (К., 2005), повісті-казки «Тарасове перо» (К., 2004) і «Лесина пісня» (К., 2010)[2]. Низку книжок про митців Англії підготував російською мовою Л. Гамбург[3]. Цікавим явищем сучасного художнього осмислення напівлегендарних героїв України

---

[1] До аналізу включено видання серії, видрукувані до 01.01.2011 р.

[2] Ширше щодо цього див.: Марченко, Н. П. Євген Білоусов. Лесина Пісня // НБУ для дітей. – КЛЮЧ. – Режим доступу : http://www.chl.kiev.ua/key/Books/ShowCategory/1?page=5

[3] Див.: «Гулливер, Алиса, Винни Пух и все-все-все» (1996), «Шерлок Холмс, отец Браун, мисс Марпл и все-все-все. Приглашение в английскую классическую детективную литературу» (2001), «Сер Джон Фальстаф, мистер Пиквик, Дживс и все-все-все. Английский юмор, его литературные и реальные герои» (2003). Збірка «Дитинство п'яти письменників Англії» [Чарльз Діккенс, Роберт Стівенсон, Кеннет Ґрехем, Редьярд Кіплінґ, Роальд Дал] (2008) вийшла українською в перекладі Н. Позняк.

стала поява у «Видавництві Старого Лева» серії «Українська сила» (О. Гаврош «Неймовірні пригоди Івана Сили, найдужчої людини світу» (2007) та «Пригоди тричі славного розбійника Пинті» (2008), М. Морозенко «Іван Сірко, Великий характерник» (2010)). Нове прочитання напівзабутій постаті князя Боброка-Волинського для підлітків дав В. Рутківський у повісті «Сині води» (К., 2011). У 2009 р. видавництво «Апріорі» започаткувало серію книг «Апріорі — дітям», що знайомить молодших школярів із біографіями визначних письменників і уривками з їхніх творів, доступними сприйняттю дітей молодшого та середнього шкільного віку[4]. У 2011 р. у київському видавництві «Зелений пес» започаткована біографічна серія «12 балів», зорганізована як своєрідне «розслідування» сучасним школярем дискусійних моментів і подальших інтерпретацій життя та діянь видатних («Степан Бандера і я» В. Левицької, «Княгиня Ольга і я» та «Леся Українка і я» М. Горянич, «Іван Мазепа і я» Г. Ручай). Але найчисленнішою та найбільше поширеною в Україні[5] залишається серія «Життя видатних дітей» (далі — «ЖВД»), започаткована 2007 р. київським видавництвом «Грані-Т» у формі авторських збірок художніх інтерпретацій окремих епізодів із дитинства відомих людей (на 01.01.2011 р. вийшло 32 книги серії[6]).

За версією видавництва, ідея серії належить І. Роздобудько. Та проект не є чимось винятковим: подібним чином була укладена збірка В. Кулицького «Коли великі були малими», видана в Україні 1984 р. у перекладі О. Підвишенської[7]. Серії подібного зразка відомі також як у Західній Європі (скажімо, книга Жаклін Маді «Ранні роки: дитинство видатних людей»[8], опублікована у Великобританії у 1967 р.; серія спо-

[4] Д. І. Іваницька уклала збірки «Шевченко — дітям» та «Леся Українка — дітям» (обидві — 2009 р).

[5] «ЖВД» активно рекламується видавництвом у межах українського й, частково, російського ринків, має значний як для українського сьогодення розголос (рецензували О. Думанська, М. Семенченко, О. Шульга, Н. Позняк, Н. Марченко, М. Коляно, Н. Малетич, В. Карп'юк, А. Лантан, Кіра Кірошка та ін.).

[6] 2007 р. було видано 7 книг, 2008 — 13, 2009 — 6 і 2010 — 6.

[7] Книжка містила оповідання про дитинство Г. Галілея, К. Лінея, Ч. Дарвіна, К. Ціолковського, А. Ейнштейна, Й. Кеплера, М. Коперника, Л. да Вінчі, М. Ломоносова, І. Ньютона, Д. Менделєєва, Т. Едісона, Р. Декарта, Р. Коха та Г. Лейбніца

[8] Англійська авторка на власний розсуд обрала 36 постатей і спробувала простежити, як і чому люди досягають вершин. На 74 сторінках своєї

гадів про дитинство видатних італійців (1983–1984)[9] тощо), так і в США (проект «Дитинство видатних американців»[10], що існує з 1986 р.) і Росії («Жизни замечательных детей» В. Воскобойнікова, розпочата 2007 р.) [7].

Українську версію на її початковому етапі відзначала абсолютна демократичність (добір персонажів здійснюється поза будь-якими редакційними вимогами чи наперед продуманим планом, окрім одного: авторами ставали відомі (чи «розкручені» на той час) в Україні письменники, серед п'ятірки вільно обраних ними персонажів мав бути хоча б один українець і мало йтися саме про дитячі роки достойника). Відтак, кожний із авторів обирав постаті за власною логікою, намагаючись зацікавити юних читачів не так загально прийнятими чи знаними зразками, як власною особистісною шкалою цінностей, «персональною правдою», підтвердженою долями видатних людей із далекого й недалекого минулого.

Згодом почали з'являтися видання серії, герої яких згруповані за іншими принципами: національним (І. Андрусяк, Б. Жолдак, М. Павленко), гендерним (А. Багряна), фахової діяльності (книжки, створені разом із Національним олімпійським комітетом), регіональним (О. Гаврош) тощо. Спільним залишається дизайнерське вирішення серії та спосіб структурування відомостей у межах окремого тому-книжечки: художня розповідь про окремі епізоди з дитинства персонажа супроводжують почасти взяті безпосередньо з «дорослих» довідників стислі відомості щодо його подальшої долі та досягнень. Окремі книжки містять також передмови-звертання

книжечки вона описала дитинство та початок кар'єри Наполеона та Пікассо, А. Ейнштейна та Л. Брайля, Д. Остін і навіть Є. Євтушенка.

[9] Серія розрахована на дітей середнього шкільного віку та обмежується виключно митцями-італійцями: письменниками (Дж. Лагоріо, Ф. Квілічі та ін.), журналістами (Д. Новеллі та ін.), діячами кінематографа (К. Вердоні, Д. Арпіно та ін.).

[10] Серія задумувалася не так із пізнавальною метою, як із пропагандистською (змалку прищеплювати гордість за свою націю, країну, співвітчизників) і досі залишається серед бестселерів. Охоплює представників різних сфер — бізнесменів, винахідників, політиків тощо. Нині видано понад 170 книжок, розподілених за історичним принципом: «Колоніальні часи», «Боротьба за незалежність», «Раннє національне зростання», «Освоєння Заходу» тощо. Над серією працює близько 65 авторів. Книги розраховані на дітей молодшого та середнього шкільного віку. Нещодавно видані адаптовані варіанти для наймолодших (із великою кількістю ілюстрацій і текстом, оптимальним для дітей, які лише навчилися читати).

автора до читача або (пізніші видання) розповіді про вид спорту чи регіон тощо, про які йтиметься у книжці.

На жаль, відсутність попереднього чіткого задуму, чи хоча б загального бачення серії, призвела до відсутності уніфікації, а, отже, — культури видання: окрім єдиного дизайнерського рішення обкладинки книжки не об'єднані жодними іншими елементами: не мають наскрізної нумерації випусків і різняться як формою пропонованих текстів (від коротких оповідань — до шкіців, новел, кіноказок і невеличких повістей), так і формою подачі довідкових відомостей про достойників (від публіцистичної розповіді — до енциклопедичної довідки), типом ілюстрування (від суто схематичного символічного ряду — до реалістичних портретних композицій) і навіть технічним редагуванням (різне вирівнювання рядків, різнотипні виділення тощо). Не витримується також заявлена видавництвом адресна зорієнтованість серії — «Для дітей молодшого та середнього шкільного віку»: більшість текстів за рівнем пропонованої інформації та її художнього вирішення розраховані на підлітків і старших школярів або коментоване читання дорослим[11].

Та, попри все сказане, означена вище свобода формування та реалізації серії дає змогу розглянути її як неупереджений і водночас репрезентативний зріз суспільних уявлень і поглядів сьогочасних українців на «ідеал» людини загалом і «українського достойника» зокрема.

Серед 33 авторів серії (див.: Додаток А) люди віком від 21-го до 71-го року. Автори молодші тридцяти років складають 21,3 %, молодші сорока — 24,2 %, молодші п'ятидесяти — 18,1 %, а старші п'ятидесяти — 36,4 %. Отже, загалом, автори старші сорока років (сформовані за радянської доби) складають 54,5 %, а молодші сорока (котрі формувалися у роки Перебудови та Незалежності) — 45,5 %. Так само майже порівну поділені автори за статтю: чоловіків — 55 %, а жінок — 45 %. Здебільшого, всі вони знають одну чи декілька іноземних мов, мають вищу освіту та ведуть активне суспільне життя. За фахом здебільшого філологи та журналісти, але є також інженери, юристи, економіст, історик, книгознавець, хі-

[11] Зазвичай видавництво відповідає на закиди, що різноплановість серії дає змогу обирати: якщо дитині не сподобався один стиль викладу, є надія, що сподобається інший.

мік і навіть океанолог. Цікаво, що власний фах ні для кого (за винятком спортивних журналістів О. Мащенка та Гр. Палія) не став чинником відбору персоналій.

Якими ж критеріями користувалися автори, добираючи персонажів для книжок? Що саме видавалося їм важливою та достатньою підставою, аби ввести ту чи іншу постать до кола персон, котрі можуть вважатися зразками для сучасного юного українця?

Найбільш достовірну відповідь на ці запитання містять передмови та звернення до читачів, де прямо задекларовані авторські підходи та ціннісні орієнтири. Як з'ясувалося, при доборі персон письменники всіх поколінь здебільшого керувалися власними смаками та досвідом, не надто зважаючи, чи є обрані ними постаті загально визнаними чи хоча б об'єктивно рівноцінними чи порівнюваними. Так, І. Андрусяк (1968 р. н.) обирав достойників, котрі з тих чи інших причин мали на нього «неабиякий уплив і своїм прикладом, своєю долею, своєю діяльністю чи творчістю багато чого навчили». Скажімо, Д. Туптало — улюблений поет автора й водночас «приклад великого служіння Богу і людям» [Додат. Б, № 8, с. 8]; Гр. Квітка — «вмів поєднати непоєднане — сміх і сльози…», а ще він — слобожанець, а І. Андрусяк любить «…Слобожанщину так само як свою рідну Гуцульщину» [Додат. Б, № 8, с. 8–9]; Т. Шевченко — «хоч з нього зробили ідола, та насправді він був дуже класним хлопакою»; Н. Хасевич — «бо бувають в історії страшні часи, коли кожній людині доводиться брати до рук зброю. Краще такі часи не наставали ніколи… Але якщо буде треба — то доведеться! І мені, й тобі, друже читачу…»; О. Довбуш — «гуцул, як і я. …залишив по собі серед людей добру пам'ять — а це не так просто!» [Додат. Б, № 8, с. 9]. Старша за віком Л. Воронина (1955 р. н.) так само переповідає історії з дитинства кумирів власної молодості (Брюса Лі, Махатма Ганді, Жорж Санд, Ф. Шопена та І. Миколайчука), наголошуючи, що вони варті наслідування не тому, що найкращі чи найвизначніші, а тому, що спромоглися вчасно визнати власну унікальність і завдяки цьому стали щасливими та потрібними для інших [Додат. Б, № 28]. Фактично вторить їй і один із наймолодших авторів серії Л. Дереш (1984 р. н.), котрий обрав для своєї книжки постаті, які свого часу його найбільше

вразили (Н. Тесла — «дивував», М. Гоголь і Марк Твен — «смішили», С. Кінг — «страшив», А. Ейнштейн — полонив красою формули, «завдяки якій я підрахував скільки з письменника вагою 70 кілограмів можна отримати енергії — 21, плюс 20 нулів джоулів! Цієї енергії досить, аби в космосі засвітилося ще одне Сонце!» [Додат. Б, № 2, с. 4]), а вартим наслідування в героях письменник вважає те, що вони, як і читач, «…були геть незвичайними дітьми» і «змогли зберегти у собі ту особливість і в дорослому віці» [Додат. Б, № 2, с. 5].

Як бачимо, добір сформований суто індивідуальним досвідом буття авторів у соціумі та жодним чином не пов'язаний із будь-якими загальнонаціональними, державними чи іншими гуртовими цінностями. Тобто, серія знайомить дітей не з певним спільним для народу чи держави пантеоном, а з хаотичним набором «перевірених людей», тих, хто для кожного з авторів був і залишається моральним і життєвим авторитетом. Водночас, автори здебільшого переслідують єдину мету — показати дітям зразок справжньої людини на загал, а не причетного до конкретної спільноти громадянина, патріота, визнаного фахівця чи, зрештою, успішної особистості. Отже, більшість із них певні, що головне для дитини — стати повноцінною особистістю, здатною лишити в людях по собі добру пам'ять, а не зреалізуватися як представник і гармонійна частина певної громади.

Подібний особистісний підхід, коли автор не так апелює до суспільної значимості персоналії, як наголошує власну відповідальність за правильність і вартісність вибору, пояснюється як суто комерційними міркуваннями (знаний автор як певний смаковий і ціннісний орієнтир ґарантує собою «якісність» добору персоналій), так і реальною відсутністю в Україні єдиного, цілісного, однаково значимого для всіх верств і вікових страт суспільства пантеону достойників.

Загрозливо те, що й досі (навіть на рівні біографіки для дітей) не йдеться про його творення, а підсвідомо продовжує нав'язуватися руйнівна для державотворчих інтенцій думка, що насправді значимі лише постаті, визнані «перевіреними» людьми, а не ті, за яких агітує школа чи держава. Тобто, що значимий насамперед твій власний вибір, а не те, що об'єктивно цементує твоє суспільство, твою націю.

Лише у кількох авторів серії (здебільшого, старших 50-ти років) причина, заради якої вони добирали саме ті, а не інші

постаті, лежить у царині не особистого самовдосконалення, а суспільної значимості. Так, О. Ільченко (1957 р. н.) пропонує читачеві персонажі, чиє життя може «підказати, як стати справжньою особистістю, знаною і успішною людиною» [Додат. Б, № 4, с. 5]. Вл. Таранюк (1955 р. н.) пробує пояснити дитині, чому одні люди стають загально знаними, а інші — ні, хоча зроблене ними часом значно вагоміше та значиміше. Мета його оповідей — виправляти ситуацію, виводячи перед очі майбутнього справжніх достойників, а не тих, хто здійняв навколо себе найбільше галасу [Додат. Б, № 26, с. 4–5].

Чимало також авторів, котрі бачать сенс видання серії лише у зацікавленні дитини історією як живим досвідом попередників, а не в персоналізації, просвітництві чи формуванні якоїсь суспільно значимої матриці. Так, С. Процюк (1964 р. н.) зосередився на постатях, «чиє дитинство було складним і надто вплинуло на їхнє доросле життя», аби читачі знали, що «випробування гартують людину, навіть у дитячому віці. Хоча буває й навпаки». І головне — не боятися «пізнавати різні досвіди» [Додат. Б, № 18, с. 5]. Натомість, І. Роздобудько (1962 р. н.) взагалі назвала свої оповіді «казками», оскільки прагне лише привити дітям інтерес до біографіки як такої, бо певна, що розбиратися з правдою історії варто у дорослому віці, коли дитяче читання переросте в сталий інтерес [Додат. Б, № 7]. Так само й І. Хомин (1979 р. н.) занурює читача в казкове місто, де кожен дім і предмет можуть розповісти щось цікаве про своїх господарів і творців: «…у кожній кімнаті ти побачиш безцінний скарб, кимось давно залишений для людства, а отже, і для тебе також» [Додат. Б, № 19, с. 5]. Для авторки головне — ненав'язливо показати мудрість Божого провидіння у ході кожної історії життя та переконати читача, що й він може колись стати одним із історичних персонажів, якщо віритиме у справедливість Божого задуму та власну позитивну місію в світі.

Окремо стоїть серія НОК, у передмові до якої С. Бубка наголошує, чому не можна казати, що у спортсменів немає дитинства, та чому вони й у дорослому віці по-дитячому щиро прагнуть перемагати та досягати нехай для когось незрозумілих, але для них найбажаніших вершин. Камертон його заклику — «перемагайте в чесному бою достойних супротивників і себе самих!» [Додат. Б, № 30, с. 5]. Але й тут пафос на-

ціональної чи державної ідеї, єдності, потреби слави своєї країни, свого народу звучить лише на периферії оповіді.

Наведені приклади засвідчують, що в силу девальвації в українському сьогоденні патріотичних чи й будь-яких інших суспільно значимих закликів як таких, за формулою замовчування опиняється природна та суспільно значима ідея прославити своєю працею та досягненнями власний народ і державу, перемогти не лише задля самоутвердження, а й для спільноти, частиною якої ти є. У цій підсвідомій хворобливій індивідуалізації, відсутності єдності та ідентифікації себе зі спільнотою виявилися, як на мене, наслідки багатовікової української бездержавності: ми соромимося своєї держави й навіть власні чи наших пращурів здобутки не ставимо їй у заслугу, а робимо нічийними, загальнолюдськими, безособовими…

Із тих самих причин, намагаючись уникнути дидактики, та оминути будь-які державницькі чи ідеологічні моменти, автори проголошують доволі химерні висновки щодо своїх персонажів. Скажімо, той же І. Андрусяк щодо Гр. Квітки-Основ'яненка підсумовує: «Одне слово, цікавущий був чолов'яга, отой Квітка!» [Додат. Б, № 8, с. 41]. Або щодо Т. Шевченка: «…за своє не таке вже й довге, але дуже насичене життя пройшов крізь безліч випробувань — та все дно залишився людиною. Справжньою людиною! А це — найголовніше…» [Додат. Б, № 8, с. 63]. Зрештою, про кого з відомих, за винятком хіба низки злочинців і тиранів, цього не скажеш?

Часто з міркувань художності автори поступаються історичною достовірністю:

- підміняють факти — публіцистикою (І. Андрусяк: «А що було потім — знають усі. Нібито знають… Із нього ліплять «ідола», «символа», «дядька в кожусі й смушевій шапці» тощо. Різномасті нечистоплотні політики, журналюги, ба навіть декотрі літературо-не-знавці старанно намагаються видати його «за свого». Його ненавидять ті, хто ненавидить Україну, хто має нас, українців, за «біомасу», а нашу державу — за «територію свого впливу». Вони старанно намагаються його спростити, применшити, спаплюжити… А ми його — любимо. Просто, по-людськи, любимо» [Додат. Б, № 8, с. 62–63]. Або щодо О. Довбуша: «…Насправді про Олексу Довбуша достовірно відомо лише те, що він — був!» тощо) [Додат. Б, № 8, с. 93];

- зміщують увагу з ключового для долі персони — на психологічне чи «просто цікаве» (Є. Анфімова зосереджується на перших почуттях С. Ковалевської [Додат. Б, № 21], І. Роздобудько переповідає знані напівлегендарні оповіді про Моцарта [Додат. Б, № 7], а І. Андрусяк — анекдоти про Гр. Квітку-Основ'яненка [Додат. Б, № 8] тощо);
- наголошують можливо цікаві, але не ключові факти (Л. Дереш окремо зазначає, що М. Гоголь грав у спектаклях дівчат [Додат. Б, № 2]; Я. Дубинянська — наголошує любов О. Кобилянської до О. Маковея та відсутність родини [Додат. Б, № 11] тощо);
- надто розлого оповідають про інших учасників подій (А. Багряна третину тексту розповідає про батька М. Заньковецької та О. Теліги [Додат. Б, № 27], Є. Анфімова докладно описує уклад родин М. Глінки та М. Мусоргського [Додат. Б, № 21], І. Андрусяк переповідає подальші долі родини Д. Туптала та зв'язкових і помічників Н. Хасевича [Додат. Б, № 8] тощо);
- «осучаснюють» окремі поняття та явища (Л. Дереш зауважує, що в сучасній школі М. Гоголя вважали б «ненормальним» [Додат. Б, № 2]; І. Хомин пише, що завдяки таким як Ґаус «усі можуть вільно спілкуватися і зручно передавати інформацію на будь-яку відстань» [Додат. Б, № 19, с. 9] тощо);
- вводять до тексту непридатні для сприйняття дитиною молодшого та середнього шкільного віку уривки (Л. Воронина описує медитативні стани Ганді [Додат. Б, № 28], Л. Кононович дослівно наводить виступ Дж. Бруно на суді, зокрема й щодо його філософської концепції [Додат. Б, № 14] тощо) та визначення (Є. Анфімова щодо М. Глінки: «основоположник російської класичної музики, бельканто» з переліком вчителів і творів композитора; щодо А. Ахматової: «…книга жіночої душі — складна історія життя жінки доби суспільного зламу» [Додат. Б, № 21]; В. Таранюк про І. Полюя: «сконструював … дистанційний телетермометр, індуктор для трифазних струменів» [Додат. Б, № 26] тощо);
- забувають пояснювати застарілі, рідковживані, діалектні, наукові тощо слова та поняття (як от: «шопа», «капельмейстер», «конкордизм» та ін.)

Щодо власне фактів біографії зображуваних персон, то певна невпорядкованість їхнього добору і трактування помітна вже на формальному рівні: відомості щодо подальшого «дорослого» життя та діяльності особи подаються як у різножанрових розділах «Що було потім» або «Історія людини в історії людства», так і в формі своєрідних роздумів-епілогів (Л. Воронина, Л. Кононович [Додат. Б, № 28, 14]) і конструкцій зразка «Спустя … лет» (В. Воскобойніков [Додат. Б, № 9]). Окремі автори додають також розділи «Якщо мандрувати Інтернетом», «Якщо мандрувати Землею», «Путівник Україною такого-то» (Л. Денисенко [Додат. Б, № 10]) тощо. Інформація здебільшого взята з енциклопедичних довідників і навіть не надто адаптована чи переінакшена.

Впадає у вічі й те, що при обов'язковій вказівці на дату смерті персони, чимало авторів не зазначають дати її народження (навіть коли вона відома!) чи певних меж і орієнтирів щодо часу життя та діяльності. Відтак, і реалії часу подекуди хибують не лише на психологічну невмотивованість, а й на фактичне їх незнання автором (І. Роздобудько дала до рук К. Білокур пензлика з «кошачої шерсті» та «гілячки», а біля хати у дівчинки опинилися поряд троянди та волошки! [Додат. Б, № 7][12] Л. Дереш описав українське село часів М. Гоголя з хатами, рясно обсадженими «соняшниками й тополями» [Додат. Б, № 2] тощо)[13].

Окремо хочеться наголосити, що намагання дофантазувати, наповнити дитинство у наступному видатної людини якимись незвичайними речами призводить о того, що чимало з персонажів «ЖВД» постають перед читачем не реальними дітьми, котрі жили почасти майже водночас із нами, а персонажами казки чи фентезі. Так, А. Крачковська, змальовуючи творчу уяву малого М. Дзинтри, цілком реалістично описала його зустріч із мавками, русалками та лісовиком, прогулянку Молочним шляхом тощо [Додат. Б, № 23]. А завдячуючи родині О. і Н. Шевченків П. Маккарті майструє «чарівну гітару», дослухаючись порад померлої матері, малий С. Спілберг опиняється з інопланетянами на «літаючій тарілці», а Р. Бредбері із завидною постійністю сти-

[12] Після вказівки рецензента, допущені помилки у перевиданні книжки виправлені.

[13] На ці та інші хиби вказували: О. Думанська та Д. Шульга [3; 10].

кається із чудовиськом на сходах власної домівки... [Додат. Б, № 20]. Ще низці героїв автори вустами найрізноманітніших природних і надприродних істот «пророкують» велике майбуття (як от: розмова «Золотого Лева» із Р. Шухевичем у Б. Логвиненка [Додат. Б, № 24]; спілкування Б.-І. Антонича з мудрим Лисом у Л. Кононовича [Додат. Б, № 14]; «золоте перо», що випало К. Білокур у І. Роздобудько [Додат. Б, № 7] та ін.). Та якщо об'явлення Бога і святих перед глибоко віруючою екзальтованою Ж. д'Арк у Л. Кононовича цілком вмотивоване [Додат. Б, № 14], то скажімо, нічний діалог малого Ш. де Голя з мертвим Наполеоном щодо України у Б. Логвиненка ошелешує [Додат. Б, № 24].

Ще глибшій трансформації історичного персонажа у казковий сприяє ведення оповіді не від імені свідків-людей чи через документ, а в переломленні тварин і рослин. Так, про Н. Махна ми дізнаємося від трьох коней [Додат. Б, № 24], про Ф. Нансена — від трьох сосен [Додат. Б, № 1], а про Н. Паганіні розповідає смичок і скрипка [Додат. Б, № 19].

Водночас, окремі автори використали у тексті й документи часу. Так, І. Андрусяк вводить до оповіді уривки зі щоденників Д. Туптала та Н. Хасевича, цитує лист від О. Жуковського щодо реакції царської родини на твори Гр. Квітки, наводить епітафію С. Яворського на могилі І. Туптала, епіграми на Гр. Квітку [Додат. Б, № 8]. Л. Кононович та О. Ільченко використовують цитати-епіграфи, а останній ще й окремо цитує твори та щоденники своїх персонажів (Л. да Вінчі, Дж. Рокфеллера, Лесі Українки та ін.) [Додат. Б, № 14, 4].

Мимоволі згадується роман Річарда Баха «Втеча від безпеки» («Running from Safety», 1994) про зустріч дорослого Річарда з самим собою дев'ятирічним — Діккі. Здається, вся серія «ЖВД» відповідає на задане письменником запитання: «Коли б дитина, котрою ви були колись, запитала вас нинішнього про саме краще, чому ви навчилися в житті, щоб ви йому розповіли?».

На цей час у серії відображено дитинство 164 персон із 33 країн, які жили та діяли, починаючи з XI ст. н. е. й до сьогодні, 70 із них — українці, ще п'ять — вихідці з України (див.: Додаток В).

Серед зарубіжних персонажів найменший інтерес авторів викликали представники сусідніх із нами народів і тих,

що здавна проживають в Україні (однією постаттю представлені болгари, серби та вірмени[14], двома — австрійці[15], трьома — поляки[16], також йдеться про п'ять греків[17] та по семеро євреїв[18] і росіян[19]). Гадаю, причина цього у історично зумовленій (значні періоди бездержавного існування) відсутності в української творчої еліти відчуття себе представниками титульної нації, природним обов'язком і покликанням якої є визнання та поширення в соціумі відомостей про заслуги представників усіх національних спільнот у розбудові спільної держави. Можливим виходом вважаю створення в серії окремих книжок, присвячених діячам національних спільнот, які нині мешкають в Україні, зокрема, кримським татарам, росіянам, білорусам, полякам, євреям, молдаванам, грекам, угорцям, румунам, болгарам, циганам, німцям, гагаузам та ін.

Натомість, найпопулярнішими серед відображених у «ЖВД» постатей виявилися представники англомовної культури (описане дитинство 13 американців і 16 англійців за походженням, а також українця Е. Воргола (Андрій Вархола), єврея Г. Гудіні (Ерік Вайс), китайця Брюса Лі (Лі Чженьфань) як представників американської культури, та ірландця П. Маккарті, італійця Р. Сабатіні, шотландця Р. Стівенсона — англійської). Значно менше серед персонажів серії французів (9 осіб) та італійців (5)[20]. Двічі згадані іспанці та шведи. Однією персоналією представлені албанці, бенгальці, бразильці, датчани, єгиптяни, індуси, ірланд-

---

[14] І. Айвазовський, щоправда, уславився як російський діяч, а жив в Україні.

[15] Жоден із них (Ф. Крейслер, В.-А. Моцарт) не пов'язаний із Україною.

[16] Щоправда, В. Городецький (Лешек Дезидерій Владислав Городецький) жив і уславився в Україні, а К. Цеолковський, котрий був родом із української шляхти, хоч і уславився як росіянин, упродовж життя наголошував на причетності свого роду до Северина Наливайка.

[17] Жоден із них (Архімед, М. Каллас, О. Македонський, Микола Чудотворець, Сократ) не пов'язаний із Україною.

[18] Із Україною пов'язані Шолом Алейхем і О. Утьосов. Г. Гудіні (Ерік Вайс) уславився як представник американської культури, А. Ейнштейн — німецької, Л. Земенгорф та Я. Корчак (Эрш Хенрик Гольдшмит) — польської.

[19] Із них із Україною пов'язані М. Булгаков, Д. Давидов, О. Купрін. Водночас, А. Ахматова (Горенко), М. Гоголь, В. Каразін, О. Миклухо-Маклай, І. Стравинський однозначно трактовані авторами як українці.

[20] Р. Сабатіні уславився як англомовний письменник.

ці[21], китайці[22], непальці, нідерландці, німці, норвежці, перси, португальці[23], серби, таджики, чеченці, швейцарці, шотландці[24]. Неймовірно, але з усієї німецької культури до серії втрапив лише К. Гаус[25]!

Жодних об'єктивних причин, окрім знання авторами саме англійської мови й, відповідно, звернення до англомовних джерел під час написання текстів, для пояснення такого нерівномірного вибору персонажів не бачу.

Не зважаючи на значну присутність серед авторів жінок, серед персонажів вони складають лише 37 осіб (по одній албанці, болгарці, грекині, єгиптянці та шведці, по дві американки та росіянки, три француженки, п'ять англійок та 18 — українок), що становить близько 20 % від загальної кількості постатей. Отже, попри всі розмови про гендерну рівність, в Україні жіноцтво й досі не усвідомлює та не пропагує на загал власну соціальну вартісність. Навіть активні та фемінізовані (зважаючи на їхні декларації) письменниці підсвідомо за зразок повносправного історичного діяча, вартого уваги та наслідування, обрали чоловіків.

Щодо сфери діяльності пропонованих дітям персоналій, то насамперед слід зазначити, що в своїй оцінці ми орієнтувалися на ту діяльність особи, котру наголошує для читачів автор тексту (скажімо, для О. Довженка та В. Винниченка — літературна творчість, для І. Миколайчука — акторство тощо). Найбільшу групу серед змальованих у «ЖВД» персонажів складають **літератори** (51 особи), із яких — 25 українців і ще шестеро тісно пов'язані з Україною (тут і далі див. Додаток Г). Значно менше (фактично вдвічі!) відображено у серії **вчених і винахідників** (23 особи), із яких лише п'ятеро — українці (В. Каразін, Ю. Кондратюк, М. Остроградський, І. Пулюй, Й. Тимченко). Завдяки трьом книгам, випущеним під егідою Національного олімпійського комітету [Додаток Б, № 30–32], **спортсмени** теж склали значний масив (17 постатей) персонажів серії. Та лише двоє з них — Пеле та І. Піддубний —

---

[21] П. Маккарті відомий як представник англійської культури.

[22] Брюс Лі (Лі Чженьфань) уславився як гонконгський і американський актор.

[23] Ф. Магеллан уславився як іспанець.

[24] Р. Стівенсон уславився як англієць.

[25] Щоправда, представником німецької культури можна вважати також єврея за походженням А. Ейнштейна.

ввійшли до «ЖВД» за межами названих спеціалізованих видань. **Державні та громадські діячі** становлять ще 15 персонажів серії, серед яких, як і серед учених, українців лише п'ятеро: М. Грушевський, Данило Галицький, Н. Махно, С. Стецько, Б. Хмельницький, Р. Шухевич. Наступну за кількістю постатей групу (14 осіб) складають **музики**. Та лише один із них — І. Стравинський — позиціонується як українець, а Л. Утьосов — як такий, що причетний до України. Ще менше серед персонажів серії **живописців** (вісім осіб). Натомість, четверо з них — українці (К. Білокур, Е. Воргол, М. Приймаченко та Н. Хасевич), а ще один — І. Айвазовський — тісно пов'язаний із Україною. Так само четверо українців (М. Заньковецька, М. Крушельницька, І. Миколайчук, К. Соленик) серед восьми змальованих у серії **акторів**. Йдеться в «ЖВД» також про **релігійних діячів** (шестеро, двоє з яких — українці: Феодосій Печерський, Д. Туптало) та **першовідкривачів і мандрівників** (п'ятеро; до українства причетний лише О. Миклухо-Маклай). Згадано також троє **військових** (двоє із яких — українці: І. Кожедуб, П. Котляревський) та по парі **бізнесменів**, **режисерів** і **скульпторів**, серед яких єдиний українець — М. Дзиндра, котрий уславився в еміграції. Також є серед персонажів серії **архітектор** (В. Городецький), **книговидавець** (Дж. Ньюбері), **танцівниця** (І. Дункан), **ілюзіоніст** (Г. Гудіні), **народний месник** (О. Довбуш), **жінка-пірат** (М. Рід) і **провидиця** (Ванга).

Як бачимо, митці (літератори, живописці, музики, актори, режисери, скульптори та представники інших творчих професій) на загал скидають 89 осіб (54 % від загальної кількості). Українці та тісно пов'язані з Україною люди становлять половину з них (44 особи). Коли ж взяти до уваги, що й ціла низка вчених теж є гуманітаріями, як і частина державних і фактично всі релігійні діячі, то серед представників прикладних або хоча б негуманітарних сфер (75 осіб) виявиться лише 30 українців, 16 із яких — спортсмени, ще п'ятеро — учені та винахідники, четверо — державних і громадських діячів, двоє — військовиків, по одному мандрівникові, архітектору та народному месникові. Жодного підприємця чи інженера, лікаря чи урядовця, книговидавця чи будівничого, власне, жодного з тих, хто не словом, а буденною працею розбудовували економіку та суспільно-політичну сферу української

держави немає. Що ще раз підтверджує, що й досі ми не усвідомлюємо себе нацією державною, покликаною не лише відстоювати свою культурну ідентичність, а й боронити та розширювати власні економічні, геополітичні та ін. потреби.

Вражає також мілкість історичної пам'яті, відображена у доборі персонажів серії: лише 16 % із них (27 осіб) належить до осіб, які діяли до початку XIX ст. Українців серед них лише п'ятеро (Данило Галицький, Феодосій Печерський, Г. Сковорода, Д. Туптало, Б. Хмельницький). Натомість уже серед 37-ми діячів XIX ст. українці становлять 14 осіб, а ще троє — тісно пов'язані з Україною. Коли ж взяти до уваги, що діячі кінця XIX–XX ст. становлять 46 % (75 осіб), із яких 36 — українці, а ще п'ятеро — тісно пов'язані з Україною, а серед 22-х наших сучасників, котрі жили чи живуть у XXI ст., українців аж 15 осіб[26], стає очевидним, що ми й досі сприймаємо себе як «молодий» народ, фактично не ідентифікуючи зі своїм історичним минулим діячів, що жили раніше XIX ст.

Підсумовуючи аналіз «ЖВД», хочу нагадати слова литовського поета Вайдотаса Дауніса, сказані щодо тенденцій у книговиданні для дітей в кінці 80-х рр. XX ст.: «Духовна розгубленість дорослого, його соціальний релятивізм обумовлюють майбутню драму нинішньої дитини» [2, с. 22].

Слідом за Т. Парсонсом, котрий, досліджуючи логіку історії, довів, що історичний процес як об'єктивна закономірність виявляється та існує в дійсності лише як індивідуальні «історії», але є їхньою єдністю, а не сумою, відтак, потребує не відтворення в системі фактів, а холізації[27] як вищої форми історичного наративу, Ю. Семенов наголошує, що: «*Подієвість* і *процесуальність* в історії невіддільні одне від одного і одне без одного не існують». Тому: «Історикові потрібна не лише холізація, а й есенціалізація[28]. Більше того, лише есенціалізація і може забезпечити не поверхову, а глибоку холізацію» [6]. Тобто, об'єктивна цілісна історична картина світу може бути

---

[26] Щоправда, всі вони — спортсмени, котрі ввійшли до книжок, виданих за сприяння НОК.

[27] **Холізація** — встановлення певного порядку власне у межах якого і можлива реальність колізації, тобто, впровадження тих чи інших чітких схем розвороту подій (колізій).

[28] За Ю. Семеновим, **есенціалізація** — процес аналізу фактів, вияву зв'язків між ними (інтерпретація), їх унітаризація та, у подальшому, — проникнення в суть фактів.

встановлена не шляхом накопичення фактів (це лише початкова стадія інтерпретації історичного наративу), але в процесі наступного об'єднання (колізації як сюжетотворення) окремих «історій життя» в єдину картину світу (холізація). Отже, можна припустити, що й картина «історичного минулого» як окремого суб'єкта, так і суспільства загалом і його окремих страт є не сумою знань із історії, а цілісною системою історичних сюжетів, маркованих (залежно від соціокультурних чинників) тими чи іншими ціннісними, морально-етичними чи іншими стереотипними уявленнями.

Аналізована серія засвідчує, що нині ми намагаємося не так відтворити для дітей минуле як єдність історичних наративів, як витворити новітні міфи, максимально наближені до симулакрів[29] масскульту. Йдеться про те, що (за Ж. Делезом): «у запаморочливій безодні симулакра губиться будь-яка модель», тобто, в намаганні осучаснити постаті історичних персонажів, автори почасти втрачають зв'язок з історичним наративом як цілісністю та витворюють постмодернові позачасові (міфологізовані) персонажі зразка маскульту. Це закономірно, оскільки (за Ж. Делезом): «симулакр не є деградуюча копія, він містить у собі позитивний заряд, який заперечує і оригінал, і репродукцію». А в історичному дискурсі сучасної України, власне, й відбувається хаотична переоцінка цінностей кількох попередніх епох, коли переосмисленню піддаються не лише «історії життя» персонажів, а й їхні наступні інтерпретації. Відтак, на сьогодні «ЖВД» — не так явище літератури для дітей, як виразник низки феноменів постмодернового дискурсу.

Подібні видання мали б засновуватися не на художніх смаках і творчих потенціях авторів, а на засадах історичної просопографіки. Бо лише в цьому разі образи українських достойників перестануть бути для поколінь українців фантомами художньої уяви митців, а стануть (за Т. В. Березовською) «вмістилищем соціально-культурної системи часу» [1], тобто, набудуть рис реальності та історичності на противагу вигадливості та легендарності.

---

[29] **Симулакр** (від лат. simulare, — псевдоріч, порожня форма) — термін філософії (пост)структуралізму, що замістив у її естетиці поняття класичного «художнього образу». Це копія копій, що розгортається абсолютно непередбачувано та карколомно, витворюючи порожній світ, позбавлений суті, але не сенсу.

1. *Березовська, Т. В.* Рід Аркасів: просопографічний портрет на історичному тлі доби [Текст] : автореф. дис... канд. іст. наук : 07.00.01 / Т. В. Березовська ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечнікова. – О., 2003. – 20 с.
2. *Вайдотас Даунис*. Она — большая и малая [Текст] / Вайдотас Даунис // Дет. л-ра. – 1987. – № 12. – С. 21–22.
3. *Думанська, О.* Якби ви знали, паничі… [Електронний ресурс] / Оксана Думанська // Книгобачення. – Режим доступу : http://knyhobachennia.com/?category=3&article=89. – Назва з екрану.
4. *Марченко, Н. П.* Біографічна інформація у виданнях для дітей у контексті сучасних завдань біографістики [Текст] / Н. П. Марченко // Укр. біографістика : зб. наук. праць. – К. : [б. в.], 2010. – Вип. 7. – С. 105–144.
5. *Марченко, Н. П.* Текст, обращённый к детству: самосознание общества в диалоге поколений [Текст] / Н. П. Марченко // Детство в науч., образоват. и худож. текстах: опыт прочтения и интерпретации : сб. науч. ст. и сообщ. – Казань : Казан. ун-т, 2011. – С. 60–64.
6. *Семёнов, Ю.* Философия истории [Электронный ресурс] / Ю. Семёнов // СКЕПСИС. – Режим доступа : http://scepsis.ru/library/id_1077.html. – Название с экрана.
7. *Семенченко, М.* І генії були малими [Електронний ресурс] / Марія Семенченко // ЛітАкцент. – Режим доступу : http://litakcent.com/2010/09/10/i-heniji-buly-malymy.html. – Назва з екрану.
8. *Ферро, М.* Как рассказывают историю детям в разных странах мира : пер. с фр. [Электронный ресурс] / М. Ферро // Библиотека Гумер. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/ferro /index.php. – Название с экрана.
9. *Флоренский, П. В.* Детство и юность Павла Александровича Флоренского [Электронный ресурс] / П. В. Флоренский, Т. А. Шутова // Междунар. центр Рерихов. – Электрон. б-ка Междунар. центра Рерихов. – Режим доступа : http://lib.icr.su/node/965. – Название с экрана.
10. *Шульга, Д.* Видавництво «Грані-Т»: від «ЖЗЛ» до «ЖВД» [Електронний ресурс] / Дмитро Шульга // Сумно? – Режим доступу : http://sumno.com/article/vydavnytstvo-grani-t-vid-zhzl-do-zhvd. – Назва з екрану.

Додаток А.

Автори серії «Життя видатних дітей»

Іван Андрусяк, Єлена Анфімова, Анна Багряна, Леся Воронина, Валерій Воскобойніков, Ніна Воскресенська, Лариса Денисенко, Любко Дереш, Сашко Дерманський, Яна Дубинянська, Богдан Жолдак, Наталія Загорська, Олесь Ільченко, Андрій Кокотюха, Леонід Кононович, Анастасія Крачковська, Наталя та Валерій Лапікури, Катерина Лебедєва, Володимир Лис, Богдан Логвиненко, Оксана Лущевська, Олексій Мащенко, Олексій Надемлінський, Марина Павленко, Григорій Палій, Степан Процюк, Анатолій Птіцин, Ірен Роздобудько, Владислав Таранюк, Ірина Хомин, Наталя та Олександр Шевченки.

Додаток Б

Книги серії «Життя видатних дітей» (на 01.01.2011)

2007

1. *Воскресенська, Н.* Ніна Воскресенська про Олександра Македонського, Клеопатру VII, Івана Котляревського, Фрітьофа Нансена, Гаррі Гудіні [Текст] : оповідання / Ніна Воскресенська ; худож. Н. Клочкова. – К. : Грані-Т, 2007. – 120 с. : ілюстр.
2. *Дереш, Л.* Любко Дереш про Миколу Гоголя, Марка Твена, Ніколу Теслу, Альберта Ейнштейна, Стівена Кінга [Текст] : оповідання / Любко Дереш ; худож. О. Полозкіна. – К. : Грані-Т, 2007. – 72 с. : ілюстр.
3. *Дерманський, С.* Сашко Дерманський про Авіценну, Олександра Суворова, Олександра Довженка, Уолта Диснея, Пеле [Текст] : оповідання / Сашко Дерманський ; худож. Ю. Толмачова. – К. : Грані-Т, 2007. – 112 с. : ілюстр.
4. *Ільченко, О.* Про Леонардо да Вінчі, Карла Ліннея, Жюля Верна, Джона Рокфеллера, Лесю Українку, Вінстона Черчіля [Текст] : оповідання / Олесь Ільченко ; худож. М. Баликін. – К. : Грані-Т, 2007. – 96 с. : ілюстр.
5. *Надэмлинский, А*. О Антонио Страдивари, Михаиле Грушевском, Джиме Корбетте, Леониде Утесове, Сальвадоре Дали [Текст] : расказы / Алексей Надэмлинский ; худож. Е. Коркищенко. – К. : Грані-Т, 2007. – 144 с. : ил.
6. *Птіцин, А*. Анатолій Птіцин про Шолом-Алейхема, Януша Корчака, Фріца Крейслера, Миколу Лукаша, Матір Терезу [Текст] : оповідання / Анатолій Птіцин. – К. : Грані-Т, 2007. – 315 с.
7. *Роздобудько, І*. Про Блеза Паскаля, Вольфі Моцарта, Ганса Андерсена, Катрусю Білокур, Чарлі Чапліна [Текст] : оповідання / Ірен Роздобудько. – К. : Грані-Т, 2007. – 144 с. : ілюстр.

2008

8. *Андрусяк, І.* Іван Андрусяк про Дмитра Туптала (святого Дмитрія Ростовського), Григорія Квітку-Основ'яненка, Тараса Шевченка, Ніла Хасевича, Олексу Довбуша [Текст] : оповідання / Іван Андрусяк ; худож. О. Московченко. – К. : Грані–Т, 2008. – 96 с. : ілюстр.
9. *Воскобойніков, В*. Валерій Воскобойніков про Йосипа Прекрасного, Архімеда, Миколая Чудотворця, Феодосія Печерського, Авраама Лінкольна, Джона Ленона, Білла Гейтса [Текст] : оповідання / Валерій Воскобойніков ; пер. з рос. І. Андрусяка ; худож. Л. Слюсаренко. – К. : Грані-Т, 2008. – 144 с. : ілюстр.
10. *Денисенко, Л.* Лариса Денисенко про Анжеліну Ісадору Дункан, Максима Рильського, Ігора Стравінського, Астрід Ліндгрен, Джонні Хрістофера Деппа II [Текст] : оповідання / Лариса Денисенко ; худож. О. Гаврилова. – К. : Грані-Т, 2008. – 128 с. : ілюстр.
11. *Дубинянська, Я.* Яна Дубинянська про Джері Даррела, Машу Єрмолову, Олю Кобилянську, Рея Бредбері, Ованеса Айвазовського [Текст] : оповідання / Яна Дубинянська ; худож. М. Ольхова. – К. : Грані-Т, 2008. – 104 с. : ілюстр.

12. *Загорська, Н.* Наталія Загорська про Дєніса Давидова, Міхаїла Булгакова, Алєксандра Купріна, Норгейта Тенцинга, Марію Каллас [Текст] : оповідання / Наталія Загорська ; пер. з рос. Л. Кононович ; худож. Н. Клочкова. – К. : Грані-Т, 2008. – 128 с. : ілюстр.
13. *Кокотюха, А.* Про Луї Буссенара, Томаса Майна Ріда, Миколу Миклухо-Маклая, Рафаеля Сабатіні, Роберта Луїза Стівенсона [Текст] : оповідання / Андрій Кокотюха ; худож. М. Німенко. – К. : Грані-Т, 2008. – 87 с. : ілюстр.
14. *Кононович, Л.* Про Жанну д'Арк, Джордано Бруно, Джека Лондона, Рабіндраната Тагора, Богдана-Ігоря Антонича [Текст] : оповідання / Леонід Кононович ; худож. М. Німенко. – К. : Грані-Т, 2008. – 95 с. : ілюстр.
15. *Лапікура, В.* Валерій і Наталя Лапікури про Григорія Сковороду, Жана Анрі Фабра, Петра Котляревського, Івана Кожедуба, Михайла Остроградського [Текст] : оповідання / Валерій Лапікура, Наталя Лапікура. – К. : Грані-Т, 2008. – 117, [1] с. : ілюстр.
16. *Лебедєва, К.* Катерина Лебедєва про Богдана Хмельницького, Майн Ріда, Владислава Городецького, Вірджинію Вулф, Девіда Боуї [Текст] : оповідання / Катерина Лебедєва. – К. : Грані-Т, 2008. – 96 с. : ілюстр.
17. *Лис, В.* Володимир Лис про Сократа, Данила Галицького, Фернандо Магеллана, Ісаака Ньютона, Шарлотту, Емілі, Енн Бронте [Текст] : оповідання / Володимир Лис ; худож. С. Сова. – К. : Грані-Т, 2008. – 136 с. : ілюстр.
18. *Процюк, С.* Про Василя Стефаника, Карла-Густава Юнга, Володимира Винниченка, Архипа Тесленка, Ніку Турбіну [Текст] : оповідання / Степан Процюк ; худож. Т. Ніколаєнко. – К. : Грані-Т, 2008. – 112 с. : ілюстр.
19. *Хомин, І.* Ірина Хомин про Карла Гаусса, Астрід Ліндгрен, Нікколо Паганіні, Каміллу Клодель, Ван Гога, Соломію Крушельницьку [Текст] : оповідання / Ірина Хомин ; худож. Н. Дойчева. – К. : Грані-Т, 2008. – 136 с. : ілюстр.
20. *Шевченко, О.* Про Омара Хайяма, Грицька Чубая, Фредді Мерк'юрі, Джеймса Пола Маккартні, Стівена Спілберга [Текст] : оповідання / Олександр Шевченко, Наталя Шевченко ; худож. К. Рудакова. – К. : Грані-Т, 2008. – 118 с. : ілюстр.

2009

21. *Анфімова, Є.* Єлєна Анфімова про Міхаїла Глінку, Модеста Мусоргського, Соф'ю Ковалєвську, Константіна Ціолковського, Анну Ахматову [Текст] : оповідання / Єлєна Анфімова ; пер. з рос. Л. Кононовича ; худож. О. Новікова. – К. : Грані-Т, 2009. – 87 с. : ілюстр.
22. *Жолдак, Б.* Богдан Жолдак про Карпа Соленика, Йосипа Тимченка, Івана Піддубного, Юрія Кондратюка, Миколу Лукаша [Текст] : оповідання / Богдан Жолдак. – К. : Грані-Т, 2009. – 128 с. : ілюстр.
23. *Крачковська, А.* Анастасія Крачковська про Евариста Галуа, Теодора Рузвельта, Енді Воргола, Михайла Дзиндру, Маргарет Тетчер [Текст] : оповідання / Анастасія Крачковська ; худож. Н. Пастушенко. – К. : Грані-Т, 2009. – 88 с. : ілюстр.

24. *Логвиненко, Б.* Богдан Логвиненко про Нестора Махна, Шарля де Голля, Олеся Бердника, Джохара Дудаєва, Романа Шухевича [Текст] : оповідання / Богдан Логвиненко ; худож. О. Кузнєцова. – К. : Грані-Т, 2009. – 76 с. : ілюстр.
25. *Павленко, М.* Марина Павленко про Павла Тичину, Надію Суровцеву, Василя Симоненка, Василя Стуса, Ірину Жиленко [Текст] : оповідання / Марина Павленко ; худож. Т. Єгорова. – К. : Грані-Т, 2009. – 118 с. : ілюстр.
26. *Таранюк, В.* Владислав Таранюк про Івана Пулюя, Василя Ярошенка, Василя Каразіна, Агатангела Кримського, Лазаря Заменгофа [Текст] : оповідання / Владислав Таранюк ; худож. І. Михайлов. – К. : Грані-Т, 2009. – 87 с. : ілюстр.

2010

27. *Багряна, А.* Анна Багряна про Марію Заньковецьку, Олену Телігу, Вангу, Марію Приймаченко, Славу Стецько [Текст] : оповідання / Анна Багряна ; худож. Д. Марцін. – К. : Грані-Т, 2010. – 94 с. : ілюстр.
28. *Воронина, Л.* Леся Воронина про Брюса Лі, Махатму Ганді, Жорж Санд, Фридеріка Шопена, Івана Миколайчука [Текст] : оповідання / Леся Воронина ; худож. Н. Клочкова. – К. : Грані-Т, 2010. – 126 с. : ілюстр.
29. *Лущевська, О.* Оксана Лущевська про Христофора Колумба, Джона Ньюбері, Чарльза Дарвіна, Дніпрову Чайку, Перл Сайденстрікер Бак [Текст] : оповідання / Оксана Лущевська. – К. : Грані-Т, 2010. – 96 с., іл.
30. *Мащенко, О.* НОК про легку атлетику та Володимира Куца, Юрія Сєдих, Валерія Борзова, Сергія Бубку, Наталію Добринську [Текст] : оповідання / Олексій Мащенко. – К. : Грані-Т, 2010. – 80 с. : фотоілюстр. – (Життя видатних дітей).
31. *Мащенко, О.* НОК про художню гімнастику та Ірину Дерюгіну, Олександру Тимошенко, Олену Вітриченко, Катерину Срібрянську, Анну Безсонову [Текст] : оповідання / Олексій Мащенко, Григорій Палій. – К. : Грані-Т, 2010. – 92 с. : фотоілюстр.
32. *Палій, Г.* НОК про баскетбол та Анатолія Поливоду, Сергія Коваленка, Олександра Сальникова, Олександра Білостінного, Олександра Волкова [Текст] : оповідання / Григорій Палій. – К. : Грані-Т, 2010. – 76 с. : фотоілюстр.

Додаток В

Персони, про чиє дитинство розповідає серія (за країнами)

1. ***Австрійці***: Ф. Крейслер, В.-А. Моцарт.
2. ***Албанці***: Матір Тереза (Агнеса Гонжа Боякшу).
3. ***Американці:*** Р. Бредбері, Б. Гейтс, Дж. Депп ІІ, У. Дісней, І. Дункан, С. Кінг, А. Лінкольн, Джек Лондон (Джон Гриффіт Чейні), Дж. Рокфеллер, Т. Рузвельт, П. Сайденстрікер, С. Спілберг, Марк Твен (Семюел Ленгхорн Клеменс).

4. ***Англійці***: Д. Боуї, Шарлотта, Емілі, Енн Бронте, В. Вульф, Ч. Дарвін, Дж. Даррел, Дж. Корбетт, Дж. Ленон, Ф. Меркюрі (парс), Дж. Ньюбері, І. Ньютон, М. Рід, М. Тетчер, Ч. Чаплін (*уславився як американець*), У. Черчіль.
5. ***Бенгальці:*** Р. Тагор.
6. ***Болгари:*** Ванга (Вангелія Пандева Димитрова, у шлюбі — Вангелія Гуштерова).
7. ***Бразильці:*** Пеле (Едісон Арантіс ду Насіменту).
8. ***Вірмени:*** І. Айвазовський (Ованес Гайвазян) (*уславився як росіянин, жив в Україні*).
9. ***Греки:*** Архімед, М. Каллас, О. Македонський, Миколай Чудотворець, Сократ.
10. ***Датчани:*** Г.-Х. Андерсен.
11. ***Євреї:*** Г. Гудіні (Ерік Вайс) (*уславився як американець*), А. Ейнштейн (*уславився як німець*), Л. Земенгорф, Я. Корчак (Эрш Хенрик Гольдшмит) (*уславився як поляк*), Йосип Прекрасний, Л. Утьосов (Лазар Вайсбейн) (*уславився як росіянин, жив в Україні*), Шолом-Алейхем (Соломон Рабінович) (*жив в Україні*).
12. ***Єгиптяни:*** Клеопатра.
13. ***Індуси:*** Ганді (Мохандас Карамчанд Ганди).
14. ***Ірландці:*** П. Маккартні (*уславився як англієць*).
15. ***Іспанці:*** С. Далі, Х. Колумб.
16. ***Італійці:*** Дж. Бруно, Л. да Вінчі, Н. Паганіні, Р. Сабатіні (*уславився як англомовний письменник*), А. Страдіварі.
17. ***Китайці:*** Б. Лі (Лі Чженьфань) (*уславився як гонконгський і американський актор*)
18. ***Непальці:*** Н. Тенцинг (*шерп*)
19. ***Нідерландці:*** Ван Гог.
20. ***Німці:*** К. Гаусс.
21. ***Норвежці:*** Ф. Нансен.
22. ***Перси:*** О. Хайям (Гіясаддин Абу-ль-Фатх Омар ібн Ібрахім аль-Хайям Нішапурі).
23. ***Поляки:*** В. Городецький (Лешек Дезидерій Владислав Городецький) (*жив в Україні*), К. Ціолковський (*з українських поляків, уславився як росіянин*), Ф. Шопен.
24. ***Португальці:*** Ф. Магеллан (*уславився як іспанець*).
25. ***Росіяни:*** М. Булгаков (*жив в Україні*), М. Глінка, Д. Давидов (*жив в Україні*), О. Єрмолова, С. Ковалевська, О. Купрін (*жив в Україні*), М. Мусоргський, О. Суворов.
26. ***Серби:*** Н. Тесла.
27. ***Таджики:*** Авіцена (Абу Алі Хусейн ібн Абдаллах ібн Сіна).
28. ***Українці:*** Б.-І. Антонич, А. Ахматова (Г. Горенко) (*уславилася як росіянка*), А. Безсонова, О. Бердник, К. Білокур, О. Білостінний, В. Борзов, С. Бубка, В. Винниченко, О. Вітченко, О. Волков, Е. Воргол (Андрій Вархола) (*уславився як американець*), М. Гоголь (*уславився як росіянин*), М. Грушевський, Данило Галицький, І. Дерюгіна, М. Дзиндра, Дніпрова Чайка, Н. Добринська, О. Довбуш, О. Довженко, В. Єрошенко, І. Жиленко, М. Заньковецька (М. Адасовська), В. Каразін (*український дворянин болгарського походження, що уславився як росіянин*), Г. Квітка-Основяненко, О. Кобилянська, С. Коваленко,

І. Кожедуб, Ю. Кондратюк, І. Котляревський, П. Котляревський, А. Кримський, М. Крушельницька, В. Куц, Леся Українка, М. Лукаш, Н. Махно, О. Миклухо-Маклай (*уславився як росіянин*), І. Миколайчук, М. Остроградський, А. Паливода, І. Піддубний, М. Приймаченко, І. Пулюй, М. Рильський, О. Сальников, К. Серебрянська, Ю. Сєдих, В. Симоненко, Г. Сковорода, К. Соленик, В. Стефаник, С. Стецько, І. Стравинський (*уславився як росіянин*), В. Стус, Н. Суровцева, О. Теліга (О. Шовгеніва), А. Тесленко, О. Тимошенко, Й. Тимченко, П. Тичина, Д. Туптало, Н. Турбіна (*уславилася як росіянка*), Феодосій Печерський, Н. Хасевич, Б. Хмельницький, Гр. Чубай, Т. Шевченко, Р. Шухевич.

29. ***Французи:*** Л. Буссенар, Е. Галуа, Ш. де Голь, Ж. д'Арк, Жорж Санд (Амандина Аврора Люсиль Дюпен), Жюль Верн, К. Клодель, Б. Паскаль, Ж. Фабр.
30. ***Чеченці***: Дж. Дудаєв.
31. ***Шведи:*** А. Ліндгрен, К. Лінней.
32. ***Швейцарці:*** К. Юнг.
33. ***Шотландці:*** Р. Стівенсон (*уславився як англієць*).

Додаток Г

Сфери діяльності персон, про яких розповідає серія

1. **Актори**: Дж. Депп, О. Єрмолова, М. Заньковецька, М. Крушельницька, Брюс Лі, І. Миколайчук, К. Соленик, Ч. Чаплін.
2. **Архітектор**: В. Городецький.
3. **Бізнесмени та підприємці**: Б. Гейтс, Дж. Рокфеллер.
4. **Військові**: І. Кожедуб, П. Котляревський, О. Суворов.
5. **Вчені та винахідники**: Авіцена, Архімед, Дж. Бруно, Е. Галуа, К. Гаусс, Ч. Дарвін, А. Ейнштейн, Л. Земенгорф, В. Каразін, С. Ковалевська, Ю. Кондратюк, Я. Корчак, К. Лінней, І. Ньютон, М. Остроградський, Б. Паскаль, І. Пулюй, Сократ, Н. Тесла, Й. Тимченко, Ж. Фабр, К. Цеолковський, К. Юнг.
6. **Державні й громадські діячі**: Ганді, Ш. де Голь, М. Грушевський, Данило Галицький, Дж. Дудаєв, Клеопатра, А. Лінкольн, О. Македонський, Н. Махно, Т. Рузвельт, С. Стецько, М. Тетчер, Б. Хмельницький, У. Черчіль, Р. Шухевич.
7. **Живописці:** І. Айвазовський, К. Білокур, Ван Гог, Л. да Вінчі, Е. Воргол, С. Далі, М. Приймаченко, Н. Хасевич.
8. **Ілюзіоніст**: Г. Гудіні.
9. **Літератори**: Г.-Х. Андерсен, Б.-І. Антонич, А. Ахматова, О. Бердник, Р. Бредбері, Шарлотта, Емілі, Енн Бронте, М. Булгаков, Л. Буссенар, Ж. Верн, В. Винниченко, В. Вульф, М. Гоголь, Д. Давидов, Дж. Даррел, Джек Лондон, Дніпрова Чайка, О. Довженко, В. Єрошенко, І. Жиленко, Жорж Санд, Г. Квітка-Основяненко, С. Кінг, О. Кобилянська, О. Купрін, Дж. Корбетт, І. Котляревський, А. Кримський, Леся Українка, А. Ліндгрен, М. Лукаш, Марк Твен, М. Рильський, Р. Сабатіні, П. Сайденстрікер, В. Симоненко, Г. Сковорода, В. Стефаник, Р. Стівенсон, В. Стус, Н. Суровцева,

Р. Тагор, О. Теліга, А. Тесленко, П. Тичина, Н. Турбіна, О. Хайям, Гр. Чубай, Т. Шевченко, Шолом-Алейхем.

10. **Музики**: Д. Боуї, М. Глінка, М. Каллас, Ф. Крейслер, Дж. Ленон, П. Маккартні, Ф. Меркюрі, В.-А. Моцарт, М. Мусоргський, Н. Паганіні, І. Стравинський, А. Страдіварі, Л. Утьосов, Ф. Шопен.
11. **Народний месник:** О. Довбуш.
12. **Першовідкривачі та мандрівники**: Х. Колумб, Ф. Магеллан, О. Миклухо-Маклай, Ф. Нансен, Н. Тенцинг.
13. **Провидиця**: Ванга.
14. **Режисери**: У. Дісней, С. Спілберг.
15. **Релігійні**: Матір Тереза, Ж. д'Арк, Феодосій Печерський, Йосип Прекрасний, Д. Туптало, Миколай Чудотворець.
16. **Спортсмени**: Пеле, А. Безсонова, О. Білостінний, В. Борзов, С. Бубка, О. Вітченко, О. Волков, І. Дерюгіна, Н. Добринська, С. Коваленко, В. Куц, А. Паливода, І. Піддубний, О. Сальников, К. Серебрянська, Ю. Сєдих, О. Тимошенко.
17. **Скульптори:** М. Дзиндра, К. Клодель.
18. **Танцівники**: І. Дункан.
19. **Пірати**: М. Рід.

Марченко Н. П. Соціокультурні стереотипи у новітній українській біографіці для дітей.

Ключові слова: біографіка, література для дітей, соціокультурні стереотипи, наративні моделі.

Розглянуто роль і місце біографіки для дітей у формуванні єдиного історичного поля суспільства. Наголошено, що в даному разі автор є інтерпретатором історичного наративу і його суб'єктивна художня правда об'єктивно відтворює як уявлення сучасників про час і історичну персону, так й «історію її життя» у межах суспільного наративного дискурсу. На основі аналізу серії «Життя видатних дітей» показано, що у новітній українській біографіці для дітей панують соціокультурні стереотипи часів бездержав'я. Зазначено, що суб'єктивна картина «історичного минулого» є не сумою знань з історії, а цілісною системою історичних сюжетів, маркованих певними стереотипними уявленнями. Тому біографіка для дітей — найдієвіший засіб свідомого формування загальнодержавного історичного дискурсу.

Marchenko N.P. Socio-cultural stereotypes in recent Ukrainian biography study for children.

Key words: biography study, children's literature, socio-cultural stereotypes, narrative models.

Role and place of biography study for children in forming of single historical social field is discovered. It is stressed that in this case the author is an interpreter of historical narrative and his subjective artistic truth objectively reconstructs both the contemporaries' notion about time and historical personality and "history in life" within social narrative discourse. Based on analysis of series

"Life of Prominent Children", it is shown that in recent Ukrainian biography study for children dominate socio-cultural stereotypes of statelessness period. It is mentioned that subjective view of "historical past" is not a sum of historical knowledge, but an integral system of historical plots, marked with particular stereotypic concepts. For this reason biography study for children is the most effective mean of conscious forming of nationwide historical discourse.

Марченко Н. П. Социокультурные стереотипы в новейшей украинской биографике для детей.

Ключевые слова: биографика, литература для детей, социокультурные стереотипы, нарративные модели.

Рассмотрены роль и место биографики для детей в формировании единого исторического поля общества. Отмечено, что в данном случае автор является интерпретатором исторического нарратива и его субъективная художественная правда объективно воспроизводит как представление современников о времени и исторической персоне, так и «историю ее жизни» в рамках общественного нарративного дискурса. На основе анализа серии «Жизнь замечательных детей» показано, что в новейшей украинской биографике для детей господствуют социокультурные стереотипы времен безгосударственности. Указано, что субъективная картина «исторического прошлого» является не суммой знаний по истории, а целостной системой исторических сюжетов, маркированных определенными стереотипными представлениями. Поэтому биографика для детей — лучший способ сознательного формирования общегосударственного исторического дискурса.

БІОГРАФІЧНІ І ГЕНЕАЛОГІЧНІ РОЗВІДКИ

УДК 002.2[929 : (930+908)] Морачевський П. С.

Людмила Анатоліївна ГНАТЕНКО
старший науковий співробітник Інституту рукопису
НБУВ, кандидат філологічних наук (Київ)
Тетяна Іванівна КОТЕНКО
аспірант НБУВ (Київ)

ПИЛИП СЕМЕНОВИЧ МОРАЧЕВСЬКИЙ – УКРАЇНСЬКИЙ ПРОСВІТИТЕЛЬ СЕРЕДИНИ XIX СТ., ПЕДАГОГ, ПИСЬМЕННИК, ПЕРЕКЛАДАЧ, КНИГОЗНАВЕЦЬ

Проведено дослідження життя та творчої діяльності Пилипа Семеновича Морачевського (1806–1879), який увійшов до історії української культури як перший перекладач книг Нового Завіту та Псалтиря новоукраїнською літературною мовою середини XIX ст. До дослідження залучено нові дані за архівними джерелами. Зазначено, що на сьогодні ще немає комплексно розробленої наукової біографії П. С. Морачевського.

Ключові слова: П. С. Морачевський, біографія, педагогічна діяльність, літературна діяльність, рукопис, вірш, поема, переклади текстів Святого Письма.

Research of life and creative activity of Philip Semenovich Morachevsky (1806–1879), which entered history of the Ukrainian culture as the first translator of books of New Testament and Psalter of new Ukrainian by the e literary language of middle of XIX of item. Before research new data are attracted on the archived sources. It is marked that for today yet there is not the complex worked out scientific biography of Ph. S. Morachevsky.

Key words: P. S. Morachevsky, biography, pedagogical activity, literary activity, manuscript, verse, poem, translating of texts of Saint Letter.

Проведено исследование жизни и творческой деятельности Филиппа Семеновича Морачевского (1806–1879), который вошел в историю украинской культуры как первый переводчик книг Нового Завета и Псалтыри

новоукраїнским литературным языком середины XIX ст. К исследованию привлечены новые данные по архивным источникам. Отмечено, что на сегодня еще нет комплексно разработанной научной биографии Ф. С. Морачевского.

***Ключевые слова*:** Ф. С. Морачевский, биография, педагогическая деятельность, литературная деятельность, рукопись, стих, поэма, переводы текстов Святого Письма.

Пилип Семенович Морачевський (1806–1879) — український просвітитель середини XIX ст., педагог, письменник, перекладач, книгознавець — увійшов до історії української культури як перший перекладач книг Нового Завіту та Псалтиря новоукраїнською літературною мовою XIX ст. Він здійснив воістину апостольську справу — дав українцям Слово Боже рідною мовою.

П. С. Морачевський належав до харківського осередку українських романтиків 20–30-х рр. XIX ст. (Л. І. Боровиковський, О. Гр. Шпигоцький, І. І. Срезневський, М. І. Костомаров, А. Л. Метлинський, І. В. Росковшенко та ін.), які вважаються засновниками українського романтизму — нового літературного напрямку, що був як глибоко національним, так і вписаним у загальноєвропейський контекст розвитку романтичної літератури, та став важливим етапом розвитку національної самосвідомості, значною мірою посприявши становленню української літературної мови та національної літератури.

Поряд із такими громадськими, науковими та літературними діячами як Т. Г. Шевченко, Л. І. Глібов, П. П. Гулак-Артемовський, В. М. Забіла, М. І. Костомаров, П. О. Куліш, О. М. Лазаревський, М. О. Максимович, Марко Вовчок (М. О. Вілінська), А. Л. Метлинський, В. В. Тарновський (старший), В. В. Тарновський (молодший), М. К. Чалий та ін. П. С. Морачевський приймав безпосередню участь у національно-культурному процесі відродження українців, що розгорнувся в кінці 50-х – на початку 60-х рр. XIX ст. Зокрема, він підтримував ділові та дружні стосунки з І. І. Срезневським, О. М. Бодянським, Л. І. Глібовим, Д. Ф. Запарою, І. Г. Кулжинським, Ісидором, митрополитом Санкт-Петербурзьким і Новгородським, П. Огієвським, благочинним священником Ніжинської Преображенської церкви, Серапіоном, єпископом Новгород-Сіверським, вікарієм Чернігівським та ін.

Значна та різноманітна літературна та наукова спадщина П. С. Морачевського збереглася лише частково і представлена здебільшого у рукописах, оскільки переважно не опублікована. Зокрема, автографи довгий час зберігалися у родині та у нащадків (доля більшості невідома). Окремі твори та роботи зберігаються у книгосховищах України та Росії.

Писав Пилип Семенович українською та російською мовами, хоча володів також грецькою, латинською, німецькою, польською, французькою та церковнослов'янською. Підписувався літературним псевдонімом «Филимон Галузенко» (або «Хвилимон Галузенко») чи криптонімом «Ф. М.». Захоплювався також нумізматикою, у чому, як засвідчує його лист до О. М. Бодянського (м. Ніжин, 28 квітня 1857 р.) [12, арк. 184–185], був визнаним знавцем.

Його життєвим кредом був девіз: «Все минеться, лише правда зостанеться!».

Постать П. С. Морачевського і його україномовна творча діяльність у Російській імперії до кінця XIX ст. була під неофіційною забороною (у зв'язку з дією Валуєвського циркуляру 1863 р.), не була вона широковідомою й у XX ст.. Тільки зі здобуттям Україною незалежності його ім'я було повернуте з небуття.

В українській бібліографістиці та історіографії постать П. С. Морачевського та його наукова і літературна діяльність ще недостатньо розроблені, хоча його життю та творчості присвячені, поряд зі статтями [2; 35; 51 та ін.] і низка монографічних студій: М. Комарова «П. Морачевський та його переклад Св. Євангелія на українську мову» (1913) [21]; Б. Шевеліва «"Чумаки" Филимона Галузенка й справжній автор цієї поеми» (1930) [50, с. 17–106]; М. Малюка «Пилип Морачевський. Спроба портрета на тлі заборон українського слова» (1993; перевидання 2006) [24, с. 55–74; 25, с. 3–32]; Г. В. Самойленко «Пилип Морачевський — поет, драматург, перекладач» (1999) [40] та «Пилип Семенович Морачевський (до 200-ліття від дня народження педагога і письменника)» (2006, перевидання попередньої студії з текстовими та ілюстративними доповненнями) [41]; П. Хропка та Ф. Кейди «Пилип Морачевський. Твори» (2001) [34]. Проте, наявні у цих студіях біографічні відомості є неповними та не завжди точними. Дослідники переважно користувалися розвідкою В. П. Науменка «Ф. Морачевский и его литературная дея-

тельность» (1902) [35] та короткими біографічними даними з роботи Б. Шевеліва (1930), котрі були надані дослідникові онукою Морачевського О. П. Дроздовою та виявлені ним за архівними матеріалами. Достовірними джерелами є також формулярний список та атестат П. С. Морачевського 1857 та 1860 рр., уведені до наукового обігу Г. В. Самойленком (1999), але вони не були ще проаналізовані й не отримали подальшого дослідження [40, с. 15–17, дод. 1; с. 74–76, дод. 9].

Отже, на сьогодні ще немає комплексно розробленої наукової біографії Пилипа Семеновича Морачевського. Тому, спираючись на історіографічні дані попередників і нововиявлені відомості в архівних джерелах, проведемо дослідження біографії П. С. Морачевського, притримуючись хронології, що дасть можливість простежити процес розвитку та становлення визначної особистості української культури, яка ще належним чином не пошанована в Україні.

Пилип Семенович Морачевський народився у дворянській родині 14 (26 н. ст.) листопада 1806 р. (у день пам'яті святого апостола Пилипа) у селі Шостовиця Чернігівського повіту, Чернігівської губернії (нині с. Шестовиця Чернігівського р-ну Чернігівської обл.) [18, с. 713]. Його батько, Семен Григорович Морачевський, був губернським секретарем, помер у Вітчизняну війну 1812 р., коли перебував в ополченні. Дід, Григорій Іванович, був священиком. Виховувався Пилип мамою, Олександрою Максимівною, та дідом, батьком матері, «військовим товаришем»[1] Максимом Семеновичем Галузевським (Галузою)[2]. Початкову освіту отримав удома.

1 серпня 1816 р. Пилип Морачевський вступив до 1-го класу нижчого відділення Чернігівського повітового училища, яке в 1805 р. було відкрите за пропозицією Харківського університету. Закінчивши училище 1820 р., за результатами іспитів юнак був переведений до Чернігівської гімназії, яку успішно закінчив і отримав диплом 27 червня 1825 р. За відмінні успіхи він був записаний до розряду випускників, які відзначилися в усіх науках, роблять честь гімназії та служать прикладом для учнів. Саме в гімназійні роки хлопець почав писати вірші.

[1] Військові товариші — привілейована частина козацтва в Гетьманщині другої половини XVII ст. та у XVIII ст., яка за соціальним статусом наближалася до полкової старшини та мала значний вплив на військові й державні справи.

[2] Це засвідчує родовід П. С. Морачевського від козацької старшини.

У 1825 р. П. С. Морачевський вступив до фізико-математичного відділення Імператорського Харківського університету, який закінчив у 1828 р. зі ступенем дійсного студента.

Серйозна літературна діяльність П. С. Морачевського розпочалася в студентські роки — у 1825 р. він уперше друкує вірш російською мовою «Вечер (Элегия)» [29, с. 361–363].

Підтримку та заохочення в педагогічній і письменницькій діяльності йому надавав І. Г. Кулжинський[3], його родич[4] і товариш, який увів юнака до кола української творчої інтелігенції та сприяв у публікуванні його поезій, зокрема в «Украинском журнале» та «Украинском альманахе». Саме І. Г. Кулжинському належала одна з перших критичних розвідок про українську літературу — «Некоторые замечания касательно истории и характера малорусской поэзии» (1825) [23], в якій ним було високо оцінено творчість тогочасних українських письменників, зокрема, І. Котляревського, здійснено (в дусі романтичного світобачення) спробу аналізу українських народних пісень, відзначено високі естетичні достоїнства української мови та її самобутність, засвідчено риси історичного підходу до розуміння українського національного характеру та народної поезії, що було пізніше розвинуто І. Срезневським, М. Костомаровим, П. Кулішем та ін. Проте, з кінця 50-х рр. він поступово зайняв реакційну позицію щодо української мови та літератури, тоді як П. С. Морачевський став (у 40-х рр.) на шлях українського просвітництва.

Після закінчення університету Пилип Морачевський рік жив у Харкові, потім склав у іспитовому комітеті Харківського університету екзамен для одержання звання вчителя математики і 4 вересня 1829 р. поступив на службу викладачем математики до Сумського повітового училища, в якому працював до осені 1832 р.

У сумський період його літературна творчість жанрово розширюється. Російською мовою П. С. Морачевський пише вірші [11; 32] та першу комедію у віршах на три дії «Сумская причудница» (створена влітку 1831 р. під час відпустки у родовому маєтку в с. Шостовиці на Чернігівщині) [11]. У сумській громаді молодий учитель був популярним поетом, його

---

[3] **І. Г. Кулжинський** (1803–1884) — відомий на той час український і російський письменник (вірші, повісті, романи, історичні розвідки), літературознавець, етнограф [6, с. 99].

[4] Вірогідно, двоюрідний брат [11, с. 2].

називали «сумською зіркою». У цей час він майже не публікує своїх творів, вони поширювалися у рукописах серед його прихильників.

У 1832 р. Морачевський, за порадою І. Г. Кулжинського, склав в іспитовому комітеті Харківського університету екзамен для одержання звання вчителя гімназії російської словесності. 6 серпня того самого року [8, с. 300] він був офіційно призначений на посаду молодшого вчителя російської мови та географії в нову Луцьку гімназію, відкриття якої було заплановано на грудень місяць. На посаду директора гімназії був призначений І. Г. Кулжинський. Обоє приїхали разом до Луцька й приступили до роботи в гімназії 7 жовтня. П. С. Морачевський приймав активну участь у відкритті гімназії та в підготовці навчально-виховного процесу. Був членом педагогічної ради, а з 22 листопада 1832 р. до 30 травня 1833 р. — також секретарем ради та письмоводителем гімназії.

Серед його літературного доробку луцького періоду більш відомою є російськомовна віршована п'єса «Чудаки. Несколько комических сцен» (1834, автограф зберігається у ВР НБУВ [14]), присвячена директорові Луцької гімназії І. Г. Кулжинському, який відіграв значну роль у становленні Морачевського як педагога та письменника.

Наприкінці 1834 р. П. С. Морачевський одружився із Ганною Яківною Митькевич, із роду чернігівських дворян. А 16 лютого 1835 р. був переведений до Кам'янець-Подільської гімназії на посаду старшого вчителя російської словесності. У цьому році також займався, за розпорядженням училищного комітету, створенням фундаментальної бібліотеки при гімназії, а з початку 1836 р. виконував обов'язки бібліотекаря та піклувався про наповнення бібліотечного фонду. У 1840 р. ним був складений інвентарний список книг, які знаходяться в бібліотеці [19, с. 22, 24, 26]. З 5 травня 1838 р. до 1 грудня 1840 р. та з 16 травня 1841 р. до 20 грудня 1842 р. П. С. Морачевський виконував обов'язки інспектора гімназії, потім був призначений на посаду інспектора, на якій працював до 27 квітня 1849 р. З 5 травня 1838 р. до 1 грудня 1843 р. був членом тимчасової комісії для будівництва приміщення Кам'янець-Подільської гімназії. 9 січня 1843 р. був призначений колезьким асесором, а 25 вересня 1844 р. — надвірним радником.

Із 11 вересня до 12 жовтня 1848 р. управляв дирекцією училищ Подільської губернії.

У 1841–1842 рр. написав підручник для навчальних закладів «История Русской Словесности» у трьох томах (доля невідома).

У 40-х рр., а може й раніше, почав писати твори українською мовою. У 1848 р. була розпочата робота над ліро-епічною поемою «Чумаки, або смутні часи України. Поема въ шістёхъ пісняхъ, співана свідкомъ тихъ часівъ столітнімъ чумакомъ Іваномъ Чуприною, на ночлігахъ чумацькихъ, у 1848 року, а списана Хвилимономъ Галузенкомъ» (Кам'янець-Подільський – Ніжин, 1848–1849 рр., автограф зберігається у ВР НБУВ) [15], патріотичною, пройнятою пафосом національно-визвольної боротьби (в центрі уваги — період Коліївщини 1768 р.). У Кам'янці-Подільському було написано три пісні, подальша робота над поемою продовжувалася у Ніжині [36, арк. 19 а –20 а.]. У цей період П. С. Морачевський також задумав і розпочав роботу по укладанню словника української мови.

У 1849 р. він переїздить із сім'єю до м. Ніжина. Із 27 квітня 1849 р. до відставки 1859 р. П. С. Морачевський працює інспектором Ніжинського ліцею князя Безбородька та Ніжинської гімназії [48, с. 290–291][5].

9 серпня 1850 р. проведений у колезькі радники.

13 березня 1851 р. П. С. Морачевський із нащадками зарахований Указом Сенату № 1853 до складу дворян Чернігівської губернії. Його дід, Григорій Іванович Морачевський, отримав підтвердження дворянства 21 квітня 1785 р. Жалувана грамота на дворянство, якою весь рід Морачевських був прирівняний у правах до російських дворян[6], видана 10 лютого 1788 р.

П. С. Морачевський був щасливий у шлюбі, мав п'ятеро дітей[7]. У родині були дуже теплі стосунки, про що свідчать листи батька до дітей (1876, 1878 рр.), копії яких зберігаються у ВР НБУВ [17].

---

[5] Досягнувши пенсійного віку, П. С. Морачевський не був звільнений зі служби у 1855 р., а, з урахуванням його заслуг, був залишений наказом Міністра народної освіти на посаді інспектора Ніжинського ліцею та гімназії ще на п'ять років із призначенням пенсії за вислугою по учбовій частині 25 років. 21 грудня 1859 р. П. С. Морачевський звільнився зі служби й отримав пенсію в повний оклад за вислугою по учбовій частині 30 років.

[6] Грамота зберігається в нащадку роду Морачевських — Андрія Георгієвича Морачевського (заслужений діяч науки і техніки Російської Федерації, професор, доктор технічних наук, лауреат Державної премії України, мешкає з родиною в Санкт-Петербурзі). Висловлюємо щиру подяку за люб'язно надану копію грамоти.

[7] Анастасія (23.08.1835), Віталій (22.04.1838), Олександра (13.08.1840), Ольга (06.02.1842) та Миколай (03.12.1843).

Ніжинський період став найвагомішим і найбільш плідним у творчій діяльності Пилипа Семеновича. У 1849 р. він завершив роботу над україномовною поемою «Чумаки, або Україна з 1768 року», а 1850 р. (як засвідчують «Выписки и копии писем из частной коллекции И. И. Срезневского, сделанные В. И. Срезневским, 24. VIII. 1898 г., СПб) надіслав листа та текст твору до І. І. Срезневського (26 листопада 1850 р., м. Ніжин) із проханням прорецензувати його та допомогти видати [36, арк. 19 а – 20 а]. У 1852 р. підготував рукописний макет поеми у двох книгах із десятьма ілюстраціями (на яких проставлена ця дата) [42, с. 31, № 238–239; 49], проте на той час він не був виданий. Лише у 1861 р. автором було вперше надруковано вірш із передмови до поеми під назвою «На Вкраїну» [3, с. 91–93], і тільки в 1864 р. ним було розпочате видання поеми — вступна частина «Замість Передмови» та дві перші пісні (текст був значно скорочений цензором) [4]. Подальше друкування тексту було зупинене у зв'язку з дією Валуєвського циркуляру. Повністю поему видати так і не вдалося, вона була опублікована лише у 1930 р. Б. Шевелівим [50, с. 37–106].

На думку критиків, «Чумаки» — найвагоміший літературний твір П. С. Морачевського, в якому той виступив не лише як письменник, а й як дослідник, історик-книгознавець. Високу оцінку поемі дав свого часу В. П. Науменко у роботі «Хто такий був український писатель Хвилимон Галузенко?» (1916, автограф зберігається у фондах ІР НБУВ), вказавши, що автор — людина «таланту немалого» [13, с. 7]. Простежують дослідники також книгознавчий підхід при написанні поеми, яка є водночас літературною історичною хронікою, створеною за історіографічними студіями першої половини XIX ст. [1; 22; 26; 43]. «Чумаки» не втратили свого значення і до сьогодні.

Водночас Пилип Семенович працював над укладанням «Словаря малороссийского языка по полтавскому наречии» (доля невідома) [2]. У 1853 р. він надіслав до Другого відділення Імператорської академії наук матеріал двох перших літер словника та передмову до нього під назвою «Світъ», що (як засвідчує справа «О рассмотрении начала составляемого г. Морачевским «Опыта малорусского словаря», 1853) [44, с. 269–270; 9, с. 269–270] вже була розглянута Київським цензурним комітетом. Рецензував поданий П. С. Морачевським матеріал словника І. І. Срезневський [10, с. 306–307].

У 1854 р. Морачевський опублікував декілька патріотичних віршів [28, с. 233–234; 31, с. 1], а у 1855–56 рр. — поетич-

ний цикл, присвячений героїзму та мужності севастопольців та їхнім родинам у роки Кримської війни: «До чумака, або война англо-хранцузо-турецька у 1853 і 54 роках», у 5-ти кн. [30]. Цикл був виданий автором «В пользу раненых и семейств убитых героев, защитников Севастополя», щоб зібрати кошти задля фінансової допомоги. Він також, як засвідчує лист до О. М. Бодянського (м. Ніжин, 19 березня 1856 р. [12 , арк. 172–173]), роздаровував це видання.

У 1858 р. Пилип Морачевський присвятив дочці Ользі нову російськомовну поему в 2-х частинах «Мечты и планы», що містила біографічний матеріал. На жаль, твір не був опублікований.

У 30-х рр. ХХ ст. рукопис зберігався у Чернігові в онуки Морачевського від дочки Ольги О. П. Дроздової [50, с. 36]. Нині місце його знаходження невідоме.

За сумлінну службу П. С. Морачевський постійно відзначався подяками із грошовими винагородами, грамотами, знаками відзнаки (за 15, 20 та 25 років роботи). У 1856 р. був нагороджений орденом Св. Станіслава 2-го ступеня та отримав бронзову медаль на Андріївській стрічці, встановлену на пам'ять про Кримську війну 1853–56 рр.

Після відставки 1859 р. П. С. Морачевський залишається на деякій час жити із родиною в Ніжині, оскільки двоє молодших синів ще продовжують тут навчання. У цьому році йому ще належала батьківська садиба у селі Шостовиця — дерев'яний будинок із садом і городом, землі сінокісної та лісу 100 десятин і 5 кріпаків.

Як свідчить лист до І. І. Срезневського від 18 грудня 1862 р. (с. Шняківка) 15 квітня 1861 р. Пилип Семенович овдовів, а згодом оселився у зятя, чоловіка дочки Анастасії у с. Шняківці біля Ніжина [36, арк. 23 а – 26 а]. У селі не було церкви. За ініціативою та сприянням П. С. Морачевського було розпочато її будівництво. Закладка храму здійснена за благословенням Преосвященного Філарета Чернігівського 9 червня 1863 р. благочинним священиком Ніжинської Преображенської церкви Петром Огієвським, родичем Морачевських. За браком коштів будівництво тривало більше десяти років. П. С. Морачевський опікувався збором коштів для будівництва, робив і власні грошові внески. 3 лютого 1874 р. церква Введення у храм Пресвятої Богородиці урочисто була освячена Преосвященним Серапіоном, єпископом Новгород-Сіверським, вікарієм Чернігівським. На честь освячення

церкви відбувся святковий обід, на якому П. С. Морачевський висловив подяку всім, хто брав участь у цій святій загальній справі. На початку 1875 р. він написав і опублікував історичний нарис «Сооружение и освящение церкви в деревне Шнаковке» [33].

Тільки після виходу на пенсію П. С. Морачевський отримав можливість повністю присвятити себе науковій і письменницькій діяльності.

У 1859 р. написав російською мовою роман у віршах «Год вперед, если не шесть лет. Современный роман в письмах», частина 1. Роман не був опублікований. У 30-х рр. XX ст. він ще зберігався у Чернігові в онуки Морачевського О. П. Дроздової [50, с. 36]. Подальша доля рукопису невідома.

У 1860 р. П. С. Морачевський почав роботу над перекладом українською мовою Нового Завіту і дійшов висновку, що при цьому є змога зберегти канонічність текстів Святого Письма. Задля цього він порівнював церковнослов'янський текст із німецьким, французьким, латинським і руським. Не допускаючи вільного перекладу богослужбового тексту, він, усе ж, перекладав Євангеліє тією українською мовою, якою на той час користувався простий народ. П. Г. Житецький писав, що П. С. Морачевський усі зусилля спрямував на те, щоб, не відступаючи від смислу слов'янського тексту, внести до перекладу психологічну тканину малоруського мовлення та властиві йому звороти [7, с. 39]. Тому його мова насичена народнорозмовними елементами як у фонетиці, лексиці, так і в синтаксисі.

Протягом 1860–65 рр. П. С. Морачевським були перекладені: Євангеліє (1860), Діяння святих апостолів (кін. 1861 – поч. 1862), Апокаліпсис (1864) і Псалтир (кін. 1864 – квітень 1865). Перекладач протягом декількох років працював над удосконаленням текстів: Євангеліє мало декілька авторських редакцій перекладу — 1861 р. та 1864 р.; Діяння святих апостолів — редакцію 1864 р. [5]. У 1864 р. був завершений також переклад Послань святих апостолів, над якими Пилип Морачевський періодично працював раніше (доля невідома).

На початку 1861 р. П. С. Морачевський надіслав до ж. «Основа» твір «Максим Галуза», за що мав подяку від редакції [37, с. 77]. Доля рукопису невідома, бо текст не був опублікований, оскільки журнал виходив лише до жовтня 1862 р.

У 1862 р., після завершення перекладу Діянь святих апостолів, П. С. Морачевський написав для шкіл і народного чи-

тання підручник «Священна історія». У листі до І. І. Срезневського від 18 грудня 1862 г. він писав, що за текстами Старого Завіту послідовно укладає «Священну історію для читання і науки нашому людові українському» та що це буде та сама біблія, тільки скорочена. Просив розглянути текст і посприяти у виданні [36, арк. 23 а –26 а] (доля невідома).

П. С. Морачевський намагався опублікувати зроблені ним переклади Святого Письма та укладений підручник «Священної історії», не зважаючи на те, що йому 14 жовтня 1860 р., через митрополита Петербурзького та Новгородського Ісидора, якого він просив посприяти у виданні перекладу Євангелія, було передано думку Св. Синоду про те, що ні його переклад, ні будь-чий інший не можуть бути дозволені до друку. Проте, перекладач не полишив намірів опублікувати Євангеліє, маючи тверде переконання, що український православний народ повинен мати Біблію своєю мовою. Тому наприкінці 1861 р. звернувся за підтримкою та сприянням у цій справі до вчених Імператорської академії наук, представивши на їхній розгляд повний текст перекладу Євангелія. Як засвідчує «Мнение Академии Наук о переводе Евангелия на украинский язык (Из отчета Академии наук за 1862–3 г. Рефераты гг. Срезневского, Востокова и Никитенко)», копія якого зберігається у ВР НБУВ, П. С. Морачевський отримав високу оцінку своєї праці від академіків О. Х. Востокова, О. В. Никитенка й І. І. Срезневського, знавців української мови, які розглянули її з філологічного та морально-релігійного аспектів і дійшли висновку, що перекладач блискуче виконав своє завдання. Академія наук працю П. С. Морачевського передала до Св. Синоду Російської православної Церкви для розгляду її з теологічного погляду та надання дозволу для опублікації [16; 35, с. 475–476].

Не зважаючи на схвальні відгуки філологів і богословів, Св. Синод зволікав із наданням дозволу у зв'язку з розгортанням у Російській імперії антиукраїнських настроїв, які згодом спричинили появу Валуєвського циркуляра щодо друкування книг українською мовою [27, с. 50; 39]: 18 липня 1863 р. з'явилося таємне розпорядження міністра внутрішніх справ П. О. Валуєва про заборону друку будь-яких релігійних і навчальних книг українською мовою, що діяло 13 років [46].

Основною причиною появи Валуєвського циркуляра стало національно-культурне відродження українців у кінці 50-х – на початку 60-х рр. XIX ст., що репрезентувалося

передусім набуттям українською мовою поліфункційності, виходом її у високу літературу, науку, законодавство, публіцистику і, особливо, — церкву. Україномовні переклади П. С. Морачевським Нового Завіту та Псалтиря також стали поштовхом до появи Валуєвського циркуляру. У церковній сфері цей циркуляр став законом на підставі спеціальної постанови 1863 р. за № 2156 під назвою «Указ Синода духовным цензурным комітетам», що діяв до початку XX ст. Духовна цензура не повинна була допускати до друку жодного рукопису релігійного змісту українською мовою, будь-чого, що мало хоч якись стосунок до релігії та церкви. Згідно цієї постанови, негайно було призупинено обговорення питання про переклад Нового Завіту Пилипом Морачевським [45; 46; 47, с. 34]. Отже, основна причина заборони публікації перекладів Св. Письма П. С. Морачевського — політична.

У 1864 та 1865 рр. переклади Нового Завіту та Псалтиря (крім перекладу Послань Св. апостолів) були передані П. С. Морачевським на тимчасове зберігання до бібліотеки Імператорської академії наук, поки не з'явиться можливість їх опублікувати. Згодом вони були включені до основного рукописного бібліотечного фонду [19–21; 36–38]. У 1905 р. семе переклад П. С. Морачевського було взято за основу при підготовці до академічного видання Євангелія українською мовою, оскільки, за дослідженням П. Г. Житецького, він значно більше відповідає вимогам науки та життєвої практики, ніж переклади П. О. Куліша та М. Х. Лободовського [7, с. 39–40]. Академічне видання четвероєвангелія українською мовою публікувалося під назвою «Господа нашого Іисуса Христа Святе Євангеліє» паралельно з церковнослов'янським текстом за Євангеліями протягом 1906–1911 рр.

У 70-х рр. П. С. Морачевський, на старість, оселився у садибі, купленій у панів Кобеляцьких у с. Шнаківка Ніжинського повіту (тепер с. Шняківка Ніжинського р-ну Чернігівської обл.). Скасування кріпосного права (19 лютого 1861) зумовило панів Кобилецьких спродатися. Їхні маєтки та землі були куплені П. С. Морачевським та С. Шавірським. Маєток Морачевського знаходився в південно-східній частині села, а Шавірського — у південній. Землі були в них поряд. Відтоді й до сьогодення урочища називаються «Морачевщина» та «Шавірщина». За архівними даними, П. С. Морачевському в 1878 р. біля будинку належало 157 десятин землі [20, с. 11]. Проживав він із дочкою Анастасією та онуками, матеріально піклуючись про

них після смерті зятя. З цієї причини (як засвідчує його лист до І. І. Срезневского від 1 серпня 1874 р., с. Шнаківка), у 1874 р. П. С. Морачевський намагався продати своє авторське право на зроблені ним переклади Святого Письма, але безуспішно [36, арк. 28–29].

У 1878–79 рр. П. С. Морачевський тяжко хворів і упокоївся 17 (29) квітня 1879 р. Був похований на цвинтарі шнаківської церкви Введення у храм Пресвятої Богородиці, яку разом із цвинтарем було зруйновано у 1938 р.

На увічнення пам'яті П. С. Морачевського в 2006 р. на символічному місці, де знаходилася церква, було поставлено великий дубовий хрест. До 200-ліття від дня народження П. С. Морачевського в селі Шестовиці, де минули його дитячі роки, на стіні школи встановлено меморіальну дошку.

1. *Бантыш-Каменский, Д.* История Малой России, со времен присоединения оной к Российскому государству при царе Алексее Михайловиче, с кратким обозрением первобытного состояния сего края [Текст] / Д. Бантыш-Каменский. – М. : Тип. Семена Селивановского, 1822. – Ч. 1–4.
2. *Галас, Б.* З історії українсько-російського словника Пилипа Морачевського [Текст] / Б. Галас // Волинь-Житомирщина : іст.-філол. зб. з регіональних проблем. – Житомир, 2003. – № 10. – С. 66–73.
3. *Галузенко, Ф.* На Вкраїну [Текст] / Филимон Галузенко [Ф. Марачевський] // Основа. – 1861. – № 1, січ. – С. 91–93.
4. *Галузенко, Хв.* Чумаки, або смутні часи України [Текст] : поема у 6-хъ пісняхъ, співана свідкомъ тихъ часівъ столітнімъ чумакомъ Іваномъ Чуприною, на ночлігахъ чумацькихъ, у 1848 року, а списана Хвилимономъ Галузенкомъ / Хвилимон Галузенко. – Чернигов : Тип. Ильинскаго монастиря, 1864. – 142 с.
5. *Гнатенко, Л. А.* Переклади Пилипа Морачевського книг Нового Завіту та Псалтиря українською мовою середини XIX ст., збережені за оригіналами та списками у книгосховищах Росії та України [Текст] / Л. А. Гнатенко, Т. І. Котенко // Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 2007. – Вип. 12. – С. 154–177.
6. *Жаркевич, Н. М.* Кульжинський Іван Григорович [Текст] / Н. М. Жаркевич, І. М. Лисенко // Укр. літ. енцикл. : в 5 т. – К. : «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 1995. – Т. 3. – С. 99.
7. *Житецький, П. И.* О переводах Евангелия на малорусский язык [Текст] / П. И. Житецький. – СПб., 1906. – 65 с.
8. Записки Ивана Матвеевича Сбитнева [Текст] : (из времени учреждения на Волыни и Подолии, после восстания 1831 г., рус. школ, взамен польс.) // Киев. старина. – К., 1887. – Т. 17, февр. – С. 285–312 ; март. – С. 439–468 ; апрель. – С. 649–666 ; май. – С. 52–72.
9. Извлечение из протоколов Второго Отделения Императорской Академии Наук за август 1853 года [Текст] // ИОРЯС. – СПб., 1853. – Т. 2. – С. 269–272.

10. Извлечение из протоколов Второго Отделения Императорской Академии Наук за сентябрь 1853 года [Текст] // Там само. – С. 305–320.
11. Из харьковской литературной старины: Морачевский Ф. И. [Текст] / от редактора // Южный край. – Х., 1899. – 11(23) июня. – С. 2–3. – Примірник газети зберігається в ІР НБУВ, ф. 2, № 3115.
12. ІЛ. – Ф. 99, од. зб. 99.
13. ІР НБУВ. – Ф. 1. – № 370.
14. ІР НБУВ. – Ф. 1. – № 640. – Опубл. [41, с. 44–69, дод. 2 а.].
15. ІР НБУВ. – Ф. 1. – № 691.
16. ІР НБУВ. – Ф. 1. – № 3124. – Арк. 2 зв.–3 зв. – Опубл. [35, с. 475–476].
17. ІР НБУВ. – Ф. 3. – № № 7186–7188. – Опубл. [40, 77–81, дод. 10].
18. Історія міст і сіл УРСР [Текст]. Чернігівська область. – К. : Гол. ред. УРЕ АН УРСР, 1972. – 780 с.
19. Каменец-Подольская гимназия: ист. записка о пятидесятилетнем ее существовании (1833–1883) [Текст] : в 2-х ч. с прилож. / сост. И. Михалевич. – Каменец-Подольский : Тип. Подольского Губ. Правления, 1883. – 105 с., прилож.
20. *Кичко, А. І.* Село моє, гордість моя [Текст] : іст.-краєзнав. нарис про село Шняківку Ніжин. р-ну Чернігів. обл. / А. І. Кичко. – Чернігів : Ред.-вид. від. обл. комітету інформації, 1997. – 44 с.
21. *Комаров, М.* П. Морачевський та його переклад Св. Євангелія на українську мову (з портретом П. Морачевського) [Текст] / Михайло Комаров. – О. : Друк. «Южно-Рус. Об-ва Печатного Дъла», 1913. – 35 с.
22. *Конисский, Г.* История Русов или Малой России [Текст] / Г. Конисский. – М. : Унив. тип., 1846. – 261 с.
23. *Кулжинский, И.* Некоторые замечания касательно истории и характера малорусской поезии [Текст] / И. Кулжинский // Укр. журнал. – Х., 1825. – Ч. 5, № 1. – С. 43–54 ; № 2. – С. 89–101 ; № 3. – С. 178–187.
24. *Малюк, М.* Пилип Морачевський [Текст] : спроба портрета на тлі заборон українського слова / М. Малюк // Неопалима купина. – 1993. – № 1. – С. 55–74.
25. *Малюк, М.* Те саме [Текст] // Малюк М. Непригріті славою. – К. : Неопалима купина, 2006. – С. 3–32.
26. *Маркевич, Н.* История Малороссии [Текст] / Н. Маркевич. – М. : Тип. Августа Семена, при Имп. Медико-Хирург. Акад., 1842. – Т. 2. – 673 с.
27. *Миллер, А.* "Украинский вопрос" в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX века) [Текст] / Алексей Миллер. – СПб., 2000. – 260 с.
28. *Морачевский, Ф.* Великому цареві нашому [Текст] / Ф. Морачевский // Киев. губ. ведомості. – 1854. – № 35, 28 авг. – С. 233–234.
29. *Морачевский, Ф.* Вечер (Элегия) [Текст] / Ф. Морачевский // Укр. журнал. – Х., 1825. – Ч. 8, № 23–24. – С. 361–363.
30. *Морачевский, Ф.* До чумака, або война янгло-хранцузо-турецька у 1853 і 54 роках [Текст] / Ф. Морачевский. – К. : Унив. тип., 1855–1856. – Кн. 1–5.
31. *Морачевский, Ф.* На переход второй Драгунской дивизии через Нежин к Дунайской армии [Текст] / Ф. Морачевский // Рус. инвалид. – 1854. – № 75, 1 апр. – С. 1.
32. *Морачевский, Ф.* Первое мая [Текст]. Монастырь. Дорога / Филипп Морачевский // Укр. альманах. – Х., 1831. – Кн. 1. – С. 66–61 ; С. 111–113 ; С. 114.

33. *Морачевский, Ф.* Сооружение и освящение церкви в деревне Шнаковке [Текст] / Ф. Морачевский // Чернигов. епархиальные изв. – 1875. – № 4. – Приложение, часть неофициальная от 15 февраля 1875 г. – С. 102–111.
34. *Морачевський, П.* Твори [Текст] / Пилип Морачевський ; упоряд. текстів, авт. передм. та доповн. прим. П. Хропка, Ф. Кейди. – К. : Логос, 2001. – 337 с.
35. *Науменко, В. П.* Ф. Морачевский и его литературная деятельность [Текст] / В. П. Науменко // Киев. старина. – К., 1902. – Т. 79, ноябрь. – С. 171–186 ; декабрь. – С. 459–479.
36. ОР БАН. – Шифр 26.2.364.
37. От редакции // Основа. – 1861. – Май. – С. 77–78.
38. Охранная опись рукописнаго отделения Библиотеки Императорской Академии наук [Текст]. – Т. 1 : Книги Священнаго писания : с прилож. 4-х табл. снимков / [сост. В. И. Срезневский]. – СПб., 1905. – 70 с., I–IV табл.
39. РГИА. – Ф. 775. – Оп. 1. – Дела № 188, 205, 395–404, 2962, 7811 и др.
40. *Самойленко, Г. В.* Пилип Морачевський — поет, драматург, перекладач [Текст] / Г. В. Самойленко. – Ніжин : ТОВ «Наука-сервіс», 1999. – 84 с.
41. *Самойленко, Г. В.* Пилип Семенович Морачевський [Текст] : (до 200-ліття від дня народження педагога і письменника) / Г. В. Самойленко. – Ніжин : Віддруковано П П Лисенко М. М., 2006. – 95 с.
42. *Ситий, І. М.* Рукописні книги у зібранні Чернігівського історичного музею ім. В. В. Тарновського [Текст] / І. М. Ситий // Скарбниця укр. культури : зб. наук. праць. – Чернігів, 2004. – Вип. 4. – С. 3–37.
43. *Скальковский, А.* История Новой Сечи, или Последнего Коша Запорожского [Текст] : извлечено из собственного Запорожского архива / А. Скальковский. – О., 1841. – Т. 1–3 ; 2-е изд. – О., 1846.
44. СПФ АРАН. – Ф. 9. – Оп. 1. – Дело 132.
45. *Стародуб, А.* До питання про вплив дискусії щодо доцільності видання українського перекладу Святого Письма на генезу Валуєвського циркуляру 1863 року [Текст] / А. Стародуб // Тези виступів учасників Всеукр. круглого столу «Сарбеївські читання» (Київ, 30 січня 2003 р.). – К., 2003. – С. 63–65.
46. *Стародуб, А.* Євангеліє та циркуляр: переклад Четвероєвангелія Пилипа Морачевського як одна з причин появи Валуєвського циркуляру 1863 р. [Електронний ресурс] / А. Стародуб // Високий Вал. – Чернігів, 4 вер. 2006. – http://www.sian.ua.info/index. — Назва з екрану.
47. *Стебницкий, П.* Очерк развития дейстующаго цензурнаго режима в отношении малорусской письменности [Текст] / П. Стебницкий // Об отмене стеснений малорусскаго печатнаго слова / Имп. Академия Наук. – СПб., 1905.
48. *Толбин, В.* Ф. С. Морачевский [Текст] / В. Толбин // Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. – Изд. 2-е, испр. и дополн. – СПб., 1881. – Отд. 1. – С. 290–291.
49. ЧІМ. – Шифри : Ал 737 (кн. І), Ал 733 (кн. ІІ).
50. *Шевелів, Б.* "Чумаки" Филимона Галузенка й справжній автор цієї поеми [Текст] / Б. Шевелів // За сто літ : матер. з громад. і літ. життя

України XIX і початків XX ст. – Х. ; К. : Держ. вид-во України, 1930. – Кн. 6. – С. 17–106.
51. *Шендеровський, В.* Людина, яка зробила апостольську справу [Текст] / В. Шендеровський // Шендеровський В. Нехай не гасне світ науки. – К., 2006. – Кн. 2. – С. 188–197.

Гнатенко Л. А., Котенко Т. І. Пилип Семенович Морачевський — український просвітитель середини XIX ст., педагог, письменник, перекладач, книгознавець.

Ключові слова: П. С. Морачевський, біографія, педагогічна діяльність, літературна діяльність, рукопис, вірш, поема, переклади текстів Святого Письма.

На основі архівних документів та аналізу історіографії питання проведено дослідження життя, педагогічної діяльності та творчого доробку Пилипа Семеновича Морачевського (1806–1879) — українського просвітителя середини XIX ст., педагога, письменника, перекладача, книгознавця. Комплексно розроблено біографію Пилипа Семеновича Морачевського. Відзначено, що його літературна та наукова спадщина значна і різноманітна, але переважно не опублікована, збереглася частково та представлена у рукописах.

Gnatenko L. A., Kotenko T. I. Pylyp Semenovich Morachevskiy — Ukrainian enlightener of the middle of 19th century, pedagogue, writer, translator, bibliognost

Key words: P. S. Morachevsky, biography, pedagogical activity, literary activity, manuscript, verse, poem, translating of texts of Saint Letter.

On the basis of the archived documents and analysis of historiography of question research of life is conducted, pedagogical activity and creative heritage of Philip Semenovich Morachevsky (1806 1879) the Ukrainian enlightener of middle XIX century, teacher, writer, translator, bibliology. Biography of Philip Semenovich Морачевского is complex worked out. It is marked that his literary and scientific heritage is considerable and various, but it is not mainly published, saved partly, and it is presented in manuscripts.

Гнатенко Л. А., Котенко Т. И. Филипп Семенович Морачевский — украинский просветитель середины XIX ст., педагог, писатель, переводчик, книговед.

***Ключевые слова*:** Ф. С. Морачевский, биография, педагогическая деятельность, литературная деятельность, рукопись, стих, поэма, переводы текстов Святого Письма.

На основе архивных документов и анализа историографии вопроса проведено исследование жизни, педагогической деятельности и творческого наследия Филиппа Семеновича Морачевского (1806–1879) — украинского просветителя середины XIX в., педагога, писателя, переводчика, книговеда. Комплексно разработана биография Филиппа Семеновича Морачевского. Отмечено, что его литературное и научное наследие значительное и разнообразное, но преимущественно не опубликовано, сохранилось частично, и представлено в рукописях.

УДК: 94 (477) «1906/1912» Ніковський

Микола Володимирович ГОРБАТЮК,
заступник директора Українського науково-дослідного інституту архівної справи і документознавства, кандидат історичних наук (Київ)

АНДРІЙ НІКОВСЬКИЙ ЯК АКТИВНИЙ ДІЯЧ УКРАЇНСЬКОГО ТОВАРИСТВА «ПРОСВІТА» ТА УКРАЇНСЬКОГО КЛУБУ В ОДЕСІ (1906–1912 РР.)

Досліджено участь відомого українського громадсько-політичного діяча Андрія Васильовича Ніковського у діяльності Одеського товариства «Просвіта» та Українського клубу в Одесі. Визначено та проаналізовано основні напрямки його діяльності у згаданих організаціях. Показано внесок діяча у становлення та розвиток культурно-просвітнього руху в Україні.
Ключові слова: Ніковський Андрій Васильович, товариство «Просвіта» в Одесі, Український клуб в Одесі, культурно-просвітній рух в Україні.

The participation of the well-known Ukrainian sociopolitical figure Andrii Vasyl'ovych Nikovskyi in the activity of the Odessa society «Prosvita» and the Ukrainian Club in Odessa is investigated. The main directions of his activity in above-mentioned societies are determined and analyzed. The contribution of the figure in formation and development of cultural-educational movement in Ukraine is viewed.
Key words: Nikovskyi Andrii Vasyl'ovych, the Society «Prosvita» in Odessa, the Ukrainian Club in Odessa, cultural-educational movement in Ukraine.

Исследовано участие известного украинского общественно-политического деятеля Андрея Васильевича Никовского в деятельности Одесского общества «Просвита» и Украинского клуба в Одессе. Определено и проанализировано основные составляющие его работы в этих организациях. Показана роль деятеля в становлении и развитии культурно-просветительского движения в Украине.
Ключевые слова: Никовский Андрей Васильевич, общество «Просвита» в Одессе, Украинский клуб в Одессе, культурно-просветительское движение в Украине.

Становлення та розвиток українського національного руху кінця XIX – початку XX ст. є однією із найбільш досліджуваних тем у сучасній українській історичній науці. До до-

світу українських культурно-просвітніх організацій того періоду часто апелюють політики, письменники, журналісти і, звісно, — професійні історики. Причини такого підвищеного інтересу криються не лише у суто науковому прагненні всебічно дослідити та об'єктивно проаналізувати події вітчизняної історії, які ще донедавна належали до категорії заборонених або були сфальсифікованими. Ця зацікавленість має і громадсько-політичний підтекст: проблеми, з якими стикається сучасна українська інтелектуальна та культурна еліта, разюче нагадують ситуацію більш, ніж сторічної давнини, особливо у питаннях реалізації національних прав українців.

Сучасні історики Г. Зленко, В. Кузьменко, А. Мисечко та О. Музичко переконливо довели, що український національний рух на Півдні України на початку XX ст. був досить потужним і майже не поступався аналогічним рухам у інших регіонах України. Його центром тривалий час були громадсько-політичні та культурно-просвітні організації Одеси, насамперед, — «Просвіта». Це товариство зібрало навколо себе низку визначних громадських діячів, які, сформувавшись у просвітницькій роботі, у майбутньому взяли діяльну участь в українських національно-визвольних змаганнях 1917–1921 рр.

Одним із них був уродженець Одещини Андрій Васильович Ніковський, який, розпочавши свою громадсько-політичну діяльність у Одеській «Просвіті», згодом став одним із творців Української Центральної Ради, засновником Українського національного союзу, визначним політичним і державним діячем УНР доби Директорії тощо.

Спеціального наукового дослідження про участь А. Ніковського у культурно-просвітньому русі початку XX ст. в Україні немає. Втім, окремі згадки про його діяльність як члена одеської «Просвіти» знаходимо у працях О. Болдирєва [7], Д. Джулинської [21], О. Кульчицької [43], О. Лисенка [44], О. Малюти [45], О. Цапка [54], С. Фарини [53], О. Ярещенко [59] та інших виданнях [46; 49; 51; 60].

Одеське товариство «Просвіта» було створене у жовтні-листопаді 1905 р. групою українських патріотів на чолі з І. Луценком і С. Шелухіним [48, с. 370]. 25 листопада 1905 р. одеський градоначальник А. Григор'єв затвердив Статут товариства, який наділяв цю організацію досить широкими можливостями [20, спр. 314, арк. 7–8; 43, с. 25]. Зокрема, у ста-

туті зазначалося, що основною метою діяльності товариства є «допомогти культурно-просвітницькому розвитку українського народу в м. Одесі» [51, с. 90]. У період свого існування одеська «Просвіта» мала власну бібліотеку, книгарню, читальню, книжковий склад, кіоск, історичний музей та хор; організувала бюро юридичної допомоги найбіднішому населенню міста. Крім цього просвітяни намагалися відкрити українську школу, заснувати філію «Просвіти» за межами Одеси та влаштувати бюро медичної допомоги, але на перешкоді здійснення цих планів стала заборона градоначальника [6, с. 33; 46, с. 64; 50, с. 45].

Одеська «Просвіта» знаходилась у центрі Одеси по вулиці Софійській, 30, займала весь другий поверх ошатного будинку (орендований за 1100 карбованців) і мала 8 кімнат [10; 27]. Усередині приміщення товариства було прикрашене малюнками з української старовини, етнографічним матеріалом, портретами гетьманів, письменників і артистів. У залі-світлиці, де відбувалися наукові засідання та суботні літературно-вокально-музичні вечори, розміщувалися два погруддя — Т. Шевченка і В. Антоновича. В одній із кімнат розташовувалася читальня, де зберігалися українські (наддніпрянські та галицькі) видання й українська періодика. В одеській «Просвіті» можна було вільно купити газети «Слово», «Рада», «Рідний край» [22, с. 3].

Товариство було доволі чисельною організацією. За кількістю членів, яких на різних етапах існування «Просвіти» нараховувалося від 158 (27 грудня 1905 р.) до понад 500 (1 січня 1908 р.), вона займала друге місце, поступаючись лише київській організації. Не останню роль у такій популярності товариства відіграв незначний членський внесок — усього 1 карбованець на рік, що зробило можливим брати участь у його роботі навіть малозабезпеченим робітникам і переважній більшості міщан [51, с. 92, 94].

Двічі на тиждень «Просвіта» влаштовувала «вечори»: по середах відбувалися літературно-наукові засідання, вхід на які був безкоштовний, а по суботах — літературно-вокально-музичні вечори з платою 25 копійок для членів товариства і 50 копійок для інших гостей.

30 листопада 1906 р. у приміщенні «Просвіти», на квартирі економки товариства, дочки Івана Луценка, Анастасії,

поліція виявила «підпільну типографію і склад видань партії соціалістів-революціонерів». У зв'язку з цим на деякий час товариство було закрите. 1 грудня 1906 р. всі члени правління «Просвіти» були обшукані, між ними був і «присяжный стряпчий» А. Ніковський. Проте обшук виявився безрезультатним: в українських діячів було вилучено лише приватне листування та відпущено на свободу. Поліція заарештувала лише Івана Луценка за зберігання без відповідного дозволу двох револьверів і 19 патронів до них [56, арк. 9–10].

У ході слідства Анастасія Луценко заявила, що про знайдені в її кімнаті типографський шрифт, типографську фарбу та надруковані прокламації есерів ніхто з членів товариства не знав [56, арк. 22]. Підозра в антиурядовій діяльності з просвітян була знята і згодом українська організація відновила свою роботу.

Слід відзначити, що крім участі «в преступных собраниях происходивших в помещении Украинского Товарищества «Просвита»» в 1906 р. Жандармське управління м. Одеси іншої дискредитуючої інформації про А. Ніковського не мало і аж до 1915 р. на запити різних державних установ повідомляло про його політичну благонадійність [55, арк. 169, 172, 173, 177, 179, 182].

У «Просвіті» А. Ніковський був членом Ради (Відділу) товариства, його секретарем і бібліотекарем [18, арк. 599]. Саме він впорядковував бібліотеку, куплену у вдови колишнього лідера Одеської Громади, відомого історика та педагога Л. А. Смоленського [18, арк. 599]. На початку 1907 р. у бібліотеці одеської «Просвіти» нараховувалося близько 1600 примірників книг [23]. До кінця 1907 р. А. Ніковський завершив її впорядкування, розробив правила для читачів і склав систематичний каталог. На той час бібліотека вже мала 2068 томів видань [35].

Одеська «Просвіта», відразу по своїй появі, стала набирати специфічних, притаманних тільки їй рис: якщо київські просвітяни головний акцент робили на видавничій і лекційній діяльності, то одеські — на театральній і культурно-масовій. Також товариство багато уваги приділяло лекційній пропаганді культурних здобутків українського народу. Як уже згадувалося, по середах влаштовувалися літературно-наукові засідання, на яких члени товариства читали та обговорю-

вали реферати з української історії, філології, народознавства тощо. Всього за період існування Одеської «Просвіти» було прочитано рефератів: у 1906 р — 61, у 1907 р. — 63 і в 1908 р. — 42 [51, с. 92]. Одним із найбільш активних референтів був А. Ніковський, доповіді якого найчастіше стосувалися української літератури, драматургії та театру. Зокрема, протягом 1907 р. він прочитав такі реферати: 1) «Артистична діяльність М. Садовського (з приводу 25-літнього ювилею)» (5 травня 1907 р.) [24], 2) «Нові течії в українській літературі» (10 жовтня 1907 р.) [36], 3) «Дрібні оповідання Винниченка» і 4) «Про поезії Олеся (одповідь на рецензію Ів. Франко)» (жовтень–листопад 1907 р.) [58], 5) «М. К. Заньковецька, яко національний талант» (1 грудня 1907 р.) [1].

Високу оцінку лекторові-початківцю А. Ніковському дав Д. Дорошенко, який гостював у одеській «Просвіті» в грудні 1907 р. і був присутній на її засіданнях. «Читав молоденький студент — д[обродій] Ніковський, — писав Д. Дорошенко, — кажуть, що це один з найкращих тут лекторів. Реферат був про М. Заньковецьку з приводу її ювилею. Зложений реферат дуже вміло, з хистом… Читає д[обродій] Ніковський виразно, досить гарною виробленою мовою, але зовсім тихо; мені здавалось, що в останніх рядах його зовсім не чують» [22].

У 1908 р. А. Ніковський прочитав ще 5 доповідей на літературно-мистецькі теми: 1) «Український театр і артистична діяльність М. Заньковецької» (19 січня 1908 р.), 2) «М. Старицький, як поет», 3) «Батьки і діти в сучасній українські драматичній літературі» (4 жовтня 1908 р.), 4) «П. Барвінський — оповідання й драматичні твори» (29 листопада 1908 р.) та 5) «Творчість С. Черкасенка (з приводу збірки «На шахті»)» (20 грудня 1908 р.) [16, с. 4; 12].

18 лютого 1909 р. А. Ніковський прочитав реферат «Українська критика і молоді письменники». На цьому засіданні, у зв'язку із забороною місцевої влади, були присутні тільки члени «Просвіти» [28].

Далі вважаємо за потрібне дати характеристику окремим рефератам А. Ніковського. 19 січня 1908 р. під час вшанування М. Заньковецької з нагоди 25-річного ювілею її сценічної діяльності, він виступив із рефератом «Український театр і артистична діяльність М. Заньковецької», в якому характеризував артистку «як найяскравішу представницю української

штуки (мистецтва — М. Г.)» [26]. Він також нагадав про важливий внесок усіх артистів у справу захисту національної ідеї та підготовку ними ґрунту для «дальшого, кращого життя» [1].

У своїх виступах А. Ніковський був далекий від ідеалізації українських драматургів-сучасників. Зокрема, у рефераті «Батьки і діти в сучасній українські драматичній літературі», проаналізувавши «Старі сучки й молоді парости» М. Кропивницького, «Жарт життя» і «В старім гнізді» С. Черкасенка та п'єси інших авторів, наголосив, що вони є малохудожніми, зважаючи на «надмірну ідеалізацію «молодих птахів»» і «через неоригінальну і не повну характеристику «старих сучків» [10].

У доповіді «Оповідання й драматичні твори П. Барвінського» А. Ніковський висвітлив основні життєві віхи письменника, а його оповідання характеризував як «переняті м'ягким настроєм автора» й такі, що «показують чималий талант письменника, як оповідача пережитого» [32].

31 травня 1907 р. в одеській «Просвіті» відбулися загальні збори, на які прибуло 60 осіб. Головою зборів обрано С. Шелухіна, секретарем — А. Ніковського. Розглянувши питання про діяльність товариства під час літніх канікул, збори постановили не припиняти роботу читальні, книгарні та бібліотеки, а наукові засідання та літературно-вокально-музичні вечори влаштовувати по змозі. Відсутність грошей у касі товариства, необхідних для його нормальної роботи влітку, змусила Раду вдатися до позички (300 карбованців) та запланувати на літо проведення «гулянки». Також збори ухвалили відкрити при «Просвіті» однокласну школу з українською мовою викладання, для чого Рада товариства мала розробити проект школи та навчальну програму й клопотатися про дозвіл перед місцевою адміністрацією [25]. У липні 1907 р. Рада подала відповідне прохання попечителю одеського навчального округу. Проте, на заваді організації школи стали звичні бюрократичні перешкоди. Протягом літа 1907 р. заява побувала в інспектора та директора народних шкіл, канцелярії попечителя й інспектора одеського навчального округу. Останній із формальних причин повернув її товариству. Про «ходіння по муках» просвітян А. Ніковський у «Раді» писав: «Але у д[оброді]я інспектора в запасі є ще не мало таких самих розумних причіпок і тим самим повна змога тягти справу без

кінця-краю, сподіваючись, що може яке-небудь друге начальство так «розъяснитъ» одеську «Просвіту», як вже роз'яснено кубанську та подільську» [2]. Клопотання товариства про відкриття початкової школи не було прийняте до розгляду і зрештою, через півтора року після його подання, було відхилене попечителем навчального округу [20, спр. 273, арк. 10–11].

Підсумки роботи «Просвіти» за першу половину 1907 р. підбив І. Луценко на сторінках «Ради» у статті «Діяльність Т[оварист]ва «Просвіти» в Одесі». За його підрахунками протягом зазначеного часу в товаристві відбулося 17 наукових засідань і 17 літературно-музичних зібрань, на яких було прочитано 36 рефератів. Найбільш активними доповідачами були М. Комаров (9 рефератів), С. Шелухін (7), А. Ніковський (4) та І. Луценко (5). Протягом першого півріччя 1907 р. просвітяни поставили 6 вистав, із них дві — дитячі. 7 липня 1907 р. товариство влаштувало величезну «гулянку» з двома оркестрами, кіосками «Вулик», «Кавун» і «Хата», прикрашеними в національному стилі, конкурсами, лотереєю та феєрверком. Не зважаючи на дощову погоду, одесити виявили значний інтерес до просвітянського заходу, що дало змогу не тільки покрити всі видатки на свято (1050 карбованців), а й отримати 450 карбованців чистого прибутку [40].

Активна діяльність «Просвіти» викликала радість у А. Ніковського, який у листі до М. Аркаса писав: «…гарно те, що просвіта захоплює щоразу більший і повний гурт громадянства, що люди нас бачать і знають — і з повагою ставляться до «просвіт» [19, арк. 3].

Як із боку царської адміністрації, так і з боку лівих сил (особливо радикально налаштованої студентської молоді) лунали звинувачення «Просвіти» у буржуазності, українському шовінізмі та юдофобстві [44, с. 18]. Про неправомірність двох останніх звинувачень А. Ніковський 27 серпня 1907 р. писав фундатору миколаївської «Просвіти» М. Аркасу: «Колись Ви запитували мене про прийом жидів у товариство, на зборах Виділа нашого я говорив про це і висловились за те, щоб не розбирати і не вважати на національне походження… Членів-жидів у нас записалося чоловік десять — переважно студентів» [19, арк. 5].

Із часом «придирки» градоначальства до діяльності товариства набирали все більш відвертих форм. При читан-

ні рефератів обов'язково мав бути присутній поліцейський чин або чиновник градоначальства, який постійно вступав у суперечки з лекторами та декламаторами, а також фіксував прізвища, адреси та рід занять тих, хто брав участь в обговоренні чи виступав із зауваженнями. При цьому, спроби просвітян скоротити виступи поліцейського суворо каралися міською владою грошовими штрафами «за пререкания с разумными требованиями должностных лиц» [6, с. 34]. Однією з форм протесту просвітян проти втручання представника міської адміністрації було демонстративне залишення залу слухачами (як от, під час засідання товариства 19 березня 1908 р, присвяченого пам'яті В. Антоновича) [11]. Проте, тиск на «Просвіту» продовжувався. 31 березня 1908 р. місцева адміністрація в особі генерал-губернатора заборонила «реферати, читання та співи на малоросійському наріччі» в одеській «Просвіті» [20, спр. 276, арк. 22], мотивуючи це тим, що крім чиновника Багуна, до обов'язків якого входило бути присутнім на засіданнях товариства та контролювати його роботу, «нет другого лица знающаго малорусское наречие, а с чиновником Багуном всегда бывают пререкания» [34]. Всю безглуздість цього наказу місцевої влади А. Ніковський розкрив у статті «Лист з Одеси», що вийшла у «Раді» в квітні 1908 р. «Таким способом виходить,» — писав він — «що коли нема чинів, що знають мову, то не можна тою мовою говорити!» [14]. Заборона на вживання української мови діяла півтора місяця та була знята 17 травня 1908 р.

Слід зауважити, що А. Ніковський найважливішим національним форпостом вважав саме українську мову. Він був одним із ініціаторів заяви у справі чистоти мови, поданої Раді «Просвіти» наприкінці 1908 р. У ній наголошувалося, що «першим знаряддям до просвіти» та «першою умовиною поваги» до українського народу є українська мова. Щоб забезпечити вживання чистої мови хоча б на засіданнях «Просвіти», А. Ніковський разом із однодумцями пропонував встановити добровільне самооштрафування (від 1 до 5 копійок) за вживання неукраїнських слів і виразів у рефератах, дебатах чи під час розмови [17].

У липні 1908 р. вийшов указ Сенату, згідно з яким діяльність українських освітніх організацій визначалася такою, «що може викликати наслідки, які загрожують громадсько-

му спокою» [42, с. 61]. Прийняття указу відкрило шлях російській владі для подальшого тиску на «Просвіти». Цим відразу скористалася царська адміністрація Одеси, яка, як уже згадувалося, на деякий час заборонила «просвітянам» влаштовувати «вечори» українською мовою: було введено попередню цензуру на реферати, п'єси та вірші; голову товариства М. Комарова оштрафовано на 100 карбованців та ін. [6, с. 34; 16, с. 3–4]. При цьому просвітянам також доводилось друкувати повідомлення про заходи «Просвіти» у «Ведомостях градоначальства», примусова реклама в яких коштувала товариству 30 карбованців щомісячно [22]. Така політика місцевої адміністрації, на думку А. Ніковського, призвела до зменшення кількості рефератів, прочитаних у «Просвіті» з 62-х у 1907 р. до 42-х у 1908 р. [16, с. 3–4]. «Історія одеської «Просвіти» в 1908 р.,» — писав він — «це досить сумна історія українського товариства, що *не стільки працювало для просвіти українського люду в Одесі, скільки змагалося за спроможність працювати*» (курсив А. Ніковського — *М. Г.*) [16, с. 3].

Зазвичай в одеській «Просвіті» з кінця травня до початку вересня тривали канікули. У цей час наукові засідання та літературно-вокально-музичні вечори не проводились, у зв'язку з виїздом із Одеси значної частини просвітян. Проте, робота книгарні та бібліотеки, які очолював А. Ніковський, не припинялися [49].

Скрутне фінансове становище одеської «Просвіти» у 1909 р. змусило Раду товариства йти на низку непопулярних серед українських діячів, але дуже прибуткових, заходів, зокрема, на влаштування літніх «гулянок» із конкурсами краси, ворожінням і безпрограшною лотереєю. А. Ніковський був незадоволений моральною стороною цих заходів і вважав, що їх потрібно уникати [4].

Перед початком осіннього театрального сезону 1909 р. у «Просвіті» А. Ніковський висловився за обов'язкове оновлення репертуару. На його думку, постановка таких п'єс, як «Запорожець за Дунаєм», «Бувальщина» чи «Пошились у дурні», які Рада «терпіла» тільки через їх прибутковість, не відповідала ні характерові, ні завданням товариства. Він наполягав на нових постановках творів українських драматургів, М. Гоголя, А. Чехова та європейських класиків. Із цього приводу в «Раді» він писав: «Треба пильнувати не лиш матеріяль-

ного добробуту, треба підняти престіж товариства, бо вже і в пресі… і серед громадянства питають: що ж це — «Просвіта», чи клуб?» [4].

Очевидно, така позиція члена Ради товариства А. Ніковського мала наслідки, оскільки репертуар драматичних гуртків одеської «Просвіти» значно розширився: 17 жовтня відбулася вистава «Наталка Полтавка», 18 жовтня — «Ой, не ходи Грицю» [29], 31 жовтня — «Сватання на Гончарівці», 1 листопада — «Нещасне кохання» [30].

У 1909 р. наступ на український національний рух в Одесі продовжився з більшою силою. Як писав А. Ніковський, одеський градоначальник генерал Толмачов «на біднім товаристві показує свої блискучі стратегічні здібности: веде тривку облогу і потроху відбатовує цілі шматки просвітянської діяльности» [5]. 10 січня 1909 р. Толмачов заборонив читати реферати і декламувати вірші на заходах (вечорах) товариства. Літературно-наукові зібрання, які «Просвіта» влаштовувала по середах, відтепер ставали закритими, тобто, участь у них могли брати лише члени товариства. Було накладено заборону на ряд доповідей, між іншим і на реферат А. Ніковського «Український вертеп» [33]. Просвітяни відразу надіслали представників до генерала Толмачова з проханням скасувати постанову. У відповідь градоначальник заявив, що вважає товариство сепаратистською організацією і що він вже надіслав міністрові внутрішніх справ докладну записку про його скасування. З цього часу дозволеними видами діяльності для одеської «Просвіти» залишалися лише музика, співи та танці [15].

На початку осені 1909 р. просвітянам було заборонено читати реферати українською мовою, а в кінці листопада — закрито книгарню «Просвіти». Формальною причиною закриття книгарні послужило те, що нібито Виділ товариства не повідомив канцелярії градоначальника прізвища відповідальних за книгарню осіб. Заходи царської адміністрації підтримала російська преса. Незадовго до закриття книгарні газета «Русская Речь» надрукувала повідомлення про те, що у «Просвіті» на найвиднішому місці висить портрет І. Мазепи. Розміщений на дверях бібліотеки «Просвіти» портрет за наполяганням градоначальства таки було знято, хоч на нього був дозвіл цензури [5].

28 листопада 1909 р. царська влада закрила товариство [43, с. 26], мотивуючи це тим, що національні організації вносять

«раздвоение в единый русский народ» [57, с. 79]. 30 листопада Виділ товариства (за участі А. Ніковського) зібрався на нараду з приводу ліквідації «Просвіти», але близько 23.00 був розігнаний поліцією [31]. Останні, прощальні, збори просвітян відбулися 8 грудня 1909 р. Проте, навіть після закриття «Просвіти», її діячі продовжували збиратися на квартирах І. Луценка, М. Комарова та І. Липи [51, с. 98–99].

Активна частина українського громадянства Одеси була переконана у необхідності існування культурно-просвітніх організацій. Про значення «Просвіти» для національного руху та пробудження самосвідомості народу А. Ніковський у «Раді» писав наступне: ««Просвіта» самим фактом свого існування, своїми рефератами, …своїм впливом на середні шари громадянства зробила те, що громадянство знає про українство, про його позицію, …про вимоги сучасного українства і його певні сталі переконання»» [13].

Після закриття товариства А. Ніковський спільно з іншими одеськими просвітянами взяв участь у створенні на його базі Українського клубу (статут було затверджено 8 лютого 1910 р.) [38, с. 3] і музично-драматичного товариства «Українська хата» (статут затверджено 4 квітня 1911 р.) [37, с. 3]. Завдяки такому кроку одеські українці зберегли матеріальну базу товариства (бібліотеку, книгарню, історичний музей) і отримали можливість продовжити національно-освітню працю.

Втім, загальна зневіра, що запанувала в колах українського громадянства Одеси в часи реакції, вплинула як на характер діяльності новостворених організацій, що стали більш ліберальними, так і на бажання колишніх просвітян брати участь у їхній роботі. Так, членами Українського клубу в квітні 1910 р. було всього 6 осіб. Безініціативність української громади Одеси викликала справедливу критику А. Ніковського, який на сторінках «Ради» писав: «Щось надто швидко загула енергія цих українців; якось мимоволі виникає сумнів що до колишнього запалу наших, з дозволу сказати, «патріотів»… Справа в тому, що спить наше громадянство і вигадує всякі оправдання своїй бездіяльності: то начальство, то внутрішні нелади» [3].

А. Ніковський притримувався думки, що Український клуб має бути, насамперед, культурно-просвітньою організацією, доступною для всіх верств населення. Він вважав, що

приміщення, яке збиралися орендувати для клубу, з його розкішним умеблюванням «буде задешеве для буржуазії і надто заможне для міщанства і інтелігентної молоді», а це, в свою чергу, відіб'ється на його популярності та прибутках [41, № 493, арк. 2].

Перші загальні збори Українського клубу, якими, власне, і розпочалася його діяльність, відбулися лише 3 жовтня 1910 р. Збори ухвалили заснувати власний хор і драматичний гурток та організувати при клубі такі комісії: драматичну, співочу, літературну та дитячих вечорів. А. Ніковський, разом із колишніми просвітянами С. Шелухіним, М. Комаровим, Л. Ковальчуком, І. Липою, В. Чеховським, І. Бондаренком, ввійшов до складу літературної комісії. А його дружина — Наталя Миколаївна — працювала у комісії дитячих вечорів (разом із Л. Шелухіною, Є. Чеховською, Ф. Бондаренко) [38, с. 4–5].

Як повідомляв А. Ніковський у своїх дописах до газети «Рада», Український клуб займав 10 кімнат у будинку Папудової на Сборному плацу в Одесі. Помешкання клубу мало електричне освітлення, залу на 100–120 місць, де було збудовано сцену для проведення урочистих заходів і показу аматорських вистав, 2 картярських кімнати й одну більярдну [8]. Вечірки в Українському клубі відбувалися три рази на тиждень: по четвергах (танці та лото), по суботах (літературно-музичні вечори) та по неділях (публічні вистави і танці). По середах відбувалися літературні збори тільки для членів клубу, оскільки місцева адміністрація заборонила публічне читання рефератів українською мовою [47].

Вечірки в Українському клубі розпочалися із середини жовтня 1910 р. Для їх проведення було організовано співочий гурт і аматорську театральну трупу. Старшини клубу попіклувалися про забезпечення театру реквізитом, викупивши українські костюми, що раніше належали «Просвіті» [8]. Протягом жовтня-грудня 1910 р. у клубі було поставлено вистави «Наталка-Полтавка», «Мартин Боруля», «По ревізії», «Миротворці», «Зимовий вечір», «Драма без горілки», «Суєта», «Хатня революція» [38, с. 6]. Утім, А. Ніковський вважав, що такий репертуар драматичного гуртка Українського клубу не відповідав завданням організації та неодноразово пропонував оновити його та замінити розважальні вистави на вистави культурно-просвітнього характеру. Він навіть

писав, що: «від клубу можна прямо вимагати, щоб його сцена зробилася школою, пробним місцем нового репертуару, культурною інституцією, коли інші просвітні шляхи заказано (*заборонено — М. Г.*)» [9].

А. Ніковський брав активну участь у просвітницькій роботі Одеського Українського клубу. Зокрема, 26 лютого 1911 р. він прочитав реферат «Українська література і кріпацтво» [39, с. 3,4], а 13 листопада 1911 р., з нагоди 100 річниці з дня народження Маркіяна Шашкевича, — реферат про його життя та творчість [52].

А. Ніковський у своїх дописах до «Ради» залишив чимало цікавої інформації про життя Українського клубу. Так, із його статей ми дізнаємося про існування у клубі добре організованого із сильними голосами хору, який, на думку А. Ніковського, співав у невдалому аранжуванні. Великий успіх також мали народні пісні у виконанні селянина Задорожного та виступи місцевого бандуриста [9].

Проте, заходи Українського клубу та товариства «Українська хата» не були такими масштабними, як заходи «Просвіти», а характер їхньої діяльності часто не відповідав завданню поширення ідей національного відродження. Напевно, у зв'язку з цим, число членів Українського клубу було значно меншим, ніж у «Просвіти»: 1 січня 1911 р. — 112 осіб [38, с. 24], 1 січня 1913 р. — 78 [51, с. 101]. Характеризуючи нові організації на початку 1912 р. у листі до Є. Чикаленка, А. Ніковський писав, що це «зовсім інший коленкор: не просвітиш і не просвітишся» [41, № 517, арк. 1 зв.].

Таким чином, діяльність А. Ніковського як члена одеської «Просвіти» та Українського клубу, головним чином, була зосереджена на підготовці та читанні рефератів і доповідей на засіданнях товариства та висвітленні їх роботи на сторінках газети «Рада». Саме газетні статті А. Ніковського є одним із найважливіших джерел із історії одеської «Просвіти» 1907–1909 рр. Гідною поваги також є праця А. Ніковського по організації, впорядкуванню та систематизації бібліотеки товариства. Крім того, активна громадська позиція А. Ніковського впливала на обрання напрямку діяльності товариства та формування репертуару просвітянського драматичного гуртка.

1. *А. В.* З життя «Просвіт» : святкування ювилею М. К. Заньковецької в Одеській «Просвіті» [Текст] / А. В. [А. Ніковський] // Рада. – 1908. – 25 січ. – С. 3.
2. *А. Н.* З життя «Просвіт» : справа з школою одеської «Просвіти» [Текст] / А. Н. [А. Ніковський] // Рада. – 1907. – 16 жовт. – С. 3.
3. *Ан. В-ко.* Лист з Одеси (сплять собі) [Текст] / Ан. В-ко [А. Ніковський] // Рада. – 1910. – 8 квіт. – С. 1.
4. *Ан. В-ко.* Лист з Одеси [Текст] / Ан. В-ко [А. Ніковський] // Рада. – 1909. – 28 серпня. – С. 1.
5. *Ан. В-ко.* Лист з Одеси [Текст] / Ан. В-ко [А. Ніковський] // Рада. – 1909. – 2 січ. – С. 1.
6. *Белоусенко, О.* Гибель «Просвіт» [Текст] / О. Белоусенко [А. Лотоцкий] // Укр. жизнь. – М., 1912. – № 1. – С. 29–39.
7. *Болдирєв, О.* Одеська громада [Текст] / Олександр Болдирєв. – О. : Маяк, 1994. – 143 с.
8. *В.* Одеський Український Клуб [Текст] / В. [А. Ніковський] // Рада. – 1910. – 6 жовт. – С. 3.
9. *В.* Те саме [Текст] / В. [А. Ніковський] // Там само. – 19 лист. – С. 3.
10. *Василько.* З життя «Просвіт» [Текст] / Василько [А. Ніковський] // Рада. – 1908. – 16 жовт. – С. 3.
11. *Василько.* З життя «Просвіт» : в одеській «Просвіті» [Текст] / Василько [А. Ніковський] // Там само. – 27 берез. – С. 3.
12. *Василько.* Те саме [Текст] / Василько [А. Ніковський] // Там само. – 25 груд. – С. 4.
13. *Василько.* З життя «Просвіт» : про загальні збори одеської «Просвіти» [Текст] / Василько [А. Ніковський] // Там само. – 12 лип. – С. 3.
14. *Василько.* Лист з Одеси [Текст] / Василько [А. Ніковський] // Там само. – 13 квіт. – С. 5.
15. *Василько.* Те саме [Текст] / Василько [А. Ніковський] // Рада. – 1909. – 20 січ. – С. 3.
16. *Василько.* Одеська «Просвіта» в 1908 році [Текст] / Василько [А. Ніковський] // Рада. – 1909. – 6 січ. – С. 3–4.
17. *В-ко.* З життя «Просвіт» [Текст] / В-ко [А. Ніковський] // Рада. – 1908. – 13 лист. – С. 3.
18. ГДА СБУ. – Спр. 67098 ФП. – Т. 59. – Ч. 3.
19. ДАМО. – Ф. 468. – Оп. 1. – Спр. 14.
20. ДАОО. – Ф. 2. – Оп. 7.
21. *Джулинська, З. І.* Діяльність Одеської «Просвіти» на ниві пробудження національної свідомості народу [Текст] / З. І. Джулинська // Україна : становлення незалежності. Зміст і методика висвітлення в курсах соціальних та гуманітарних наук : всеукр. наук.-метод. конф. (11–13 жовтня 1993 р.) : доклади і виступи. – О., 1993. – С. 34–35.
22. *Дорошенко, Д.* З життя «Просвіт» : в гостях у одеських просвітян [Текст] / Д. Дорошенко // Рада. – 1907. – 19 груд. – С. 3.
23. З життя «Просвіт» [Текст] // Там само. – 4 квіт. – С. 3.
24. З життя «Просвіт» [Текст] // Там само. – 8 трав. – С. 3.
25. З життя «Просвіт» [Текст] // Там само. – 6 черв. – С. 3.
26. З життя «Просвіт» [Текст] // Рада. – 1908. – 22 січ. – С. 3.
27. З життя «Просвіт» [Текст] // Там само. – 20 серп. – С. 3.

28. З життя «Просвіт» [Текст] // Рада. – 1909. – 21 лют. – С. 3.
29. З життя «Просвіт» [Текст] // Там само. – 20 жовт. – С. 3.
30. З життя «Просвіт» [Текст] // Там само. – 3 лист. – С. 3.
31. З життя «Просвіт» [Текст] // Там само. – 8 груд. – С. 3.
32. З життя «Просвіт» : в одеській «Просвіті» [Текст] // Рада. – 1908. – 11 груд. – С. 3.
33. З життя «Просвіт» : в одеській «Просвіті» [Текст] // Рада. – 1909. – 18 січ. – С. 4.
34. З життя «Просвіт» : з життя одеської «Просвіті» [Текст] // Рада. – 1908. – 8 квіт. – С. 3.
35. З життя «Просвіт» : звідомлення про діяльність одеської «Просвіти» за 1907 рік [Текст] // Рада. – 1908. – 13 трав. – С. 3.
36. З життя «Просвіт» : одеська «Просвіта» [Текст] // Рада. – К., 1907. – 30 верес. – С. 3.
37. Звіт діяльності музично-драматичної спілки «Українська Хата» в Одесі за 1912 рік [Текст]. – О., 1912.
38. Звіт Одеського Українського Клуба за 1910 р. – О. : Друк. Т. Кумана, 1911. – 26 с.
39. Звіт Українського Клубу за 1911 р. – О., 1912. – 25 с.
40. *І. Л-ко.* З життя «Просвіт» : діяльність Т[оварист]ва «Просвіти» в Одесі [Текст] / І. Л-ко [І. Луценко] // Рада. – 1907. – 27 лип. – С. 3.
41. ІР НБУ. – Ф. 44. – № 493 – 2 арк.
42. *Касьянов, Г.* Українська інтелігенція на рубежі XIX – XX ст. : соціально-політичний портрет [Текст] / Георгій Касьянов. – К. : Либідь, 1993. – 176 с.
43. *Кульчицька, О. В.* Громадська діяльність «Просвіт» півдня України на початку XX ст. [Текст] / О. В. Кульчицька // Нац. університет «Києво-Могилянська академія» : наук. записки. – К., 2003. – Т. 21 : Історичні науки. – С. 24–27.
44. *Лисенко, О. В.* «Просвіти» Наддніпрянської України у дожовтневий період [Текст] / Олександр Васильович Лисенко. – К. : б. в., 1990. – 24 с. – (Препринт / АН УРСР, Ін-т історії ; № 6 /18/).
45. *Малюта, О. В.* «Просвіта» у формуванні державницького потенціалу українського народу (друга половина XIX – перша чверть XX ст.) [Текст] : автореф. дис.... канд. іст. наук : 07.00.01 / Ольга Володимирівна Малюта ; НАН України ; Ін-т історії України. – К., 2005. – 20 с.
46. Нарис історії «Просвіти» [Текст] / [ред. І. Мельник]. – Л. ; Краків ; Париж : Просвіта, 1993. – 232 с.
47. Одеський Український Клуб // Рада. – 1910. – 20 жовт. – С. 3.
48. «Просвіта» : історія та сучасність (1868–1998) [Текст] : зб. матер. та док. / [упоряд., ред. В. Герман]. – К. : Просвіта, 1998. – 486 с.
49. *Просвітянин, С.* Лист з Одеси [Текст] / С. Просвітянин [С. Шелухін] // Рада. – 1908. – 22 трав. – С. 3.
50. *Просвітянин.* Товариство «Просвіта» в Одесі [Текст] / Просвітянин [С. Шелухін] // Україна. – 1907. – Т. 1. – № 2. – С. 30–47.
51. *Самойлов, Ф. О.* Одеса на зламі століть (кінець XIX – початок XX ст.) : історико-краєзнавчий нарис [Текст] / Ф. О. Самойлов, М. О. Скрипник, О. Т. Ярещенко. – О. : Маяк, 1998. – 232 с.

52. *Т-ко.* В Одеському українському клубі [Текст] / Т-ко // Рада. – 1911. – 19 лист. – С. 3.
53. *Фарина, С. Я.* Роль «Просвіт» в українському національно-культурному русі на початку XX століття [Текст] : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Сергій Якович Фарина. – Кременчук, 1993. – 20 с.
54. *Цапко, О. М.* Діяльність товариства «Просвіта» в Україні (1891–1914 рр.) [Текст] : автореф. дис... канд. іст. наук : 07.00.01 / Олег Михайлович Цапко ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 1998. – 18 с.
55. ЦДІАК. – Ф. 385. – Оп. 1. – Спр. 2059. – 188 арк.
56. ЦДІАК. – Ф. 419. – Оп. 1. – Спр. 4928. – 25 арк.
57. *Чикаленко, Є.* Щоденник [Текст] : у 2-х т. / Євген Чикаленко. – К. : Темпора, 2004. – Т. 1 : 1907–1917. – 2004. – 428 с. – (Vita Memoriae).
58. *Шелухін, С.* З життя «Просвіт» : про діяльність Одеської «Просвіти» [Текст] / С. Шелухін // Рада. – 1907. – 5 груд. – С. 3.
59. *Ярещенко, О. Т.* Одеська «Просвіта» : історія, сучасність [Текст] / Олександр Тимофійович Ярещенко. – О. : Маяк, 1998. – 109 с.
60. *Яцишина, О. Я.* Громадсько-політична та наукова діяльність С. П. Шелухіна (1864–1938 рр.) [Текст] : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Оксана Яківна Яцишина ; Запоріз. держ. ун-т. – Запоріжжя, 2004. –19 с.

Горбатюк М. В. Андрій Ніковський як активний діяч українського товариства «Просвіта» та Українського клубу в Одесі (1906–1912 рр.).

Ключові слова: Ніковський Андрій Васильович, товариство «Просвіта» в Одесі, Український клуб в Одесі, культурно-просвітній рух в Україні.

На основі архівних документів, газетних публікацій початку XX ст., спогадів та аналізу історіографії висвітлено участь відомого українського громадсько-політичного діяча Андрія Васильовича Ніковського у роботі Одеського товариства «Просвіта» та Українського клубу в Одесі. Показано, що його діяльність у цих українських культурно-просвітніх організаціях полягала у підготовці та виголошенні рефератів з історії України та української літератури, організації бібліотеки, висвітленні культурно-просвітнього руху в Одесі на сторінках всеукраїнської газети «Рада». Наголошується, що А. Ніковський як член Ради «Просвіти» та один із керівників Українського клубу мав значний вплив на формування політики товариств.

Gorbatyuk M.V. Andrew Nikovskiy as an active participant of Ukrainian association «Prosvita» and Ukrainian club in Odessa (1906 – 1912)

Key words: Nikovskyi Andrii Vasyl'ovych, the Society «Prosvita» in Odessa, the Ukrainian Club in Odessa, cultural-educational movement in Ukraine.

On the basis of archival documents, newspaper articles of the early XX century, memoirs and analysis of the historiography the participation of the well-known Ukrainian sociopolitical figure Andrii Vasyl'ovych Nikovskyi in

the activity of the Odessa society «Prosvita» and the Ukrainian Club in Odessa is highlighted. The article shows, that his activity in stated Ukrainian cultural-educational organizations consisted in preparation and reading essays on the history of Ukraine and the Ukrainian literature, organizing library, illuminating the cultural-educational movement in Odessa on pages of the all-Ukrainian newspaper «Rada». The article underlines, that A. Nikovskyi as a member of «Prosvita» Council and one of heads of the Ukrainian Club had a considerable influence on policy formation of the societies.

Горбатюк Н. В. Андрей Никовский как активный деятель украинского общества «Просвита" и Украинского клуба в Одессе (1906–1912 рр.).

Ключевые слова: Никовский Андрей Васильевич, общество «Просвита» в Одессе, Украинский клуб в Одессе, культурно-просветительское движение в Украине.

На основании архивных документов, газетных публикаций начала XX века, воспоминаний и анализа историографии освещено участие известного украинского общественно-политического деятеля Андрея Васильевича Никовского в работе Одесского общества «Просвита» и Украинского клуба в Одессе. Показано, что его деятельность в этих украинских культурно-просветительских организациях заключалась в подготовке и чтении рефератов по истории Украины и украинской литературы, организации библиотеки, освещении культурно-просветительского движения в Одессе на страницах всеукраинской газеты «Рада». Подчеркивается, что А. Никовский как член Совета «Просвиты» и один из руководителей Украинского клуба имел значительное влияние на формирование политики этих обществ.

УДК 929 : 94 (477) Левинський Володимир

Лариса Петрівна КОБУТА,
доцент кафедри політології Інституту історії та політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, кандидат політичних наук
(Івано-Франківськ)

ВОЛОДИМИР ЛЕВИНСЬКИЙ: ВІХИ ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОЇ БІОГРАФІЇ

Стаття присвячена Володимирові Петровичу Левинському (1880–1953), політичному та громадському діячеві, учасникові українського суспільно-політичного руху початку XX ст., публіцистові, редакторові українських партійних видань у Галичині, київського журналу «Дзвін» (1913–1914), авторові понад сотні публікацій з історії українського робітничого та соціалістичного руху, філософії, соціології, політології, етнонаціональних відносин.

Ключові слова: біографістика, Володимир Петрович Левинський, український суспільно-політичний рух.

The article is devoted to Volodymyr Petrovych Levynskiy (1880–1953), political and civil figure, participant of Ukrainian social and political movement at the beginning of epy XX century, publicist, editor of a number of Ukrainian party publications in Halychyna region, Kyivan magazine «Dzvin» (1913–1914), author of above one hundred publications from the history of Ukrainian working and socialist movement, philosophy, sociology, politologi, ethnologic and national relations.

Keywords: biography, Volodymyr Petrovych Levynskiy, Ukrainian social and political movement.

Статья посвящена Владимиру Петровичу Левинскому (1880–1953), политическому и общественному деятелю, участнику украинского общественно-политического движения начала XX в., публицисту, редактору ряда украинских партийных изданий в Галичине, киевского журнала «Дзвин» (1913–1914), автору более ста публикаций по истории украинского рабочего и социалистического движения, философии, социологии, политологии, этнонациональных отношений.

Ключевые слова: биографистика, Владимир Петрович Левинский, украинское общественно-политическое движение.

В умовах утвердження демократичних принципів в суспільно-політичному житті нашої держави розвиток науки дає можливість звернутися до вивчення життя та теоретичної

спадщини видатних постатей українського минулого, які через ідеологічні міркування в період існування комуністично-тоталітарного режиму на десятки років потрапили під заборону дослідження та об'єктивної оцінки. Тож для вітчизняних науковців залишаються актуальними завдання персоніфікації політичної історії України, наукове осмислення політичних концепцій, дослідження суспільно-політичної діяльності тих українських мислителів, імена яких донедавна замовчувалися. Адже пошук відповідей на виклики сучасного розвитку повинен ґрунтуватися не тільки на об'єктивності та фаховості аналізу нинішнього стану українського суспільства, а й на широкій теоретичній та емпіричній базі політичних ідей і концепцій видатних українських діячів минулого, творчість і діяльність яких скеровувалася на служіння справі українського національно-державницького розвитку.

У контексті цих завдань нашу увагу привернув Володимир Петрович Левинський, один із чільних провідників та ідеологів УСДП, публіцист, політичний діяч, теоретик українського соціалістичного руху [5]. Та все ж ім'я цієї непересічної постаті — автора понад сотні окремих друкованих праць політологічного, соціологічного, філософського, історичного, економічного характеру, в яких розглядалися проблеми зародження, становлення та розвитку українського соціалізму, питання національного відродження та самовизначення українського народу, на жаль, і сьогодні залишається маловідомим широкій науковій громадськості, що не в останню чергу зумовлено складною життєвою долею як самого В. Левинського, так і його наукової та публіцистичної спадщини.

В історіографічному плані науково-літературна творчість і політична діяльність В. Левинського була предметом уваги та оцінок багатьох учасників тогочасного суспільно-політичного життя, серед яких Ю. Бачинський, М. Ганкевич, Л. Ганкевич, А. Чернецький, В. Винниченко, С. Єфремов, С. Петлюра, Л. Юркевич, лідери австрійської та російської соціал-демократичних партій О. Бауер, В. Ленін та ін. Погляди В. Левинського на національне питання, формування націй і національних держав знайшли своє відображення, оцінку чи інтерпретацію у дослідженнях О. Бочковського, Д. Донцова, Д. Дорошенка, В. Старосольського, М. Стахіва.

У радянській науковій літературі вивчення суспільно-політичних і наукових поглядів В. Левинського мало до-

волі вибірковий і фрагментарний характер, що, вважаємо, було пов'язано з неординарністю постаті В. Левинського та відповідним ставленням до нього з боку вітчизняних і зарубіжних українських дослідників. Оцінки постаті та творчості В. Левинського радянськими дослідниками були доволі суперечливими, та все ж враховувався той факт, що він, по суті, був одним із перших українських дослідників українського робітничого руху, автором багатьох друкованих праць, у яких популяризувався соціалізм і які відіграли певну роль у процесі поширення соціалістичних ідей в Україні. Однак прихильність В. Левинського до ідеї національного визволення українського народу, зацікавленість у творенні національної за змістом і духом української соціал-демократичної партії були неприйнятними для канонів радянської суспільної науки, тож він неодноразово піддавався звинуваченням у націоналізмі та дрібнобуржуазності.

Його характеризували як представника «реформістської соціал-демократичної історіографії», який із ним подібними ніби-то «підтасовували і перекручували факти, намагаючись у фальшивому світлі зобразити історію революційного руху, фальсифікувати історію робітничого класу Галичини». Вартісна з наукового погляду книга В. Левинського «Нарис розвитку українського робітничого руху в Галичині» (1914) кваліфікувалася як приклад націоналістичного перекручування соціально-економічної історії України, бо написана «з буржуазно-націоналістичних позицій», а її автор засуджувався як за націоналістичні підходи до принципів формування робітничих організацій, так і за те, що штучно намагався довести «закономірність існування і своєрідність вигаданого ним «українського марксизму» [9, с. 7; 13].

На рубежі 60–70-х рр. у середовищі львівських науковців розгорнулася творча дискусія з приводу оцінок діяльності та творчості В. Левинського. Частина дослідників намагалися відійти від ідеологічних стереотипів панівної на той час методології та конструктивно оцінити наукову та публіцистичну спадщину достойника. Так, С. Злупко наголошував, що той «усе життя пропагував ідеї соціалізму» і «...своєю невтомною працею великою мірою сприяв утвердженню історичних, економічних і, особливо, філософських марксистських поглядів на Західній Україні» [3].

Філософські та соціологічні праці В. Левинського стали об'єктом уваги директора Інституту суспільних наук АН

УРСР у Львові професора Мирослава Олексюка. Він вказував на глибину їхнього наукового підходу при розгляді світоглядних питань суспільного розвитку, матеріалістичного пояснення людської історії, обґрунтування об'єктивної закономірності розвитку природи та суспільства. Позитивну оцінку творчості В. Левинського дав ще один львів'янин К. Плаксюк, відзначаючи ґрунтовність соціологічних підходів стосовно розвитку соціалізму, наголошуючи, що «Левинським завжди керувало щире прагнення допомогти своєю пропагандою історичного матеріалізму найближчому звільненню українського експлуатованого люду від кайданів неволі і визиску, від соціального, національного і духовного гніту» [10; 11].

Подібні оцінки постаті та творчої спадщини В. Левинського, навіть у поєднанні із необхідними у той час інвективами у націоналістичному ухилі, викликали різку негативну реакцію у поборників чистоти марксистсько-ленінських принципів у суспільних науках. На початку 1970-х рр. наукова дискусія про роль і місце В. Левинського в українському політичному русі першої половини ХХ ст. перемістилася з академічних установ у кабінети партійних працівників, набравши політично-ідеологічного забарвлення.

У постанові бюро Львівського обкому КПУ від 11 березня 1971 р. зазначалося, що «частина науковців відійшла від методології марксизму-ленінізму, слабо теоретично підготовлена, недостатньо ідейно загартована, без класового підходу намагається оцінити суспільні явища» і визнавалась «ідеологічно шкідливою оцінка діяльності В. Левинського та деяких інших політичних діячів окремими вченими Львова», оскільки така оцінка «нанесла серйозної шкоди ідейно-виховній роботі» [2, с. 43]. Як наслідок, низка науковців були звільнені з посад чи отримали відповідні стягнення.

Ідеологічні настанови та висновки партійних органів знайшли своє відображення і в критичних публікаціях на сторінках наукових часописів. Так в «Українському історичному журналі» була вміщена стаття київського науковця О. Юрченка з промовистою назвою «Всупереч фактам. (Про ідейно-політичне обличчя В. П. Левинського)», в якій піддавалися гострій критиці як праці та діяльність В. Левинського, так і роботи тих дослідників, які присвятили йому публікації. За характеристикою О. Юрченка, В. Левинський поставав «переконаним та войовничим націоналістом», який «усе жит-

тя відстоював націоналістичні ідеї сепаратизму і федералізму у робітничому соціал-демократичному русі, в роки першої світової війни стояв на позиціях українського націонал-патріотизму, поділяв погляди буржуазно-націоналістичної УСДП Галичини», а «його літературні вправи 30–40-х років свідчать про завершення еволюції цього дрібнобуржуазного націонал-соціала від активної участі в націоналістичній УСДП Галичини до табору запеклої буржуазно-націоналістичної реакції, до оскаженілого антикомунізму» [14].

Це був черговий період посилення ідеологічної реакції, внаслідок чого не дозволялося згадувати у позитивному плані багатьох українських політичних, громадських, наукових діячів, самі прізвища яких представники комуністичної влади вважали загрозою для суспільного ладу та держави. Зрозуміло, що за таких умов дослідження діяльності та доробку В. Левинського було унеможливлене. Доступ до документів іменного фонду В. Левинського у ЦДІАЛ України (ф. 387) був обмежений. Більшість його друкованих праць у наукових бібліотеках — вилучені з вільного користування та передані до спецфондів, а прізвище на два десятиліття потрапило під ідеологічну заборону.

Соціалістична зорієнтованість В. Левинського не викликала особливого зацікавлення і в дослідників української діаспори. Окремі аспекти його політичної діяльності та світоглядні й наукові позиції відображені у працях В. Вериги, І. Лисяка-Рудницького, М. Стахіва, П. Феденка, П. Кравчука. Але особливої уваги до постаті В. Левинського науковці діаспори не виявляли.

Здобуття Україною незалежності відкрило нові можливості для повернення із тривалого забуття імен багатьох представників української політичної думки та вітчизняної історії. Окремі аспекти діяльності В. Левинського знайшли оцінку у працях сучасних українських дослідників О. Босака, А. Голуба, О. Жерноклеєва, С. Злупка, Г. Касьянова, Л. Нагорної, М. Олексюка, А. Павка, І. Патера, А. Портнова, С. Телешуна та ін.

Політична діяльність і наукова спадщина стали об'єктом наукового зацікавлення також автора цієї статті, за результатами якого була підготовлена та захищена кандидатська дисертація [4].

Тож мета даної статті — через ілюстрацію основних віх життєвого шляху В. Левинського ознайомити громадськість

із цією непересічною постаттю, чия діяльність і творчість залишили слід у вітчизняній історії та історії української суспільно-політичної думки.

Володимир Петрович Левинський народився 8 серпня 1880 р. у місті Дрогобичі на Львівщині у сім'ї ремісника-кравця. Учився у Дрогобицькій реальній гімназії, після закінчення якої у 1902 р. став студентом філософського факультету Львівського університету. З 1906 по 1910 рік він продовжив навчання на правничому факультеті цього самого університету. Здобув глибокі знання з філософії, філології, історії, політекономії, права, досконало володів німецькою, польською та італійською мовами, спілкувався французькою та російською.

У студентські роки вступив до Української соціал-демократичної партії, підтримував тісні стосунки з багатьма діячами українського соціалістичного руху Галичини, Буковини та Наддніпрянщини: За свою громадсько-політичну діяльність перебував під нагляд австрійської поліції.

У 1906–12 рр. був одним із лідерів «молодого крила» УСДП, яке виступало за усамостійнення партійної організації від впливів польської соціал-демократії. Став партійним ідеологом, обіймав посаду секретаря партії по зв'язках із іншими соціал-демократичними партіями. Тісно співпрацював із українськими соціалістами з Наддніпрянщини, особливо з лідерами УСДРП В. Винниченком і Л. Юркевичем, входив до складу Закордонного комітету УСДРП, представляючи його на соціал-демократичних партійних форумах у Австрії. Редагував партійні видання «Воля» (Львів) і «Земля і воля» (Чернівці-Львів), львівські газети «Вперед» і «Робітник», друкувався у спільному для УСДП та УСДРП партійному журналі «Наш голос», займався питаннями партійної агітації та пропаганди.

У 1912–13 рр. готувався до здобуття докторського ступеня з філософії у Віденському університеті, але саме в цей час В. Винниченко та Л. Юркевич наполягли на потребі зайняти посаду редактора київського соціалістичного журналу «Дзвін». Із огляду на тривале прагнення В. Левинського отримати науковий ступінь таке рішення стало певним актом жертовності, адже пізніше, в силу насамперед об'єктивних причин (війни, хвороби, постійної матеріальної скрути), він так і не зміг здійснити своєї мрії.

У Києві В. Левинський продовжив публіцистичну та науково-літературну діяльність. У переддень Першої світової

війни він виїхав до Львова на зустріч з Л. Юркевичем для обговорення питань подальшої праці у «Дзвоні» та видання нового робітничого тижневика в Києві, але війна перекреслила усі творчі плани та шлях повернення до Києва і він опинився у Відні. У столиці Австрії В. Левинський підтримував зв'язки з багатьма українськими соціал-демократами із Наддніпрянщини, які увійшли до Союзу визволення України, але негативно поставився до їхньої проавстрійської політичної лінії. Свою позицію обґрунтовував антиукраїнською політикою австрійського уряду під час війни (маючи на увазі створений австрійською владою концтабір Талєргоф, масові покарання та страти українських селян у Галичині та Закарпатті). Так, у «Спогадах з побуту в Швейцарії в роки світової війни», рукопис яких зберігається нині у Відділі рукописів Львівської державної наукової бібліотеки імені Василя Стефаника, він наголошував: «...держава, яка угнітає даний нарід, не може бажати собі його визволення. Українці в Австрії були просто парієм австрійських народів» [1]. У зв'язку із загостренням легеневої хвороби В. Левинський переїхав на лікування до Швейцарії, де провів практично весь воєнний період. Перебуваючи у Женеві, він став ініціатором створення «Української громади», працював адміністратором франкомовного журналу «La Revue Ukrainian», у якому пропагувалися ідеї українського національного визволення.

Під час війни, не бажаючи бути втягнутим у внутрішні чвари та конфлікти між різними українськими політичними групами, що діяли на теренах Австро-Угорської імперії, В. Левинський дистанціювався від партійно-політичної діяльності, що, зрештою, привело до його практичної ізоляції від колишніх політичних соратників. Ідейні та моральні чинники переважили в свідомості В. Левинського політичну кон'юнктуру та користолюбство. У приватному листі до лідера УСДП М. Ганкевича він так пояснював свою позицію: «Як соціальний демократ я ніяк не можу погодитися з тим, що за гроші правительства якої-небудь держави можна вести пропаганду, в данім випадку українську. Се не доктрінерство. Ніхто не дає нікому грошей задурно. Раз якесь правительство дає гроші якійсь політичній групі, чи політикови, воно узалежнює його у себе... Тим більше негативно мушу ставитися до тих людей, що в теперішній момент так трагічний для нас, роблять з політики ґешефт і надуживають її для особистих ін-

тересів і цілий, хоч сей інтерес стараються прикривати плащем служби народові» [12, спр.43, арк.112–113].

Пасивність у політичній діяльності В. Левинський компенсував науково-літературною працею, що стала основним джерелом його скромного матеріального забезпечення. За роки війни він підготував і опублікував окрім статей у періодиці понад десяток окремих праць, в яких приділив увагу проблемам політичного, етнонаціонального та соціального розвитку українського та інших європейських народів.

Після завершення війни В. Левинський переїхав до Відня, де у 1919 р., після приїзду екс-голови Директорії УНР В. Винниченка, увійшов до створеної ним Закордонної групи УКП, став редактором її друкованого органу «Нова доба». Тут знову виявився публіцистичний хист і редакторський досвід В. Левинського, який не тільки вів справи часопису, а й допомагав В. Винниченкові у роботі над працею «Відродження нації». На короткий час, не без ідейного впливу з боку В. Винниченка, В. Левинський захопився концепцією українського націонал-комунізму, вважаючи можливим існування самостійної радянської комуністичної республіки, написав низку праць із цієї тематики (як от, «Соціялістична революція і Україна», 1920). Однак, перемога більшовицької влади та встановлення повного контролю над Україною з боку російських комуністів привели до швидкого розчарування у комуністичній перспективі. В. Левинський виступив із різкою критикою комуністичних ілюзій частини української політичної еміграції, припинив своє членство в УКП, і, як сам він зазначив у «Автобіографії»: «усунувся з активної участі в партійному житті, не належав до жадної політичної партії» [12, спр. 1, арк. 5–6]. Він заробляв на життя в основному літературною працею, друкувався у львівській пресі, переважно у виданнях лівого спрямування, співпрацював із часописом «Нові шляхи», продовжував видання наукових праць із філософії та соціології.

У середині 1920-х років В. Левинський намагався зав'язати контакти з ВУАН в УСРР, відіславши до Києва низку листів із пропозицією опублікувати його книгу «Філософія і марксизм». Віце-президент ВУАН С. Єфремов дав високу оцінку науковому рівню публікації В. Левинського, запевнивши, «що докладатиме всіх заходів, щоби працю [було] видано». Однак, позитивної відповіді В. Левинський не одержав. Як засвідчує лист В. Левинського до редактора журналу «Світ» у Льво-

ві І. Квасниці від 24.05.1926, спроби заручитися підтримкою члена ВУАН О. Гермайзе теж були невдалими. Останній, переглянувши рукопис, висловив сумнів у доцільності публікації, бо підходи В. Левинського в оцінці марксизму розходилися з офіційними у радянській Україні [12, спр. 63, арк. 17–18].

У 1931 р. В. Левинський повернувся до Львова, але через чергове загострення хвороби змушений був оселитися у карпатському селі Гребенів біля Сколе, де жив до кінця 1937 р. Продовжував свою літературну діяльність, друкуючи праці з проблем етнополітики та національного розвитку, у яких усе частіше лунало занепокоєння загрозою зростання радикально-націоналістичних (шовіністичних) настроїв, які переростали у людиноненависницькі, расистські ідеї фашизму. «Шовінізм може бути активний і пасивний, в обох випадках — це психологічна недуга, що іноді може бути надзвичайно шкідлива», — писав він, наголошуючи небезпеку поширення шовінізму та обмеження демократичних солідарних принципів. — «Ця ідея охоплює як членів пануючого, так і поневоленого народу» [6, с. 18].

Напередодні Другої світової війни В. Левинський знову переїхав до Львова. Під враженням вступу радянських солдатів до Львова у вересні 1939 р. написав статтю «Великий історичний момент», де намагався дати оцінку факту об'єднання західноукраїнських територій із українськими землями, однак редакція львівської газети «Вільна Україна» відмовилася її опублікувати. У 1940–41 рр., перебуваючи на посаді старшого бібліотекаря львівського Відділу Інституту мовознавства АН УРСР, працював над темами творчості М. Драгоманова, соціально-економічних і суспільних поглядів І. Франка. Взаємовідносини з радянською владою не склалися, В. Левинському було відмовлено в оформленні трудової пенсії, до початку німецько-радянської війни він жив під постійною загрозою арешту.

Про життя В. Левинського в часи німецької окупації та в післявоєнний період інформація надзвичайно обмежена. Відомо, що до березня 1944 р. він перебував на посаді бібліотекаря у львівській бібліотеці НТШ і продовжував працювати над Франковою тематикою та творчістю Й. Г. Фіхте, шукаючи у працях цих діячів рецепти визволення українців із національної неволі. Опрацьовував також матеріали М. Грушевського. Із наближенням фронту, у березні 1944 р.

В. Левинський виїхав із України. У повоєнний час проживав у Відні, де у грудні 1953 р. і завершився його життєвий шлях.

Якщо говорити про творчу спадщину В. Левинського, то вона складається як із друкованих творів, так і з рукописних матеріалів. У них висвітлюється достатньо широкий спектр важливих і актуальних питань політичного, соціального, економічного, національного, культурного життя українського суспільства, що розглядаються В. Левинським як в історичній ретроспективі, так і в контексті розвитку цивілізаційних процесів. Враховуючи незначну розробленість усього джерельного масиву творчої спадщини В. Левинського, подаємо коротку характеристику його найвагоміших публікацій.

Ще під час навчання у Львівському університеті В. Левинський видав низку брошур, зорієнтованих насамперед на українського читача з числа малограмотних робітників і селян, де у доступному викладі подавалися основи соціалістичного вчення, ідеї соціальної боротьби, популяризувалися принципи демократичного виборчого законодавства. Серед них: «Про загальне виборче право» (1905), «Що таке соціалізм» (1907), «Хто такі українські націонал-демократи?» (1911). Прикметним став вихід праці ««Що таке соціалізм», перший тираж якої майже цілком заарештувала та конфіскувала австрійська поліція. Наступні два тиражі були видані в 1910 і 1914 рр. окремими брошурами, а ще три видання українською мовою були видрукувані у 1917 р. у Вінниці, Катеринославі та Петрограді на кошти місцевих організацій УСДРП.

Книга «Селянство і соціялдемократія» (1910) окрім досить детального аналізу соціально-економічного становища українського селянства в Галичині та програмних засад щодо селянського питання містила також і аграрні програми 16-ти соціал-демократичних партій.

Безперечною науковою заслугою В. Левинського стала його книга «Нарис розвитку українського робітничого руху в Галичині», яку можна вважати однією з перших вдалих спроб наукового аналізу розвитку соціалістичного руху в Україні в кінці XIX – на початку XX ст. Ця праця для сучасників В. Левинського до певної міри визначила характер оцінок соціально-економічної та політичної ситуації українського суспільства в Австро-Угорській імперії, процесу формування та становлення робітничого руху і соціал-демократичних організацій у Галичині. Ідейний соратник В. Левинського, один

із чільних провідників УСДРП Л. Юркевич (Рибалка) у своїй передмові до видання радив наддніпрянським соціалістам будувати свою організаційну структуру на національній основі, посилаючись на досвід діяльності В. Левинського та його однодумців в УСДП. Натомість, книга викликала обурення та гнів лідера російських соціалістів-більшовиків В. Леніна, який різко негативно сприймав думки В. Левинського з приводу формування соціал-демократичних партійних організацій на національній основі, назвавши саму книгу «дуже шкідливою». Характерно, що друге видання цієї книги В. Левинського побачило світ у 1930 р. у радянській Україні.

Особливо продуктивним в плані наукової творчості для В. Левинського став період 1915–23 рр., коли він підготував та опублікував понад півтора десятка окремих видань наукового характеру. Серед них праці «Причини світової війни» (1916), «Відокремлення Галичини» (1917), «Народність і держава» (1918), «Соціялістичний Інтернаціонал і поневолені народи» (1920), «Капіталізм і імперіалізм» (1920), «Що таке політика» (1923), у яких на основі ґрунтовного аналізу соціально-економічного розвитку та геополітичних інтересів з'ясовував причини розв'язання світової війни, характер міжнародної політики провідних європейських країн, їхню національну політику щодо поневолених народів.

У переддень революційних подій у Росії та Україні В. Левинським була написана та 1917 р. надрукована книга «Царська Росія і українська справа». У цій праці в історичному розрізі вчений прослідкував великодержавну політику Росії та Польщі щодо України, проаналізував соціальні, економічні, культурні чинники асиміляційних процесів, наголосив на деформації національної свідомості українців, особливо інтелігенції, під впливом цих чинників, внаслідок чого в українців сформувався «найбільший порок» — почуття рабства. Він закликав відкинути будь-яку ілюзію щодо орієнтації на допомогу ззовні та вважав, що «залізом, розпеченим до білого треба б випалювати п'ятна неволі і рабства в серцях і мозгах українців». Протистояти такому станові можна тільки дієвою роботою та боротьбою. Тому й завершив свою книгу словами, актуальність яких не втрачає змісту і сьогодні: «На всі українські нарікання на мачоху-історію, не можна краще відповісти як словами великого Гете: Тільки той заслуговує на волю і життя, хто їх в щоденній боротьбі мусить здобувати» [8].

У книзі «Народність і держава», написаній у час завершення Першої світової війни, коли розвалювалися імперії та поставали нові національні держави, багато уваги приділено історичному аналізові умов та основ формування держави як політичного інституту, її ролі в історичному поступі людства, значенню для збереження самобутності («окремішності») народностей. Досліджуючи умови постання багатьох націй і держав, В. Левинський був переконаний у необхідності використання у справі побудови української державності досвіду та устремлінь до незалежності інших європейських народів. Не випадково лейтмотивом досліджуваної проблематики став визначений ним висновок, що «кождий народ, навіть найменший, має неоспориме право на свою історію, себто на свою національну державу» [7, с. 3].

Серед рукописних матеріалів, які зберігаються в архівному фонді № 387 ЦДІАУЛ, на особливу увагу заслуговують праці про наукову та літературну творчість та суспільну діяльність М. Драгоманова та І. Франка, їхній вплив на розвиток української політичної думки та суспільно-політичного руху. В. Левинський упродовж десятиліть методично вивчав діяльність і спадщину цих видатних представників української еліти, виношуючи у планах публікацію ґрунтовних видань. Частково його матеріали про їхні суспільно-політичні та економічні погляди знайшли відображення у ряді книг та окремих публікацій, але основна частина синтетичної роботи на тему «Драгоманов і Франко» так і залишилася неопублікованою.

Не менш серйозно займався В. Левинський і творчістю видатного німецького мислителя Й. Фіхте, підготувавши рукопис праці «Німецький патріотизм у філософії Фіхте», де не лише докладно розвивав світоглядні підходи Й. Фіхте до таких питань як національна свобода, незалежність, жертовність, національне піднесення, а й, використовуючи творче надбання німецького вченого, полемізував зі своїми українськими опонентами, одні з яких не вірили у перспективу національного визволення, а інші абсолютизували примат націоналістичної ідеї, що, на переконання В. Левинського, загрожувало розколом українському суспільству.

Отже, постать В. Левинського та його науково-літературна спадщина ще залишаються маловідомими широкому науковому загалу. Відтак, даний матеріал спрямований насамперед на популяризацію цієї особи та ознайомлення широкого загалу з її головними життєвими віхами та творчими здобутками.

1. ВР ЛНБ ім. В. Стефаника. – Ф. 1 (Наукове товариство ім. Т. Шевченка). – Оп. 1. – Спр. 546. – Арк. 7.
2. *Галайчак, Т.* Інститут суспільних наук : сторінки історії [Текст] / Т. Галайчак, О. Луцький // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Л., 2000. – Вип. 7.
3. *Злупко, С.* До 90-річчя від дня народження В. П. Левинського [Текст] / С. Злупко // Укр. іст. журнал. – 1970. – № 7. – С. 116–118.
4. *Кобута, Л. П.* Сутність та особливості української соціал-демократії у політичній концепції Володимира Левинського [Текст] : автореф. дис. канд. політ. наук : 23.00.01 / Л. П. Кобута ; НАН України, Ін-т політ. і етнонац. досліджень ім. І. Ф. Кураса. – К., 2006. – 20 с.
5. Левинський Володимир [Текст] / Енциклопедія українознавства : словникова частина / за ред. В. Кубійовича. – Л., 1994. – Т. 4. – С. 1263.
6. *Левинський, В.* Національна ідея. Звідки вона взялася і до чого змагає [Текст] / В. Левинський, К. Коберський. – Л., 1937. – 32 с.
7. *Левинський, В.* Соціялістичний Інтернаціонал і поневолені народи [Текст] / В. Левинський. – К. ; Відень : Вид. Дніпросоюза, 1920.
8. *Левинський, В.* Царська Росія і українська справа [Текст] / В. Левинський. – Монтреал : Б-ка «Новий світ», 1917. – С.116–118.
9. *Макаєв, В.* Робітничий клас Галичини в останній третині XIX ст. [Текст] / В. Макаєв. – Л. : Вид. Львів. ун-ту, 1968. – 206 с.
10. *Олексюк, М.* Прапор боротьби [Текст] / М. Олексюк // Жовтень. – 1970. – № 4. – С. 109–112.
11. *Плаксюк, К.* Життя — на олтар боротьби [Текст] / К. Плаксюк // Жовтень. – 1969. – № 3. – С. 127–130.
12. ЦДІАУЛ. – Ф. 387. – Оп. 1.
13. *Шаблій, Є.* А. З історії марксистсько-ленінської економічної думки на Україні [Текст] / Є. А. Шаблій ; республік. міжвідомчий наук. збірник. – К., 1966. – С. 40–41.
14. *Юрченко, О. Т.* Всупереч фактам [Текст] : (про ідейно-політичне обличчя В. П. Левинського) / О. Т. Юрченко // Укр. іст. журнал. – 1972. – № 5. – С. 45–47.

Кобута Л. П. Володимир Левинський: віхи громадсько-політичної біографії.

Ключові слова: біографістика, Володимир Петрович Левинський, український суспільно-політичний рух.

Стаття присвячена Володимирові Петровичу Левинському (1880–1953), політичному та громадському діячеві, активному учасникові українського суспільно-політичного руху початку XX ст., публіцистові, редакторові ряду українських партійних видань у Галичині, київського журналу «Дзвін» (1913–14), авторові понад сотні публікацій, зокрема і десятка книг з історії українського робітничого та соціалістичного руху, філософії, соціології, політології, етнонаціональних відносин. У радянські часи ім'я В. Левинського потрапило під ідеологічну заборону, праці були переведені в спецфонди архівів і бібліотек, а доступ до них практично закритий. У теперішніх умовах наукова та публіцистична спадщина В. Левинського стали об'єктом вивчення вітчизняними науковцями, ідеї мають виразну

співзвучність із сучасними дослідженнями проблеми поєднання соціальних і національних пріоритетів у процесі розвитку української нації та державності, утвердження принципів функціонування соціальної національної держави.

Kobuta L.P. Volodymyr Levinskiy: milestones of civil and political biography.

Keywords: biography, Volodymyr Petrovych Levynskiy, Ukrainian social and political movement.

The article is devoted to Volodymyr Petrovych Levynskiy (1880–1953), political and civil figure, active participant of Ukrainian social and political movement at the beginning of epy XX century, publicist, editor of a number of Ukrainian party publications in Halychyna region, Kyivan magazine «Dzvin» (1913–14), author of above one hundred publications, including ten books from the history of Ukrainian working and socialist movement, philosophy, sociology, politologi, ethnologic and national relations. In Soviet times the name of V. Levynskiy got under the ideological prohibition, his works were transferred to the archives and libraries and the approach to them was practically closed. In today's conditions scientific and publicist heritage of V. Levynskiy became the object of studying for the native scientists, his ideas have expressive harmony with modern research of the problem of the combination of social and national priorities in the process of development of Ukrainian nation and state, consolidation of principles of functioning of social and national state.

Кобута Л. П. Владимир Левинский: вехи общественно-политической биографии.

Ключевые слова: биографистика, Владимир Петрович Левинский, украинское общественно-политическое движение.

Статья посвящена Владимиру Петровичу Левинскому (1880–1953), политическому и общественному деятелю, активному участнику украинского общественно-политического движения начала XX в., публицисту, редактору ряда украинских партийных изданий в Галичине, киевского журнала «Дзвин» (1913–14), автору более ста публикаций, в том числе и десятка книг по истории украинского рабочего и социалистического движения, философии, социологии, политологии, этнонациональных отношений. В советские времена имя В. Левинского было под идеологическим запретом, его работы определены в спецфонды архивов и библиотек, а доступ к ним практически был закрыт. В сегодняшних условиях научное и публицистическое наследие В. Левинского стали объектом изучения отечественными учеными, его идеи имеют созвучие с современными исследованиями проблемы единства социальных и национальных приоритетов в процессе развития украинской нации и государственности, утверждения принципов функционирования социального национального государства.

УДК 281.96 (477.82)

Руслана Орестівна МАРЦЕНЮК,
науковий співробітник юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
кандидат історичних наук (Київ)

АРСЕН РІЧИНСЬКИЙ: ВІД ЛІКАРЯ ДО РЕЛІГІЙНОГО ДІЯЧА

Стаття присвячена аналізові життєвого та творчого шляху, а також громадській і церковній діяльності Арсена Річинського, одного із провідних діячів церковного руху за українізацію православної церкви на Волині у міжвоєнний період.

Ключові слова: Арсен Річинський, Волинь, православна церква, міжконфесійні взаємини, українська релігійна свідомість.

This article is devoted to the analysis of the life and career, as well as public and church activity of Arsen Richynsky. During interwar period he was an active leader in the Church movement in ukrainization process of the Orthodox Church in Volyn region.

Keywords: Arsen Richynsky, Volyn, ukranization, Orthodox Church, interfaith relations, Ukrainian religious consciousness.

Статья посвящена анализу жизненного и творческого пути, а также общественной и церковной деятельности Арсения Ричинского, одного из выдающихся деятелей церковного движения за украинизацию православной церкви на Волыни в межвоенный период.

Ключевые слова: Арсений Ричинский, Волынь, украинизация, православная церковь, межконфессиональные взаимоотношения, украинское религиозное сознание.

Південна Волинь завжди була тим краєм, де існували сильні українські культурні традиції, не зважаючи на посилену полонізацію та русифікацію. Особливо це виявило себе у 20–30-ті рр. XX ст., коли у православній громаді Польщі розгорнувся потужний рух, спрямований на демократизацію та українізацію церковно-релігійного життя, утвердження в ньому засад соборноправності. Одним із очільників цього руху став лікар і літератор Арсен Річинський.

Ім'я Арсена Річинського повернулося в Україну лише після проголошення Незалежності. А предметом уваги вітчизня-

них науковців його діяльність стала здебільшого в останнє десятиліття. Зокрема, у працях Н. Г. Стоколос [25; 26], О. В. Бучми [1], А. М. Колодного [5; 6], П. І. Мазура [9], О. Н. Сагана [22; 23] та інших висвітлено загалом національно-церковний рух на Волині та окремо наголошено на внесок у цей процес Арсена Річинського [4; 8; 10–13; 15; 16; 21; 24; 27–30].

На особливу увагу заслуговує науково-популярне видання професора-релігієзнавця А. Д. Гудими «Харизма Арсена Річинського» [3], яке знайомить читача з життєвим шляхом та основними ідеями українського сподвижника. Та, не зважаючи на кількість публікацій, все ще залишається місце для комплексного вивчення постаті Арсена Річинського та його творчої спадщини, а саме — у контексті вивчення української релігійної свідомості та проблем подолання міжконфесійних протиріч.

Метою статті є висвітлити життєві та творчі віхи, а також громадську та церковну діяльність одного з ідеологів української релігійної думки на Волині у контексті міжконфесійних взаємин 20–30-х рр. XX ст.

Саме тому завданням нашої наукової розвідки стало розкриття участі Арсена Річинського у духовному житті Волині означеного періоду та впливу його праць на вивчення релігійної свідомості українського народу.

Народився Арсен Річинський 12 червня 1892 р. у с. Тетильківці Кременецького повіту Волинської губернії (нині Шумського району Тернопільської області) у родині парафіяльного священика Василя Федоровича Річинського.

Початкову освіту за настановою батька здобув у сільській церковнопарафіяльній школі. Далі навчався у Клеванській духовній школі та Кременецькій гімназії, по закінченні якої вступив до Житомирської духовної семінарії. У Житомирі, який на той час був центром Волинської губернії, велося відносно активне культурне життя, існували культурно-просвітницькі осередки. До одного з них, а саме «Товариства дослідників Волині», і пристав молодий Арсен Річинський. Згодом він згадував: «…раз чи два на місяць перекладалися зимовими вечорами на житомирські передмістя на сходини підпільного українського гуртка шкільної молоді тільки для того, щоби з товариських рефератів знайомитися з рідною історією та літературою. Мусіли оглядатися на шкільне

«начальство" і на поліцію…» [3, с. 14]. По закінченні семінарії він кілька місяців учителював у церковно-приходській школі с. Сіднярки Луцького повіту. У 1911 р. вступив на медичний факультет Варшавського університету, але з початком Першої світової війни евакуювався та перевівся на навчання до Університету Св. Володимира [8, с. 4]. По закінченні навчання з 1915 р. і до 1917 р. працював сільським дільничним лікарем. Весною 1917 р. здав державні іспити при Київському університеті й отримав посаду лікаря в Ізяславській повітовій лікарні, де й пропрацював до березня 1920 р. [17, с. 224].

У цей час Арсен Річинський брав активну участь у громадському житті Ізяслава — організовував концерти, вистави, займався видавничою діяльністю, а також був постійним лектором на курсах українознавства для вчителів, що існували у сусідньому м. Острозі [14, с. 8]. Розпочата на Волині у революційному вирі українізація, на жаль, не отримала свого логічного завершення. Волинь опинилася під владою більшовиків, а потім поляків (за умовами Ризького мирного договору 1921 р. між більшовицькою Росією та Польщею).

Переїхавши до Тростянця, де продовжував до 1922 р. працювати дільничним лікарем, Арсен Річинський одружився з дочкою місцевого священика. Проте, його життя тут не було спокійним. Польська поліція, яка пильно слідкувала за всіма виявами українського національного життя, вгледіла у діяльності Річинського певну небезпеку й арештувала його. Лише завдяки старанням дружини Арсена Васильовича звільнили [14, с. 8]. У квітні 1922 р. А. В. Річинський став головним лікарем міської лікарні Володимира-Волинського. У 1925 р. його вдруге заарештували, фактично звинувативши в активній проукраїнській діяльності. Проте, довести якихось порушень законів із його боку не вдалося. Тому його скоро звільнили. Однак, Арсен Річинський не покинув державну службу та, маючи відповідну освіту й досвід, до 1939 р. працював вільно практикуючим лікарем, не полишаючи водночас активної громадської діяльності.

Ще з 1924 р. видавав власним коштом «незалежний місячник українського церковного відродження» «На варті» [14, с. 9]. 1925 р. він уклав збірку загальнодоступних церковних співів для сільських хорів «Всенародні співи в українській церкві». Вона, за словами автора, мала полегшити «богослужіння в

церкві українською мовою, показати перевагу й красу Служби Божої рідною мовою» [1]. З часом вийшли укладені ним збірники «Українська відправа вечірня та рання», «Українські колядки», «Скорбна мати» (збірка пісень із богогласника).

Арсен Річинський був активним учасником українських громадських організацій, зокрема «Просвіти» та «Рідної хати». Під його керівництвом у Володимирі-Волинському заснували молодіжну організацію «Пласт». Також при його допомозі дружина Ніна Павлівна організовувала філію «Союзу українок». Наприкінці 1929 р. він вступив до легальної організації «Українське Волинське об'єднання» та одночасно став членом підпільної Організації Українських Націоналістів.

Проте, найголовнішою ділянкою громадської роботи Арсена Річинського залишалася українізація православної церкви на Волині.

У Польщі якраз розпочалася т. з. політика «санації», що супроводжувалася наступом на український рух. Із православних церков почали вилучатися україномовні книжки. Їхнє місце зайняли російські видання, зокрема календарі, де «старий стиль» і церковнослов'янська мова трактувалися як ознаки справжнього православ'я [3, с. 34].

За таких умов Арсен Річинський і його однодумці ініціювали скликання православного церковного з'їзду, на який прибуло 565 делегатів із усіх повітів Волині, Полісся, Холмщини та Підляшшя. Також участь у ньому взяло понад 200 гостей, 8 українських послів Сейму та Сенату. Присутніми були Волинський віце-воєвода та Луцький міський староста. Головні доповіді «Сучасний стан церковно-релігійного життя українського православного населення Польщі» та «Справа канонічного внутрішнього устрою Православної Церкви в Польщі» проголосив Арсен Річинський. Він також зробив співдоповідь «Задоволення релігійних потреб українського православного населення в справах Служби Божої». Після з'їзду розпочав друкувати журнал «Рідна Церква». Проте, вдалося видати лише два числа часопису [5, с. 11–13].

За активну позицію щодо українізації церкви Синод Православної церкви у Польщі постановою за № 14 від 15 квітня 1929 р. відлучив Арсена Річинського від церкви. У цей час він публікує в українській пресі чимало статей, присвя-

[1] Цитується за працею В. П. Пащенка [14, с. 9].

чених церковним питанням, а також випускає низку брошур на цю тему: «Походження єпископату: в зв'язку з питанням про благодатність ієрархії Української Православної Автокефальної Церкви» (1926)[2], «Критичний розгляд постанови Св. Синоду про заборону Українського Церковного з'їзду» (1927), «Сучасний стан церковно-релігійного життя української людності в Польщі» (1927), «Два плебісцити на Волині в справі богослужбової мови» (1927), «Моя відповідь Св. Синодові Православної Церкви в Польщі» (1929). З'явилися роботи, де він розглядав близькі до його фаху проблеми: «Кілька уваг про біологічне значення світу», «Єдність природи», «Посмертні духи людей» [3, с. 132].

Та найвизначнішим здобутком волинського релігійного мислителя Арсена Річинського є праця «Проблеми української релігійної свідомості». Перші чотири розділи книги були опубліковані в 1930–1931 рр. у «Літературно-науковому віснику» у Львові. Повністю книга вийшла друком у Володимирі-Волинському в 1933 р. Перевидання книги в 2000 та 2002 рр. (до речі, теж невеликими накладами та із забороненими цензурою правками) [19; 20] дали змогу науковцям ознайомитися з релігієзнавчою спадщиною Арсена Річинського.

Сам автор актуальність твору обґрунтував так: «Книжка про релігійні справи в добі масового поширення атеїзму або зовсім не на часі, або дуже на часі. Аналіз українського народного світогляду доводить, що безрелігійність у нас — явище привнесене, з народним світоглядом незгідне. Це — симптом духовного полону, небезпечного для самого існування нації. Духовна самостійність, створення власної релігійно-національної ідеології завжди додає народові певності своїх сил і своєї гідності, віру в свою правоту і в своє майбутнє. Навпаки, рабське перейняття чужих ідей і чужих поглядів підриває духовні сили й відпорність народу, затягує його на службу чужим божкам. Тоді надходить смерть народу» [17, с. 48]. Він справедливо вважав, що: «у нас існує всього дві праці, які ширше трактують українську церковну справу. Але М. Грушевський («З історії релігійної думки на Україні») виступає скоріше з протестантських позицій, а В. Липинський («Релігія і Церква в історії України») — з католицьких… Обидві ці праці, при всій своїй безперечній цінності, не ма-

[2] Перевидання: Український богослов, 2003, № 2 [18].

ють історичного розв'язання української релігійної проблеми в цілості та залишають без обговорення багато актуальних питань української церковної практики, важливих особливо для православних українців» [17, с. 48]. Окрім того, автор був свідомий, що не все йому вдалося зробити, як він хотів. Тому зазначав, що у книзі є: «побіжне витлумачення деяких питань, нерівномірне опрацювання окремих тем, повторення, аподиктичність деяких тверджень» [17, с. 49]. Насправді, у книзі відсутня чітка послідовність викладу матеріалу, деякі розділи мають теоретичний характер, інші — практичну спрямованість. Усього вона містить 8 розділів: «Свята Софія Київська» (виникнення Української Автокефальної Православної церкви); «Історичні й канонічні підстави української церковно-національної революції»; «Особливості української релігійної вдачі»; «Доба християнська» (розвиток української релігійної свідомості за християнських часів); «Особливості релігійного світогляду росіян»; «На хреснім шляху» (відмінності релігійної вдачі українців і росіян); «Церква і націоналізм» і «Становище українського синтетичного ідеалізму». У праці Арсен Річинський часто вдається не лише до історичних, а й до літературознавчих і мистецтвознавчих екскурсів. Однак, не зважаючи на значну часову відстань та певні недоліки, книга «Проблеми української релігійної свідомості» навіть сьогодні не втратила актуальності. А чимало авторитетних українських дослідників вважають, що це одна з кращих (якщо не найкраща!) робота в українському релігієзнавстві. Варто відзначити тут ерудицію автора. Він вільно оперує не лише біблійними та специфічно релігійними та релігійно-філософськими текстами, а й творами представників німецької класичної та російської релігійної філософії, творами класиків української, російської, польської та чеської художньої літератури, науковими працями в різних галузях знань.

У 1933 р. Арсен Річинський став одним із організаторів Почаївської маніфестації. 10 вересня Волинська єпархія планувала відзначити 20-літній ювілей єпископства митрополита Діонісія. У цей день до Почаєва прибуло близько 20 тис. чоловік, приїхали делегації з інших єпархій, прибуло до 250 хресних ходів. Після богослужіння маніфестанти розгорнули українські національні прапори та скандували гасла з вимогами призначити на українські землі єпископів-українців

і широкої українізації церкви. Потім у центрі Почаєва розпочалося велелюдне віче, на якому була ухвалена резолюція, що вимагала реформування церкви в напрямку її дерусифікації. Спеціальна делегація передала цей документ митрополитові. Зрештою, 2 березня 1934 р. постановою Синоду було взято до відома зречення митрополитом Діонісієм кафедри Волинського архіпастирства та призначення на неї архієпископа Гродненського та Новогрудського Олексія (Громадського) [5, с. 17–18].

Успіхи діяльності реформаторів, провідна роль у якій належала Арсену Річинському, були закріплені на Волинському єпархіальному зібранні 29–30 січня 1935 р. У ньому взяли участь представники від деканатів, монастирів, православних депутатів, сенаторів і різних церковних товариств. Рішення Волинського єпархіального зібрання відзначалися толерантністю, виваженістю, демократизмом і, водночас, чіткою спрямованістю на копітку щоденну роботу з українізації всіх сфер церковно-релігійного життя.

Звісно, діяльність Арсена Річинського не проходила повз увагу польської влади. У його найближче оточення були заслані таємні співробітники поліції, які повідомляли про кожен його крок [2, с. 21]. Його неодноразово затримували, побував він і в концтаборі Береза Картузька.

20 жовтня 1939 р., за місяць після приходу Червоної Армії, Арсена Річинського черговий раз було заарештовано. Його звинуватили в керівництві українським автокефальним рухом, просвітницькій діяльності (зокрема, було згадано книгу «Проблеми української релігійної свідомості») та у зв'язках із українськими науковими, культурно-освітніми та громадськими організаціями за кордоном. Арсен Річинський, який не належав до жодної політичної партії (саме тому слідство велося аж три роки, щоб «назбирати» докази про його «политическую антисоветскую деятельность»), був засуджений 5 травня 1942 р. «особливою нарадою» НКВС СРСР на 10 років «виправних таборів». Репресували також його сім'ю — дружину та двох доньок. Старшій Мирославі тоді було 15 років, а молодшій — усього 6 тижнів.

У 1949 р. Арсена Річинського звільнили. Проте, перед звільненням на нього напали кримінальники та завдали сім ножових ударів. Табірне начальство спеціально налаштовува-

ло злочинців проти політичних в'язнів. Арсену Річинському вдалося вижити. Але влада не дала йому повернутися на батьківщину. Дозволили поселитися у Казахстані у м. Казалінськ, де він працював лікарем. Навіть у цих, далеко не найкращих умовах, він знаходив час для наукової праці. У 1952–53 рр. його статті на медичну тему друкувалися у часописі «Здоровье Казахстана». На жаль, Арсену Річинському не вдалося зреалізувати багато чого із запланованого. Ув'язнення не лише підірвало здоров'я, а й не давало нормально працювати. Можна лише уявити, скільки б ще міг зробити видатний учений і громадсько-церковний діяч! Та навіть те, що вдалося зреалізувати, нині далеко не все зібране й осмислене.

Помер Арсен Річинський 13 квітня 1956 р. Поховали його на цвинтарі станції Джусали Кизил-Ординської області [14, с. 10]. Повідомлення з Москви про реабілітацію запізнилося на два тижні… І лише нещодавно його прах повернувся на рідну землю. У 2006 р. останки тіла Арсена Річинського перевезли до Тернополя та поховали на Микулинецькому цвинтарі.

24 травня 1999 р. постановою Кабінету міністрів України Кременецькому медичному училищу присвоєно ім'я Арсена Річинського. Там же у січні 2009 р. було відкрито музей-експозицію, присвячену видатному землякові.

26 серпня 2009 р. відбувся Архієрейський Собор УАПЦ під головуванням Предстоятеля Митрополита Київського та всієї України Мефодія, на якому Арсена Річинського проголосили святим сповідником. Оскільки за статутом УАПЦ зарахування до лику святих відбувається на Помісному Соборі, єпископат УАПЦ вирішив зарахувати сповідника віри Арсена Річинського до місцевошанованих святих. Патріархії УАПЦ доручено підготувати житіє святого сповідника Арсена та написати його ікону. А 26 жовтня 2010 р. на фасаді хірургічного відділення Ізяславської районної лікарні відкрито пам'ятну дошку Арсенові Річинському.

Наукова спадщина Арсена Річинського не менше багатогранна, ніж його життя та громадського-церковна діяльність. Учений намагався поєднати націоналізм і християнство та витворити свою версію «християнського націоналізму». Він був схильний розглядати націю як «соборну Особистість», що, як і кожна людина, має свої особливості та певно визначену місію. За Річинським, чинниками об'єднання нації є ед-

ність походження, мова, ідеологія, простір, територія, а також державно-громадська організація. Фактично, мислитель вважав, що головним для існування нації є «закон національної солідарності». А головною небезпекою для існування нації Арсен Річинський вважав «запозичення чужих національних ідеалів».

Іншим важливим питанням, на яке вказував Арсен Річинський, було питання мови богослужіння. Йому не раз доводилося показувати переваги вживання української мови в богослужінні над вживанням старослов`янської. Він писав, що тексти молитви цією мовою мають на собі «всі познаки штучності й неприродності». Використовуючи різноманітний фактаж із історії мистецтв, Арсен Річинський показував, як у церковному мистецтві знаходять вияв риси національного характеру та національного світосприйняття. Він багато уваги приділив конкретним виявам релігійності українців. Зокрема, акцентував увагу на тому, що в плані обрядовому вони зберігають чимало дохристиянських елементів. І саме цей «язичницький» пласт чи не найкраще, на думку Арсена Річинського, виражає українську ментальність. Також вважав релігійне та національне рівноправними чинниками, що можуть впливати одине на одного. Отже, Арсен Річинський у своїх поглядах намагався поєднати цінності націоналізму та християнства. Він вважав, що таке поєднання є цілком природним. Фактично, Арсен Річинський пропонував своєрідну концепцію націоналізованого християнства, де цінності цієї світової релігії набували національного характеру.

Арсен Річинський вважав, що формування українського релігійного світогляду — довготривалий процес. Важливу роль у формуванні релігійних вірувань в Україні він відводив місцевим народним звичаям дохристиянських і християнських часів. У дохристиянські часи витворилася низка важливих прикмет українського релігійного світогляду. Першою такою прикметою є «відсутність усяких посередників між людиною і божеством. Господар дому (і, що дуже важливо, також і господиня) сам є виконавцем усіх священодіянь (обрядів), сам приносить жертви та безпосередньо встановлює містичний зв`язок між собою та божеством, цілим світом і всіма космічними силами» [17, с. 92–93]. Другою рисою українського релігійного світогляду Арсен Річинський вважав «почуття

якоїсь своєрідної, інтимної близькості між людиною й Богом» [17, с. 93]. А третя риса — це «космічне почуття, що дає, наприклад, можливість господареві призивати на св. Вечір усіх понад час і за гріб, переступаючи границю просторові, часу і навіть окремішності поодиноких істот — в інтуїтивнім передчуванні внутрішньої єдності всесвіту та ілюзорності теперішнього поділу речей» [17, с. 97]. Також до елементів первісних вірувань, що збереглися в українському християнстві, Арсен Річинський відносив: віру в потойбічне життя та шанобливе ставлення до померлих; віру в магічну силу фетишів, роль яких у сучасних церквах відіграють ікони, скульптури та інші сакральні речі; домінування культів вогню та води, що в дохристиянські часи мали велике значення. Ці риси дохристиянського світогляду, вважав дослідник, широко використовуються сучасною церквою.

Заслуговує на увагу й думка про присутність в українському релігійному світогляді чужих для нього елементів. Вони, на думку Арсена Річинського, далеко не завжди є інтегрованими до його складу, а в деяких випадках виконують деструктивну роль. Передусім дослідник веде мову про семітські впливи на український релігійний світогляд, що сягають дуже давніх часів. «У бронзовій і залізній добі», — зазначав він, — «зустрічаємо впливи семітські, що прищеплювали староукраїнській релігії астральні мотиви» [17, с. 91]. А далі вказує, що давньоукраїнські колядки переповнені слідами астрального культу. Арсен Річинський також вважав, що чужими для українського світогляду були ідеї золотого віку, воскресіння людини та месії. Правда, ці ідеї він пов'язував із предавестійськими впливами. Гостро негативно оцінює дослідник впливи іранські (точніше — зороастрійські). Вони, вважав він, суперечили суті українського релігійного світогляду. Зороастрійський дуалізм засмітив релігійне життя українців домішками примітивної магії. Звідси пішли різні замовляння, магічні дії тощо. «В народній уяві цілий світ заповнюється таємними силами — добрими та злими. Кожна річ у природі, кожна подія у світі, здавалося, має чарівну силу, якою може впливати на інших» [17, с. 102]. До часу проникнення в український релігійний світогляд зороастрійських елементів, вважав Арсен Річинський, староукраїнські вірування були вільні від дуалізму добра та зла. Тут не зустрічалося уявлення про злого

духа. Але після привнесення в Україну зороастрійських вірувань, у народній уяві світ наповнюється міфами про злих духів. Все навколо насичується магією. Магічні вірування, як наслідок впливу зороастризму, на думку вченого, мали негативний, асоціальний характер. Якщо раніше всі дії, всі обряди були спрямовані на об'єднання як племен, так і родин, то тепер кожне плем'я, навіть кожна родина творили свій цілком окремий світик. Звідси й заборони щодо позичання власних речей комусь іншому. Адже вважалося, що людина, яка брала ту чи іншу річ у користування, могла нашкодити цілій родині. Такий асоціальний вплив став на перешкоді розбудови державного життя. Він вважав, що організуючі чинники були заслабкі й до створення міцного державного організму не дійшло. Цікавими є міркування Арсена Річинського щодо релігійної політики князя Володимира Святославовича, якого він оцінює дуже високо [17, с. 106]. Загалом, учений дотримувався нормандської теорії, вважаючи, що перші руські князі були варязького походження. Арсен Річинський оригінально підходив до питання про мотиви прийняття християнства на Русі [17, с. 104–105]. На його думку, християнство у Київській Русі початково виступало як «урядова віра». Її сповідували, крім княжої родини, тільки вищі верстви міського населення та духовенство. А решта людей, особливо в провінції, дотримувалися старих релігійних вірувань. «Що ж стосується ідейного змісту нової релігії», — писав Арсен Річинський, — «то він був мало доступний навіть для її найбільших прихильників (доказом служить особисте життя князів). Поволі й ступенево поширювався в народі протягом наступних століть тільки офіційний культ» [17, с. 109]. Упровадження християнства в Київській Русі, на думку Арсена Річинського, мало низку негативних моментів. Якщо у дохристиянські часи існував безпосередній зв'язок між людиною та Богом, то в епоху християнства з'явилися посередники, які виконували релігійні обряди та впливали на вищі сили, тобто священослужителі. Окрім того, вони зверталися до Бога особливою «священною мовою, яка не завжди була доступною для загалу. У результаті цього народ було усунуто від святині, а народну мову — з молитви» [17, с. 104]. Натомість вважав, що «тільки молитва рідною мовою відповідає релігійній психіці й давнім традиціям українського народу. Хто має на думці правдиву

християнізацію мас, той не повинен із чужої обрядової мови творити кумира, який тільки затримує перенесення євангельської науки у народний побут» [17, с. 117–119].

Щодо такої риси, як національний характер, то вона, на думку Арсена Річинського, була продиктована «давньою звичкою живого зв'язку з Богом, — тому Церква поступово наближалася до народу і мовою обряду, і тими церковно-народними звичаями, що так рясно розцвітали на місцевім ґрунті і навіть почасти внутрішнім устроєм. А традиція особистої участі в священнодіяннях хоч і затримала в народі рештки поганського ритуалу, збудила також енергію освічених станів до організованої церковно-громадської праці. Ця активність громадянства, очевидно, породила й сучасний церковно-національний рух серед українців, який у різні часи набрав різних відмін, але по суті був явищем тяглим» [17, с. 149].

Ось такою (і далеко не повною у даному викладі) є спадщина видатного волинянина — насправді глибокого мислителя, просвітителя, ідеолога українського релігійного націоналізму, котрий заслуговує на широке визнання та всебічне осмислення своїх праць. Громадсько-політична та культурно-просвітницька діяльність, також науково-публіцистична спадщина Арсена Річинського, безперечно, становлять науковий інтерес і повинні бути предметом окремих досліджень.

1. *Бучма, О. В.* Релігія і сучасні проблеми буття нації (в проекції творчої спадщини А. Річинського) [Текст] / О. В. Бучма // Арсен Річинський : видатний укр. громадський діяч і науковець-релігієзнавець : наук. зб. – К.–Кременець, 2007. – С. 38–45.
2. *Візитів, Ю. М.* Пластовий сеніор А. Річинський : «до щастя, слави і свободи» [Текст] / Ю. М. Візитів // Там само. – С. 17–23.
3. *Гудима, А. Д.* Харизма Арсена Річинського [Текст] / А. Д. Гудима. – Т., 2007. – 144 с.
4. *Киридон, А. М.* Постання української автокефальної православної церкви в ході української революції 1917–1921 років : погляд Арсена Річинського [Текст] / А. М. Киридон // Духовність — народові : альманах до 110-річчя з дня народження Арсена Річинського. – К.–Т.–Кременець.–Володимир-Волинський, 2002. – С. 69–76.
5. *Колодний, А. М.* Українське православ'я з погляду Арсена Річинського [Текст] / А. М. Колодний // Арсен Річинський : видатний український громадський діяч і науковець-релігієзнавець : наук. зб. – К.–Кременець, 2007. – С. 85–91.

6. *Колодний, А. М.* Життя і творчість Арсена Річинського — самовіддане служіння Богу й Україні [Текст] / А. М. Колодний ; О. Н. Саган // Річинський А. Проблеми української релігійної свідомості. – К.–Т. : Світ знань, 2000. – С. 9–47.
7. *Кондратик, Л. М.* Творчість Арсена Річинського в контексті історії української релігієзнавчої думки [Текст] / Л. М. Кондратик // Духовність — народові : альманах до 110-річчя з дня народження Арсена Річинського. – К.–Т.–Кременець.–Володимир-Волинський, 2002. – С. 46–51.
8. *Кралюк, П. М.* А. Річинський про проблеми історії релігії в Україні [Текст] / П. М. Кралюк // Там само. – С.30–36.
9. *Мазур, П. І.* Увічнення пам'яті Арсена Річинського на рідній землі [Текст] / П. І. Мазур // Арсен Річинський : видатний укр. громадський діяч і науковець-релігієзнавець : наук. зб. – К.–Кременець, 2007. – С. 27–32.
10. *Недавня, О. В.* Еволюція світобачення і світосприйняття українців в концепції національного церковного розвитку Арсена Річинського [Текст] / О. В. Недавня // Духовність — народові : альманах до 110-річчя з дня народження Арсена Річинського. – К.–Т.–Кременець.–Володимир-Волинський, 2002. – С. 37–45.
11. *Павленко, П. Ю.* Християнство сучасної України : погляд через призму етнологічної спадщини А. Річинського [Текст] / П. Ю. Павленко // Арсен Річинський : видатний укр. громадський діяч і науковець-релігієзнавець: наук. зб. – К.–Кременець, 2007. – С. 67–76.
12. Арсен Річинський — етнолог релігії [Текст] / В. О. Панасик // Там само. – С. 45– 49.
13. *Паєвський, Ю.* Арсен Річинський був моїм хресним батьком [Текст] / Ю. Паєвський // Там само. – С. 35–37.
14. *Пащенко, В. П.* А. Річинський і автокефальний рух в УСРР : 20-ті роки [Текст] / В. П. Пащенко // Духовність — народові : альманах до 110-річчя з дня народження Арсена Річинського. – К.–Т.–Кременець.–Володимир-Волинський, 2002. – С. 77–84.
15. *Попадинець, Г. О.* Проблема української релігійно-національної культури у поглядах А. Річинського [Текст] / Г. О. Попадинець // Там само. – С. 87–90.
16. *Річинська, Л. А.* Вистраждана віра [Текст] / Л. А. Річинська // Там само. – С. 8–10.
17. *Річинський, А.* На манівцях [Текст] / А. В. Річинський // Укр. богослов. – 2003. – № 2. – С. 19–28.
18. *Річинський, А.* Походження єпископату: в зв'язку з питанням про благодатність ієрархії Української Автокефальної Православної Церкви. [Текст] / А. В. Річинський // Там само. – С. 29–51.
19. *Річинський, А.* Проблеми української релігійної свідомості [Текст] / А. В. Річинський ; упоряд. А. М. Колодний, О. Н. Саган. – К. ; Т. : Воля, 2000. – 427 с.
20. *Річинський, А.* Те саме [Текст] / А. В. Річинський ; упоряд. А. М. Колодний, О. Н. Саган. – Т. : Укрмедкнига, 2002. – 448 с.
21. *Рудакевич О.* Діяльність А. Річинського в контексті процесу становлення національної свідомості українців кінця XIX – початку XX століть [Текст] // Духовність — народові : альманах до 110-річчя з дня

народження Арсена Річинського. – К.–Т.–Кременець.–Володимир-Волинський, 2002. – С. 61–63.
22. *Саган, О. Н.* А. Річинський і проблеми українського християнського обрядотворення [Текст] / О. Н. Саган // Арсен Річинський — ідеолог українського православ'я. – К.–Т.–Кременець, 1998. – С. 20–26.
23. *Саган, О. Н.* Публіцистичний доробок А. Річинського [Текст] / О. Н. Саган // Духовність — народові : альманах до 110-річчя з дня народження Арсена Річинського. – К.–Т.–Кременець.–Володимир-Волинський, 2002. – С. 55–60.
24. *Семенюк, Б.* Життя і творчість Арсена Річинського як приклад служіння християнським ідеалам [Текст] / Б. Семенюк // Арсен Річинський : видатний укр. громадський діяч і науковець-релігієзнавець: наук. зб. – К.–Кременець, 2007. – С. 14–17.
25. *Стоколос, Н. Г.* Арсен Річинський і боротьба за українізацію православної церкви на Волині [Текст] / Н. Г. Стоколос // Людина і світ. – 1998. – № 2. – С. 33–35.
26. *Стоколос, Н. Г.* Арсен Річинський : Почаївська Лавра і захист православ'я перед польськими католиками [Текст] / Н. Г. Стоколос // Там само. – № 3. – С. 36–37.
27. *Шевченко, В. В.* Проблема єдності християнських церков у творчій спадщині Арсена Річинського (за матеріалами книги "Проблеми української релігійної свідомості») [Текст] / В. В. Шевченко // Арсен Річинський : видатний укр. громадський діяч і науковець-релігієзнавець: наук. зб. – К.–Кременець, 2007. – С. 62–67.
28. *Шеретюк, Р. М.* Язичницькі традиції у формуванні української етноконфесійної духовності (за працею Арсена Річинського «Проблеми української релігійної свідомості») [Текст] / Р. М. Шеретюк // Там само. – С. 56–62.
29. *Ющишин, О. І.* Проблема церкви і нації як двох форм організації людства у науковому доробку Арсена Річинського [Текст] / О. І. Ющишин // Там само. – С. 53–56.
30. *Яроцький, П. Л.* Арсен Річинський як науковець і полеміст [Текст] / П. Л. Яроцький // Там само. – С. 10–13.

Марценюк Р. О. Арсен Річинський: від лікаря до релігійного діяча.

Ключові слова: Арсен Річинський, Волинь, православна церква, міжконфесійні взаємини, українська релігійна свідомість.

Стаття присвячена Арсену Васильовичу Річинському (1892–1956) — лікареві, релігійному мислителю, церковному та громадському діячеві Волині у міжвоєнний період. На основі аналізу життєвого шляху, релігійної та громадської діяльності, наукових праць розкрито роль і внесок Арсена Річинського у релігійне та культурно-просвітнє життя Волинського краю у 20–30 рр. XX ст. Автор наголошує на величезному внеску Арсена Річинського в українізацію православної церкви та улагодженні міжконфесійних взаємин на Волині. Також в статті приділено значну увагу науковим працям ученого, зокрема тим, у яких він одним із перших в українському релігієзнавстві, торкається питання української релігійної свідомості.

Martsenyuk R.O. Arsen Richynskiy: from doctor to religious figure.

Keywords: Arseny Richinsky, Volyn, orthodox church, interfaith relations, Ukrainian religious consciousness.

This article is devoted to Arseniy Vasilyevich Richinsky (1892–1956) — medical man, religious thinkers, church and public figure Volhynia in the interwar period. Based on the analysis of life course, religious and social activities, scientific publications disclosed the role and contribution of Arseniy Richinsky in religious, cultural and educational life of the Volyn region of 20–30 years of the XX century. The author notes the huge contribution of Arseniy Richinsky in Ukrainisation Orthodox Church and resolving inter-confessional relations in Volhynia. Also in the article devoted considerable attention to the scientific works of scientists, particularly those in which Arseniy Richinsky one of the first Ukrainian religious studies, concerns the question of Ukrainian religious consciousness.

Марценюк Р. О. Арсений Ричинский: от врача до религиозного деятеля.

Ключевые слова: Арсений Ричинский, Волынь, православная церковь, межконфессиональные отношения, украинское религиозное сознание.

Статья посвящена Арсению Васильевичу Ричинскому (1892–1956) — врачу, религиозному мыслителю, церковному и общественному деятелю Волыни в межвоенный период. На основе анализа жизненного пути, религиозной и общественной деятельности, научных трудов раскрыты роль и вклад Арсения Ричинского в религиозную и культурно-просветительскую жизнь Волынского края в 20–30 гг. XX века. Автор отмечает огромный вклад Арсения Ричинского в украинизацию православной церкви и улаживания межконфессиональных взаимоотношений на Волыни. Также в статье уделено значительное внимание научным трудам ученого, в частности тем, в которых Арсений Ричинский одним из первых в украинском религиоведении, касается вопроса украинского религиозного сознания.

ІСТОРІЯ І КУЛЬТУРА КРІЗЬ ПРИЗМУ БІОГРАФІКИ

УДК 821.161.2.09: [75+76] «18»

Леся Станіславівна ГЕНЕРАЛЮК,
старший науковий співробітник
Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України,
кандидат філологічних наук (Київ)

ВПЛИВ КУЛЬТУРНОЇ АУРИ САДИБ УКРАЇНСЬКОГО ДВОРЯНСТВА НА КАРТИНУ СВІТУ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Наголошено необхідність системного міждисциплінарного вивчення культурної атмосфери, побуту, традицій в українських дворянських садибах XIX ст., а також біографій особистостей, які складали оточення Т. Шевченка.

Ключові слова: інтердисциплінарні дослідження, українська культура, дворянські садиби, мистецтво, традиціоналізм, декабристи, культурні зв'язки, картина світу.

The article suggests an understanding the system interdisciplinary approach in studying of creative atmosphere and a cultural life of the Ukrainian manors of noble family as specific cultural centres of a XIX century, first of all have influenced T. Shevchenko's formation.

Keywords: the interdisciplinary studies, the Ukrainian culture, manors of noble family, fine art, the Decembrists, a cultural contact, a world-view.

Аргументирована необходимость системного интердисциплинарного изучения творческой атмосферы и культурной жизни украинских дворянских усадеб как специфических культурных центров XIX века, прежде всего тех, которые оказали влияние на становление Т. Шевченко.

Ключевые слова: интердисциплинарные исследования, украинская культура, дворянские усадьбы, искусство, традиционализм, декабристы, культурные связи, картина мира.

Картина світу національно свідомого українського дворянства зіграла чи не ключову роль у персональній життєвій трагедії Т. Г. Шевченка, оскільки її ідеологеми особливим чином врощені в його світоглядну систему й поза ними вона

не може бути науково оцінена. Йдеться не стільки про мікрокультуру осілих у Петербурзі українців, як про те, чому поет-художник піддався впливам культурної аури садиб Рєпніних, Родзянок, Галаганів, Лук'яновичів, Тарновських, Лизогубів, Капністів, де Бальменів. Що привабило його? Якою мірою підтримувалася тут головна ілюзія його життя — ідея відродження України? Адже за традицією XIX ст. при дворянських садибах виникали культурні осередки і роль їхня на сьогодні недостатньо висвітлена, перш за все у контексті формування національної самосвідомості.

У 1972 р. відомий історіограф Олександр Оглоблин, автор праці про мазепинську епоху, вважав, що найменш розробленою ділянкою шевченкознавства є українські зв'язки Шевченка. Він мав на увазі певний історичний період і конкретні особистості, роди, культурні осередки — все, що пов'язувало Шевченка «з тогочасною Україною, українською дійсністю, українським громадянством, зокрема, його провідною верствою, українською культурою й українською політикою» [11, с. 39].

Така лакуна створилася завдяки тому, що і народницька, і радянська ідеологія вважали за «непристійне згадувати про дружні стосунки Шевченка з представниками українського панства — лівобережними українськими діячами 1840–1850- их років» [11, с. 39]. Безумовно, постаті, що належали до шляхетських родів і складали провідну верству того часу — українську інтелігенцію, досліджуються в нинішньому шевченкознавстві, висвітлюється їхня роль у житті та творчості Шевченка. Проте йдеться про ширший дискурс, що його волів би бачити історик, — різнобічні впливи української культурної верстви, сенс цих впливів, імпульс, який вони дали поетові та людині, що саме вносило українське дворянство в його духовне, естетичне, інтелектуальне життя, а відповідно, як «внутрішній світ Шевченка діяв і променів на його оточення». Ця думка О. Оглоблина важлива для сьогоднішньої парадигми комплексного всебічного вивчення постаті Шевченка.

Учений правомірно проводить паралель із пушкінознавством: він переконаний, що дослідники-пушкіністи зуміли передати дух епохи, взаємозв'язки та впливи численних факторів, а внаслідок цього, — зміни в світогляді, в творчості, в біографічних колізіях О. Пушкіна. Таке всебічне докладне спостереження колосальної кількості контактів поета випередило шевченкознавство, причому, — значною мірою. «Для

знаття й розуміння Шевченка замало було б узяти «на облік» усіх його українських друзів та знайомих і опрацювати їх більш-менш повні біографії. Треба, конче треба вивчити їх... особисті, родинні, фамільні, громадські відносини... дослідити відповідні середовища й окремі осередки, їх питому вагу й значення в тогочасному громадському житті України. Щойно тоді ми зможемо зрозуміти й оцінити вплив — обопільний вплив — їх на Шевченка — й Шевченка на них» [11, с. 46–47]. Справді, такий комплексний підхід є необхідним — потрібна синтетична праця про вплив картини світу української провідної верстви середини XIX ст. на біографію поета та художника; в ідеалі вона б об'єднала музейну інформацію, історичні розвідки, спогади, ландшафтно-територіальні характеристики, картини, рисунки Шевченка та його повісті. Така праця, гадаємо, найближчим часом повинна з'явитися.

Розрізнені фрагменти підходу, про який йдеться, звичайно, існують. Приміром, у статті Анатолія Козаченка, присвяченій маєтку Рєпніних (де, щоправда, переважає статистико-економічний аналіз) [8, с. 132–155]. Живі, колоритні описи є у книзі Маріетти Шагінян, виданій 1941 р. Побудовані на власних спостереженнях авторки, яка відвідала Мосівку, Яготин, Березову Рудку, Седнів, Качанівку тощо, вони достовірно передають невловимий шарм часу (Zeitgeist). А саме традиції, манери, вподобання української знаті; особливості архітектурних споруд, культурного ландшафту в цілому — численні мікро- і макровпливи, що резонували з естетично чутливою, мислячою, спостережливою натурою Шевченка [18, с. 115–147].

Існують окремі розвідки, в яких осмислюється, наприклад, духовна аура Качанівки, садиби Григорія Тарновського, де були чудова бібліотека та колекція картин Д. Тенірса, А. ван Дейка, О. Іванова, К. Брюллова, О. Кіпренського та яка мала вплив, безумовно неоднозначний, на художні вподобання Шевченка. Тарновський, естет, цінитель прекрасного, був приятелем конференц-секретаря Академії мистецтв В. Григоровича, він умів створити невимушену атмосферу, яка стимулювала митців до творчості. Садиба відіграла значну роль у становленні власне національної культури, була своєрідним культурним центром того часу, де працювали М. Глинка, М. Маркевич, В. Штернберг, Т. Шевченко, але постає питання: чи могла вона водночас бути центром і російської культури, як це подають російські науковці? Для прикладу, російська дослідниця Т. Каждан у статті «Русская

усадьба», фактично описуючи триб життя українського дворянства, вважає, що «російська садиба» Качанівка «залишила помітний слід в історії російського мистецтва..., хоча й не стала художнім центром, подібно Абрамцеву, Талашкіну чи рєпінським «Пенатам» [7, с. 377]. Коментарі зайві. Прикро, що ця, загалом інформативна, стаття тиражується [6], а наукових реплік на цю тему з української сторони немає.

Ще не так давно шевченкознавцями, особливо на широкий загал, надто побіжно акцентувався інтелектуалізм, художня творчість та естетично-ужитковий характер побуту представників українських шляхетських родів. Це відомо, зрозумілою є й сама традиція такого підходу: образ поета, кріпака-бунтаря вимагав цілісної репрезентації, а приятельські стосунки з «гнобителями» дискредитували б його. Та навіть Павло Зайцев, поза радянським ракурсом оцінки, один із найкращих знавців Шевченка, давав занижену оцінку багатьом українським дворянам. Так, означував Миколу Маркевича — історика, етнографа, поета, талановитого музиканта й одного з найкультурніших людей тогочасної України як «дотепний сибарит і сноб», «обережний сибарит-пан»; Олексій Капніст, син причетного до декабристського руху Василя Капніста, — «добрий і чесний, але нудний містик»; Віктор Забіла і Віктор Закревський — «трагічні коміки», Аркадій Родзянко — «кріпосник і масний віршомаз» [11, с. 41].

Перегляд усталених концепцій потребує вдумливого системного підходу у вивченні особистостей, українських родів, культурних осередків середини XIX ст., а надто тієї тонкої матерії, яку називають культурною атмосферою епохи.

Відзначимо одну з останніх публікацій. Це стаття Володимира Цитовича про мистецьке життя садиби Лизогубів. І хоч названо її скромно «Книжкова полиця Іллі Лизогуба», це надзвичайно ґрунтовний історико-біографічний екскурс в епоху, являє він комплекс важливих спостережень із біографії братів Лизогубів — Андрія, Іллі та Олександра. Водночас, це й вичерпна рельєфна картина внутрішнього світу Іллі Лизогуба — художника, «тонкого живописця професійного рівня» й музиканта, «віолончеліста, піаніста і співака з витонченим смаком та видатним мелодійним обдаруванням» [17, с. 66]. Стаття засвідчує величезний пласт культури, дослідженний надто мало, але вплив якого на Шевченка був, безумовно, сильним [17, с. 64–66].

Слід віддати належне дослідникові, який докладно зупинився на стосунках із Шевченком братів Лизогубів, а всі вони були композиторами, поціновувачами прекрасного, різнобічно обдарованими людьми. Окрім великого обсягу фактографічного матеріалу на цю тему, він передав і те, що відтворюється чи не найскладніше — ауру особливого взаєморозуміння митців, відсвіт тієї приязності, творчої атмосфери, яка панувала в садибі, врешті, той флер особистісної привабливості, духовності, який прочитується й у Шевченкових портретах 1846–1847 рр.: олійному І. Лизогуба та олівцевому А. Лизогуба.

Типологічні паралелі на зрізі: біографія, психологія, картина світу, (а часто й соціально-політичний та культурний внесок) було б цікаво провести, взявши за основу портрети українських дворян, інтелігенції, виконані Шевченком у 1843, 1846–1847, 1859 рр., де подано його бачення провідної верстви нації — української інтелігенції середини XIX ст. У цьому сенсі феномен дворянських садиб із їхнім етикетом, побутовим кодом і моральними настановами, ритуалізацією та традиціоналізмом, особливим ставленням до мистецтва та літератури, скажемо так, не є докладно вивченим ні в контексті шевченківської біографії та творчості, ні в контексті української історичної науки чи біографістики назагал.

Адже на Шевченкову картину світу значною мірою впливали елементи картини світу української вищої верстви: це і побут, і широта культурних зацікавлень, естетизм, інтелектуалізм і національно-патріотичні устремління. Зокрема й ідеологія декабризму, що був пов'язаний із Україною, і яким цікавився Шевченко[1], й ідеологія Кирило-Мефодіївського братства — важливої сторінки історії українського руху, що мала яскраве суспільно-політичне забарвлення (С. Єфремов). Декабризм, який вплинув на світогляд Шевченка, достатньо розглянутий у численних дослідженнях — від початку XX ст. аж до сучасних публікацій (Г. Казьмирчук, Є. Луняк, Г. Сергійчук, Д. Гордієнко). Але тема «Шевченко і декабризм» мало вписана в широке тло життя українських дворянських садиб, у яких на початку 40-х рр. вирували патріотичні пристрасті, на відміну, скажемо, від кінця 50-х — років, котрі при-

[1] Важко позбутися відомих кліше про суто російські джерела декабризму та репрезентацію Шевченка як прихильника російських революційних традицій. Не надто актуальними довгий час були статті С. Єфремова, О. Гермайзе, П. Филиповича про витоки декабристського руху та його вплив на українського поета [2; 4; 14; 15].

несли фатальне розчарування поетові, що повернувся з азійської неволі.

Паралель: І. Франко писав про Шевченка, який приїхав у 1843 р. з України дивовижно наповненим, адже він був «покріплений і збагачений знайомством з многими людьми», адже «по дворах панських він придивився і прислухавсь останкам козацької традиції, познайомився з людьми, що колись училися в заграничних університетах, півперек перейшли Європу в наполеонівських походах, належали до тайних товариств конституційних, що потворилися були в останніх часах панування Олександра І, а й тепер ще, закопавшися в тихих хуторах і дворах Придніпрянської України, під попелом чудацтва і здичіння хоронили іскри святого огню — любові до всього, що чесне і добре. ...Найважніше і найблагодатніше для нього було коротке пробування в Яготині, в домі князя Рєпніна, колишнього віце-короля саксонського і генерал-губернатора Малоросії, одного з найінтелігентніших і найліберальніших людей Росії» [16, с. 117]. Безумовно, історія роду, побут, культурні зв'язки, сама атмосфера садиби Рєпніна, що притягувала талановитих людей і сприяла вільнодумству — велика розгалужена тема, яка могла б скласти велике дослідження. Необхідність такої розвідки очевидна; так само стоїть завдання поглибленого вивчення культурної аури садиб національно свідомого дворянства XIX ст., зумовлене потребою комплексної реставрації інтелектуально-духовного коду українства.

Для наших сучасників дедалі незрозумілішим стає код XIX ст., стиль життя, ідеали, установки тодішніх людей. Так, історія взаємин Шевченка з княжною В. Рєпніною; їхнє спілкування велося через листи, третіх осіб, вони іноді обмінювалися алегоричними посланнями, могли не зустрічалися днями, іноді — більше тижня, хоча й проживали в одному маєтку. В листі до Шарля Ейнара кн. В. Рєпніна описує один із вечорів у домі: чаювання, вона плете панчоху для Ейнара, Шевченко читає вірші, вони коротко обмінюються думками. Проходить чотири дні, вони не бачаться, за цей час княжна зв'язала для Шевченка шарф, а він написав поему «Тризна», читання якої потім супроводжувалося бурхливим виявом емоцій. Інша садиба — кн. Волховської у Мосівці, — також має свою історію, свої ритуали: Шевченко згадував у листах 80-літню господиню та її знамениті кількаденні зібрання, які були в Україні своєрідним Версалем. Цікаві етичні, культурно-побутові деталі наводить у спогадах О. Чужбинський, коли йдеться про

бал у дворянському зібранні в Чернігові, де Шевченко намалював присутніх у вигляді овочів і квітів, давши надзвичайно влучні характеристики кожному. Панство випрошувало потайки рисунок, підпільно показувало його всім бажаючим і, хоча там не було нічого моветонного, дві освічені панночки, зображені в вигляді розкішних тепличних троянд, неймовірно образилися. Шевченко пообіцяв намалювати їхні портрети — обидві заслужили його увагу розумом, дотепністю, неординарністю суджень — і таким чином загладити свою вину.

Малодосліджена й культурна аура садиби братів де Бальменів — Сергія та Якова. Абсолютно не випадково у 1848 р. в маєтку графа де Бальмена у Линовиці пролунав крамольний заклик: «Хай живе французька республіка, ура!» Його автора, Сергія де Бальмена, арештували, інкримінували дружбу з „відомим Шевченком». Не можна не приділити особливої уваги Якову — рисувальникові та прекрасному прозаїку, який ілюстрував «Гайдамаки» та «Гамалію», оформлюючи разом із М. Башиловим рукописний «Кобзар» (1844) [19, с. 20]. Яків де Бальмен був прекрасним прозаїком. Під псевдонімом у журналі «Отечественные записки» він публікував повісті «Листи» (1841), «Ярмарок» (1843), «Солдат» (1843); цілком оригінальний стиль, динамічний і лапідарний, наближений до сучасної прози, має повість «Вигнанець» про життя декабристів.

Його раптова загибель на Шуанійських висотах у 1845 р. була спровокована ним самим. На відміну від Лермонтова, який сприймав військові дії на Кавказі в руслі колоніальної ідеології імперії, не маючи «жодних сумнівів щодо справедливості своєї справи» [12, с. 104, 121], Яків де Бальмен обурювався цією війною. Він не побоявся викликати лють генерала Лідерса, в якого служив ад'ютантом, своїм дотепним рисунком, скерованим проти імперської завойовницької політики, вказавши явища, супутні їй. Карикатура зображала величезну афішу «Соте і останнє підкорення Кавказу», нижче — маріонеткову фігуру Миколи I та групу людей, котрі простягають йому мішок із мільйоном червінців, ще нижче — підпис: «Великий спектакль перед походом генералів».

Знову ж таки зауважимо: творчість де Бальмена, мало вивченого в Україні, сьогодні приваблює російських науковців [9], вони вивчають його як ілюстратора. Але й особливий стиль його повістей із незвично лаконічною для епохи формою синтаксичних конструкцій, співмірних із начерками та рисунками автора, є не менш важливим предметом дослі-

дження. Власне, Яків де Бальмен своїм двоєдиним (на жаль, до кінця не реалізованим) талантом, підтвердив загальну тенденцію XIX ст., скеровану до синтезу мистецтв.

Ще один зріз, який відкриває дослідження садиб українського дворянства — тема взаємовідносин картин світу двох субкультур — селянської та поміщицької. Як відомо, їхні стосунки в українській культурі XIX ст. завжди сприймалися крізь призму Шевченкової поетичної творчості. Проте надміру прямолінійне сприйняття цих стосунків, поза врахуванням повістей і мистецької спадщини Шевченка, поза суто романтичним індексом бунтарства та гіперболізації в поезії (він високий не лише як данина романтизмові чи „об'єктивізму", а значною мірою зумовлений суб'єктивними ностальгічними та родинними почуттями), дещо нівелює реальну канву цих взаємовідносин. Ідеологія народництва, радянський дискурс призвели до того, що традиційно частіше обговорювалося протистояння двох субкультур, аніж інтеграція — різні системи цінностей, різний уклад життя, різна мова, різне світобачення.

Тим паче, окрім поетичних інвектив у бік дворянства, Шевченко був колосально розчарований пасивністю цієї — кращої, високоінтелектуальної, різнобічно талановитої — верстви населення України, її підімперським холуйством. Історичний аналіз, критику, свій біль від пристосуванства-сну заблудлого класу цілої нації він висловив у серії сепій «Притча про блудного сина» (1856–1857). Але особливо виявилися розпач і розчарування у дворянстві як національній політичній силі після заслання. Він писав у контексті своїх матримоніальних планів у листі до Варфоломія Шевченка: «Ти це добре знаєш: я по плоті і духу син і рідний брат безталанного нашого народу, та й як же себе поєднать з собачою панською кров'ю?» (лист від 07.12.1859). Ця фраза Шевченка часто цитувалася. Але, що часто випускається з поля зору, — весь пафос його поетичної та мистецької творчості був скерований саме на «панську» освічену національно свідому верству, яка здатна була протистояти колоніальним впливам імперії.

Шевченко зміг «примирити» умовно два взаємовідштовхуючих світогляди — селянський і дворянський[2], і не тільки у

[2] Згодом — інтелігентський. У доповіді 1895 р. у Чернігові Б. Грінченко докоряв за пасивність українській інтелігенції: «Глянувши тепер на Вкраїну, на її інтелігенцію, ми з жалем великим, повинні сказати, що вороги її найбільші то не москалі, яко нація, навіть не уряд з жандармами, а свої ж-таки землячки» [3, с. 10], констатуючи водночас: «ми на порозі XX віку живемо в країні закованих рабів» [3, с. 4]. У «Листах з України наддніпрянської» його

контексті власної картини світу. Він, який досі служить інтегративним символом українства на різних рівнях, розмив протиріччя та пом'якшив конфронтаційні стосунки двох верств в Україні, багато в чому культивовані імперією. А традиційна гіпертрофія іпостасі Шевченка як селянського, народного поета поза його професійним дискурсом художника, академіка гравюри, естета, високоосвіченого літератора закрила той факт, що сама поезія його була, на думку сучасного російського дослідника, «інтелігентською, міською та заангажованою: він перший воскресив козацьку ненависть до Москви і перший оспівав козацькі часи як національні» [13, с. 169].

Трагедією останніх років життя Шевченка, як це традиційно вважалося, було «нерозуміння його своїм класом», адже «ту соціальну верству, яку він репрезентує, раніш треба навчити читати, а потім писати для неї революційні поеми». Те, що «ці поеми на льоту ловили всілякі пани, підпанки і паненята, одбирали стравніше для себе і вживали на десерт після обіду» [10, с. 139] показує наскільки далекою від реальності була Шевченкова ідея єднання українців. Пригнічений настрій після заслання у нього був спровокований передусім розумінням доконаного факту колонізації верхівки, усвідомленням абсолютної інертності малоросійського дворянства. Змінився ідейний простір в українських дворянських садибах після розгрому Кирило-Мефодіївців — це вразило поета, змінилася, очевидно, і їхня духовно-культурна атмосфера: Шевченко, подорожуючи Україною в 1859 р., не виявляв бажання повертатися до обірваних зв'язків 1840-х рр. із дворянськими колами.

Таким чином, маловисвітлена в численних дослідженнях головна трагедія життя Шевченка, його розпач, зумовлений байдужістю земляків, ігнорування суспільством запропонованої ним концепції України та її історичних шляхів — ця трагедія «непочутості», очевидно, розкрилася б у масштабнішому вимірі за умови скрупульозного вивчення трагедії української високоосвіченої талановитої верстви, дворянства й інтелігенції. Водночас історико-біографічна реконструкція культурної епохи, духовно-етичної атмосфери шляхетських садиб відкрила б нові перспективи самоосягнення українства в європейському контексті.

вердикт пом'якшено: «Шевченко з трупів поробив живих людей, бо що таке до нього були українські інтелігенти яко українці, коли не трупи?» [1, с. 58]. Зворотний соціально-політичний дискурс трансформації малоросійського дворянства в українську інтелігенцію завдяки Шевченковим імперативам див.: Забужко О. «Шевченків міф України» [5, с. 40–79].

1. *Вартовий, П.* Листи з України наддніпрянської [Текст] // П. Вартовий (Б. Грінченко). Листи з України наддніпрянської : друковано в «Буковині» за рр. 1892–1893. – К. : Друкарня «Губернського правління», 1917. – 180 с. – (Книжки пам'яті Насті Грінченко, № 22).
2. *Гермайзе, О.* Рух декабристів і українство [Текст] / О. Гермайзе // Україна: наук. двохмісячник українознавства, кн. 6. – К. : Державне вид-во України, 1925. – С. 25–38.
3. *Грінченко, Б.* Нова сем'я. Було, є буде [Текст] / Борис Грінченко. – К. : [Б. в.], 1917. – 29 с. – (Книжки пам'яті Насті Грінченко, № 24).
4. *Єфремов, С.* Від легенди до історичної правди (місцеве підґрунтя в декабристському русі) [Текст] / С. Єфремов // Декабристи на Україні : зб. праць комісії для дослідів громадських течій на Україні. – К. : Друк. УАН, 1926. – С. 1–10.
5. *Забужко, О.* Шевченків міф України : спроба філософського аналізу [Текст] / Оксана Забужко. – К. : Генеза, 1997. – 136 с.
6. *Каждан, Т.* Культурная жизнь усадьбы во второй половине XIX в. : Качановка [Текст] / Т. Каждан // Взаимосвязь искусств в художественном развитии России второй половины XIX века. Идейные принципы. Структурные особенности – М. : Наука, 1982. – С. 264–297.
7. *Каждан, Т. П.* Русская усадьба [Текст] / Т. П. Каждан. // Рус. худож. культура второй половины XIX века : картина мира. – М. : Наука, 1991. – С. 354–393.
8. *Козаченко, А.* До вивчення соціяльного оточення Т. Шевченка : (Маєтність князів Рєпніних у другій чверті XIX ст.) [Текст] / Анатолій Козаченко // Шевченко : Річник другий / Ін-т Тараса Шевченка. – [Полтава] : Держ. вид-во України ; друк. ім. Петровського, 1930. – С. 132–155.
9. *Кольцова, Л. А.* Иллюстрации М. С. Башилова и Я. де Бальмена к «Виршам» Т. Г. Шевченко : 1844 [Текст] / Л. А. Кольцова // Рус. искусство Нового времени : исследования и материалы : сб. статей. – М. : НИИ РАХ, 1999. – Вып. 5. – С. 187–194.
10. *Криворучко, М.* В нетопленій хаті [Текст] / М. Криворучко // Червоний шлях : Громад.-політ. і літ.-наук. журнал. – 1930. – № 3 (84). – С. 137–147.
11. *Оглоблин, О.* Проблема українських зв'язків Шевченка [Текст] / О. Оглоблин // Укр. історик. – 1973. – № 3/4. – С. 38–53.
12. *Томпсон, Ева М.* Трубадури імперії : російська література і колоніалізм [Текст] / Ева Томпсон / пер. з англ. М. Корчинської. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2006. – 368 с.
13. *Ульянов, Н. И.* Происхождение украинского сепаратизма [Текст] // Н. И. Ульянов. – М. : Изд-во «Индрик», 1996. – 288 с.
14. *Филипович, П.* Шевченко і декабристи [Текст] / Павло Филипович // Шевченківський збірник / під ред. П. Филиповича. – К. : Вид-во «Сорабкоп», 1924. – Т. 1. – С. 25–41.
15. *Филипович, П.* Шевченко і декабристи [Текст] / Павло Филипович. – К. : Держ. вид-во України ; Держтрест «Київдрук» ; 2-га друкарня, 1926. – 106 с.
16. *Франко, І.* Тарас Шевченко [Текст] / Іван Франко // Франко І. Зібрання творів : у 50 т. ; редкол. : М. Д. Бернштейн, Г. Д. Вервес та ін. – К. : Наук. думка, 1980. – Т. 28. – С. 112–122.

17. *Цитович, В.* Книжкова полиця Іллі Лизогуба [Текст] / Володимир Цитович // Студії мистецтвознавчі. – 2004. – Ч. 3. (7) – К. : Вид-во ІМФЕ, 2004. – С. 63–74.
18. *Шагинян, М.* Шевченко [Текст] / Мариэтта Шагинян. – М. : Худ. литература, 1941. – 272 с., ил.
19. *Шубравский, В.* Яков де Бальмен [Текст] / В. Шубравский // Бальмен Я. П. Повести : С прил. портретом писателя, его рисунков, отрывков из записной книжки и недавно обнаруженных писем. – Х. : Прапор, 1988. – С. 12–22.

Генералюк Л. С. Вплив культурної аури садиб українського дворянства на картину світу Тараса Шевченка.

Ключові слова: інтердисциплінарні дослідження, українська культура, дворянські садиби, мистецтво, традиціоналізм, декабристи, культурні зв'язки, картина світу.

Стаття акцентує необхідність системного міждисциплінарного вивчення культурної атмосфери, побуту, традицій в українських дворянських садибах XIX ст., а також біографій особистостей, які складали оточення Т. Шевченка. Розширені комплексні дослідження генеалогії дворянських родин, а водночас і картини світу української вищої верстви, зможуть дати відповідь на відкриті питання шевченкознавства, заповнити лакуни у вітчизняній біографістиці та історичній науці.

Generaliuk L. S. The Influence of Cultural Aura of the Ukrainian Manors of Noble Families on a World-view of Taras Shevchenko.

Keywords: the interdisciplinary studies, the Ukrainian culture, manors of noble family, fine art, the Decembrists, a cultural contact, a world-view.

The article suggests an understanding the system interdisciplinary approach in studying of creative atmosphere and a cultural life of the Ukrainian manors of noble family as specific cultural centres of a XIX century, first of all have influenced T. Shevchenko's formation. The wide complex researches of genealogy of sorts of Ukrainian noble family and a world-view of nobility urged to give answers to questions of Shevchenko's science, to fill lacunas in Ukrainian biographistic and a historical science.

Генералюк Л. С. Влияние культурной ауры украинских дворянских усадеб на картину мира Тараса Шевченко.

Ключевые слова: интердисциплинарные исследования, украинская культура, дворянские усадьбы, искусство, традиционализм, декабристы, культурные связи, картина мира.

В статье аргументируется необходимость системного интердисциплинарного изучения творческой атмосферы и культурной жизни украинских дворянских усадеб как специфических культурных центров XIX века, прежде всего тех, которые оказали влияние на становление Т. Шевченко. Широкие комплексные исследования генеалогии дворянских родов и картины мира дворянского сословия призваны дать ответы на открытые вопросы шевченковедения, заполнить лакуны в украинской биографистике и исторической науке.

УДК 930 (092)(477)“19/20”

Світлана Володимирівна КУЧЕРЕНКО,
старший викладач кафедри українознавства
Одеської державної академії будівництва та архітектури.

ІВАН ТА ЮРІЙ ЛИПИ У КУЛЬТУРНОМУ ТА ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ (НАПРИКІНЦІ ХІХ – У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ.)

У статті йдеться про розвиток липознавства як міждисциплінарного напрямку досліджень. Автор наголошує на проблемі свідомого вибору в житті Великих Українців — Івана та Юрія Липів. У підсумку зазначено доцільність застосування цілісного підходу у дослідженні персоналій.
Ключові слова: липознавство, свідомий вибір, призначення людини, цілісний підхід

This article covers development of lypoznavstvo (learning of the Lypas' activity) as interdisciplinary branch of the researches. The author emphasizes the problem of conscious choice in life of the Greatest Ukrainians — Ivan and Yurii Lypa. As a result, expediency of holistic approach to research of the personalities is stated.
Key words: lypoznavstvo, conscious choice, human being's destination, holistic approach

В статье идет речь о развитии лыпознавства как междисциплинарного направления исследований. Автор выделяет проблему сознательного выбора в жизни Великих Украинцев — Ивана и Юрия Лып. В итоге сказано о целесообразности использования целостного подхода в исследовании персоналий.
Ключевые слова: лыпознавство, сознательный выбор, назначение человека, целостный подход.

«Боже … дай так, що б …
тривога батьківська
була у кожному серці…»
Ю. Липа «Табір»

Юрій Липа у книзі «Світильник неугасимий», присвяченій батькові, вдивлявся крізь століття у своїх предків і уявляв їх воїнами старокиївських часів «із могутніми плечима й до-

брими світлими очима»; селянами, які «рівномірно ступаючи за плугом, гляділи в глибінь ще незораного степу»; козаками сталевогрудими, «що тримали свій час як коня, навзводи»; осадчими Диких Полів, «де людина легко і впевнено йде вперед, бо в ній іскряться соки вічно кипучої землі». Юрій поєднував батьківський рід із українською історією у глибині століть і розглядав постать батька на тлі доби відродження та революції. Згадавши своїх пращурів, «неіснуючих тепер», «незвісних, але сильних своєю присутністю», нащадок дякує Їм за те, що дали Україні Івана Липу [9, с. 116].

Згадаємо цей рід із вдячністю за Юрія та словами його поезії «Ланцюг ніжності»:

Від самих початків життя, коли пружно в колисці
Ти пнешся до сонця угору, побачиш тоді:
Всміхається разом із сонцем ще сонце —
то Мати.
А потім прийде, наче грім і потуга, до тебе
Згори голос Батька. І в цім ти зростеш і дозрієш,
Дозрієш, підеш і забудеш...
І раптом: Мій Боже,
Мов срібло в минулім заквітне, мов кучері хмарки...
Це ж вантаж любови найбільший, і де ж він?
Уже їх немає, лиш сріблом просторяться хмарки.
І серце тремтить: — Буду вдячний! та вже їх немає.
І бачиш, що вдячність твоя розростається й світить,
І світить на тих, що минули й не чули подяки,
І бачиш, що кажуть ласкаво: не бійся, то — дар наш
І ми теж так само дістали від рідних цю ніжність,
Тобі віддали, ти ж віддай її власній дитині.
Віддай її мудро, це Бог пов'язав у ланцюг нас,
Від пращурів, прадідів тим обдаруєш правнуків,
Як знаком, що лучить і кров, і насіння, і вічність.

Н. Шумило зазначає, що такі факти біографії як стосунки між батьком і сином — неординарного батька, духовного наставника, та незвичайного сина, його духовного послідовника, — мають не лише особисте, а й культурологічне значення. Дослідниця наголошує, що подібні родові осередки «впродовж історії розкривають приховані внутрішні механізми творення культури, проблеми вкрай серйозної для нації, гнобленої впродовж віків» [25, с. 16].

Попри велику схожість їхніх життєвих шляхів — обидва були лікарями, митцями, громадськими діячами — у кожного була власна доля, з її випробуваннями та призначенням. «Спостерігаючи за життєвим і творчим шляхом Юрія Липи, ми в багатьох аспектах, навіть у самих дрібних деталях, можемо бачити наслідування батька, але в інших історичних умовах, опираючись на вихована ним високу національну свідомість, і у значно масштабніших розмірах», — зазначає одеський історик А. Мисечко [17, с. 100].

Діяльності та творчості Івана та Юрія Липів приділяється постійна увага науковців. Видаються та перевидаються їхні твори [8], опубліковано їх листування та спогади про них [2; 29; 32], збірки статей і матеріалів [26]. Захищені кандидатські дисертації [6; 24; 25]. Відбулися наукові конференції у Львові [27] та Одесі [21].

Вже 10 років існує в Одесі Благодійний Фонд імені Івана та Юрія Липів. За ініціативою голови Фонду п. Галини Дольник проводяться раз на два роки Липівські читання. Філологи, літературознавці, культурологи, політологи, історики розглядають відповідні аспекти наукової та творчої спадщини цих двох Великих Українців [22; 23].

П'яті Липівські читання відбулися 6–7 травня 2010 р. у Кам'янець-Подільському національному університеті імені І. Огієнка [18] у межах проекту Фонду «Шляхи пам'яті»: у столичному Кам'янці зустрілися колись батько-міністр і син - вояк армії УНР — Іван та Юрій Липи; Юрій навчався у цьому університеті протягом двох семестрів; Іван Огієнко — друг Івана Липи — тоді був ректором цього університету. Проведення наступних Шостих Липівських читань планується у Львові за участю лікарського товариства — у місті, де колись жили Іван і Юрій Липи, а тепер живуть їхні прямі нащадки.

Існуючий науковий доробок виокремлює липознавство як напрямок міждисциплінарних досліджень, а в ньому, крім історичної, політологічної, культурологічної, філологічної, медичної та інших складових, існує також біографічна.

У статті зроблено акцент на тих фактах біографії Івана та Юрія Липів, що свідчать про свідомий вибір ними власного життєвого шляху — служити людям і Україні, усвідомлення особистої відповідальності за цей вибір і наслідування сином батьківського ставлення до вибору.

Рід Липів походив із Полтавщини, з часом переселився до Херсонщини, а згодом — до Криму в місто Керч. У Лева та Анни було три доньки й один син Іван, який народився 24 лютого 1865 р. Іван написав у своїх спогадах про те, що, можливо, саме родинні основи врятували його від «життєвого бруду» та в свій час повели на «інший шлях» [9, с. 119]. Який саме?

Після закінчення Керченської гімназії, юнак навчався на медичному факультеті Харківського університету. У 1891 р. чотири «свідомі українці», як вони себе називали, — Іван Липа, Михайло Базькевич, Микола Байздренко та Віталій Боровик вирішили «віддати усі свої сили на те, щоб визволити свою націю з того гніту, в якому вона зараз перебуває, і дати задля користи людськости ще одну вільну духом одиницю». За покликом серця та розуму вони створили таємну політичну організацію Братерство Тарасівців, яка проіснувала з 1891 по 1898 рр., маючи мережу з 10 осередків та понад 100 членів [20].

Через 20 років, згадуючи про цю подію у Львівській промові, І. Липа скаже слова, які часто цитують дослідники: «Святая святих для Тарасівців це була самостійна Україна. Іншої України ніхто з Тарасівців собі не уявляв» [9, с. 123]. Окрім того, вони проголосили національну єдність українського народу: «Для нас, свідомих українців, єсть один український народ. Україна австрійська і Україна російська однак нам рідні, і жодні географічні межі не можуть роз'єднати одного народу» [20].

Братчики тоді зорганізувалися на тлі суцільного україно-фільства, тому що просто любити Україну їм було вже недостатньо, вони хотіли боротися за самостійну соборну Україну. Саме під їхнім впливом у 1897 р. було засновано Загальну Українську Безпартійну Демократичну Організацію, котра 1904 р. перетворилася на Українську демократичну партію. А саме Братерство стало основою створеної 1900 р. Революційної Української Партії (далі — РУП).

Ю. Липа із захопленням писав про «шляхетність» їхнього націоналізму: «Внутрішня краса братерства і сильна воля його засновників привабила туди багато українських творчих душ», яким випало випробування тюрмою. І. Липа назвав її своєю «найвищою освітою», яку отримав за скоєний злочин — намір «отторжения Малороссии от Великой России».

Після відрахування з Харківського університету за політичну діяльність, І. Липа зміг закінчити навчання у Казані.

Практикував у Полтавському й Ананьївському земствах. Свідомо «пішов у народ», ставши «лікарем для бідних» — так було написано у його лікарському посвідченні. Завдяки домаганням і зусиллям І. Липи у с. Дальник під Одесою була побудована нова повітова лікарня за проектом члена одеської «Просвіти», відомого архітектора Ф. Нештурха.

За спостереженням сина, Іван Липа в Одесі знайшов себе: у мандрівках Україною, у денній і нічній праці, у пізнанні особистостей, а також «у неустаннім упертім виховуванні себе самого». Ю. Липа відзначив, що на першому місті у житті батька була праця: «праця над довколишнім для майбутнього, над людьми — для людства, над народом — для нації» [9, с. 126]. Цю батьківську рису Юрій виховав у собі.

Серед Одеського громадянства доктор І. Липа мав своє видатне місце. Він представляв Одесу в Харкові у 1900 р. на створенні РУП. У 1901–1904 рр. бував у Львові, де став членом НТШ. У 1902 р. увійшов до одеської громади. 1903 р. у складі одеської групи був на відкритті пам'ятника І. Котляревському. 1904 р. Іван та Марія Липи у Львові навчалися на курсах українознавства у М. Грушевського. 1906 р. він — один із засновників одеської «Просвіти», 1910 р. — член ради новоствореного «Одеського Українського клубу», з 1911 р. — працював у товаристві «Українська хата».

З 1905 по 1918 рік Іван Липа видавав в Одесі альманах «Багаття»; створив видавничий гурток «Одеська літературна спілка», брав участь у виданні в Одесі літературно-мистецьких журналів «Основа» та «Степ»; був співредактором тижневика «Українське слово» та видавництва «Народний стяг»; співпрацював з українськими часописами «Зоря», «Правда», «Будучина», «Нова громада», «Шершень», «Громадська думка», «Рада», «Українська хата», «Літературно-науковий вісник»; друкувався у збірниках «Досвітні вогні», «З неволі», «Степ» і альманахах «Знад хмар і долин», «З потоку життя», «За красою»; планував видання часопису «Лікарський порадник» і збірника «Прометей», але ці видання не було здійснено (мабуть, за обставин війни).

І. Липа спілкувався з багатьма відомими людьми, зокрема М. Вороним, який був його побратимом і присвятив йому свою патріотичну поему «Євшан-зілля» про «запах волі», що здатен розбудити історичну пам'ять. До близького оточен-

ня письменника в різні часи належали також О. Олесь, В. Самійленко, Г. Хоткевич, Г. Чупринка, О. Маковей, В. Дорошенко, І. Огієнко та інші.

І. Липа брав активну участь у «Великому Відродженні» часів української революції та громадянської війни. В період Центральної Ради став членом Керівничого Комітету та комісаром міста, був одним із авторів проекту першої Конституції УНР. За часів Гетьманату та Директорії посів місце лікарського інспектора Одеси. Від української партії соціалістів-самостійників його призначили міністром культів. На еміграції у Тарнові І. Липа обійняв посаду голови президії Ради Республіки та міністра здоров'я уряду УНР на вигнанні.

Ю. Липа згадував про важке життя, недоїдання та хвороби, які панували серед «тарновських» українців і в таборах інтернованих вояків. Але не краще за них жив їхній міністр. Саме у цей час І. Липа написав у одному з листів: «…якби довелося наново вибирати шлях, то тільки цей і взяв би» [9, с. 131].

Щодо його літературного доробку, то початок було зроблено у Харкові, але в Одесі його талант розквітнув. «Тридцять три роки писала ця нещоденна людина! Творила казку життя» — так Ю. Липа назвав батька та визначив його творчість. У одному з листів І. Липа зізнався: «Я писав більш як чверть віку не за страх, а за совість, не ради слави, …писав не ради грошей, а лиш тому, що мав свої думки і ті думки хотілося сказати людям…» [9, с. 135].

Т. Мейзерська вважає його філософську збірку «Тринадцять притч» справжньою перлиною в українській літературі початку ХХ ст. Аналізуючи притчі, дослідниця зазначає, що ключ до їх розуміння слід шукати у понятті «мудрість», яка є вищою від розуму, влади та багатства. «Мудрість у філософії І. Липи асоціюється насамперед зі сферою духовного, а не раціонального життя людини. Мудрість вимірюється широтою світоосягнення, глибиною майже ірраціонального поєднання душі з гармонією Всесвіту. Мудрість у всеприсутності людини у світі, у її доброті і любові, жертовності, що виливається у своєрідну філософію світозбереження… З Мудрістю людини пов'язана її духовна сила…» Проаналізувавши зміст притч, науковець підсумовує, що ймовірно їх «універсалізм і духовна енергетика своєрідно узагальнюють напружені духовні шукання автора» [16, с. 25].

Померла ця «сонячна і сильна людина» 13 листопада 1923 р. у Винниках на руках у вірного друга Івана Огієнка, точно передбачивши день своєї смерті. І. Огієнко згадував потім, що І. Липа дуже хвилювався про долю сина та просив допомогти Юркові, бути йому батьком і передати його останню волю та благословення: «Нехай добре вчиться й закінчує університет. Все, що я залишаю по собі, нехай усе це забере, бо це йому знадобиться, як почне свою лікарську практику…» [19, с. 21–22].

У вірші «Батькові» син звертається до великої батьківської душі:

Шляхетнеє чоло мойого батька
Укрийте поцілунками троянд
І в рученька його вкладіте берла
Од трьох світів сотворених суквітно.
Золотохвильних, теплих нив південних,
Високих гір, блакитноверхих гір,
І моря, моря, що буяє вічно…
В моїй країні пишній,
Мій батьку, творіте службу Божу,
З життям людським довічно будьте злиті.
Немов шумні вітри, що віють без спочину,
Немов грімучі води, випорснені вдалеч,
Мов сонячна теплота, розвивайте землі, -
Душе великая в незмінному порив
Я бачу їх на скелях Там — де море.
Ось ***Правда*** *йде в плащі із левих шкір,*
Ось ***Вірність*** *тихая із нею розмовляє,*
Ось ***Непідкупність*** *з золотим ключем.*
Ось і ***Братерскість,*** *що із орлами з міді,*
Їх обіймає любо. Ось дубовий
Вінок ***Знання*** *вбирає, й усмішки* ***Краса***
Дарує всіх гостей душі, що гідна.
То — ***Перемога*** *в сурми трубить.*
І цвіте земля.

Л. Горболіс зазначає, що у цьому вірші-присвяті «оприявлюються кровний, містичний і духовний зв'язки сина з батьком» [5, с. 235]. Саме завдяки цим зв'язкам, вважає дослідниця, Юрій відчув і побачив те, що здатен побачити та і відчути далеко не кожен. В останню дорогу прийшли провести свого речника Правда, Вірність, Непідкупність, Братерскість,

Знання, Краса та Перемога, котрі були «повноправними учасниками його життя». «Лише Син з Україною в серці, як і його батько, міг побачити ті образи» [5, с. 238]. Додамо, що й не кожен це зміг би так висловити.

Донька Ю. Липи Марта Липа-Гуменецька також писала про міцний зв'язок між Юрієм і батьком та про наступність у їхніх поглядах і справах: «Найважливішим для нього було виконати своє призначення у житті. Зробити все за себе і за свого татуся-тарасівця — Івана Липу» [12, с. 106].

Липознавець О. Баган вважає, що «мабуть, самим Провидінням було вже так визначено, що Юрію доведеться прожити небуденне і значиме життя» [3, с. 3]. Лев Биковський зазначав, що через особисту скромність Ю. Липа так і не написав своєї автобіографії. Ставши його першим біографом, Л. Биковський виокремив у його житті батьківську добу, одеську, кам'янецьку, тарнівську, познанську, варшавську та останню — яворівську [4, с. 380].

Безумовно, родинна атмосфера й оточення відіграли позитивну роль у формуванні особистості Юрія. Марта Липа-Гуменецька наводить спогади Ілька Гаврилюка: «Іван Липа був надзвичайно гостинний і милий господар. Родина його була напрочуд гарна. Коректна, розумна, вихована й проста в поводженні дружина його; ніжна старенька бабуся-мати й гімназист-син утворювали атмосферу надзвичайної любови, прихильности і згоди» [12, с. 107].

Приїжджали до батька непересічні люди: М. Коцюбинський, О. Маковей, Г. Хоткевич, Б. Грінченко, В. Самійленко, М. Вороний, О. Олесь, Г. Чупринка, В. Чехівський тощо. Одеський краєзнавець Т. Максим'юк наголошує, що велике значення у вихованні Юрія відігравали також «одеські українські родини: Комарови, Луценки, Шелухіни, Боровики та інші» [14, с. 77]. Цій темі присвячена доповідь дослідника на наших читаннях.

Одеський історик А. Мисечко вважає, що саме від революційних подій 1917 р., коли батько та син разом створили українське видавництво «Народний стяг», Юрій починає продовжувати життєвий громадсько-політичний, літературний і науковий шлях свого батька [17, с. 99].

Після закінчення одеської гімназії Ю. Липа вступив на юридичний факультет Новоросійського університету. Про

подальший його свідомий вибір дослідник О. Янчук пише: «Враховуючи загрозу більшовицького перевороту в Одесі наприкінці 1917 року, Ю. Липа вступає до лав організованої полковником І. Луценком та підполковником В. Змієнком Гайдамацької дивізії, у її перший пластунський курінь». Він бере участь у вуличних боях проти більшовиків. Стає заступником командира Одеської «Січі», створеної з Союзу української молоді. Займається організацією першої студентської сотні, яка допомагала військам Директорії здобути Одесу.

В останніх числах 1918 р. Іван та Юрій Липи назавжди залишили Одесу, кожен своїм шляхом — міністра та вояка. У Кам'янці-Подільському вони зустрілися. В університеті Юрій почав вивчати медицину, але змушений був емігрувати до Тарнова. Як і сотні інших вояків, деякий час перебував у таборі для інтернованих. Згодом йому вдалося продовжити навчання на медичному факультеті Познанського університету. О. Янчук наводить слова батька, щодо вибору сина: «Я знав, що ти вибереш медицину, це добре. Медицина дасть тобі не тільки фах, вона дасть тобі цілий світогляд» [28, с. 67].

Писати Юрій почав дуже рано, батько вважав його твори «графоманією», але В. Самійленко та І. Франко дали йому благословення на літературну працю. Саме у Кам'янці він «цілком усвідомлено стає на шлях літературної творчості, якого не полишає до останніх днів свого життя». А у Тарнові відбувся його дебют у поезії. Юрій тоді працював у відділі преси та пропаганди уряду УНР на вигнанні та в товаристві допомоги українській еміграції. Під час навчання у Познані він активно включається у літературне життя Західної України та української еміграції Польщі [30, с. 127]. «За свідченням очевидців, Юрій Липа, коли починав писати свої літературні, медичні, політологічні твори… ставив перед собою на стіл портрет батька і писав. Навіть після своєї смерті Іван Липа міг надихати сина на творчість» [17, с. 100].

Також він продовжує займатися громадсько-політичною роботою. Як колись його батько у Харкові, так тепер у Познані Юрій Липа і його побратими Кузьмин і Васильченко створили таємну студентську корпорацію «Чорноморе», яка мала клич «Честь, Україна, Товариськість!» і поставила мету готувати державницьку молодь для майбутньої України. Кожен член корпорації мав бути тим, «ким нація могла б гордитися

і з кого мала б повну користь» [30, с. 12]. Він був зобов'язаний здобувати знання не лише з курсу, що читався в університеті, а й вивчати іноземні мови, економіку, економічну та політичну географію, історію та дипломатію, військову справу, щоб у майбутньому, коли відродиться українська держава, вона вже мала людей, здатних її очолити, повноцінно провадити її зовнішню та внутрішню політику» [28, с. 68].

Отже, завдяки власному авторитетові, набутому публікаціями та плідною організаційною діяльністю, Ю. Липа став «ідейним натхненником значної частини українського молодіжного руху Польщі, який він намагався згуртувати навколо корпорації «Чорноморе» та її філій, спрямовуючи зусилля українського юнацтва на усвідомлення своєї місії у виборені незалежності та державотворчому процесі» [28, с. 70].

Також він співпрацює з празькими виданнями «Державницька нація» та «Студентський вісник». О. Янчук пише, що у цей час спостерігається поява нового філософсько-ідеологічного напрямку у творчості письменника та нового жанру — політичної публіцистики. Ю. Липа був співзасновником літературних об'єднань «Авангард», «Сонцесвіт», «Ми», «Варяг, «Танк».

«Це було дивовижне життя» — написала його донька Марта, опрацювавши польські архіви батька. «Чи працював він над своїми книжками, чи опановував професію лікаря, чи відписував листи, чи готував статті до журналів — Юрій Липа постійно працював над вибудовуванням себе як особистості, Українця, і при цьому ніколи не поривалася ниточка зв'язку його духу з духом своєї нації» [13, с. 204].

Про варшавське оточення Ю. Липи у її розвідці читаємо: «Люди були в праці для своєї нації між двома війнами». Це Іван Шовгенів (батько Олени Теліги), Михайло й Олена Теліги, Лев Биковський, Олександр Ольжич, Євген Маланюк, родини Огієнків, Лівицьких, митрополит Андрей Шептицький та інші.

У 1940 р. Ю. Липа, І. Шовгенів, В. Садовський, Л. Биковський створили у Варшаві науково-дослідну установу — «Чорноморський інститут» із вивчення та прогнозування політичних та економічних проблем, що постануть перед Україною після здобуття незалежності, сподіваючись, що він і надалі досліджуватиме розвиток України у Чорноморському

просторі. Згодом за почином Ю. Липи було зорганізовано Український Океанічний та Український Суходоловий Інститути. Сферою їх досліджень, як зазначає Лев Биковський, були «істота, минуле й майбутнє українства в державному аспекті» [31, с. 15].

Із багатогранної творчості Ю. Липи доцільно наголосити на духовних творах митця, адже духовність була в центрі уваги його батька-письменника. Після поетичних збірок із промовистими назвами «Світлість» і «Суворість» у 1938 р. виходить збірка Ю. Липи «Вірую», де у кожному творі присутні «роздуми автора про сенс людського буття», — написала Т. Ананченко [1, с. 76]. Принагідно зазначимо, що цього самого року побачила світ головна праця Ю. Липи «Призначення України». Ці твори ніби перегукуються між собою. Автор досліджує призначення України та, звертаючись до Бога, розмірковує про призначення людини:

Коли прийшла пора і ти дозрів
У муках днів, у боротьбі з собою,
Як образ берегів в імлі, на морі, —
В одній хвилині з'явиться тобі
Твоє призначення земне і зміст.
То лиш приходить раз, але назавжди.
Не стерти образу цього тобі,
Ти не втечеш, дивись вперед — і знай:
Одно тобі зосталось тільки: жити ним,
І сповнитися ним, воно — від Бога.
Як же ж не вчув призначення свого, —
Ти ще не жив, і ще не вартий вмерти.

Т. Мейзерська вважає, що збірку «можна розглядати як пристрасну молитву людини, яка усвідомила, побачила своє призначення, і готова виконати його». Дослідниця переконана, що віру у вище Призначення людини Ю. Липа успадкував від батька. Саме ця збірка містить вірш «Батькові», наведений вище. Образ Батька Юрій подає як зразок найдосконалішої Душі [15, с. 100].

Навіть смерть Юрій Липа зустрів на Львівщині, як і його батько. Так само, як батько, він свою смерть передбачив: «Спостерігаючи за колонами світських військ, що переміщалися на захід, він говорив, що йому судилося, мабуть, померти незвичайною смертю…» [32, с. 55]

Останній у своєму житті вибір він зробив як завжди - свідомо. Влітку 1943 р. Ю. Липа з сім'єю був змушений виїхати з Польщі. А. Кравець пише, що «це сталося після того, як лікар, котрий тривалий час допомагав хворим різних національностей, не проявляв ворожості до польського народу, отримав попередження» що, він — український націоналіст, і його родина буде знищена фізично, якщо негайно не покинуть польську столицю. Ю. Липа відкинув доцільність подальшої еміграції на Захід та обрав шлях на Схід — на Україну, на зустріч фронту.

Оселившись на Яворівщині у с. Бунів, він працює сільським лікарем, веде просвітницьку роботу серед населення, таємно проводить курси з підготовки медичних кадрів УПА, лікує повстанців, налагоджує контакти з крайовим проводом ОУН, стає членом Української Головної Визвольної Ради.

Із наближенням фронту Провід підготував його еміграцію на Захід, але Ю. Липа постійно відмовлявся від виїзду: «Народ свій у біді не залишу», «Мій обов'язок бути з повстанцями», «Я був, є і буду людиною чину, і сьогодні я йду з тими, що діють, і з ними залишуся», «Тут вороги і там неприятелі. Одні і другі вимагатимуть упідлитись. Краще вмерти на своїй землі гідно в боротьбі» [7, с. 200–201]. Ю. Липа писав про українських діячів, так ніби про себе: «Життя цих синів… є завжди в небезпеці. Їхня служба Україні — це неспокійна посада… Їм заглядає в очі смерть, і вони вміють гинути» [32, с. 56].

Насамкінець наведу повний текст молитви, з якої взято епіграф для моєї статті. Так закінчується останнє оповідання «Нотатника» Ю. Липи — «Табір». Цей заповіт носив на серці колишній вояк армії УНР, а перед смертю передав його для того, хто б теж на серці носив: «*Боже народів, утвердження і небес, і землі, і моря, Боже походів і самопожертви, до тебе молиться найсамотніший народ у світі, народ найсильніший, бо перетривав і меч, і підлість людського слизького слова, найсильніший, бо злочини, й гріхи своїх дітей перетривав. Боже, дай нам усе, що найвеличніше було в нас і сповни нарід наш молитвою вічного напруження. Дай так, щоб ніхто в нас не мав замкнених очей,* ***щоб тривога батьківська була в кожному серці****, і щоб руки наші училися усіх способів боротьби, щоб уми наші пізнали всі науки, а воля наша знищила всіх противників! За сірість минулих років, за блуканину на роздоріжжях, дай нам тепер велику дорогу одності і молитви!*» [10, с. 342].

У порівнянні життєвих шляхів Івана та Юрія Лип було зроблено акцент на тих фактах біографії, що свідчать про: 1) свідомо зроблений ними вибір: служити людям і Україні; 2) усвідомлення відповідальності за свій вибір; 3) вплив вибору батька на вибір сина. Проблема вибору, яка рано чи пізно постає у житті кожної людини, розглянута на прикладах двох непересічних особистостей, допомогла сформулювати наукову проблему спроможності біографа відтворити ситуацію вибору, тобто — на можливості дослідника, уникаючи міфотворчості, реконструювати життєву чи, принаймні, історичну ситуацію, що спонукає людину до визначення.

Лев Биковський, що був другом і першим біографом Юрія Липи (отже добре знав його життя та добре вивчив його спадщину) зрозумів шлях, яким можна збагнути цю постать. Він закликав: «Всяка односторонність в студіях над творчістю Юрія Липи, всяке вихвачування поокремих подій з його життя та частин з його творів, всякі спроби підмінити ними суцільність його духовної істоти передчасні і помилкові. Вони являються вислідом незнання й нерозуміння Ю. Липи та проявом недооцінювання його. Треба передовсім пізнати Ю. Липу в цілости, щоб оцінити всю велич нашої втрати й одночасно збагнути заповіт, що він його нам залишив» [4, с. 380] .

У перспективі дослідження творчого та наукового доробку Івана та Юрія Липів бачиться застосування цілісного підходу до їхньої спадщини — виконання заповіту Л. Биковського. Цей напрямок може бути реалізованим у площині міждисциплінарного дослідження з українознавства.

1. *Ананченко, Т.* Духовна домінанта поезії Юрія Липи (збірка «Вірую») [Текст] / Т. Ананченко // Треті Липівські читання : [матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.]. – О. : Друк, 2007. – С. 74–80.
2. Апостол новітнього українства [Текст] : спогади про Юрія Липу / упоряд. П. і Ю. Кіндратовичі. – Л. : Каменяр, 2000. – 239 с.
3. *Баган, О.* Юрій Липа: людина і мислитель [Текст] / О. Баган. – К. : КУН, 1994. – 39 с.
4. *Биковський, Л.* До проблематики життя і творчості Юрія Липи [Текст] / Л. Биковський // Юрій Липа: голос доби і приклад чину : зб. наук. праць / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л. : ЛНУ, 2001. – С. 373–380.
5. *Горболіс, Л.* Поезія Ю. Липи «Батькові»: від образу до епохи [Текст] / Л. Горболіс // Четверті Липівські читання : [матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.]. – К. : УВС ім. Ю. Липи, 2009. – С. 235–239.

6. *Киричук, С. А*. Інтертекстуальні і текстуальні аспекти творчості Юрія Липи [Текст] : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / Світлана Анатоліївна Киричук ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2007. – 20 с.
7. *Кравець, А*. Воїн без одностроюі шолома [Текст] / А. Кравець // Юрій Липа: голос доби і приклад чину : зб. наук. праць. – Л. : ЛНУ, 2001. – С. 197–201.
8. *Липа, Ю*. Всеукраїнська трилогія [Текст] : у 2 т. / упоряд. О. Мислива, В. Яременко ; передм. М. Головатий. – К. : МАУП, 2007. – (Б-ка українознавства ; вип. 12).
9. *Липа, Ю*. Світильник неугасимий. Життя як казка [Текст] / Ю. Липа // Юрій Липа : зб. ст. і матеріалів, приурочених 100-літньому ювілею з дня народження Юрія Липи. – Івано-Франківськ : Факел, 2000. – С. 116–136.
10. *Липа, Ю*. Табір [Текст] / Ю. Липа // Липа Ю.І. Твори : у 10 т. – Т. 2 : Проза : Нотатник : Новели. – Л. : Каменяр, 2006. – 357 с.
11. *Липа, Ю. І*. Твори [Текст] : в 10 т. – Л. : Каменяр, 2005–2009. – Т. 1–3.
12. *Липа-Гуменецька, М*. Про мого батька і діда [Текст] / М. Липа-Гуменецька // Юрій Липа : зб. ст. і матеріалів, приурочених 100-літньому ювілею з дня народження Юрія Липи. – Івано-Франківськ : Факел, 2000. – С. 106–109.
13. *Липа-Гуменецька, М*. Юрій Липа — письменник, мислитель, лікар [Текст] : (перегляд польських архівів) / М. Липа-Гуменецька // Юрій Липа: голос доби і приклад чину : зб. наук. праць. – Л. : ЛНУ, 2001. – С. 204–212.
14. *Максим'юк, Т*. Юрій Липа в оточенні засновників «Братерства тарасівців» [Текст] / Т. Максим'юк // Творчість Юрія Липи в культурно-історичному контексті ХХ ст. : [матеріали Всеукр. наук. конф.]. – О. : Астропринт, 2000. – С. 77–83.
15. *Мейзерська, Т*. Езотерична проблематика поетичної збірки Ю. Липи «Вірую» [Текст] / Т. Мейзерська // Треті Липівські читання : [матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.]. – О. : Друк, 2007. – С. 99–107.
16. *Мейзерська, Т*. Жанрово-стильові особливості збірки Івана Липи «Тринадцять притч» [Текст] / Т. Мейзерська // Четверті Липівські читання : [матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.]. – К. : УВС ім. Ю. Липи, 2009. – С. 23–28.
17. *Мисечко, А*. До витоків становлення Юрія Липи [Текст] / А. Мисечко // Творчість Юрія Липи в культурно-історичному контексті ХХ ст. : [матеріали Всеукр. наук. конф.]. – О. : Астропринт, 2000. – С. 97–101.
18. Наукові праці [Текст]. Філологічні науки / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка ; редкол.: Л. М. Марчук (відп. ред.) [та ін.]. – Кам'янець-Подільський : ПП Потапов, 2010. – Вип. 21. – 196 с.
19. *Огієнко, І.* Світлій пам'яті Івана Липи [Текст] / І. Огієнко // Апостол новітнього українства : спогади про Юрія Липу / упоряд. П. і Ю. Кіндратовичі. – Л. : Каменяр, 2000. – С. 20–23.
20. *Стриж, В*. Заповіт тарасівців [Електронний ресурс] / Віктор Стриж // Історико-культурологічні та лінгвістичні нариси: маловідомі матеріали Історії України. – Режим доступу : http://www.ukrainaforever.narod.ru /zapovittarasivziv.html. – Назва з екрану.

21. Творчість Юрія Липи в культурно-історичному контексті ХХ ст. [Текст] : [матеріали Всеукр. наук. конф.] / Одес. обл. держ. адміністрація, Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, Одес. обл. об'єднання Всеукр. т-ва «Просвіта» ім. Т. Шевченка. – О. : Астропринт, 2000. – 151 с.
22. Треті Липівські читання [Текст]: [матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.] / Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського, Благодійний фонд імені І. та Ю. Липів ; упоряд. Г. Дольник. – О. : Друк, 2007. – 138 с.
23. Четверті Липівські читання [Текст]: [матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.] / Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського, Благодійний фонд ім. І. та Ю. Липів; упоряд. Г. Дольник. – К. : УВС ім. Ю. Липи, 2009. – 236 с.
24. *Шестель, О. Г.* Художнє зображення національного характеру у творчості Івана Липи [Текст] : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / Олена Геннадіївна Шестель ; Дніпропетров. нац. ун-т ім. О. Гончара. – Д., 2009. – 19 с.
25. *Шумило, Н*. Юрій Липа — автор новітньої повісті [Текст] / Н. Шумило // Четверті Липівські читання : [матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.]. – К. : УВС ім. Ю. Липи, 2009. – С. 15–22.
26. Юрій Липа [Текст] : зб. ст. і матеріалів, приурочених 100-літньому ювілею з дня народження Юрія Липи / Івано-Франків. держ. техн. ун-т нафти і газу ; упоряд. І. Скрипник. – Івано-Франківськ : Факел, 2000. – 248 с.
27. Юрій Липа: голос доби і приклад чину [Текст] : зб. наук. праць / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л. : ЛНУ, 2001. – 408 с.
28. *Янчук, О.* Пороги вічності Ю. Липи. [Текст] / О. Янчук. – О. : УЧІ ім. Ю. Липи, 1998. – 21 с.
29. *Янчук, О*. Спогади про Юрія Липу в останній рік життя [Текст] / О. Янчук // Янчук О. Юрій Липа в листах і спогадах сучасників. – О. : УЧІ ім. Ю. Липи, 1998. – С. 51–57.
30. *Янчук, О*. Студентські роки Юрія Липи [Текст] / О. Янчук // Треті Липівські читання : [матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.]. – О. : Друк, 2007. – С. 65–71.
31. *Янчук, О*. Ю. Липа у спогадах О. Теребуса [Текст] / О. Янчук // Янчук О. Юрій Липа в листах і спогадах сучасників. – О. : УЧІ ім. Ю. Липи, 1998. – С. 11–14.
32. *Янчук, О*. Юрій Липа в листах і спогадах сучасників [Текст] / О. Янчук ; Укр. Чорноморський ін-т ім. Ю. Липи. – О. : УЧІ ім. Ю. Липи, 1998. – 63 с.

Кучеренко С. В. Іван та Юрій Липи в культурному і політичному житті України (наприкінці XIX – у першій половині XX ст.).

Ключові слова: безпосередній вплив, опосередкований вплив, життєва ситуація, історична ситуація.

У підсумку порівняльного дослідження біографій Івана та Юрія Лип було зроблено висновок про безпосередній вплив батька на світогляд сина, професію та громадянську позицію, а також опосередкований вплив на його творчість. У процесі дослідження постала нова наукова проблема щодо спроможності біографа реконструювати життєву (внутрішню) та історичну (зовнішню) ситуації, в яких знаходиться діяч, що здійснює свій вибір.

Kucherenko S. V. Ivan and Yurii Lypa in cultural and political life of Ukraine (at the end of 19th century – in the first half of 20th century).

Key words: direct impact, indirect impact, life situation, historical situation.

As the result of comparative research of Ivan and Yurii Lypas' biographies a conclusion was made about the father's direct impact on the son's world outlook, profession and civil position, and also indirect impact on his creative work. In the process of the research a new scientific problem arose concerning biographer's ability to reconstruct life (inside) and historical (outside) situations, in which personality, making one's own choice, is immersed.

Кучеренко С. В. Иван и Юрий Липы в культурной и политической жизни Украины (конец XIX – первая половина XX в.).

Ключевые слова: непосредственное влияние, опосредованное влияние, жизненная ситуация, историческая ситуация.

В итоге сравнительного исследования биографий Ивана и Юрия Лып был сделан вывод о непосредственном влиянии отца на мировоззрение сына, профессию и гражданскую позицию, а также опосредованное влияние на его творчество. В процессе исследования возникла новая научная проблема — способности биографа реконструировать жизненную (внутреннюю) и историческую (внешнюю) ситуации, в которой находится деятель, совершающий свой выбор.

ДЖЕРЕЛА БІОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

УДК 930.253 +027.1+929 Чижевський Дмитро

Ірина Вікторівна ВАЛЯВКО,
старший науковий співробітник
Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України,
науковий співробітник УВАН у США,
кандидат філософських наук (Київ).

АРХІВИ ТА БІБЛІОТЕКИ ДМИТРА ЧИЖЕВСЬКОГО ЯК ТВОРЧА ЛАБОРАТОРІЯ МИСЛИТЕЛЯ ТА ВАЖЛИВЕ ДЖЕРЕЛО БІОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Видання матеріалів із багатющої архівної колекції Дмитра Чижевського засвідчує той факт, що дослідження архівів є важливою складовою історико-філософського пізнання та сприяє подальшій розробці методологічного та понятійного апарату в цій галузі. Крім того, архівні колекції Дмитра Чижевського, з огляду на досить широкий і багатий матеріал, який у них зберігається (насамперед листування з видатними діячами європейської та російської культури), цінні не лише для вивчення наукової спадщини вченого, а й становлять інтерес для європейської культури загалом.

***Ключові слова*:** історіко-філософське дослідження, архівні колекції, біографістика, Дмитро Чижевський, інтелектуальна біографія.

The publication of materials from the rich archival collection of Dmytro Chyzhevsky confirms once again the fact that the study of archives is an important part of historical and philosophical inquiry and contributes to the further development of methodological and conceptual apparatus in the field. In addition, Chizhevsky's archival collections, which contain broad and rich material, especially correspondence with leading figures of European and Russian culture, are valuable not only for the study of scientist's scientific heritage but also of interest to European culture in general.

Keywords: historical and philosophical research, archival collections, biography, Dmytro Chyzhevsky, intellectual biography.

Публикация материалов из богатейшей архивной коллекции Дмитрия Чижевского еще раз подтверждает тот факт, что исследование архивов является важной составляющей историко-философского познания и способствует дальнейшей разработке методологического и понятийного аппарата в этой области. Кроме того, архивные коллекции Дмитрия Чи-

жевского, учитывая достаточно широкий и богатый материал, который они содержат, и прежде всего, корреспонденцию с выдающимися деятелями европейской и русской культуры, ценны не только для изучения научного наследия ученого, но представляют интерес для европейской культуры в целом.

Ключевые слова: историко-философское исследование, архивные коллекции, биографистика, Дмитрий Чижевский, интеллектуальная биография.

Постать Дмитра Івановича Чижевського (1894–1977) — філософа та історика філософії, відомого славіста та дослідника духовної історії слов'ян, уже давно привертає увагу вчених різних галузей гуманітаристики. І це цілком природньо, адже наукова спадщина цього неординарного мислителя, що нараховує понад 1000 праць, торкається проблем філософії, філології, славістики, історії культури та, навіть, астрономії. Він зробив вагомий вклад у дослідження слов'янської духовної історії загалом і української культури зокрема. Внесок Чижевського в україністику вагомий і новаційний, а діапазон тематики — широкий і різноплановий: від дослідження та аналізу літературних і культурних справ Київської Русі до розгляду українського інтелектуального життя XIX ст. Дмитро Чижевський один із перших наголосив на вагомій ролі бароко для української культури, йому належить блискуча монографія з історії української літератури, де вона розглядається в контексті світової, а також перші узагальнюючі праці з історії української філософії, завдяки яким його визнано фундатором історико-філософського українознавства. Визнаючи заслуги вченого у царині вітчизняної гуманітаристики, Президія НАН України у 1999 р. заснувала премію імені Д. І. Чижевського, що надається за високі досягнення у галузі філософії.

Однак, не зважаючи на інтерес до спадщини вченого та вшанування його пам'яті, довгий час Дмитро Чижевський залишався радше «видатним незнайомцем», ніж «добрезнаним мислителем», адже його праці та наукові розвідки були маловідомі в Україні. Ситуація значно покращилася з виходом у 2005 р. у видавництві «Смолоскип» чотиритомного видання вибраних праць ученого, яке підготував Інститут філософії НАН України[1]. На черзі стоїть написання інтелектуальної

[1] Зауважимо, що це було не перше видання праць Дмира Чижевського. Адже до того часу, починаючи з 1992 р., у різних містах України та, від-

біографії мислителя. Та у вітчизняній гуманітаристиці поки не існує сталої традиції написання інтелектуальних біографій і, відповідно, не розроблені наукові критерії та методологічний апарат. Серед істориків філософії немає визначеності й щодо відповідної джерельної бази, на якій має ґрунтуватися історико-філософське дослідження. Скажімо, чи потрібно при дослідженні спадщини будь-якого мислителя, зокрема філософа, враховувати архівні матеріали та брати до уваги біографічну канву його життя, чи варто зосередитися виняткова на текстах? Загалом, у цьому питанні немає загальноприйнятого канону, як не існує його і щодо вибору джерел чи методів дослідження. Насамперед, шлях дослідження та вибір джерела (або джерел) залежать від мети, яку ставить перед собою вчений і від предмету самого дослідження. Так, можна простежити розвиток окремої ідеї чи концепту, що проходить наскрізно через праці різних мислителів, і для цього нам не потрібно використовувати біографічний та архівний матеріал. Приклади такого підходу знайдемо в працях із «історії ідей». Проте, при дослідженні творчості окремого мислителя велику роль грають біографічні факти, що враховують навчання, оточення, наукові гуртки та різноманітні впливи, яких він міг зазнати та які вплинули на розвиток його подальших поглядів. Іноді нам важко усвідомити сенс його робіт без занурення у культурологічний та історичний контексти доби, в якій жив і творив мислитель, бо саме там знайдемо ключ до розуміння його творів.

Останні десятиліття в англомовному світі спостерігається різке збільшення досліджень, пов'язаних із біографічним жанром. Цей «біографічний ренесанс», що охопив сучасну гуманітаристику, насамперед, літературу, мистецтво, політику, психологію, поступово проникає також у сферу філософії. Однак, більшість істориків філософії воліє абстрагуватися від біографічного контексту та досліджувати виняткова історію вчень та ідей. Це стосується і вітчизняних історико-філософських досліджень, у яких за аналізом генези філософської думки того чи іншого мислителя часто нівелюється, а іноді й зовсім зникає реальна постать самого філосо-

повідно, в різних видавництвах виходили окремі монографії вченого, у багатьох часописах передруковувалися його статті, що раніше публікувалися лише на Заході. Однак, вихід цих робіт носив дещо хаотичний характер і не давав уявлення про спадщину мислителя загалом.

фа. Відомий український історик філософії, професор Юрій Кушаков щодо цього зауважував: «У нашій літературі усе ще існує глибоко укорінений забобон, що історія філософії й науки повинна абстрагуватися від особистісних, біографічних елементів при аналізі генези філософської думки. Про це свідчить часто жорстке й беззастережно проведене протиставлення, за яким завдання історії філософії й науки — зображення ніби не біографій учених, а «біографій» вчень, «біографії» істини. Однак не має біографії вчень без біографії вчених» [2, с. 422]. Небезпідставно відомий американський філософ, один із лідерів неопрагматизму Ричард Рорті, наполягав на тому, що історія філософії має вивчати не лише проблеми, а й імена [1, с. 69–70]. Розгляд філософії як суто теоретичної та абстрактної діяльності, успадкований від часів Середньовіччя та Нового часу, часто призводить істориків філософії до відчуження філософії від постаті філософа, тобто, тексту від автора. «Модерне уявлення про філософію як про переважною мірою теоретичну діяльність суттєво позначилось на характері її викладання та вивчення,» — зазначає один із теоретиків вітчизняної біографістики Вадим Менжулін, — «і, що для нас особливо важливо, на оцінюванні ролі, яку має відігравати у цих процесах усвідомлення чинників життєво-біографічного порядку… У наші часи вивчення філософії великою мірою перетворилося на абстрактно-теоретичний аналіз текстів, тобто, фактично кажучи, на філологію» [3, с. 39]. Здолання абсолютизації текстуального виміру можливе шляхом поєднання досліджень «історії» тексту з «історією» життя мислителя, тобто, «вписання» праць філософа в його життєвий контекст. Особливої ваги при цьому набуває джерельна база, до якої слід віднести не лише тексти, які становлять творчий доробок мислителя, а й архівні матеріали, що охоплюють листування, нотатки, автобіографії, незавершані праці, чернетки — і також є першоджерелами історико-філософського пізнання. Щоправда, лише в поодиноких працях вітчизняних істориків філософії використовуються архівні дані, епістолярна спадщина та інші першоджерела, важливі для такого роду досліджень. Чому так відбувається? Напевно тому, що ми поки не маємо усталеної, методологічно зрілої та продуктивно працюючої традиції в цій галузі. Важко не погодитися з думкою добре знаного істори-

ка філософії, професора Марини Ткачук, яка з сумом зазначає: «… конституюючись як спеціальна дисципліна, історія філософії особливо наголошувала свій філософський статус, залюбки залишаючи «копирсання у фактах», пошук і реконструкцію джерел на відкуп історикам і філологам. Інша річ, чи пішло на користь історико-філософському пізнанню це принципове відмежування від джерелознавчої «емпірії»?» [4, с. 70]. Це риторичне питання й на сьогодні залишається актуальним для українських історико-філософських досліджень.

Повертаючись до постаті Дмитра Чижевського, зазначимо, що написання інтелектуальної біографії вченого неможливе без використання його архівних колекцій, які містять унікальну інформацію та значно поглиблюють розуміння тих творчих процесів і перебігу думок, які становили «творчу лабораторію» мислителя, з якої, власне, поставали його фундаментальні праці. Бібліотеки, що розташовані поряд із архівами, уможливлюють швидке знаходження потрібної літератури та входження до контексту проблеми. Щоправда, архіви та бібліотеки Дмитра Чижевського зберігаються в Німеччині у містах Галле та Гайдельберг, де вчений довгий час жив і працював. З огляду на важкодоступність цих архівних і бібліотечних колекцій та, водночас, важливість для української культури в цілому, подаю коротку інформацію про їхній зміст.

Архів і бібліотека в Галле

Дмитро Чижевський жив у місті Галле, що розташоване в Східній Німеччині, з 1932 до 1945 р., викладаючи в Галльському університеті. Влітку 1945 р., напередодні вступу до Галле радянської армії, Чижевський поспішно залишає місто. Навчений попереднім досвідом спілкування з більшовиками, під час якого йому, як представникові партії меньшовиків, довелося в Україні поневірятися по тюрмах і концтаборах у 1919–21 рр[2]., учений волів за будь-яку ціну уникнути цієї зустрічі. Отже, рятуючи власне життя, він був змушений залишити свою бібліотеку та архів, розраховуючи забрати їх пізніше за допомогою друзів. Однак, майже всі його речі невдовзі було конфісковано бургомістром міста Галле: архів і бібліотека були опечатані та передані до новоствореного Інституту-

[2] Невеселі «пригоди» тих буремних часів Дмитро Чижевський описав у своїх споминах «Воспоминания о меньшевиках в Украине 1919–1920 гг.», які ввійшли до книги: «Дмитрий Иванович Чижевский. Избранное в 3 томах. Том I. Материалы к биографии (1894–1977)» (М., 2007. – С.74–83).

ту славістики, де вони зберігалися протягом довгого часу. Чижевський спочатку намагався повернути свою архівну та бібліотечну колекцію: звертався у різні інстанції, навіть протестував, але це не мало позитивних наслідків. Не змогли йому в цьому допомогти і впливові німецькі професори, хоча прецеденти повернення архівів і бібліотек зі Східної Німеччини в Західну існували. З часом він став вважати, що їх знищили і дуже шкодував за книжками, рукописами та незакінченими працями, які залишились у його архіві.

Однак, ні архів, ні бібліотека Чижевського не були знищені, проте вони досить довгий час були закриті для дослідників. До цього часу залишається невідомою точна кількість книг Галльської бібліотеки Чижевського на момент його втечі з міста, адже він, на жаль, не зробив каталогу своєї бібліотеки. Проте, такий каталог «Ex libris Tschižewskij» та опис самої бібліотеки було складено працівниками Галльської університетської бібліотеки в 1946–47 рр. Каталог і досі зберігається в Інституті славістики: в ньому зареєстровано 6283 найменувань на 20 різних мовах, що дає змогу приблизно підрахувати кількість книг у бібліотеці Чижевського на червень 1945 р. Отже, якщо врахувати вилучену радянською воєнною адміністрацією російську класику (яку було забрано як «чтіво» для військовослужбовців), книги, взяті Чижевським із собою (не зважаючи на важкі обставини втечі, їх було не так і мало), а також більше, ніж 50 посилок із книгами, які він отримав в кінці 1946 р. із Галле від своєї знайомої, пані Віндіш, то в червні 1945 р. його бібліотека мала нараховувати приблизно 7 000 томів (а може, і трохи більше). Окрім того, вже під час перебування в Марбурзі Чижевському вдалося повернути невелику частину своїх книжок за допомогою друзів (зокрема, Фріца Ліба та Райнгольда Олеша), які заявили, що деякі книги були позичені Чижевським із їхніх власних бібліотек і на цій підставі забрали «свої» книги з його бібліотеки в Галле та передали Чижевському. Окремі «заборонені» книги були пізніше вилучені з бібліотеки та передані радянській окупаційній владі, а деякі були втрачені під час зберігання бібліотеки та декількох переїздів Інституту славістики. Весь цей час книги з бібліотеки Чижевського майже не використовувались, оскільки до них не було вільного доступу.

У 90-х рр., отримавши доступ до цієї бібліотеки, працівники Інституту славістики університету Мартіна Лютера Галле-

Віттенбергу змогли переглянути її «скарби» й оцінити неабияку вартість. Однак, велика кількість книг і періодичних видань знаходилися в жалюгідному стані та потребували негайної реставрації. Крім того, необхідно було провести перереєстрацію наявного бібліотечного фонду та заново каталогізувати бібліотеку, враховуючи сучасні вимоги. З огляду на це, німецькі вчені звернулися за підтримкою до відповідних інстанцій і в 1998 р. міністерство культури землі Саксонія-Ангальт виділило кошти на науковий проект під керівництвом професора Ангели Ріхтер, організаційну частину якого виконував Андре Аугустін. Метою цього проекту було вивчення фонду бібліотеки Дмитра Чижевського, його каталогізація та введення до Інтернету, а також публікація каталогу окремим виданням. У квітні 2001 р. каталог бібліотеки Дмитра Чижевського з'явився в Інтернеті — це була спільна праця Universitäts und Landesbibliothek Sachen-Anhalt in Halle, а у 2003 р. каталог вийшов окремим друкованим виданням[3], на жаль, до нього не ввійшла колекція періодичних видань і деякі цікаві емігрантські збірки. Згідно з останньою каталогізацією, в бібліотеці залишилося 6013 томів. Після каталогізації до бібліотеки відкрито вільний доступ — з книжками та журналами можна працювати в читальному залі Інституту славістики, проте, з огляду на стан бібліотечного фонду, додому книги не видаються та міжрегіональні замовлення не приймаються.

Змістовно бібліотека є досить різноманітною, але домінує славістична, філософська, богословська та соціальна тематики. У бібліотеці чимало раритетних видань XVII, XVIII, XIX і XX ст., серед яких варто відзначити колекцію старовинних різноформатних Біблій (переважно XVII–XVIII ст.) та словників. Наявні також рідкісні еміграційні журнали, серед яких «Логос», «Путь», «Евразийские тетради», «Новый град», «Русская мысль», «Современные записки» та інші. Важливу частину бібліотеки становлять книги різних авторів із дарчими написами (праці Панаса Феденка, робота Густава Шпета «Очерк развития русской философии» та багато інших). Широко пред-

[3] Більш докладна інформація про це видання подається у рецензії: І. Валявко. Dmitrij I. Tschižewskij und seine Hallesche Privatbibliothek / Herausgeben von Angela Richter und Swetlana Mengel. – Münster-Hamburg-London : LIT Verlag, 2003. – 480 с. // Укр. гуманітарний огляд. – Випуск № 10. – Київ, 2004. – С. 269–274.

ставлені праці російських і німецьких філософів, багаті відділи богемістики й україністики. Загалом, ця бібліотека є унікальною та становить окрасу Галльського університету.

Щодо архіву Чижевського, то він також охоплює період з 1921 до 1945 р. У 90-х роках його було пронумеровано, але, на жаль, він поки ще науково не оброблений і не описаний. У ньому зберігається 136 папок із різними матеріалами, серед яких більшість складають чернетки, рукописи, нотатки, конспекти та відбитки праць самого Чижевського. Крім того значна кількість бібліографічного та іншого матеріалу зберігається в окремій шафі в спеціальних коробках. Переважна більшість папок розподілені за тематикою, як от: «Архів Франке», «Чеські видання», «Українська філософія», «Коменський», «Логіка», «Естетика», «Сковорода», «Геґель в Росії», «Лейбніц», «Шіллер», «Про формалізм в етиці», «Страхов», «Штур», «Спіноза», «Бакунин», «Чаадаєв», «Шевченко» та інші. Іноді матеріалу в папках буває досить багато — до 200 сторінок і більше, а іноді вони містять 10–20 сторінок. У цих папках зберігається частина неопублікованих праць Дмитра Чижевського, за якими він особливо шкодував, покинувши свій архів у Галле. В архівній колекції знаходяться також відбитки праць інших авторів, серед яких є роботи визначних учених.

Цікавою є також система зберігання архіву Чижевського, яку він, напевно, розробив самостійно: весь матеріал (листування, рукописи, вирізки з газет, фотографії, відбитки тощо) зберігається в однотипних підвісних папках, що знаходяться в невеличкій компактній шафі, розподіленій на кілька ящиків. Така система, разом із пронумерованими та тематично позначеними папками, давала змогу Чижевському швидко зорієнтуватися та знайти потрібні документи.

Важливу та дуже цікаву складову архіву вченого становить його листування, адже кореспондентами Дмитра Чижевського були визначні мислителі свого часу, серед них: Карл Барт, Альфред Бем, Ернст Бенц, Петро Богатирьов, Ілля Бунаков-Фондамінський, Володимир Вернадський, Сергій Гессен, Романо Гуардіні, Георгій Гурвич, Едмунд Гуссерль, Дмитро Дорошенко, Микола Зарецький, Василь Зеньковський, Роман Інгарден, Олександр Койре, Йонас Кон, Фріц Ліб, Микола Лосський, Дітріх Манке, Якоб Маршак, Вілем Матезіус, Іван Мірчук, Борис Ніколаєвський, Іван Огієнко, Дмитро Олянчин, Ян

Паточка, Еріх Ротхакер, Петро Савицький, Федір Степун, Петро Струве, Микола Трубецький, Еміль Утіц, Семен Франк, Макс Фасмер, Панас Феденко, Георгий Флоровський, Антоній Флоровський, Мартін Хайдеггер, Роман Якобсон, Борис Яковенко та інші.

Увесь цей цінний матеріал ще чекає на ґрунтовне дослідження й аналіз, щоправда, вільно користуватися та досліджувати архів поки неможливо, хоча й існує план його комп'ютерного сканування та введення до Інтернету.

Бібліотека та архів в Гайдельберзі

Друга бібліотека та архів Дмитра Чижевського, які він збирав від 1945 до 1977 р., знаходяться в м. Гайдельберг (Західна Німеччина), де Чижевський прожив останні 20 років, бувши директором Інституту славістики Гайдельберзького університету (1956–67) та дійсним членом Гайдельберзької академії наук (з 1962 р.). Ця архівно-бібліотечна колекція є власністю Гайдельберзького університету, оскільки після смерті вченого була продана цій установі донькою Чижевського, Тетяною Дмитрівною, з метою збереження та дослідження. Наразі колекція відкрита для дослідження і всіма матеріалами можна вільно користуватися.

Бібліотека Дмитра Чижевського входить до загальної бібліотеки Гайдельберзького університету, але її, на противагу від Галльської, яка зберігається в спеціальній кімнаті та становить, так би мовити, окрему одиницю зберігання, не можна побачити на власні очі всю повністю: книги можна лише замовити через електронний бібліотечний каталог. Каталогізація бібліотеки поки ще не завершена: є лише її загальний опис і картотека для використання книг. Згідно цього опису, бібліотека Чижевського до жовтня 2003 р.[4] нараховувала

[4] На жаль, у жовтні 2003 р. за наказом директора бібліотеки Гайдельберзького університету пана Пробста, «враховуючи нестачу місця в бібліотеці», частину приватної бібліотеки Дмитра Чижевського, яку керівництво оцінило як таку, що «не являє собою особливої цінності», було продано одному з німецьких букіністичних магазинів. Ця частина склала приблизно 6000 одиниць, разом із тим було продано понад 3000 окремих відбитків праць, які Чижевський цілеспрямовано збирав з 1945 по 1977 р. і які складали єдину колекцію. Залишки цієї колекції, а саме біля 1500 томів за власний рахунок вдалося придбати моєму німецькому колезі, чижевськознавцеві Володимиру Янцену і зараз вони складають частину його приватної бібліотеки в м. Галле. Отже, на сьогоднішній день важко сказати, що саме

14 763 тома (12 000 найменувань): 604 видання, які вийшли до 1900 р. (серед них є рідкісні барочні видання, праці з емблематики та містики, твори Яна Амоса Коменського та література про нього, а також багате зібрання творів протестантських авторів XVII–XVIII ст.); 4291 видання зі слов'янської проблематики (велику частину становить російська тематика), які вийшли після 1900 р.; 4847 книг із літературознавства різних країн; а також із філософії, теології, мистецтва (скажімо, чудова колекція на тему «Обдаровані кількома художніми талантами», що становить близбко 70 томів) і природознавства; 2460 масових видань і дисертацій.

Неперебoрну пристрасть Чижевського до збирання книжок дехто вважав незрозумілим дивацтвом, але завдяки цьому «дивацтву» німецькі славісти мають зараз у своєму розпорядженні дві унікальні бібліотеки, що користуються великим попитом як у студентів-славістів, так і у відомих учених.

Щодо архіву Чижевського, то він зберігається у відділі рукописів і рідкісних видань університетської бібліотеки під шифром Heid.Hs.3881. Архів, який становить 20 погоних метрів, упорядковано, але не каталогізовано — є тільки його загальний опис. Він розподілений на 10 відділів наступним чином: 93 документи, що належать до біографії й академічної кар'єри вченого (рубрика «A»); 780 одиниць рукописного та машинописного тексту (рубрика «B»); біля 25 000 листів кореспондентів Чижевського та кілька сот його власних листів (рубрика «C»); 221 одиниця зберігання праць інших авторів (рубрика «D»); 52 одиниці зберігання газетних вирізок, фотографій, листівок (рубрика «E»); 6 ящиків із окремими відбитками статей і рецензій самого Чижевського та інших авторів і фотокопіями різних старовинних видань (рубрика «F»); 25 відгуків і рекомендацій самого Чижевського (рубрика «G»); 36 картотек — бібліографія, лексика, підбір цитат до різних тем (рубрика «H»); 71 одиниця зібрання фотографій, діапозитивів, мікрофільмів (рубрика «I»); 4 одиниці зберігання, що належать до рубрики «славістика» (рубрика «K»). Окрім того, в архіві є не каталогізована колекція графіки та старовинних карт (біля 120 одиниць зберігання), а також кілька ящиків із неідентифікованими листами. Впорядкування та обробка ар-

---

і скільки залишилося в Гайдельберзькому університеті з багатющої бібліотечної колекції Дмитра Чижевського.

хіву проводилася різними людьми з 1984 до 1990 р. чотири рази, але так і не були завершені. Матеріал розподілено за різними рубриками, але принцип розподілу чітко не витримано і тому серед рукописів самого Чижевського можна знайти відбитки праць і рукописи інших авторів і навпаки.

Одну з окрас цієї архівної колекції становить рубрика «С», в якій зберігається вельми цікава кореспонденція Дмитра Івановича. Хоча і тут не обійшлось без прикрих помилок. Так, завдяки механічному сортуванню листів за алфавітним принципом, були розділені масиви документів, які складали певну цілісність, і поряд із важливими листами опинились малоцікаві поздоровчі листівки та візитівки. У 2003 р., перебуваючи на стипендії DAAD у Німеччині та працюючи в архіві вченого, мною був складений попередній каталог кореспондентів Дмитра Чижевського, листи яких містяться в його Гайдельберзькому архіві. Пізніше впорядкуванням і каталогізацією цієї рубрики, з власної ініціативи, зайнявся колишній референт слов'янського відділу відомого німецького видавництва Вільгельма Фінка — пан Вінсент Зівекінг. Спираючись на мій каталог, він протягом 2004–07 рр. повністю впорядкував кореспонденцію Дмитра Чижевського від 1945 до 1977 р. і незабаром буде видано повний список кореспондентів ученого за цей період. Не маючи можливості більш докладно висвітлити цей цікавий відділ архіву Дмитра Чижевського, перелічу лише прізвища постійних кореспондентів цього періоду: Ернст Бенц, Микола Бердяєв, Ісайя Берлін, Юрій Бойко-Блохін, Микола Бубнов, Освальдт Бургхардт, Давид Бурлюк, Георгій Вернадський, Михайло Ветухів, Дмитро Дорошенко, Ганс-Георг Гадамер, Дітріх Герхардт, Роман Гуль, Микола Зарецький, Василь Зеньковський, Сергій Зеньковський, Юрій Івасюк, Володимир Ільїн, Роман Інгарден, Михайло Карпович, Карл Льовіт, Сергій Левицький, Фріц Ліб, Іван Лисяк-Рудницький, Микола Лосський, Євген Маланюк, Якоб Маршак, Володимир Міяковський, Людольф Мюллер, Борис Ніколаєвський, Іван Огієнко (о. Іларіон), Дмитро Олянчин, Борис Пастернак, Ян Паточка, Євген Пеленський, Ростислав Плетньов, Омельян Пріцак, Олексій Ремізов, Володимир Сечкарев, Федір Степун, Глеб Струве, Макс Фасмер, Панас Феденко, Георгій Федотов, Антоній Флоровський, Георгій Флоровський, Семен Франк, Тетяна Франк, Маріетта Шагінян,

Сергій Шаршун, Дмитро Шаховський (о. Іоан), Ігор Шевченко, Юрій Шевельов, Едуард Шпрангер, Роман Якобсон та інші.

Із зібрання рукописів інших авторів слід виокремити праці Семена Франка «Реальність і людина» (машинописний текст з виправленнями автора), «З нами Бог. Три роздуми» (авторський рукопис), машинопис книги Миколи Зарецького «Малюнки російських письменників», машинопис праць Василя Зеньковського «М. В. Гоголь», «М. В. Гоголь у його релігійних пошуках», «Із історії естетичних ідей в Росії у XIX–XX ст.», машинопис статей Георгія Флоровського про Володимира Соловьйова та Костянтина Победоносцева, машинопис статей Георгія Федотова «Три столиці», «Росія, Європа і ми», статті Романа Якобсона «Новітня російська поезія. Нарис перший», машинопис праці Мартіна Хайдеггера «Der Ursprung des Kunstwerkes», машинопис віршів Бориса Пастернака та споминів Федора Степуна.

Із зібрання автографів слід згадати велику колекцію автографів відомого художника Давида Бурлюка, два листа Василя Жуковського 1841 р., листи графа Володимира Орлова 1769 р., графа Карла Нессельроде 1828 р., лист внука Яна Коменського — Яблонського 1700 р., листи Олександра Герцена та Миколи Огарева 1865 р., два листа Петра Кропоткіна 1888 та 1891 рр. і кілька листів відомих німецьких письменників XIX ст.

Враховуючи труднощі, які виникають при дослідженні архівних колекцій Дмитра Чижевського та їхню цінність й, маючи на меті ознайомлення науковців і широкого читацького загалу з архівною спадщиною вченого, міжнародним колективом авторів, до складу якого ввійшли доктор Володимир Янцен (Німеччина), к. ф. н. Ірина Валявко (Україна), а також доктор Вернер Кортхаазе (Німеччина), було підготовлено збірку «Дмитрий Иванович Чижевский. Избранное в 3 томах. Том I. Материалы к биографии (1894–1977)[5]» (Москва, 2007 р.). Ця збірка складається з 7 частин і додатку, а саме:

[5] Оскільки ми не знайшли фінансової підтримки в Україні, книга вийшла в Росії та, отримавши грант у межах федеральної цільової програми «Культура Росії», започаткувала тритомне видання праць Дмитра Чижевського. Перший том, підготовлений міжнародним авторським колективом, було присвячено архівній спадщині вченого, а в двох наступних планується вмістити вибрані праці Дмитра Чижевського.

1) автобіографічні та біографічні матеріали (різні за часом автобіографії вченого та його невеличкі спогади, знайдені в архівах);
2) вибрані листи Дмитра Чижевського за період від 1921 до 1976 р., у яких міститься досить багато автобіографічного матеріалу;
3) мемуари (до цього розділу ввійшло більше 30 текстів споминів, які нам вдалося зібрати у його колег, учнів і друзів) і статті про Дмитра Чижевського, дотичні до його біографії (ювілейні промови, некрологи тощо);
4) рекомендаційні листи, характеристики, відгуки читачів і рецензії на праці Дмитра Чижевського;
5) варіанти доповнень до вищезгаданих розділів;
6) теми лекцій і семінарів, прочитаних Чижевським у різний час і в різних університетах;
7) бібліографія Дмитра Чижевського за період 1912–94 рр.;
8) додаток, до якого ввійшли статті Дмитра Чижевського, зібрані під рубрикою «Портрети сучасників».

Усі матеріали, подані в книзі, професійно прокоментовані, крім того, більшість із них публікується вперше. До книги ввійшла також збірка цікавих фотографій, серед яких є родинні фото Дмитра Чижевського, знімки зі студентами та колегами, шаржі та замальовки самого Чижевського. Весь цей комплекс документів становить вагомий доробок у дослідження спадщини Дмитра Чижевського, адже, спираючись на архівні першоджерела та спомини його сучасників, які становлять важливу частину цієї збірки, ми можемо краще зрозуміти творчий шлях видатного співвітчизника. Зі сторінок споминів і архівних матеріалів перед нами постає дивовижна особистість мислителя та, водночас, людини, яка пройшла непростий творчий шлях і, не зважаючи на різні життєві колізії, залишилася вірною своїм ідеалам і принципам.

Видання матеріалів із багатющої архівної колекції Дмитра Чижевського ще раз засвідчує той факт, що дослідження архівів є важливою складовою історико-філософського пізнання та сприяє подальшій розробці методологічного та понятійного апарату в цій галузі. Такий погляд на історико-філософське дослідження поділяє й німецький чижевськознавець доктор Володимир Янцен, який зазначає: «Чудово, що сучасні історико-філософські дослідження, пов'язані з

освоєнням архівів тих або інших персоналій особливо російської думки, не залишаються на рівні чисто археографічних і текстологічних вишукувань, але піднімаються до загальнометодологічних узагальнень і до створення концепцій, у яких досліджуваний архівний матеріал використовується як творчий імпульс для розвитку понятійного й методологічного апарату сучасної історії філософії» [6, с. 19]. Російська дослідниця Тетяна Щедріна навіть увела новий термін «архів епохи», що тематично об'єднує матеріали різних архівів в одну цілісність: «В контексті історико-філософському або в контексті історії ідей «архів епохи» — це визначений масив документів, знайдених у різних архівах, що однак складає певне ідейно-духовне утворення, цілісне. І я думаю, що «архів епохи», як і «архів» (Фуко), може виступати як комунікативний контекст, у який необхідно занурити устояний на сьогодні комплекс ідей і уявлень, що міститься, як правило у виданих текстах» [5, с. 11]. Архів Чижевського також можна кваліфікувати як «архів епохи», адже протягом життя Дмитро Чижевський підтримував зв'язки й активно листувався з багатьми видатними діячами європейської та російської культури, збирав їхні рукописи, проспекти, монографії, ставлячись до цього як справжній бібліофіл. Із огляду на це, його архіви акумулюють матеріали, важливі для вивчення творчої спадщини багатьох видатних мислителів минулої епохи, і є справжнім скарбом для європейської культури в цілому. На жаль, цей «скарб» покищо залишається маловідомим і, отже, гідно не оціненим ні вітчизняними, ні європейськими дослідниками. Проте, сподіваємося, що видання, хоча б і часткове, матеріалу з архівів Дмитра Чижевського змінить цю ситуацію та приверне увагу до цієї унікальної колекції.

1. *Крічлі, С.* Вступ до континентальної філософії [Текст] / Саймон Крічлі ; [пер. з англ. В. І. Менжуліна]. – К. : Стилос, 2008. – 152 с.
2. *Кушаков, Ю. В.* Нариси з історії німецької філософії Нового часу [Текст] : навч. посіб. / Ю. В. Кушаков. – К. : Центр навч. л-ри, 2006. – 572 с.
3. *Менжулін, В.* Біографічний підхід в історико-філософському пізнанні [Текст] : монографія / Вадим Менжулін. – К. : НаУКМА, 2010. – 455 с.
4. *Ткачук, М.* Роль джерелознавства в історико-філософському пізнанні [Текст] / М. Ткачук // Могилян. іст.-філос. семінар : матері-

али засідань / НаУКМА. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська акад.», 2006. – Вип. 1 : 2003–2005. – С. 69–73.
5. *Щедрина, Т. Г.* Архив епохи : тематическое единство русской философии [Текст] / Т. Г. Щедрина. – М. : Рос. полит. энциклопедия (РОССПЭН), 2008. – 391 с.
6. *Янцен, В. В.* О соотношении историко-философского и биографического методов в истории философской мысли (на примере изучения архива Дмитрия Чижевского) [Текст] / В.В. Янцен // Litteraria Sedlcensia. Colloquia Studia Minora. – Siedlce, 2009. – Vol. 1 : Наследие Дмитрия Чижевского и проблемы его изучения. – С.13–20.

Валявко І. В. Архіви як творча лабораторія мислителя та важливе джерело біографічного дослідження: на прикладі приватних архівів Дмитра Чижевського.

***Ключові слова*:** історіко-філософське дослідження, архівні колекції, біографістика, Дмитро Чижевський, інтелектуальна біографія.

У статті аналізується значення біографічного методу в історико-філософському пізнанні. Розглядаючи можливість використання різних джерел в ході історико-філософського дослідження, автор наголошує на тому, що при аналізі творчості окремого мислителя велику роль грають біографічні факти, що включають в себе навчання, оточення, наукові гуртки, різноманітні впливи, яких зазнав мислитель і які вплинули на формування його світогляду та подальший розвиток поглядів. Звертаючись до постаті видатного філософа і славіста Дмитра Чижевського, автор зазначає, що написання інтелектуальної біографії вченого неможливе без використання його архівних колекцій, які несуть в собі унікальну інформацію і значно поглиблюють розуміння тих творчих процесів, що становили «творчу лабораторію» мислителя. З огляду на це в статті подається коротка інформація, що стосується двох приватних архівів та бібліотек Дмитра Чижевського, які знаходяться в Німеччині в містах Галле та Гайдельберзі. Враховуючи цінність архівних колекцій Дмитра Чижевського та труднощі, пов'язані з їхнім опрацюванням, міжнародним колективом авторів було підготовлено збірку: «Д. И. Чижевский. Том І. Материалы к биографии (1894–1977)», до якої ввійшла частина матеріалів з архівів вченого. Суттєве місце в цьому збірнику займають спомини про Дмитра Чижевського, які більш глибоко розкривають цікаву й неординарну постать мислителя. Автор розглядає мемуарні матеріали як одне з джерел біографістики.

Valiavko I. V. Archives and Libraries of Dmytro Chyzhevsky as a Thinker's Creative Laboratory and an Important Source for the Biographical Research

***Keywords*:** historical and philosophical research, archival collections, biography, Dmytro Chyzhevsky, intellectual biography.

The article analyzes the significance of biographical method in historical and philosophical inquiry. Considering the possibility of using different sources in the historical and philosophical research, the author stresses that during the analysis of thinker's individual creativity a considerable role play such biographical facts as education, environment, scientific societies, and various

influences that affected formation of thinker's outlook and further perspectives development. Referring to the figure of great philosopher and slavist Dmytro Chyzhevsky, the author notes that the writing of intellectual biography of the scientist is impossible without the use of archival collections, which contain unique information and give deeper understanding of creative processes connected with the creative laboratory of the thinker. Considering this, the article presents brief information regarding two private archives and libraries of Dmytro Chyzhevsky, located in Germany in Halle and Heidelberg cities. Taking into account the value of archival collections of Dmytro Chyzhevsky and difficulties associated with their processing, the international team of authors prepared a collection «D. I. Chyzhevsky. Volume I. Materials for the biography (1894–1977)». This collection includes materials from the archives of the scientist. Significant part of this book covers memories of Dmytro Chizhevsky that reveal more deeply the interesting and unusual figure of the thinker. The author examines the memoir materials as one of the sources of biography.

Валявко И. В. Архивы и библиотеки Дмитрия Чижевского как творческая лаборатория мыслителя и важный источник биографического исследования.

***Ключевые слова*:** историко-философское исследование, архивные коллекции, биографистика, Дмитрий Чижевский, интеллектуальная биография.

В статье анализируется значение биографического метода в историко-философском познании. Рассматривая возможность использования различных источников в ходе историко-философского исследования, автор утверждает, что при анализе творчества отдельного мыслителя значительную роль играют биографические факты, которые включают в себя обучение, окружение, научные кружки, различные влияния, которые испытывал мыслитель и которые повлияли на формирование его мировоззрения и развитие дальнейших взглядов. Обращаясь к личности видного философа и слависта Дмитрия Чижевского, автор подчеркивает, что написание интеллектуальной биографии ученого невозможно без использования его архивных коллекций, которые несут в себе уникальную информацию и значительно углубляют понимание тех творческих процессов, которые состовляли «творческую лабораторию» мыслителя. В статье подается краткая информация о двух частных архівах и библиотеках Дмитрия Чижевского, которые находятся в Германии в городах Галле и Гейдельберге. Учитывая ценность архивных коллекций Дмитрия Чижевского и трудности, связынные с их исследованиями, международным коллективом авторов был подготовлен сборник: «Д. И. Чижевский. Том I. Материалы к биографии (1894–1977)», в который вошла часть материалов из архива ученого. Существенное место в сборнике занимают воспоминания о Дмитрии Чижевском, которые более глубоко раскрывают интересную и неординарную личность мыслителя. Автор рассматривает мемуарный материал как один из источников биографистики.

УДК 821.161.2:011/016

Надія Романівна ГАЛЯРНИК,
бібліотекар Наукової бібліотеки
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ)

ТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ГНАТА ХОТКЕВИЧА (ІЗ АРХІВНИХ МАТЕРІАЛІВ ІМЕННОГО ФОНДУ ПРОФЕСОРА В. Т. ПОЛЄКА В КНИГОЗБІРНІ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ ПРИКАРПАТСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА)

У статті дано аналіз архівних матеріалів Іменного фонду професора В. Полєка у Науковій бібліотеці Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ).

***Ключові слова*:** Гнат Хоткевич, Володимир Полєк, епістолярій, спогади, Іменний фонд.

The paper presents analysis of archival material in the Fund professor of V. Polyek in Scientific Library of PreCarpathian National University named after V. Stefanyk (Ivano-Frankivsk).

***Keywords*:** Gnat Khotkevych, Volodymyr Polyek, correspondence, memoirs, the Fund.

В статье дан анализ архивных материалов Именного фонда профессора В. Полека в Научной библиотеке Прикарпатского национального университета имени Василия Стефаника (Ивано-Франковск).

***Ключевые слова*:** Гнат Хоткевич, Владимир Полек, эпистолярий, воспоминания, Именной фонд.

Нині архіви та бібліотеки набувають усе більшої ваги у формуванні інформаційного ринку країни як різні за типом, призначенням, умовами створення та функціонування інформаційні центри, що зберігають і надають для використання з різною соціальною метою об'єкти інформації. Та якщо бібліотека засновується на організованому фонді тиражованих документів, то архів був і залишається насамперед зібранням комплексів документів, що склалися історично, відтак, відображає історію установ та осіб, які діяли у певні часи на певній території.

Об'єктом нашої роботи стала творча діяльність Гната Хоткевича, інформація про яку зібрана у фонді професора В. Т. Полєка, матеріали якого охоплюють три папки (№ 563, 564, 565) особистого архіву вченого та публікації самого фондоутворювача у місцевих газетах.

Перша папка (№ 563) містить листи Хоткевич Платониди Володимирівни до В. Т. Полєка, рукописи письменника та спогади його учнів. Там само знаходяться листи кореспондентів Платониди Хоткевич. Серед них — Платон Воронько. У своєму листі він висловлює радість із приводу призначення пані Хоткевич директором музею у с. Криворівні.

Спогади Іларія Карбулицького, колишнього редактора «Каменярів», дають нам змогу дізнатися про Хоткевича-бандуриста: «Публіка була дуже одушевлена і безчисленним «бісам» «майже всіх програмованих пісень не було кінця…» [2, арк. 16].

Серед рукописних матеріалів зустрічаємо нотний запис і перелік невідомих у літературі пісень, записаних у харківський період творчості письменника [2, арк. 8–12].

Дуже цінною для дослідників творчого шляху митця є довідка, видана Спілкою радянських письменників України, Харківським обласним правлінням про те, що Г. Хоткевич розпочав літературну працю 1897 р., а 1 листопада 1937 р. минув його сорокалітній стаж. Довідка підписана Ю. Смоличем і Байдебурою, датована 17 лютого 1938 р. [2, арк. 13].

Значну цінність становлять і спогади Надії Віталіївни Суровцової, котра довгий час листувалася з дружиною письменника (у папці зберігаються її листи). Це листування приватного характеру. «…Для людей мого покоління, — згадує Надія Віталіївна, — Хоткевич був романтичним символом українського руху, любові до Батьківщини, її минулого, сучасного та майбутнього, і його многогранний талант відтворився не тільки в літературній та художній діяльності…» [2, арк. 33].

Н. В. Суровцова тричі зустрічалася з великим письменником: 1910 р. в Умані, де Гнат Мартинович дав концерти гри на бандурі; у Петербурзі, де письменник виступав із лекцією на тему: «Боротьба українців Австро-Угорщини за свій університет у Львові»; у столиці України м. Харкові під час обговорення книги Г. Хоткевича «Богдан Хмельницький». Їй він запам'ятався як талановитий бандурист і співак, оригінальний лектор і самобутній письменник.

У папці містяться також спогади Володимира Мартинюка про учителя і наставника, з котрим він познайомився під час навчання на робітфаці при муздрамінституті (навчаючись грі на бандурі). «Лекції по бандурі були надзвичайно цікаві тому, що кожний прийом показував Гнат Мартинович так майстерно, що кожний урок був для нас своєрідним концертом слухання різних творів на бандурі. В такого педагога була настільки невичерпна фантазія, що на такому примітивному інструменті він міг грати твори Моцарта, Гайдна, Чайковського, Римського-Корсакова, а на теми народних пісень, то не можна переслухати… Грав і співав Гнат Мартинович багато. Голос звучав свіжо, дуже приємного бархатного тембру…» — писав кореспондент [2, арк. 53].

Спогади І. Ф. Шульженка розповідають про викладацьку діяльність Г. Хоткевича у Харківському зоотехнічному інституті: «Гнат Мартинович Хоткевич постає в моїй пам'яті як блискучий викладач української літератури, котрий привернув увагу своїх слухачів до творів Т. Шевченка, І. Франка та інших письменників» [2, арк. 72]. Знали Гната Мартиновича на той час і як письменника, музиканта, композитора, організатора та керівника оркестру та студентського хору. Усі свята і вечори в інституті проходили під його керівництвом, а опубліковані у цей період твори відразу поширювалися серед молоді («Гірські акварелі», «Камінна душа» та інші) [2, арк. 73].

Листи Платониди Володимирівни до Володимира Теодоровича засвідчують теплі дружні відносини між подружжям. У них ідеться також про літературні справи та клопотання пані Хоткевич щодо літературної спадщини Гната Мартиновича, про її працю на посаді директора музею ім. І. Франка у Криворівні.

Папка № 564 містить матеріали автобіографічного характеру. Це світлина 1906 р., на якій зображені учасники свята в Коломиї за участю бандуриста Гната Хоткевича. Фотознімки, датовані 27 грудня 1967 р., зроблені в день 90-річчя письменника. На них відтворено виступи Платониди Володимирівни та інших учасників святкування [3, арк. 5–9]. У папці знаходимо світлини з вистави «Камінна душа», постановки Івано-Франківського обласного музично-драматичного театру ім. І. Франка, за участю акторів Ю. Шиманського, І. Остаповича, Т. Перети, М. Гуріна, Х. Фіцалович та ін. [п. 564, арк. 10–21].

Папка № 564 містить також бібліографічний список творів Г. Хоткевича, зроблений Книжковою палатою УРСР м. Харкова 1958 р. [3, арк. 22–32].

Автобіографія Гната Хоткевича, написана жартівливим тоном, жвавою народною мовою, становить чималу цінність для вивчення життєвого та творчого шляху письменника, його літературних та естетичних уподобань. Подекуди вона нагадує гуморески Остапа Вишні, з яким підтримував творчі та дружні стосунки Гнат Мартинович, а саме: «…Батько мій був граф, потомок великих і славних гетьманів Хоткевичів. Правда, він служив поваром, але то внаслідок родинних інтриг (вони ж усе інтригують, оті вельможні пани). Мати моя теж була графиня Сумського в'єзду Харківської губернії. Між іншим — зазнала ще кріпацтва й добре його пам'ятає» [3, арк. 34].

Батькам у Харкові було матеріально важко прожити, тому часто вирушали до села: «…враження з міста уступалися на другий план перед враженнями села такими яскравими, ядерними…» [3, арк. 35]. Свої творчі спроби майбутній письменник розпочав у 6–7 років: писав «драму» з розбійничого життя. А в 11–12 «…читав Гоголя, і мені здалося, що він неправильно пише. Давай я його поправляти, а коротше сказати — перекладати на українську мову… Я перекладав того Гоголя, що писав по-українському російськими словами…», — згадує Г. Хоткевич [3, арк. 35–36]. «…Факт перекладання Гоголя на українську мову свідчить, що у 80-х роках наші села, навіть такі, як Деркачі, в 13-ти верстах від Харкова, не втратили української стихії, коли от вона могла відбитися в свідомості малого хлопця, який зроду не бачив української книжки й не знав нічого про якусь там ріжницю мов», — читаємо далі в автобіографії [п. 564, арк. 36].

Закінчивши школу, майбутній письменник «…чомусь дістав замилування до історії та мріяв про історично-філологічний факультет. Але свідомо не пішов до нього… Пішов до технологічного інституту, а воно, як виявилося потім: жени природу в двері, а вона влетить в вікно, — і я працював усе життя в галузі історії. І — цікава річ! Історією я цікавився довго і серйозно, і будучи дорослим — усе ж уважаюся дилетантом, а інженерну науку проходив хлопцем — і все ж я й досі «спец»…», — писав Г. Хоткевич [3, арк. 38].

«… З днів технологічного життя цікаво відмітити от що. Року 1895 в с. Деркачах я влаштував вистави для селян в спе-

ціально побудованому будинкові. У купця Михайлова випросив коня й об'їхав усіх довколишніх поміщиків; хто дощок дав, хто гвіздків, хто десятку, — і з того всього стала сцена в садку одного дядька… ставили ми «Назара Стодолю», «Як ковбаса та чарка», «97», «Яблуневий полон»…» [3, арк. 40].

1897 р. вийшов друком нарис «Грузинка», вміщений у галицькій «Зорі». Так офіційно розпочався творчий шлях цього самобутнього письменника. А 1895 р. в особі Гната Хоткевича народився неперевершений бандурист, виконавець і композитор: «95-го року справив я собі бандуру й почав грати, а мабуть, уже в слідуючому, 96-му, виступав з великим успіхом у Полтаві…, а 97-го… розпочалася й моя видавнича робота» [3, арк. 41].

Серед письменників старшого покоління Гнат Мартинович виділяв Олександра Катренка: «…тип старих мирних українців, що любили органічною любов'ю свій край і свій нарід; мов огник, десь глибоко в душах держали свою святиню — українську ідею і йшли з нею, як з демонстрацією, через базари життя. Ніяких надій, ніяких перспектив, горизонтів, і вже — аж ніякісінької політики. Та й в голову вона не приходила, бо їм велено було одно: не вгасіть. І вони не гасили. Ледве блимало світличко, ледве жевріло, а таки тліло. Згодом прийдуть ті, що роздмухають» [3, арк. 43].

1899 р. Гнат Хоткевич працював машиністом, мав закінчити навчання в інституті, але через участь у студентських заворушеннях був висланий із Харкова.

Згодом доля зводить майбутнього письменника з композиторами М. Лисенком та К. Стеценком.

Потім було закінчення інституту, робота на Катеринінській залізниці, громадській книгозбірні «Обществе грамотности», незліченні виступи з бандурою, організація оркестру бандур, лір і троїстих музик. Гнату Мартиновичу вісім разів відмовляли у дозволі організувати концерти у Харкові.

«А то от іще цікава штука — перший робітничий театр на Україні. Це я заснував аматорське товариство з самих робітників паровозного заводу, — згадував Гнат Хоткевич. — Півтораста душ самих робітників, бо єдиний «тілігент» серед них був я. Років два грали ми в Народньому домі, — і то був гарний час… А дати в ті часи 150 свідомих українців у робітничу масу — я вважаю серйозною своєю заслугою» [3, арк. 49–50].

У проміжку 1900–1905 рр. побачила світ книга «Поезія в прозі» Гната Мартиновича, за яку С. Єфремов посвятив автора «у лицарі символізму» [3, арк. 50].

Свою письменницьку діяльність Гнат Хоткевич характеризує так: «…Талант у мене невеличкий, але все ж більший, ніж я міг виявити. Я чув, що міг би дати щось серйозніше, сильніше, ніж зумів, але самотність, брак, повний брак зовнішнього стимулу до писання, неможливість і невміння друкувати свої твори — все те фатально відбилося на моїй літературній фізіономії; і то остільки фатально, що от я навіть утратав жартливий тон, що був його взяв спочатку… Служіння літературі видавалося мені найвищим заняттям, і я влив туди всю свою молоду енергію… Я не знав тоді, що окрім сякої-такої талановитости треба мати ще дещо. Для одних оцим дещо є опертя на якусь організацію чи партію, для других — індивідуальне вміння, для третіх — ще що-небудь, а в мене нічого з того не було» [3, арк. 51–52].

Події 1905 р. привели Гната Мартиновича в еміграцію, в Галичину. Це був надзвичайно продуктивний період творчої біографії письменника. «Написав я в Галичині багато, але багато з того й пропало. От були в мене «Опришки», ціла низка легенд про опришків, оброблених літературно… Із значних річей я написав у Галичині повість «Авірон», «О полку Ігоревім», «Рогнідь». «Море», «На залізниці», тетралогія «Богдан Хмельницький» (у первісній редакції), «Камінна душа», гуцульських п'єс аж п'ять, і найбільша робота — історичний роман «Берестечко». Для нього я самі матеріали збирав два роки. Скільки то списано паперу, то ви й не уявляєте собі, читачу! Але подужати цеї речі так я й не подужав», — читаємо в автобіографії Г. Хоткевича [3, арк. 53].

«Надзвичайно красне, надзвичайно звучне й оригінальне гуцульське наріччя» захопило автора і він став його прекрасним знавцем. За порадою В. Гнатюка літо 1906 р. Гнат Хоткевич провів у Карпатах. «Як роззявив я рота від здивування, прибувши на Гуцульщину, то так із роззявленим ротом і ходив шість літ», — згадував письменник [4, арк. 107].

Гуцульський театр, організований Гнатом Мартиновичем, став унікальним явищем в історії української культури: «… перша трупа проїхалася по Галичині з таким тріумфом, що мені вже менше труда було на друге літо збирати товариство чоловік до 60. Написав я для них п'єси «гуцульсков бесідов» [3, арк. 53].

У автобіографії Гнат Хоткевич писав: «…Про Галичину й галичан зосталися в мене найкращі спомини, я полюбив і цей край, і тих людей. От я був там чужа людина, до певної міри — в чужому краї; жилося мені неважно, а під кінець то й зовсім погано; але от зосталися світлі враження й гарні спомини. Багато з наших материкових українців не люблять галичан. А я їх бачив зблизька — і зрозумів їх, полюбив…» [3, арк. 54]. «…Коли росіяни руйнували Галичину, я дуже близько приймав те до серця, — а чим помогти? Я написав велику книжку про Галичину на російській мові, але вона видалася видавцям московським «слишком революционной» (одна восьма частина тої книжки вийшла потім у виданню «Союза» під заголовком «Кооперація в Галичине»). А потім надумав поїхати з лекцією про Галичину, аби знайомити суспільність з тим краєм і творити опінію. Був, між іншим, і в Петербурзі. Там лекцію влаштували кадети. Народу було багато, слухали уважно. Після були дебати…» [3, арк. 57–58].

Гнат Мартинович згадував: «робив усі можливі заходи, щоб перевезти на Україну й показати свій гуцульський театр. Їздив туди-сюди — шукав грошей… і тільки одна єдина Марія Костянтинівна Заньковецька відгукнулася з усією щирістю своєю — більше ніхто… але зібрати стільки грошей, щоб перевезти театр я все ж не зміг. Перевіз сюди тільки кілька душ майстрів-кустарів (гуцули — надзвичайні художники у роботах по дереву, шкірі, металу), бо хотів показати гуцульську вмілість. Окрім того, замість трупи злагодив 10 душ гуцулів, що мали поїхати з концертом етнографічним і заробити грошей на перевіз усього театру» [3, арк. 56–57].

Усім задумам перешкодила війна. Згодом революція 1917 р. затягла у вир подій, хоча письменник і давав собі слово не брати участі ні в якій громадській роботі.

Закінчується автобіографія Гната Мартиновича філософським роздумом: «.. Лінія людського життя й людської діяльності мусить іти так, що кульмінаційною точкою має падати бистро і чим більший кут дає, тим краще: природа розчищає місце для нової творчості. А отакі видання це все одно, що штучне дихання, кисень, камфора… А може, ж моя лінія ще йде вверх? А може ж я ще не дійшов «до точки»? А може ж я ще «подаю надежды и оные питаю»? Кажуть же, що буває «вторая молодость». А якщо буває вторая, то чому ж не буть третій, четвертій і т.д.? А коли так — живем, значить! Дайош!» [3, арк. 61].

У папці № 564 розміщені архівні матеріали Гната Хоткевича, а саме: неповний перелік друкованих праць письменника, матеріали про його творчу діяльність: виписки з газет і документів, зроблені професором В. Полєком та П. В. Хоткевич.

Стаття Гната Мартиновича «Під розвагу», опублікована у газеті «Діло» 17 грудня 1910 р., актуальна і сьогодні. Розпочинається вона так: «Наша Гуцульщина все видавалася мені закопаним скарбом, о котрім ніхто не знає, красовицею, котра буде жінкою королевича, але поки що ходить у подертій суконці» [3, арк. 81].

Зачарований красою Гуцулії, самобутністю та обдарованістю її корінного населення, письменник став великим пропагандистом, популяризатором усього гуцульського. Про це свідчить ряд книг, статей, написаних автором і розміщених в українських і російських часописах. У статті «Під розвагу» Гнат Хоткевич висловив занепокоєння: «Чи варто тую красовицю виводити у світ?» Чи не зашкодить цивілізація, розвиток туризму первісній красі краю та життю самих гуцулів? І відповідає, що необхідно «приваблювати капітал і талант для того, щоб Гуцульщина зосталася нашою, українською, і від цього мали вигоду самі гуцули».

Цінним матеріалом для нас є спогади дружини письменника. У них розкривається багатогранна діяльність Гната Мартиновича, зокрема як перекладача. Адже восени 1921 р. письменник переклав драму Калідаси «Шакунталя» українською мовою. «Ця прекрасна річ просилася на екран, він пише сценарій. До останнього дня життя у нього була думка написати оперу. Музичні ілюстрації до цього перекладу, побудовані на древнє індуських гамах, виконувалися членами товариства «Митуса», яке організував тоді Хоткевич…», — читаємо у спогадах [3, арк. 175].

Одночасно Гнат Мартинович писав «Історію Галицького театру». З цієї роботи було надруковано «Театр народний і середньовічний», монографію «1864-й рік в історії Галицького театру».

Платонида Володимирівна згадувала: «У своїй книзі «Музичні інструменти українського народу» Хоткевич відводив належне місце дослідженню гуцульських народних інструментів. У 1934 р. у брошурі для виставки народних інструментів Всесоюзного Дому Народної Творчості у Москві ім. Крупської, яку Хоткевич писав на замовлення, він присвятив цілий розділ опису гуцульських народних інструментів.

Часто згадував Хоткевич про своїх улюблених гуцулів! Свою безмежну любов до них він проніс через все своє життя і зумів її передати другим. Коли під час тяжкої хвороби приходили думки про смерть — я вживала цілющих ліків — спогадів про Гуцульщину. Варто було щось запитати, пригадати, як відразу, перейняте сумом лице, мінилося, все відходило пріч і лилися спогади про Криворівню, Голови, Красноїлля, про Потяків Якиб'юка, Харуків, Шекерика, Гулейчука… Від перших днів знайомства з Хоткевичем і я перебувала під враженням тих оповідань, поезії і краси Гуцульщини, і зі мною все жила думка про те, щоб побувати у цьому закутку землі української, і тепер я радію, що ця мрія стала дійсністю!..» [3, арк. 175–176].

Дружина письменника зазначала: «Організацію «Гуцульського театру» в театральній діяльності Хоткевича треба вважати кардинальною. Перебування гуцульського ансамблю в Харкові (1912–1914 рр.) …сприяло широкій популяризації гуцулів. Виступ у Москві, Одесі, Херсоні, Миколаєві, Києві, Харкові на ті часи було явищем незвичайним. В архіві Хоткевича є програми лекцій, концертів, відгуків преси, яка відзначала заслугу Хоткевича у популяризації гуцулів і гуцульського мистецтва [3, арк. 176].

«Слухаючи їх, — пише про гуцулів харківський професор М. Ф. Сумцов, — мимоволі думаєте, — ось де таємне зерно народного духу, підмога для перенесення вікових страждань, запорука нових, невідомих культурних можливостей і нових духовних сил… Разом з тим, дивлячись на цих простих селян, мимоволі думаєте, — який на протязі віків ви бережете дорогоцінний, виховний засіб, ви — бідні люди плуга, жертва всіляких апетитів, ви що зберегли в глуші своїх гір ті мелодії, якими будуть жити і тішитись майбутні покоління в кращих життєвих умовах» [3, арк. 176]. Так само надзвичайно тепло згадує про концерт гуцулів — «братів по національності й по мові, які живуть у Карпатських горах» Х. Д. Алчевська [3, арк. 177].

За словами Платониди Володимирівни: «В літературній спадщині гната Хоткевича значне місце займає гуцульська тематика. Для гуцульського театру були написані п'єси з гуцульського життя, які відображали їх історію, побут і звичаї. П'єса «Довбуш» має 7 варіантів! До циклу гуцульських оповідань треба віднести ще повісті «Опришки», «Поніпалек і Туманюк», «Довбуш»…» [3, арк. 180].

Хоткевич зібрав велику збірку етнографічних матеріалів, частина з яких перекладена російською мовою. Значна кількість розгубилася у вирі війни. Особливий інтерес викликає збірка легенд про Довбуша.

1922 р. у Харкові було відзначено громадським комітетом 25-літній ювілей літературно-наукової діяльності Хоткевича. Тоді ювілейним виданням вийшла «Камінна душа» [3, арк. 180].

До шевченківської тематики письменник ішов усе своє життя. У статті «Його горіння» Платонида Хоткевич писала: «Я б сказала, що Гнат Мартинович перше, ніж взятися за цю роботу, готував себе до неї з якоюсь побожністю, з якимось особливим почуттям обов'язку. Від того часу, як він приступив до роботи над романом, у домі все було насичене ім'ям Шевченка. Перед нами поставав образ Кобзаря з моменту його появи на світ і до його останніх днів.

Якось, не домовляючись, всі навколо створювали сприятливу для творчості обстановку, у нас у всіх було почуття, що відбувається щось надзвичайне…

Він використовував усі джерела, які тільки можна було роздобути для детально вивчення доби.

Роман був задуманий в чотирьох частинах на 200 друкованих аркушів. Це мала бути епопея. І була його лебединою піснею… Письменник не скінчив задуманого роману» [4, арк. 89].

Одна з найцінніших особливостей твору Хоткевича — напрочуд майстерне поєднання високої художності та дослідницької вдумливості. Досить сказати, що Гнат Мартинович написав близько 30 розвідок про Шевченка.

Член-кореспондент Академії Наук УРСР Євген Степанович Шабліовський писав: «Мені відомі праці Г. М. Хоткевича — про Енгельгардтів, про дитячі роки Шевченка, розвідка Г. Хоткевича на теми: «Чи був Шевченко у Варшаві?», «Рустем чи Лампі?», «Фантастичні дати», розвідка про Кирилівку, а також фрагменти фундаментальної праці Г. Хоткевича белетристичного характеру — з циклу «З сім'ї геніїв» [3, арк. 185]. …Хочу відзначити, що науково-дослідчі праці Г. Хоткевича відрізняються високим науковим рівнем, оригінальною і свіжою постановкою проблем, солідною аргументацією на основі першоджерел архівних і мемуарних. Що ж торкається белетристичних творів Г. Хоткевича, то зроблені вони з великою художньою майстерністю і являють собою кращі зразки в цьому жанрі.

Науково-творча діяльність Г. Хоткевича у галузі шевченкознавства настільки різнобарвна і талановита, що, безперечно, увійде в золотий фонд високих досліджень про великого нашого поета» [3, арк. 185].

Папка № 565 охоплює матеріали з 1945 по 90-і рр. Газетні статті розкривають багатогранну культурно-громадську діяльність Г. Хоткевича, котра «продовжила традиції творчого універсалізму. Властивого українській інтелігенції, представники якої — Ф. Прокопович, Г. Сковорода, Т. Шевченко, І. Франко, Б. Грінченко досягли значних результатів у різних сферах культури» [4, арк. 1].

Низка статей знайомить нас із формуванням Хоткевича-бандуриста, дослідника, конструктора інструментів, педагога, композитора, аранжувальника, який став фундатором професійного кобзарства, теоретиком і практиком бандурного мистецтва. У вичерпній статті «Вічножива струна» мистецтвознавець Віолета Дутчак простежує розвиток музичного таланту Гната Мартиновича. Дописувач розповідає про співпрацю М. Лисенка та Г. Хоткевича, його участь у підготовці 12-го археологічного з'їзду, пропаганду кобзарського мистецтва. Преса Галичини та Буковини, за свідченням В. Дутчак, назвала Гната Мартиновича «відомим, славетним, видатним, відзначаючи віртуозність виконання, тонкий художній смак, артистизм і музичність» [4, арк. 2].

Видатний композитор С. Людкевич 1906 р. писав: «Хоткевич підніс гру на бандурі до своєрідного артистизму, зробив спосібною до більшого числа модуляції та добув з неї чимало зовсім нових, незвісних ефектів і нюансів, про які ніхто би й не думав…» [4, арк. 2].

Перу Гната Мартиновича належить також перший в історії кобзарства «Підручник гри на бандурі».

Під час другого концертного турне по Галичині Хоткевич виступав у ролі скрипаля у складі струнного тріо. Період 20–30-х рр. XX ст. засвідчує повний розквіт таланту художника і митця.

Цикл статей Галини Хоткевичівни «Взяв би я бандуру, або етнографія за Хоткевичем» — це спогади доньки славетного митця, написані у далекому Греноблі. Ось що розповідається у них про творчу спадщину композитора: «Всіх його творів нараховується біля 182, з них 68 — для бандури. Друковані вони не були, а виконувалися головним чином батьковими

учнями, що переписували їх, часто на клаптиках паперу. А доля тих учнів склалася нелегко. Деякі загинули, деякі попали аж до німецьких таборів, пережили жахливі часи, але трималися разом, «міцно оберігали бандуру», і вона зберегла їх! Це ж вони, опинившись після війни в США, своєю самовідданою, невпинною творчою працею зуміли показати, що «Працює капела над збереженням творчих надбань минувшини, надаючи особливого значення спадщині Г. Хоткевича, щоб твори його та призабута техніка харківського способу гри на бандурі повернулася із забуття» [4, арк. 3]. …І ось у 1991 році славна заокеанська капела під гаслом «Ми знов з тобою, Україно!» прибула на Батьківщину! З нею звуками творів своїх повернувся й Гнат Мартинович. Майже кожна третя точка програми концерту була твором Хоткевича. Концертували у 13 містах України» [4, арк. 3].

У мемуарах доньки композитора знаходимо ще й такі цікаві факти: «В 1936-му Одеська кіностудія запросила Хоткевича грати роль сліпого бандуриста на весіллі (у фільмі «Назар Стодоля»). Дорогоцінні кадри! Там після чарки та приказочки грає Хоткевич сумної, а потім веселої. Це ж його голос, його гра, на отій маленькій улюбленій бандурі, це його присутність!» [4, арк. 4].

Галина Гнатівна згадує: «…а ще малював Хоткевич, скриньку з фарбами носив з собою. Змалював Гердліччин будинок і Юріштанів «осєдок», церквицю в Криворівні, плебанію, де жила попадя Маруся. Є і Піп-Іван, і Говерла, «Писаний камінь» та «Стежка до церковці від дороги». Триста малюнків було у батьковій дерев'яній скринці.

Коли хто має перше, чернівецьке, видання «Кам'яної душі» 1911 р., подивіться на сторінку 71. Там на заставці якраз один із тих малюнків — завиток дороги і місточок зліва. То дорога з Криворівні на Яворів. Ще в тій книжці понад 70 малюнків — то все батькова праця…» [4, арк. 8].

Тему кобзарства продовжує стаття П. Арсенича «Гнат Хоткевич — кобзарем». У ній дописувач наводить уривок з неопублікованих спогадів літературознавця Ростислава Заклинського про виступ кобзаря у Станіславі: «Концерт Хоткевича в супроводі бандури відбувся у великій залі міського театру. Приміщення було переповнене слухачами. Присутні з ентузіазмом вітали Хоткевича. Особливо вбилася в пам'ять народна українська пісня про Солоху. Гнат Хоткевич

майстерно підкреслював гумористичний бік пісні мімікою обличчя та легкими рухами тіла. Зала гриміла оплесками і викликала на сцену письменника-артиста» [4, арк. 11].

Перу Петра Арсенича належить цілий цикл статей на тему «Гуцульський театр та його виконавці». У цих матеріалах ідеться про розвиток славнозвісного театру та долю його учасників. Згадувану тему розробляли й інші дописувачі: В. Стеф'юк, М. Прохорець, Б. Прут, В. Передрук, М. Прохорець. Із своєрідністю творчого обдарування Г. Хоткевича нас знайомлять П. Арсенич, О. Міньківський, Н. Годієнко-Андріанова, О. Герасименко, А. Мельничук, Є. Волиняк, В. Півторадні.

У цілому ряді статей, представлених у папці, йдеться про публікації творів Г. Хоткевича, обговорення їх у пресі. Це матеріали І. Пелипейка, Б. Володарчука, А. Погрібного, В. Глинчака, В. Стеф'юка. Серед них стаття професора В. Полєка про двотомне видання письменника з аналізом другого тому, де зібрано твори гуцульської тематики.

У своїй статті «Незакінчений роман» Г. Хоткевич знайомить нас із умовами написання роману «З сім'ї геніїв». Інші статті дружини письменника розповідають про творчу діяльність Гната Мартиновича, зокрема в Галичині, про яку він писав у спогадах: «Гуцульщино! Найкращий закуток землі української! Хто бачив гори, жив у гуцульському селі, відчув їх велич і красу, чув тужливу трембіту, чув шум Черемоша і потоків, що несуть свої води до нього, той тебе не забуде» [4, арк. 125].

Стаття В. Полєка «Верховинці» Й. Коженьовського» — інформація про польського письменника та історію написання драми «Верховинці». Відомо, що ця п'єса послужила основою для драми «Антон Ревізорчук», котру з великим успіхом поставив Г. Хоткевич із акторами «Гуцульського театру». Краківська преса писала: «Не припускав, мабуть, Коженьовський, пишучи свій твір, щоби у тих самих гуцулів, серед яких він черпав своє натхнення, знайшлися такі неперевершені виконавці ролей його п'єси» [4, арк. 156].

В окремій папці (№ 217) знаходимо спогади Ростислава Заклинського, надіслані на прохання Платониди Володимирівни. Ці мемуари мають назву «Всеукраїнський письменник і громадський діяч (Спогади про Гната Хоткевича)». У них читаємо: «Ніхто, думаю, не зробив більше для зближення обидвох частин України, розділених айстро-російським

кордоном, а пізніше радянсько-польською границею, — як Гнат Хоткевич… Він же поширював знайомство з фольклором Західної України серед українського суспільства усієї України; і навпаки, переносив народну творчість Східної України на західні українські землі. Він же розкрив перед читачами революційне геройське життя Карпатської України; і тим самим показував, що на заході України збереглися не тільки елементи передхристиянських вірувань, але й живі спомини про її революційне минуле.

Таким чином Гнат Хоткевич зробив більше, ніж хтонебудь інший, для взаємного наближення розірваних окупантами частин України і для її єднання…» [1, арк. 22–23].

Отже, архівні матеріали, зібрані професором В. Т. Полєком, вказують на те, що природа щедро обдарувала Гната Хоткевича. Власною невсипущою працею досяг він вершин культури, хоч його життя було сповнене горя й поневірянь.

«…Працювати за чотирьох душ…, щоб скрізь було повно Хоткевича, — такий девіз поставив собі письменник, і лишався вірним йому до кінця свого життя. Творча іскра не жевріла, а яскраво палала в його серці впродовж усього його нелегкого життєвого шляху. Так, він не тлів, а горів, як і личить справжній Людині, вірному синові свого народу, якому він віддав увесь свій хист і снагу — до останнього подиху… Недарма академік О. Білецький ще 1937 р. назвав Гната Мартиновича одним із найзначніших явищ в українській літературі XIX–XX ст., розміри й вага якого будуть оцінені по-справжньому не так швидко…» [4, арк. 56].

«Те, що встиг створити за своє життя Г. Хоткевич, розкриває перед нами у всій красі його різнобічний талант, його надзвичайно тонку мистецьку душу, все багатство якої він віддав служінню рідному народові», — згадувала Платонида Володимирівна [4, арк. 89].

Численні спогади сучасників, учнів, дружини, доньки письменника, власна його автобіографія, листи, статті, твори тільки підтверджують висловлені думки.

1. Наукова бібліотека Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. – Фонд професора В. Т. Полєка. – П. № 217.
2. Наукова бібліотека Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. – Фонд професора В. Т. Полєка. – П. № 563.

3. Наукова бібліотека Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. – Фонд професора В. Т. Полєка. – П. № 564.
4. Наукова бібліотека Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. – Фонд професора В. Т. Полєка. – П. № 565.

Галярник Н. Р. Творча діяльність Гната Хоткевича (із архівних матеріалів іменного фонду професора В. Т. Полєка в книгозбірні Наукової бібліотеки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника)

***Ключові слова*:** Гнат Хоткевич, Володимир Полєк, епістолярій, спогади, Іменний фонд.

У статті дано аналіз архівних матеріалів (спогади колег, родичів, листування) щодо життєпису та творчості українського письменника та музиканта Гната Хоткевича Іменного фонду професора В. Т. Полєка у Науковій бібліотеці Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ).

Galyarnyk N. R. Gnat Hotkevich's creative work (from archive materials of Professor V.T. Polek's personal fund in book depository of Carpathian National University named after V. Stefanik scientific library

The paper presents analysis of archival material (reminiscences of colleagues, relatives, correspondence) on the biography and work of the Ukrainian writer and musician Gnat Khotkevych that available in the Fund professor of V. Polyek in Scientific Library of PreCarpathian National University named after V. Stefanyk (Ivano-Frankivsk).

***Keywords*:** Gnat Khotkevych, Volodymyr Polyek, correspondence, memoirs, the Fund.

Галярник Н. Р. Творческая деятельность Гната Хоткевича (из архивных материалов именного фонда профессора В. Т. Полека в собрании Научной библиотеки Прикарпатского национального университета имени Василия Стефаника)

***Ключевые слова*:** Гнат Хоткевич, Владимир Полек, эпистолярий, воспоминания, Именной фонд.

В статье дан анализ архивных материалов (воспоминания коллег, родственников, переписка) о жизни и творчестве украинского писателя и музыканта Гната Хоткевича, что имеются в именном фонде профессора В. Т. Полека в Научной библиотеке Прикарпатского национального университета имени Василия Стефаника (Ивано-Франковск).

БІБЛІОГРАФІЯ, РЕЦЕНЗІЇ, ІНФОРМАЦІЯ

ДОВІДКОВА БІОГРАФІСТИКА ЯК НОВИЙ КРОК У СТАНОВЛЕННІ ВІТЧИЗНЯНОЇ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

Ляшко, С. М. **Українські біографічні довідкові видання : XIX–XX ст. : історичні та теоретико-методичні засади. – Запоріжжя : Дике поле, 2010. – 286 с.**

Бурхливий розвиток біографічної практики та інтересу суспільства до біографіки як такої в Україні останніх десятиліть призвели до ситуації, коли посутнісні напрацювання в біографічному дискурсі загалом значно випередили (чи швидше «затопили» своїми обсягами) напрацювання теоретико-методологічні. Відтак, поява ґрунтовної теоретико-методологічної роботи, в якій зроблено успішну спробу в межах академічного знання узагальнити, систематизувати та поняттєво окреслити віхові для подальшого поступу біографістики поняття та проблеми, видається напрочуд актуальною. Коли ж узяти до уваги, що монографія С. М. Ляшко є водночас вивіреним структурованим оглядом усього напрацьованого на сьогодні в царині довідкової біографістики в Україні та містить чимало цікавих (можливо, дещо революційних, але від того не менш обіцяючих для наполегливого дослідника) припущень та ідей філософського кштибу, стає зрозумілим, що до читача прийшла насправді цікава, давно затребувана науковою спільнотою країни книга.

Приваблює насамперед те, що за суто методико-прикладними та теоретико-понятійними проблемами дослідниця повсякчас бачить гуманізуючу цивілізаційну роль, якої на-

буває нині біографіка в соціокультурному дискурсі не лише України, а й світу. Відтак, визначаючи основні тенденції в гуманітарних науках на початку XXI ст., пов'язані з соціально-економічними змінами у суспільстві, автор справедливо наголошує: „…гуманізм стає змістом і сутністю пізнання єдиного світового історичного процесу. Практична реалізація гуманістичної тенденції значно посилила увагу істориків до вивчення історії особи" (с. 3). Тому природним є бурхливий розвиток на початку XXI ст. біографістики, котра, як будь-яка наукова дисципліна, вимагає розробки теоретико-методологічних положень, створення понятійно-термінологічного апарату. Саме цій проблемі присвячена основна частина видання.

Наступна означена та належно обґрунтована автором тенденція — створення довідкових видань із біографістики. Так склалося, що одним із напрямків розвитку біографістики є її формування саме через довідкову літературу. Останнім часом книжковий ринок перенасичений науковими виданнями різного рівня. Автор наводить цікаві дані, що стосуються наукових довідкових біографічних видань (с. 5), але, якщо згадати видання зразка „100 імен…" тощо, можна думати, що обсяги та тиражі такої літератури перевищують наведені дані в рази. А ось науковий рівень відомостей, які вони містять, доволі низький. Добре, якщо вони ґрунтуються на практичних знаннях колективу авторів, а якщо з'являється „енциклопедист", який хоче поділитися своїми іноді досить однобокими знаннями, почерпнутими з прочитаних книг або біографічними відомостями про особистості, які йому „симпатичні"?...

Тому поява праці С. М. Ляшко „Українські біографічні довідкові видання XIX–XX ст. : історичні та теоретико-методичні засади", присвяченої вивченню актуальної проблеми української біографістики, що пов'язана з дослідженням методичних засад цієї галузі знань і розробкою принципів створення біографічних довідкових видань, актуальна та відповідає вимогам сучасної історичної науки. Фактично, це перша в Україні ґрунтовна робота із зазначеної проблематики, яка, водночас, є однією з ланок більш широкого погляду на біографіку.

Накопичений досвід дав змогу авторові рецензованої роботи на основі ретельного історичного аналізу практики української біографічної довідкової справи у XIX–XX ст., підійти до обґрунтування окремих нових підходів до розвитку теорії довідкового напряму у біографістиці, які окреслили відомі дослідники В. С. Чишко, О. Л. Валевський та інші.

Автором монографії окреслені та проаналізовані три основні тематичні блоки сучасної довідкової біографічної справи:

- історія та періодизація біографічної довідкової справи в Україні;
- теоретико-методичні засади створення біографічних довідкових видань;
- біографічні довідкові видання в контексті загальної біографістики та книгознавства.

Перший блок присвячений проблемі формування біографістики як науки (Розділ 1. «Українські біографічні довідкові видання у XIX–XX ст." с. 14–132). У роботі показаний розвиток системи довідкових біографічних видань, що відбувався від кінця XIX і впродовж XX ст., у контексті історії України. Проаналізовані з позицій досягнення сучасної біографістики російські та українські багатотомні універсальні енциклопедії, що входили до системи радянських довідкових видань, виокремленні особливості формування змісту та структури біографічних блоків. Особлива увага приділена аналізові тенденцій розвитку довідкової біографістики на сучасному етапі, коли спостерігається кількісне і якісне зростання українських біографічних довідкових видань різних видів і типів, що дало змогу виявити як позитивні, так і негативні тенденції, проаналізувати їхні причини та наслідки. Обґрунтованим є виділення основних періодів розвитку української довідкової біографістики (с. 17–19). Оцінюючи деякі з періодів довідкової біографістики, автор не уникає дискусійних питань і висловлює та обґрунтовує свою думку (як-от, с. 89).

Окреслена картина розвитку української довідкової біографістики, ретельний історичний аналіз практики української біографічної довідкової справи у XIX–XX ст. дав змогу авторові рецензованої монографії підійти до висвітлення другого блоку проблем, окреслених у роботі: до нових підходів у розвитку теорії довідкового напряму у біографістиці.

Другий тематичний блок монографії присвячений питанням дослідження методичних засад довідкової біографічної справи (Розділ 2: „Теоретико-методичні засади створення біографічних довідкових видань", с. 132–173). Варто відзначити вдалі спроби автора представити методику підготовки біографічних довідкових видань і проаналізувати її, визначити критерії відбору персоналій, засоби формування сло́вника довід-

кового біографічного видання, структури біографічної статті, визначенню структури дефініції.

Напрочуд цікавим є підрозділ, присвячений „інституалізації української біографічної довідкової справи" (іншими словами, — створення фахової спільноти українських біографістів), де переконливо розкриті особливості формування української біографістики як нової галузі історичної науки.

Особливий інтерес складають міркування автора щодо принципів критеріїв відбору імен до біографічних довідкових видань, а також структури дефініції біографічної статті біографічних довідкових видань, які мають складати науково обґрунтовану сучасну методику підготовки біографічних довідкових видань. Думаю, наукові колективи, причетні до підготовки біографічних довідкових видань, не залишать без уваги і подальшого розвитку розробки С. М. Ляшко принципів формування сло́вника біографічних довідкових видань, структури дефініції у біографічній довідковій статті та проблемних аспектів термінології (с. 152–163). Дослідниця однією з перших серед фахівців у галузі біографістики звернула увагу на структуру дефініції біографістики як важливу складову довідкових біографічних видань. Не оминула вона увагою й важливі практичні та, водночас, проблемні питання визначення критеріїв відбору імен до біографічних довідкових видань. Практична реалізація висловлених С. М. Ляшко думок, сподіваюсь, може прискорити підготовку та видання довідкової біографічної продукції різних видів і типів.

Третій тематичний блок питань, висвітлених у монографії присвячено місцю біографічних довідкових видань у системі історичних знань (Розділ 3: «Біографічні довідкові видання в контексті біографістики і книгознавства», с. 185–213). Автор намагається залучити методи суміжних наук, зокрема книгознавства, для аналізу фактичного матеріалу в галузі біографістики, і з цих позицій виявити основні етапи та тенденції української біографістики, що надає особливої новизни запропонованій праці. Під таким кутом зору у вітчизняній історіографії довідкова біографістика розглядається вперше. Водночас на розгляд читачеві виноситься кілька проблем, спільних для обох наукових дисциплін, зокрема: термінологічні (біографістика, біографічна довідкова справа, довідкова біографістика тощо), типологічні (види, типи біографічних довідкових видань), структурні (апарат видання). З концептуальними поглядами автора не завжди можна погоджуватися, але не вар-

то їх ігнорувати, оскільки саме дискусія стимулює пошук істини в науці.

Відтак, попри значну методико-теоретичну вартість, даний розділ має й суто практичне значення. Розробки С. М. Ляшко можуть бути використаними не лише у біографістиці, а й при створенні довідкових робіт у інших галузях історичної науки. У цьому сенсі дуже корисним виглядає Додаток 4 (с. 280). Вдало доповнюють основний текст і два інші додатки, що стосуються розділу (с. 278, 279). Зокрема привертає увагу Додаток 1 — „Словник термінів і понять біографічних довідкових видань" (с. 267–277). Розробка наукової термінології — дуже важка та невдячна справа. Спроба автора працювати у цьому напрямку заслуговує на підтримку та продовження. Більше того, обговорення та дискусія цієї проблеми з участю фахівців із книгознавства та біографістики може бути корисною і стати темою окремого наукового симпозіуму.

Монографію написано з використанням великого масиву наукової літератури (416 позицій). Різноманітною є джерельна база дослідження, широко використані архівні матеріали, нормативні документи. Включено наукові монографії, статті українських і російських учених і практиків, що вийшли друком до 2010 р.

Аналіз сучасної ситуації в біографічний довідковій справі дав змогу авторові виявити тісний зв'язок між проблемами довідкового виду книги, який вивчає один із напрямів книгознавства і біографістики, і в цьому контексті — відставання сучасних міждисциплінарних методик у галузі підготовки біографічних довідкових видань. Робота написана гарною мовою, визначення чіткі, продумані. Книга чудово оформлена. Вона буде корисною для широкого кола читачів.

Водночас, є кілька зауважень, які можуть бути враховані автором у подальшій роботі. Так, деякі розділи роботи (скажімо, розділ І) перенасичені описом фактів, чого варто було б уникнути на користь більш ґрунтовного аналізу основних етапів розвитку біографістики, посилення аналітичної складової висновків та узагальнень.

Роботі властиві також певні вади, викликані тим, що С. М. Ляшко залучила до свого дослідження велику кількість джерел, зокрема й дискусійних, із суміжних, але досить відмінних галузей гуманітарних наук (історіографії, джерелознавства, книгознавства, видавничої справи тощо). Використано термінологічний апарат, який ще не є досить

усталеним як у біографістиці, так і в книгознавстві, зокрема, щодо дискусії, яка триває, відносно проблем типології книги. Втім, запропонований дослідницею „Словник термінів довідкової біографістики" сприятиме виробленню більш усталеної термінології.

Навіть стислий огляд монографії засвідчує, що ця праця, безумовно, стала подією як у науковому полі біографістики, так і в біографічному дискурсі загалом. Різноплановість авторського погляду, котрий враховує думки попередніх дослідників, широке охоплення джерел, пояснення та обґрунтування теоретичних концепцій та їх практична розробка викликають зацікавлення не лише у фахівців зазначеної галузі, а й у широкого аматорського загалу.

Оцінюючи в цілому монографію С. М. Ляшко, зазначу, що це ґрунтовне і корисне видання, одна з перших робіт, яка формує закономірності та основні теоретичні засади української біографістики в цілому, визначає новий науковий напрям — довідкову біографістику. Безумовно, вихід монографії Ляшко С. М. «Українські біографічні довідкові видання : XIX–XX ст. : історичні та теоретико-методичні засади" — значна подія у сучасні історичній науці.

Н. О. Гаврилюк

НОВЕ ВИДАННЯ З ІСТОРІЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Борисенко В. Й. **Боротьба демократичних сил за народну освіту в Україні 60-90 років XIX ст. / вид. 2-е, перероб. і доп. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – 161 с.**

В сучасній історіографії відбувається поступовий перегляд традиційної концепції української історії, виробленої в перше десятиріччя української незалежності на базі історіографічних постулатів початку XX ст., спостерігається відхід від уставлених штампів при аналізі історичного процесу в Україні XIX ст. Друга половина XIX ст. характеризується важливими економічними та суспільно-політичними зрушеннями. У цей період поширювались нові економічні й політичні вчення, спостерігалось активне відстоювання окремими соціальними верствами як українського, так і всеросійського суспільств своїх соціальних, економічних, політичних прав та свобод На ці процеси значною мірою впливала освіта як система знань, прискорюючи або гальмуючи їх розвиток.

У роботі відомого українського історика, доктора історичних наук, професора, завідувача кафедри історії України національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Заслуженого діяча науки і техники Украаани В. Й. Борисенка висвітлені проблеми організації освіти на Лівобережній та Слобідській Україні у 60-90 роках XIX ст., на українських землях, що перебували в складі Російської імперії, і на які поширювалась реакційна політика царизму фактично в усі царини суспільно-політичного та культурно-освітнього життя суспільства. Написана з використанням значної джерельної бази та з позицій досягнень сучасної української наукової думки монографія свідчить, що одним із головних, спрямованих на де-

націоналізацію українського народу, аспектів наступу імперського уряду була освітня сфера цього періоду вітчизняної історії. Наслідком протидії цим процесам став рух демократичних сил Лівобережжя та Слобожанщини, спрямований на збереження української мови в освітній галузі, на право розвитку народної освіти на українських етнічних землях. Цей рух, як свідчить дослідження, мав як легальний, так і нелегальний характер, він впливав не лише на педагогічно-освітянський напрям, а й переходив в суспільно-політичну площину. Автор справедливо відзначає, що поряд з різними формами протесту проти існуючого ладу розширювався та міцнів й освітній рух, що репрезентував рівень культурності та духовності українського соціуму.

У монографії висвітлено особлива роль у розвитку демократичних засад на українських землях певної організації системи освіти, утворення мережі державних та громадських закладів для розвитку дошкільної, шкільної та позашкільної мережі освітніх закладів. Привертає увагу дослідження діяльності тієї частини національно свідомої української інтелігенції, діячів освіти, яка впроваджувала ліберально-демократичні ідеї в освітню галузь, оскільки саме ця частина суспільства найдієвіше виступала за розвиток освітньої системи для широких верств населення. Саме завдяки діям громадівців, губернських й повітових земств, а також міських та сільських громад, як переконливо доводить В. Й. Борисенко, мережа народних початкових шкіл в 60 – 90-х роках XIX ст. дещо розширилась, вони мали певну матеріально-фінансову підтримку для належної організації навчального процесу, для придбання навчально-методичної літератури, підручників, посібників. Збільшилась кількість вчителів, розширилась мережа навчальних курсів для їх спеціальної підготовки.

Варто відзначити проведений автором аналіз характерних особливостей проведення реформи початкової школи як в Російській імперії в цілому, так й на теренах Лівобережної та Слобідської України, а також виявлені причини, що перешкоджали розвитку народної освіти. На підставі вивчення архівних джерел та сучасної історіографії, автором ґрунтовно проаналізовано різні типи початкових навчальних закладів в даному регіоні, а також досліджено навчальні програми, які діяли у цих установах, виявлено рівень забезпеченості навчальною та навчально-методичною літературою, підручниками, як учнів так і вчителів початкових шкіл. Певний інтерес становить вміщений в монографії відомості про педагогічні заклади

в містах Лівобережної України, що готували чи підвищували кваліфікацію кадрів учителів народних шкіл.

Висвітлюючи роль демократичних сил у боротьбі за шкільну освіту автор розкрив роль сільських і міських громад, радикально-демократично налаштованої інтелігенції щодо політики самодержавства в галузі шкільної освіти, а також висвітлив діяльність народників-учителів в освітній галузі досліджуваного періоду.

Окремий розділ присвячено виявленню ролі прогресивної інтелігенції в організації мережі закладів позашкільної освіти для дітей та дорослих в досліджуваному регіоні. Автором доведено, що саме з їх ініціативи та при безпосередній участі з'явились недільні школи, вечірні та повторні класи, народні бібліотеки, читальні, проводились народні читання. Цілком справедливим є висновок автора про важливу соціально-культурну та освітню роль закладів позашкільної освіти, що створювали умови для просвіти усім верствам населення. Засновані за участі демократично налаштованої української інтелігенції заклади позашкільної освіти сприяли підвищенню не лише освітнього рівня, але й національної свідомості та самосвідомості громадян.

У висновках монографії справедливо зазначено, що активна діяльність прогресивно-демократичних кіл українського суспільства певною мірою послаблювала антиукраїнську консервативно-реакційну політику уряду Російської імперії, а також сприяла поступовому піднесенню культурно-освітнього рівня українців, відчутному збільшенню кількості грамотних серед населення Лівобережжя та Слобожанщини, помітному зростанню національної свідомості громадян України як у 60-90-х роках XIX так і на початку XX століття.

Рецензована праця свідчить про актуалізацію дослідження проблем освітньої сфери в сучасній українській історіографії, а її текст відповідає новітній концепції розвитку історичного процесу в Україні. Наукове видання є важливою подією не лише для істориків й освітян, але й для вчителів історії, викладачів історії педагогіки, студентів, усіх, кого цікавлять питання української історії, освіти, педагогіки, бібліотечної справи.

Ківшар Таїсія Іванівна.
Візер Світлана Олександрівна

БІОГРАФІКА ТА НОВІТНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

Секція міжнародної наукової конференції «Еволюція структури та функцій бібліотекознавства під впливом сучасних інформаційних технологій»

6 жовтня 2010 р. за програмою роботи Міжнародної наукової конференції «Еволюція структури і функцій бібліотекознавства під впливом сучасних інформаційних технологій» відбулося засідання Секції «Біографіка і новітні інформаційні технології», що працювала на базі Інституту біографічних досліджень. До програми її роботи було включено доповіді 27 науковців і бібліотечних фахівців. Серед них: 2 доктори наук, професори, 14 кандидатів наук — працівники НБУВ, Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України, Київського національного університету культури і мистецтв, Одеської державної академії будівництва та архітектури, Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського, Державної наукової сільськогосподарської бібліотеки Національної академії аграрних наук України.

Учасники секційного засідання обговорили широке коло проблем, пов'язаних із досвідом вітчизняної біографіки, традиційним і новаторським у її розвиткові. Зокрема йшлося про: трансформацію об'єкта, форм, методів і результатів наукових студій; еволюцію творчої лабораторії біографістики (джерела, методи, дослідники); біографічну творчість на тлі ходи історії, зміни парадигм наукового мислення.

Вступним словом роботу Секції відкрив директор Інституту біографічних досліджень НБУВ кандидат історичних наук **Володимир Іванович Попик.** Свою доповідь «***Традиційне і новаторське в сучасній вітчизняній біографістиці***» він присвятив аналізові особливостей її розвитку в роки незалежності України, пов'язаних зі, значною мірою, «наздоганяючим» стосовно європейської та світової біографічної науки та видавничо-інформаційної практики, характером постановки і вирішення дослідницьких та організаційних за-

вдань. Зосередження на завданнях відродження в Україні майже згорнутих у попередні десятиліття історико-біографічних досліджень, поряд із досягненням значного прогресу у цій сфері, призвело також до певної консервації застарілих дослідницьких і організаційних підходів, романтичної ідеалізації героїв вітчизняної історії, розгляду їх життєвого шляху майже виключно у площині українського національного руху. У розвиткові довідкової біографічної справи за основу було прийнято застарілі моделі, давно переосмислені світовою біографістикою.

В. І. Попик докладно охарактеризував нові явища та тенденції у розвитку біографіки. У ній із кінця XX ст. більш сміливим став відхід істориків-біографістів від «лінійної», описової біографії. Посилилося прагнення до широких філософських узагальнень, синтезу різноманітних підходів, напрямів біографічної творчості, напрацьованих у попередні часи. Літературно-філософська та історична біографіка значно зблизилися між собою. З іншого боку — відбувається величезне розширення дослідницького поля — діапазону імен, введених до наукового та інформаційного обігу. Утвердився інтерес до біографій людей мало відомих, особливо — «рядових» учасників подій XX ст. Зростаючий інтерес до біографіки зумовив появу у всьому світі численних книжкових і журнальних біографічних серій. Це явище охопило також книжковий ринок України та Росії, значною мірою спільний. Величезні ресурси біографічних матеріалів різного формату створено медіакорпораціями, насамперед американськими (телеканали «Bio», «History»), та англійськими — «BBC». Їхня продукція транслюється у всьому світі. Її поширюють також через Інтернет і на дисках. Принципово новим явищем стало створення електронних енциклопедій і словників, віртуальних архівів, бібліотек, комплексних медійних Інтернет-ресурсів, що поєднують текстові, аудіо- та відеоматеріали. У світі набули особливого розвитку так звані «відкриті архіви», до яких матеріали постійно додаються з усіх боків, різними учасниками цього процесу: дослідниками, аматорами, видавцями, інформаційними корпораціями.

Завдяки цим новаціям світова біографіка, образно кажучи, величезним інформаційним потоком прийшла у кожен дім, причому у дуже різноманітних, розрахованих на різні аудиторії, формах. Постав феномен інтенсивного духовного спіл-

кування сучасної людини з представниками попередніх поколінь. В Україні у цьому плані дещо робиться, але, переважно, без участі серйозних фахівців, і не на тому рівні, який потрібен освіті, культурі, національно-патріотичному вихованню.

Провідний науковий співробітник Інституту біографічних досліджень НБУВ, кандидат історичних наук **Світлана Миколаївна Ляшко** у доповіді «***Джерельна база біографічних досліджень: загальне і особливе***» зробила спробу систематизації джерел за їхніми пізнавальними можливостями. Особливості джерелознавчих підходів у біографічному дослідженні, на думку дослідниці, визначаються тим, що обсяг джерельної бази, її склад, характер завжди визначаються метою, завданням і характером дослідження. Залежно від мети конкретного біографічного дослідження та пізнавальних завдань дослідник обирає пріоритетні за пізнавальними можливостями джерела і поєднує їх у комплекс джерел із наступною класифікацією та добором оптимальних методів використання. При цьому важливо пам'ятати, що обрані джерела пов'язані між собою предметом дослідження, співвідносяться між собою і можуть бути інтерпретованими за умов урахування їх системних зв'язків. При формуванні джерельної бази використовуються методи джерелознавчого аналізу та синтезу, відповідно до обраних видів джерел.

У доповіді «***Історіографія та джерельна база української бібліотекознавчої біографістики***» старший науковий співробітник Інституту біографічних досліджень НБУВ, доктор історичних наук, професор **Таїсія Іванівна Ківшар** зазначила, що розробка загальних теоретико-методологічних засад біографістики сприяє поглибленому дослідженню окремих її розділів і виокремленю певних наукових напрямів, що уможливлює розвиток дисциплін, становлення яких відбувається у результаті інтеграції біографістики з іншими науками. Так, на перетині з бібліотекознавством формується бібліотекознавча біографістика як розділ галузевої біографістики та напрям спеціального бібліотекознавства. Основним завданням бібліотекознавчої біографістики, на думку Т. І. Ківшар, можна вважати вивчення культурного феномену, яким є бібліотекознавча думка — дослідження ідей, теорій, системи поглядів науковців, здійснене в історичному дискурсі у контексті наукових біографій учених і розвитку гуманітарної науки. Бібліотекознавча біографістика розвивається в межах іс-

торичних наукових досліджень, що дає змогу прослідкувати еволюцію загальнонаукових і спеціальних концепцій дослідника, процес вироблення власної теоретико-методологічної позиції, здійснити оцінку значення наукового доробку, відповідно до кола наукових зацікавлень, виявити ступінь новизни наукових розробок, оцінку результатів наукової та творчої діяльності сучасниками та нащадками ідей історичного суб'єкта професійною спільнотою, проаналізувати вплив ученого на історико-бібліотекознавчі процеси, участь у практичних і наукових подіях, а також його моральні якості та місце у сучасній гуманітарній культурі. Доповідач зупинилась на проблемах еволюції бібліотекознавчої біографістики в контексті її історичного розвитку, наголосивши, що реконструкція з максимальною повнотою наукових біографій сприятиме розширенню та доповненню знань про еволюцію вітчизняного бібліотекознавчого процесу, різні його періоди, напрями, регіональні особливості, оскільки для вивчення бібліотекознавчої думки важливим є доробок вітчизняних науковців, які зробили суттєвий внесок у розвиток бібліотечної справи та бібліотекознавства, проте, в силу тих чи інших причин, не знайшли об'єктивного висвітлення. Повернення незаслужено забутих і замовчуваних за радянської доби фундаментальних праць українських бібліотекознавців сприятиме розбудові вітчизняної науки про бібліотеку, формуванню сучасних концепцій бібліотекознавчої думки, а також перспектив її розвитку впродовж XXI ст. Т. І. Ківшар звернула увагу присутніх на те, що на сьогодні створена значна джерельна база, що складається з документів особових фондів архівів, рукописних колекцій бібліотек, що містять важливі відомості про життєвий і творчий шлях особистості, записки, мемуари, щоденники, епістолярій, енциклопедії, спеціальні бібліотекознавчі періодичні видання, збірники наукових праць. На думку доповідача, подальшому розвиткові української бібліотекознавчої біографістики сприятиме підготовка довідкового біографічного видання, яким міг би стати «Словник українських бібліотекознавців». Його доцільно підготувати у традиційній книжковій та у електронній формі.

Старший науковий співробітник, учений секретар Інституту біографічних досліджень НБУВ, кандидат історичних наук **Надія Іванівна Любовець** у доповіді «***Інформаційні можливості давніх українських мемуарів***» відзначила, що

українська мемуаристика недостатньо представлена в сучасних електронних ресурсах як з погляду наукових розвідок, так і повнотекстових публікацій. На її думку, розпорошеність українських мемуарів по різних ресурсах, складність пошуку утруднює роботу з ними як науковцям, так і широкому читацькому загалові. Н. І. Любовець наголосила на особливій ролі мемуарної літератури у контексті тенденції сучасної історіографії до антропологічно орієнтованої соціальної історії, її персоналізації. Особливо цікавими, на її думку, є документи особового походження (до яких належать і мемуари) при вивчені давньої української історії, оскільки у них подано суб'єктивне осмислення певних історичних подій, життєвого шляху конкретно-історичної постаті, соціально-психологічна природа людських вчинків, мотивація дій і рішень. До найстаріших українських мемуарних творів, які дійшли до нас, на думку Н. І. Любовець, можна віднести: автобіографію з «Повчання» Володимира Мономаха (XII ст.); «Житіє і ходіння Данила» Данила Паломника (XII ст.); передмови та післямови до окремих видань (зокрема, Острозької «Біблії» (1581) Львівського «Апостола» (1574)); «Діаріуш або Денні записки» Дмитра Туптала (к. XVII – поч. XVIII ст.); автобіографічну повість Іллі Михайловича Турчиновського (поч. XVIII ст.); Діарії представників козацької старшини — Пилипа Орлика, Миколи Ханенка, Якова Марковича, Пилипа Борзаківського та Павла Ладинського. Н. І. Любовець зазначила, що давні українські мемуари є різножанровими (автобіографії, щоденники, подорожні нотатки), цікавими за соціальним статусом авторів. У них відображено дух часу, моральні засади суспільства в цілому, окремих його верств та осіб. Доповідач наголосила, що написання мемуарів є проявом особистісної та національної самототожності. На її думку, на часі є створення тематичної електронної колекції давніх українських мемуарів (їх реєстру та повних текстів) на порталі НБУВ.

Інтерес присутніх викликала доповідь старшого наукового співробітника Інституту біографічних досліджень НБУВ, кандидата історичних наук **Олега Миколайовича Яценка** «***Персональні бібліографічні покажчики — важлива складова у відтворенні життя і творчості українських діячів***». Доповідач розглянув становлення та шляхи розвитку української персональної бібліографії як складової частини біобібліографії. О. М. Яценко проаналізував найважливіші пра-

ці цього виду бібліографії — від першої «Каталокгус албо реєстр всех книг божественного Іоана Златоустаго архиепископа Константинопольского: который суть главы переведены и которые не переведены…», укладеної на території України російським князем А. М. Курбським у другій половині XVI ст., до сучасної найчисленнішої серії персональних бібліографічних покажчиків — «Біобібліографія вчених України», що з моменту започаткування й до сьогодні налічує близько 200 випусків. Особливу увагу О. М. Яценко приділив особливостям структури персональних бібліографічних покажчиків: їх поділу за будовою, способам розташування матеріалу та ін. Він зазначив, що упродовж останніх десятиліть в Україні спостерігається помітний інтерес до біобібліографічної продукції, а також стрімке зростання випуску персональних бібліографічних покажчиків, які популяризують діяльність та досягнення українських фахівців у різних галузях науки, літератури, освіти, виробництва, культури, громадської діяльності.

Старший науковий співробітник Інституту біографічних досліджень НБУВ, кандидат історичних наук **Наталя Петрівна Марченко** у доповіді «***Текст для дітей як форма самоусвідомлення суспільства шляхом діалогу поколінь***» розглянула біографічний текст для дітей як предмет історичного дослідження та форму самоусвідомлення та самореалізації суспільства, розкрила феноменологію тексту для дітей як структурно ідентичного християнській патристиці як в учительному (схоластично-дидактичному), так і в духовно перетворюючому форматі. Н. П. Марченко простежила трансформацію суспільного діалогу Духовних Отців і «дітей малих», Учителя і Учня, свідомої себе особистості та Творця у функціональні типи текстів, звернених до дітей. На прикладі українських видань для дітей останніх десятиліть доповідач розкрила шляхи, фактори та наслідки самоусвідомлення суспільства в процесі/спробі налагодження/відсутності діалогу поколінь, зокрема щодо вибудовування загальної «біографії» шляхом добору імен та інтерпретації життєписів відомих персоналій.

Ірина Вікторівна Валявко, старший науковий співробітник Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України, кандидат філософських наук у доповіді «***Архіви як творча лабораторія мислителя та важливе джерело біографічного дослідження (на прикладі приватних архівів Дмитра Чижевського)***» звернула увагу на те, що при написанні біографіч-

ної праці і, зокрема інтелектуальної біографії будь якої постаті, важливу роль грають архівні матеріали, що включають: листування, нотатки, автобіографії, незавершені праці тощо. Ще одним джерелом є творчий доробок особистості: опубліковані наукові праці, художні твори, витвори мистецтва тощо. Як і наскільки поєднуються ці джерела залежить від мети дослідження та методології, яку використовує дослідник. Проте під час дослідження завжди постає питання: що брати за основу аналізу творчості видатного мислителя? У цьому питанні також немає якогось сталого загально прийнятого канону, як не існує його і щодо вибору джерела чи методів дослідження. Насамперед, шлях дослідження і вибір джерела (або джерел) залежать від мети, яку ставить перед собою вчений і від предмету самого дослідження. Отже, під час біографічного дослідження відбувається синтез абстрактного та чуттєво-конкретного, біограф мусить поєднувати різні методи та методології і бути водночас і істориком, і філософом, і філологом, і культурологом. З одного боку це викликає певні труднощі для самого дослідника, бо вимагає від нього неабиякого знання з різних галузей гуманітаристики. Однак, з другого боку, такий підхід дозволяє охопити велике коло матеріалу і розглянути певний текст чи ідею або проаналізувати спадщину мислителя в широкому історико-культурному контексті і показати його на тлі доби. Прикладом такої роботи, що вимагає «широкого контексту», зазначила І. В. Валявко, для неї стала праця над створенням інтелектуальної біографії Дмитра Івановича Чижевського (1894–1977) — філософа та історика філософії, відомого славіста та дослідника духовної історії слов'ян, якого на сьогодні загально визнано одним із фундаторів історико-філософського українознавства. Він був цікавим мислителем та обдарованою й неординарною особистістю. Проте написання його інтелектуальної біографії достатньо складна робота, де треба враховувати багато різних деталей. Адже, по-перше, він працював у багатьох галузях гуманітаристики: філософії, філології, славістиці, історії культури і, навіть, астрономії. По-друге, вчений за життя достатньо часто змінював місце свого перебування (Україна — Росія — Україна — Польща — Німеччина — Чехо-Словаччина — Німеччина — Америка — Німеччина) і, відповідно, університети та коло знайомих — і все це не просто прослідкувати й охопити в одній праці. По-третє, його спадщина, яка стано-

вить понад тисячу праць, досі повністю не зібрана і не опублікована, взагалі вона мало вивчена і лише частково доступна українському читачеві. Тому, при дослідженні творчого доробку Дмитра Чижевського та написанні його біографії велику роль відіграють приватні архіви та бібліотеки вченого, що знаходяться в Німеччині в містах Галле та Гайдельберзі. І. В. Валявко відзначила, що враховуючи важливість архівних колекцій Дмитра Чижевського і, водночас, важкодоступність цього матеріалу для багатьох вчених, вона разом з іншим дослідником спадщини вченого — В. Янценом підготувала книгу «Дмитрий Иванович Чижевский. Избранное в трех томах. Т. 1. Материалы к биографии», яку було видано у 2007 р. у Москві в видавництві «Русский путь». Ірина Валявко зробила презентацію цього видання, яке складається з 7 частин та вміщує багато важливих документів з двох архівних колекцій Дмитра Чижевського. Серед них: автобіографії вченого, спомини самого Чижевського про різні періоди свого життя, вибрані автобіографічні листи, ювілейні та поминальні промови, рекомендаційні листи, рецензії на його роботи, теми лекцій та семінарів, які Чижевський читав в різних університетах, бібліографія вченого та інші матеріали. Велику частину книги займають спогади про Дмитра Чижевського його колег, друзів та учнів, більшість з цих спогадів було написано саме для цього видання.

У повідомленні наукового співробітника Інституту біографічних досліджень НБУВ, кандидата філологічних наук **Лесі Григорівни Реви** «***Регіональні біобібліографічні та довідкові видання — важливе джерело літературної біографіки***» зроблено спробу розкрити сучасний стан розвитку регіональних біобібліографічних та довідкових джерел літературної біографіки, зародження якої відноситься до І-ої половини XIX ст. На прикладі бібліотек Одещини та Житомирщини розкрито роль обласних і наукових універсальних бібліотек України у створенні біобібліографічної та довідкової інформації з проблем літературної біографіки, простежено еволюцію літературної біографічної інформації в регіонах.

Науковий співробітник Інституту біографічних досліджень НБУВ **Юлія Вікторівна Вернік** у виступі «***Блоги як новітнє джерело біографічної інформації повідомленні***» розглянула нове явище у сфері інформаційних технологій — он-лайнові щоденники (WebLogs або блоги), проаналізува-

ла історію їх виникнення та становлення, типологію, роль в особистому житті сучасної людини і суспільства. На думку Ю. В. Вернік, за домінуючою соціально-психологічною спрямованістю блоги можуть бути поділені на пізнавальні та переживальні, а також на такі, де автор: прагне до самовиявлення, спілкується або заробляє гроші. Серед проблем використання блогів у якості джерел біографічної інформації, виділено проблеми автентичності, фіксації та зберігання інформації, юридичної відповідальності та авторських прав. Ю. В. Вернік окреслено перспективи розвитку біографічної блогосфери у складі електронного «Українського національного біографічного архіву», створюваного Інститутом біографічних досліджень НБУВ.

Світлана Вікторівна Муріна, молодший науковий співробітник Інституту біографічних досліджень НБУВ у виступі «***Назви навчальних закладів — особливості організації даних в автоматизованій інформаційній системі «Український національний біографічний архів»***» розглянула особливості організації даних та проблемні питання наповнення слóвника «Навчальні заклади» в автоматизованій інформаційній системі Українського національного біографічного архіву. С. В. Муріною запропоновано можливий варіант технічного вирішення питання зміни назв навчальних закладів на основі застосування переважаючої (авторитетної) форми представлення найменування об'єкта. Створити запис для такої форми та систему посилань, яка дасть змогу зв'язати її з альтернативними та неправильними формами, допоможе використання UNIMARC/Authorities — Міжнародного комунікативного формату для авторитетних/нормативних записів. Використання цього формату дає можливість піднести інформаційний ресурс на рівень міжнародних стандартів.

Декілька виступів учасників секції було присвячено проблемам галузевої біографістики. Зокрема, науковий співробітник Інституту біографічних досліджень НБУВ, кандидат історичних наук **Олена Валентинівна Бугаєва** у повідомленні «***Новітні тенденції української музичної біографіки***» зазначила, що українська музична біографіка протягом останніх років здійснила рішучий крок уперед, розширивши географію та тематику видань, форми практичної реалізації та цільових призначень. Новітні тенденції полягають навіть не стільки у визначенні пріоритетних напрямів для дослідни-

ків, скільки у зміцненні самого біографічного руху і активізації процесів друкування біографічної продукції. Передусім, йдеться про фундаментальні багатотомні енциклопедичні видання («Історія української музики» у 6 тт., «Українська музична енциклопедія» у 6 тт., «Історія українського театру» у 3-х тт. (окремі томи вже вийшли, решта на базі Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України готується до друку); довідково-біографічні, бібліографічні і нотографічні видання («Українські диригенти», «Українські академічні та народні музиканти-інструменталісти», «Українські музикознавці», «Українські музичні педагоги», «Українські піаністи, «Українські вокалісти» тощо); монографії («Платон Майборода», 2008; «Левко Миколайович Ревуцький», 2009 тощо); тематичні збірки («Пам'яті академіка О. Костюка», 2003; «Леонтович і сучасна світова культура», 2003; «Микола Лисенко та українська композиторська школа», 2004; «Довженко в контексті своєї доби», 2005 тощо). Якісно нові підходи демонструє історичне музикознавство у розробці аналітико-методологічних підходів біографістики як науки, змістовному використанні документів архівної спадщини (передусім листування, щоденників, підготовлених митцем власноруч) як першоджерела, що розкриває неповторний світогляд і долю митця, невідомі та замовчувані факти його біографії (М. Копиця «Епістологія в лабіринтах музичної історії» (К., 2008. – 528 с. : іл.). В останні роки музикознавча думка скерувала інтереси персоналістики у бік нині діючих музикантів, започаткувавши проект творчих бесід з відомими композиторами і виконавцями. На основі публічних виступів одного з всесвітньовідомих композиторів, здійснених у Києві 2007 р., вийшла книга «Валентин Сильвестров. Дождаться музыки. Лекции-беседы…» (К. : Дух і Літера. – 2010. – 368 с. : іл.; компакт-диск). У межах XXI міжнародного фестивалю «Київ Музик Фест» 2010 було запропоновано новий тематичний проект «Зафільмоване мистецтво України», підготовлений на документальних біографічних матеріалах (здійснено показ кінофільмів про Б. Лятошинського, К. Данькевича, Г. Майбороду, А. Філіпенка).

Віктор Юрійович Соколов, кандидат історичних наук, доцент, в. о. заступника директора з наукової роботи Державної наукової сільськогосподарської бібліотеки Національної академії аграрних наук України у виступі ***«Розвиток біо-***

графістики в історико-наукознавчих дослідженнях з аграрних наук у діяльності ДНСБ НААН України» проаналізував особливості становлення та розвитку біографістики в галузі аграрних наук та ознайомив присутніх із досвідом історико-наукознавчих і біобібліографічних досліджень зазначеної бібліотеки та інших українських академічних структур.

Старший науковий співробітник сектору наукознавства Центру історії аграрної науки ДНСГБ НААН України, кандидат історичних наук **Алла Сергіївна Білоцерківська** зробила історіографічний аналіз опублікованих джерел, що безпосередньо або частково стосуються постаті одного з відомих в Україні вчених-аграріїв професора А. Г. Терниченка (1882–1927), який у свій час зробив значний внесок у розвиток вітчизняної сільськогосподарської науки та освіти.

Наталія Анатоліївна Стельмах, науковий співробітник Державної наукової педагогічної бібліотеки України ім. В. О. Сухомлинського ***«Біобібліографічна серія «Академіки НАПН України» як важливе джерело інформаційно-бібліографічного забезпечення розвитку педагогічної науки»*** ознайомила присутніх із досвідом діяльності ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського з підготовки біобібліографічних покажчиків серії «Академіки НАПН України», висвітлила науково-методичні та практичні засади підготовки цих видань, їхній зміст та структуру, місце у сучасних педагогічній і психологічній науках, освіті та практиці.

Повідомлення наукового співробітника НБУВ, кандидата історичних наук **Тетяни Анатоліївни Якубової *«Північне Причорномор'я, фортеця Очаків в історичних біографіях І. Мазепи та Карла XII: за матеріалами фондів НБУВ»*** було присвячене висвітленню деяких аспектів біографій І. Мазепи, Карла XII у період перебування їх на теренах України за матеріалами французького, польського фондів Інституту рукопису НБУВ.

Тетяна Іванівна Котенко, аспірантка НБУВ у повідомленні ***«Становлення П. С. Морачевського як педагога, письменника, книгознавця (у зв'язку з особистістю І. Г. Кулжинського»*** висвітлила ранній період педагогічної та творчої діяльності П. С. Морачевського (1828–34), простежила роль І. Г. Кулжинського у становленні особистості молодого Морачевського.

У повідомленні **Наталі Петрівни Стронської,** аспірантки Київського національного університету культури і мис-

тецтв йшлося про творчі взаємини українських бібліографів Я. Ф. Головацького та С. І. Пономарьова з їх російським колегою В. І. Межовим. Зазначено, що на основі надісланих зі Львова Я. Ф. Головацьким книг, російський бібліограф на сторінках першого українського журналу «Основа» опублікував три бібліографічні покажчики, присвячені Україні, а С. І. Пономарьов написав схвальну рецензію на п'яте та шосте доповнення до систематичного каталогу А. Ф. Базунова, автором якого був В. І. Межов.

Науковий співробітник НБУВ **Маріетта Артемівна Стельмашева** на основі «Щоденника» Марії Башкирцевої (виданий у Франції 1892 р.), що зберігається серед франкомовних книг Сектору організації фонду іноземної літератури Відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ, розповіла про життя й творчу діяльність талановитої художниці, яка народилася в Україні, але прожила більшу частину життя у Франції.

У межах програми роботи біографічної секції було проведено презентацію нових видань Інституту біографічних досліджень НБУВ. Доктор історичних наук, професор Т. І. Ківшар представила підготовлену нею книгу документів і матеріалів **«Леся Петлюра. Народе мій, улюблений... »** (Київ, 2009). Кандидат історичних наук С. М. Ляшко ознайомила присутніх зі своєю монографією **«Українські біографічні довідкові видання XIX-XX століття: історичні та теоретико-методичні засади»** (Запоріжжя, 2010). В. о. директора Інституту біографічних досліджень НБУВ кандидат історичних наук В. І. Попик представив черговий, шостий випуск наукових праць інституту **«Українська біографістика»** (Київ, 2010).

Результатом зацікавленого обговорення стану сучасної української біографіки в контексті інформаційних потреб суспільства було виокремлення проблем, розв'язання яких вимагає наполегливої творчої співпраці науковців, педагогів і упорядників інформаційних ресурсів: визначення пріоритетів в розвитку української біографіки та біографістики; створення єдиних науково-методологічних засад розробки біографічних інформаційних ресурсів та методики їх наповнення.

Надія Іванівна ЛЮБОВЕЦЬ,
Володимир Іванович ПОПИК

УКРАЇНСЬКА БІОГРАФІКА: ДОСВІД, СУЧАСНІ ЗДОБУТКИ, ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Сьомі Біографічні читання, присвячені 60-річчю від дня народження засновника і першого директора Інституту біографічних досліджень НБУВ доктора історичних наук, професора Віталія Сергійовича Чишка (1951–2003)

8 червня 2011 р. у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського відбулися організовані Інститутом біографічних досліджень НБУВ спільно з Українським біографічним товариством Сьомі Біографічні читання, присвячені пам'яті засновника і першого директора Інституту біографічних досліджень НБУВ доктора історичних наук, професора Віталія Сергійовича Чишка, якому у 2011 р. мало виповнитися 60 років.

Читання є традиційним щорічним науковим зібранням дослідників-біографістів, де обговорюються теоретичні та методичні проблеми розвитку біографічних досліджень, біобібліографії; стан і завдання висвітлення у історико-біографічній та культурологічній літературі життєвого та творчого шляху видатних діячів України минулих століть. Як і у попередні роки, у роботі Біографічних читань взяли участь науковці Інституту біографічних досліджень та інших підрозділів НБУВ, академічних інститутів, викладачі вищих навчальних закладів міст України.

У вступному слові директор Інституту біографічних досліджень кандидат історичних наук **Володимир Іванович Попик** зазначив, що сучасний стрімкий зліт біографічних досліджень і публікацій, зростання загального інтересу до біографічного знання стали можливими насамперед завдяки незалежності України, 20-річчя якої відзначається у цьому році. У новій суспільно-політичній, духовній атмосфері стало можливим повернення з небуття забутих імен співвітчизників, переоцінка цінності, в результаті якої вітчизняній історії повернуті її людські виміри. У роки незалежності по справжньому розкрилися або здобули нове дихання особистості неординарні — і

молоді, і зрілого, і старшого віку. Таким був і незабутній для всіх дослідників-біографістів Віталій Сергійович Чишко, 60-річчя від дня народження якого ми відзначаємо. Йому належить значний внесок у розвиток теоретичних і методичних засад сучасної вітчизняної біографіки. В. С. Чишко, попри всі труднощі, вмів згуртовувати своєю вірою людей навколо себе і навколо справи.

Доповідь «***Досвід, сучасні здобутки та перспективні завдання української біографістики***» **В. І. Попик** присвятив аналізу взаємозв´язку традицій, досвіду, сучасних здобутків, завдань і перспектив майбутнього розвитку біографічних досліджень в Україні. Він наголосив на необхідності відходу від заполітизованості біографічних публікацій, яка подекуди спостерігається, завданнях створення засобами біографіки дійсно всеохоплюючого «колективного портрету» нації. Продовження поділу співвітчизників на «своїх» і «ворогів» є абсолютно несумісним з європейською традицією, з завданнями справді глибокого осмислення минулого, консолідації нації, загальнонаціонального порозуміння.

Сучасному біографісту, наголосив В. І. Попик, важливо розкривати особу у всій багатоплановості, різнобічності інтересів і виявів, у внутрішніх суперечностях, часто — у роздвоєності політичного, національного, культурного самовизначення, у еволюції поглядів і переконань, бо лише так можна показати складність руху українців у пошуку самих себе. Важливо пам´ятати, що в українському минулому було чимало неординарних особистостей, які не сприймали українську ідею і саму мову українську. Але всі вони — наші співвітчизники. Старорусини, москвофіли на Західній Україні та подібні до них на Наддніпрянщині — ідейні течії усередині самого українського громадянства. У цьому слід розібратися, пояснити різні бачення України у людей, доводячи на фактичних матеріалах, що прибічники різних політичних і мовно-культурних орієнтацій при всьому тому залишалися українцями за глибинними рисами світогляду, звичками, колом спілкування.

Необхідно більше вивчати та застосовувати європейський і світовий досвід. Причому, не у його поверхових зразках «масової» біографічної продукції, а на рівні здобутків університетської науки та діяльності провідних видавництв. Особливо важливо відслідковувати, що з´являється нового, насамперед, у зв´язку з розвитком електронних ресурсів. Є чимало свідчень

того, що сучасне електронне середовище справляє зворотній вплив і на культуру книжкової біографіки.

Із великим інтересом була зустрінута учасниками Біографічних читань доповідь першого заступника Голови Українського інституту національної пам'яті доктора історичних наук, професора **Володимира Володимировича Кривошеї** «***Біограми української козацької старшини у генеалогічних дослідженнях: досвід і проблеми***». Автор присвятив її проблемам взаємозв´язків біографічних і генеалогічних досліджень у сучасних умовах, можливостям використання генеалогії у загальноісторичних дослідженнях. В. В. Кривошея продемонстрував значення вивчення родовідних зв´язків основних груп козацької еліти для осмислення складних перипетій політичної історії України, козацької доби. Доповідачем було зроблено акцент на проблемі недостатньої кількості на сьогоднішній день біографічних досліджень, присвячених козацькій старшині України XVII–XVIII ст. В. В. Кривошея наголосив, що найбільш слабо представлені у національній історіографії біографії козацької старшини рівня полкового та сотенного, що пов'язане, насамперед, із відсутністю достовірної джерельної бази для подібних досліджень. Краще на сьогодні представлені біограми генеральної старшини України, зокрема гетьманів. Доповідач зазначив, що польська історіографія ще у XIX ст. вичерпала питання стосовно своїх діячів. Це вимагає, на його думку, пошуків оптимального вирішення даної проблеми, насамперед, пошуку репрезентаційних джерел.

Доктор історичних наук, старший науковий співробітник Інституту біографічних досліджень НБУВ **Таїсія Іванівна Ківшар** у доповіді «***Історіографія української бібліотечної біографіки (XX – поч. XXI ст.)***» зосередила увагу на завданнях розвитку галузевої біографіки та біобібліографії (зокрема, бібліотекознавчої), її інституціалізації. Доповідачем висвітлено специфіку бібліотекознавчої біографіки як дисципліни, що розвивається на перетині біографіки та галузевого бібліотекознавства, зроблено спробу виявлення її особливостей, тенденцій та напрямів розвитку. Проаналізовано види біографічних текстів про бібліотекознавців і діячів бібліотечної справи, дослідників інших галузей знань, частина життєвого шляху яких була присвячена бібліотечній діяльності. Розглянуто наукові та науково-популярні біографії, біограми. Т. І Ківшар зосередила увагу також на формуванні біоісторіографії у бібліотечній біографістиці, проблемах розширення джерельної бази досліджень.

Кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Інституту біографічних досліджень НБУВ **Світлана Миколаївна Ляшко** у доповіді «***Деякі міркування з приводу історії розвитку вітчизняної біографістики***» зазначила, що в контексті розвитку сучасних історико-біографічних досліджень, зміни філософської та методологічної парадигм біографіки, посилення тенденцій до міждисциплінарності й інтегративності сучасного гуманітарного знання, суттєвого значення набувають проблеми формування адекватного новим вимогам понятійного апарату біографістики. Феномен біографічного жанру полягає у тому, що на нього працюють різні дисципліни: історія, соціологія, психологія, культурна та соціальна антропологія, лінгвістика, семіотика тощо. Він є синтезом специфічних прийомів і методів, понять багатьох наук. У цьому ряду особливе місце займають соціологія та філософія. Тому, з виходом біографістики на міждисциплінарний рівень із особливою гостротою постала проблема адаптації дисциплінарного понятійно-категоріального інструментарію біографістики із суміжними науками. У цьому контексті обґрунтованість понятійного апарату дає змогу більш предметніше визначити діапазон проблемного поля досліджень, пріоритети у відборі відповідних методологічних засобів, прийомів і методів. С. М. Ляшко наголосила важливість виокремлення у понятійному апараті конкретної наукової дисципліни базового поняття, яке б чітко окреслювало її предметну галузь і ураховувало її відмінність від предметних галузей інших наук. В Україні в галузі біографічних досліджень використовуються два близьких за семантикою терміни — «біографіка» та «біографістика». В цілому вони віддзеркалюють саме зміст спеціальності історичної науки. Ситуація, що склалася, і наукові пошуки свідчать, що ці поняття знаходяться у стані відповідного розвитку та потребують уточнення їхнього змісту, структури, форми предметної галузі, що описуються ними. Певного уточнення, на думку, С. М. Ляшко потребують також поняття «біографія», «біографічне письмо», «біографічна література», «життєпис», «історія життя», «біографічний жанр», «біографічний наратив», «біограма», «біографічне дослідження», «біографічна інформація», «біоісторіографія» та інші.

Надія Іванівна Любовець — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, учений секретар Інституту біографічних досліджень НБУВ, у доповіді «***Основні тенденції розвитку західно-української мемуаристики у кінці XIX ст. –***

першій третині XX ст.» зазначила, що у XIX ст., в умовах національного відродження, українська мемуаристика вийшла за межі суто літературної праці та стала культурно-історичним явищем. Цей час позначений і розвитком досліджень мемуарного жанру. Розроблялися методологічні засади мемуаристики як наукової дисципліни. Були визначені основні критерії еволюції, історичні етапи, соціальна функція та суспільне значення мемуарів, розроблено систему їх класифікації. Одночасно мемуаристика заявила про себе як в площині публікацій зразків давніх українських мемуарів, так і широким представленням мемуарів сучасників. Першими дослідниками вітчизняної спогадової літератури на західноукраїнських землях були вчені-історики, бібліографи та літературознавці: Іван Калинович, Осип Назарук, Іван Кревецький, Іван Крип'якевич, Іван Огієнко, В'ячеслав Заїкин, Володимир Дорошенко, Андрій Чайковський, Ілько Борщак, Дмитро Дорошенко, Олександр Барвінський. Всі вони були і авторами спогадів. Н. І. Любовець наголосила, що не зважаючи на велику кількість мемуарів, що з'явилися на Західній Україні у зазначений період, писання мемуарів не стало загальною практикою і не вийшло за межі окремих груп (інтелігенції та священників). Авторами мемуарів була найбільш національно-орієнтована та соціально активна частина українського суспільства.

Тему мемуаристики продовжила у своєму повідомленні «***Мемуаристика як джерело дослідження біографій діячів українського національно-демократичного руху II пол. XIX ст.»*** **Ольга Василівна Березовська** — молодший науковий співробітник Інституту архівознавства НБУВ. Дослідниця наголосила, що мемуари залишаються одним із найважливіших джерел біографічних відомостей про громадівців, необхідних для висвітлення їх політичної, культурницької, просвітницької діяльності, побутового життя і, врешті решт, у деяких випадках є єдиними згадками про ту чи іншу особистість. О. В. Березовська виокремила основні види мемуарних праць, серед яких спогади-некрологи, анкети, автобіографії, котрі якнайповніше висвітлюють образи багатьох осіб, дозволяють глибше зрозуміти їх думки, настрої, мрії, почуття та сподівання, містять таку інформацію з життя персоналії, яка більше ніде не містилася та могла бути втраченою назавжди.

Завідувач науково-бібліографічним відділом Національної бібліотеки України для дітей **Наталя Олександрівна Гажаман**

у повідомленні «***Біобібліографічні видання провідних бібліотек України для дітей: здобутки, тенденції, перспективи***» розкрила специфіку біобібліографічної діяльності бібліотек для дітей, окреслила типологічні й жанрові особливості посібників, зорієнтованих як на юних читачів різних вікових груп, так і організаторів дитячого читання та осіб, професійно пов'язаних із літературою для дітей та юнацтва, простежила зміни в персонологічній складовій краєзнавчої бібліографії та співставила сучасні біобібліографічні посібники з підготовленими в радянський час. Також доповідач оглянула найцікавіші біобібліографічні видання, підготовлені провідними українськими бібліотеками для дітей упродовж останнього десятиліття, зокрема, знакову для галузі серію біобібліографічних нарисів «Дитячі письменники України» (заснована 2009), розділ «Золота колекція дитячої літератури» в електронному рекомендаційному покажчику «Природа і людина» та ін. Н. О. Гажаман наголосила, що нині достовірна науково виважена біографічна інформація щодо життя та творчості осіб, професійно пов'язаних із літературою для дітей і юнацтва та дитячим читанням, фактично відстежується й акумулюється лише у системі бібліотек для дітей.

Натомість, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту біографічних досліджень НБУВ **Наталя Петрівна Марченко** у виступі «***Новітня художня біографіка для дітей: стан, тенденції, перспективи***» висвітлила історію становлення та типові риси художньої біографіки для дітей в Україні та на основі аналізу сучасних українських дитячих біографічних серій — «Життя видатних дітей» («Грані-Т»), «12+» («Зелений пес»), «Апріорі – дітям» («Апріорі»), «Українська сила» («Видавництво Старого Лева»), що супроводжувався змістовною комп´ютерною презентацією — розглянула роль і місце біографіки для дітей у формуванні єдиного поля історичної свідомості українського суспільства. Н. П. Марченко наголосила, що у виданнях цього типу все ще панують соціокультурні стереотипи часів бездержав'я, чому сприяє значна їх комерціалізація та відсутність належної уваги з боку суспільства й держави. Також було відзначено, що активна участь учених-біографістів, зокрема доповідача, в підготовці, рецензуванні та громадському обговоренні біографіки для дітей і спеціалізованих біобібліографічних посібників (зокрема, нарисів «Дитячі письменники України») дає змогу з часом виправити ситуацію.

Олена Валентинівна Бугаєва — кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту біографічних досліджень

НБУВ у повідомленні «***Музично-біографічні довідкові видання України***» зазначила, що вітчизняна довідкова музична біографістика представлена нині порівняно невеликою кількістю видань. Створені в Україні музично-довідкові біографічні видання не укладаються у загально прийняту періодизацію довідкової біографістики. Її музична галузь характеризується своєю особливою історією, специфікою функціонування у вітчизняному соціокультурному просторі, розуміння яких можливе лише за відмови від механічного (калькового) перенесення процесів державницьких і суспільно-політичних на сферу музичного мистецтва. Водночас, розмаїття імен українських музикантів — композиторів, виконавців, диригентів, педагогів — представлено на сторінках багатьох енциклопедій, біографічних і біобібліографічних словників і покажчиків минулого сторіччя, виданих, як в Україні, так і в СРСР. Проте, окремого загального словника, присвяченого українським музикантам, до сьогодні немає, оскільки протягом сторіч їхні імена замовчувалися, вони самі знаходились у власній країні у творчій резервації, а знання про них суттєво деформувалося. Лише за здобуття Україною незалежності стало можливим аналітично-критичне осмислення фактів життєдіяльності чисельного загалу обдарованих українських митців, широка популяризація біографічного знання у вигляді тематичних довідників, зокрема тих, що були репрезентовані протягом 2003–05 рр. академічною наукою: «Українські диригенти», «Українські музичні педагоги», «Українські музикознавці», «Українські піаністи», «Українські вокалісти». Їхні імена ввійшли до Української музичної енциклопедії у 5 томах, підготовленої вже на початку XXI ст. в Інституті мистецтвознавства, фольклористики та етнології НАН України імені М. Т. Рильського.

Головний бібліограф науково-бібліографічного відділу Національної парламентської бібліотеки України **Наталія Володимирівна Казакова** у повідомленні «***Журнал "Кіно" (1925–33) як джерело біографічної інформації про діячів радянської культури***» зазначила, що цей журнал становить виключний інтерес для дослідників-біографістів. Він друкував статті відомих діячів української культури і науки: М. Бажана, І. Белзи, О. Балла, Ю. Яновського, О. Довженка, В. Поліщука, О. Влизька, М. Ірчана, В. Г. Кричевського, Г. Тасіна, М. Семенка, Д. Фальківського. Завдяки зусиллям відомих художників: О. П. Довженка, Ф. С. Красицького, М. І. Івасюка, М. М. Глухова,

К. Г. Болотова, В. В. Дев'ятніна, Ю. П. Кривдіна, Г. М. Пустовійта журнал був багато ілюстрованим виданням.

Проблемам укладання біобібліографічних словників були присвячені виступи **Елли Стьопченко** та **Валентини Кононенко** та **Наталі Абдулаєвої. Елла Миколаївна Стьопченко —** кандидат історичних наук, молодший науковий співробітник Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України у повідомленні «***Укладання біобібліографічного довідника "Дослідники історії та культури німців України (кінець XVIII – початок XXI ст.)***» ознайомила учасників читань із планами підготовки серії біобібліографічних довідників, яка буде поділена на хронологічні та тематичні підрозділи: Дослідники історії німців: 1) Півдня України, 2) Волині; 3) Галичини та Закарпаття. Об'єктом першого довідника виступає історія вивчення німецькомовного населення Півдня України. В основу укладання біобібліографічного довідника передбачається покласти матеріали спеціального комплексного дослідження історіографії проблеми німецького населення Півдня України, що з'явилося 2010 р. у формі дисертаційної роботи автора.

Валентина Олексіївна Кононенко — завідувач науково-бібліографічного відділу Національної парламентської бібліотеки України та **Наталя Іванівна Абдулаєва —** працівник цього самого відділу ознайомили присутніх із досвідом підготовки та видання біобібліографічного довідника «Українські бібліографи» (Вип.1–2, К., 2008–10).

Науковий співробітник Інституту біографічних досліджень НБУВ **Юлія Вікторівна Вернік** у науковому повідомленні «***Деякі кількісні характеристики презентованості персоналій в УБА: Літера А***» зазначила, що нею було досліджено представленість персоналій в Українському біографічному архіві за хронологічними, територіальними критеріями та сферами життєдіяльності. Проведений статистичний розподіл і порівняльний аналіз дають змогу апробації результатів у інтернет-просторі для визначення значущості персоналій, дозволяють більш повно дослідити національну та культурно-історичну спадщину та порівняти епохи та місцевості в контексті духовної та прикладної діяльності визначних осіб.

Молодший науковий співробітник Інституту біографічних досліджень НБУВ **Світлана Вікторівна Муріна** у науковому повідомленні «***Біографічні матеріали про діячів України в***

Інтернет-просторі: огляд вітчизняних сайтів» проаналізувала структуру вітчизняних веб-сайтів, що містять біографічні матеріали про діячів України. На її думку, величезна швидкість, із якою з'являється, розповсюджується, трансформується та застаріває інформація в Інтернетсередовищі, обумовлює необхідність моніторингу подібних ресурсів спеціалістами, з метою пошуку потенційно важливої та корисної інформації.

Низка наукових доповідей і повідомлень учасників читань була присвячена висвітленню окремих етапів і напрямів діяльності визначних українських діячів.

У доповіді **Віктора Степанович Прокопчука —** доктора історичних наук, професора, директора наукової бібліотеки Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка «***Бібліотечна і бібліографічна діяльність І. І. Огієнка в Україні та на еміграції***», було проаналізовано вплив книгознавчих, бібліотекознавчих поглядів професора І. І. Огієнка на діяльність у 1918–20 рр. фундаментальної бібліотеки Кам'янець-Подільського державного українського університету та створених ним книгозбірень у еміграції. В. С. Прокопчук наголосив, що досвід, здобутий І. І. Огієнком у процесі створення університетської бібліотеки в Кам'янці-Подільському знайшов своє позитивне відображення на формуванні українських бібліотек у Тарнові, єпархіальних книгозбірень у Холмі (Польща) та Вінніпезі (Канада). Залучення нових архівних документів дало змогу авторові ввести до наукового обігу відомості про створення в Тарнові «Бібліотеки Кам'янець-Подільського державного українського університету на еміграції», вперше опублікувати Положення про бібліотеку та Правила користування нею. Зафіксовані у низці наукових праць, нормативних актів (положеннях, статутах, правилах) бібліотекознавчі ідеї професора Івана Огієнка (митрополита Іларіона) засвідчують, що він завжди вважав бібліотеку важливим науково-пізнавальним, культурно-освітнім закладом.

Творчій спадщині І. І. Огієнка було присвячене також наукове повідомлення **Тетяни Володимирівни Бишової —** молодшого наукового співробітника Інституту біографічних досліджень НБУВ «***Біографії українських діячів історії та культури у працях Івана Огієнка***». Доповідач зазначила, що І. Огієнка можна вважати одним із основоположників української біографістики, оскільки в його працях було запроваджено ті методичні засади, якими й нині послуговується біографічна нау-

ка. Зокрема, у праці вченого «Історія українського друкарства» неабияку увагу приділено основним етапам життєвого шляху діячів книговидавничої справи, опис яких є невід'ємною частиною історико-культурного контексту певної доби. Біографії друкарів у І. Огієнка (автор виділяє життєписи в окремі розділи) розкривають суто особистісні, людські вияви, а також побут, родинні відносини та професійну діяльність, засвідчуючи той факт, що особистісна та суспільна сфери життя людини розвиваються паралельно, впливаючи одна на одну, є невіддільними, взаємопов'язаними.

Кандидат історичних наук, заступник директора Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства **Микола Володимирович Горбатюк** у доповіді «***Одеський період життя і діяльності Андрія Ніковського: документи до біографії***» висвітлив роль діяча у справі культурно-просвітницького розвою на півдні України на початку XX ст., детально розглянув питання, пов'язані з навчанням А. Ніковського у 5-й одеській гімназії та на історико-філологічному факультеті Новоросійського університету, а також із роботою у одеських жіночих гімназіях — Е. Вісковатової і О. Белен-де-Баллю. Значну увагу доповідач приділив співпраці А. Ніковського із товариством «Просвіта» в Одесі та єдиною на той час щоденною україномовною газетою «Рада».

Кандидат філологічних наук, науковий співробітник Інституту біографічних досліджень НБУВ **Леся Григорівна Рева** у повідомленні «***Український літературознавець, бібліограф Павло Попов: нова сторінка біографії***» зосередила увагу на матеріалах ученого з питань усної народної творчості, давньої української літератури, творчості Григорія Сковороди, Тараса Шевченка.

Маргарита Олександрівна Кривенко — кандидат історичних наук, науковий співробітник Львівської національної наукової бібліотеки імені Василя Стефаника, виступила з повідомленням «***Українські приватні бібліотеки Галичини міжвоєнного періоду крізь призму біографій їхніх власників***», у якому розглянула біографію власника книгозбірні як важливий інструмент для наукової реконструкції її історії та складу. Дослідниця простежила впливи рівня освіти, особистих контактів, місця у суспільній ієрархії на шляхи формування (комплектування) зібрання; кола зацікавлень, суспільно-політичної та професійної діяльності на особливості складу та змісту іменної бібліотеки;

обставин і життєвих періодів на місцезнаходження книгозбірні та її долю: зміну власників, переміщення, втрати фонду тощо. Доповідач наголосила, що ці та інші чинники яскраво характеризують українську бібліотечну мережу Галичини зазначеного періоду, левова частка якої припадає на приватні колекції українських діячів (М. Грушевського, А. Шептицького, Й. Сліпого, М. Залізняка, М. Чубатого та багатьох більш чи менш знаних постатей).

На жаль, через об´єктивні причини чимало науковців не змогли прибути у цьому році до Києва для участі у роботі Біографічних читань. До Програми були включені доповіді науковців із Білорусі (**В. М Лебедзевої,** старшого викладача Гомельского державного університету імені Франциска Скорини та **А. Л. Кіштымаў,** кандидата історичних наук, викладача Інституту підприємництва і парламентаризму у Мінську — «***Біографія М. В. Довнар-Запольского як наукова проблема і приклад міжнародного співробітництва дослідників***»); зі Львова (**О. І. Гриб,** кандидата історичних наук, доцента кафедри гуманітарних та суспільних дисциплін Галицького інституту імені В'ячеслава Чорновола — «***Співпраця Олександра Барвінського та Михайла Драгоманова***»); Одеси (**С. В. Кучеренко** — старшого викладача кафедри українознавства Одеської державної академії будівництва та архітектури «***Українознавчі виміри наукової і творчої спадщини Юрія Липи***»); Запоріжжя (**С. Г. Іваницької,** кандидата історичних наук, доцента кафедри українознавства Запорізького інституту економіки та інформаційних технологій — «***Історико-біографічна проблематика в спадщині Петра Стебницького***»); групи викладачів і науковців Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, де сформувався знаний в Україні колектив дослідників-біографістів, науковий пошук якого зосереджений на постатях діячів українського національного руху: **Ю. Р. Древніцького,** кандидата історичних наук, асистента кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії — «***Володимир Старосольський — соціал-демократичний діяч другої половини 1920-х – 1930-х рр.***»; **А. Б. Кліша,** кандидата історичних наук, асистента кафедри стародавньої та середньовічної історії— «***Біографічні аспекти наукової діяльності К. Студинського***»; **О. В. Ятищук**, кандидата історичних наук, доцента цієї ж кафедри — «***Нобелівський лауреат з Тернопільщини Шамунь Йосеф Агнон***»; **Л. В. Костюк,** канди-

дата історичних наук, доцента кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії — «***О. Кандиба-Ольжич: основні аспекти громадсько-політичної та наукової діяльності***»; **Т. В. Лахманюк**, кандидата історичних наук, асистента цієї ж кафедри — «***Громадсько-політична діяльність Івана Горбачевського***»; **Н. Лубкович,** аспірантки — «***Діяльність Євгена Храпливого в НТШ (30–40-і рр. XX ст.)***»; **А. З. Цаля**, головного спеціаліста відділу інформації та використання документів Державного архіву Тернопільської області — «***Політична діяльність В'ячеслава Будзиновського (кін. XIX — поч. XX ст.)***»; Дрогобича (**О. Блашків**, кандидата філологічних наук, доцента Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка — «***Дмитро Чижевський і європейська славістика (на основі архівних матеріалів 1930–60-х рр.***»).

Організатори Біографічних читань, із розумінням ставлячись до труднощів, які перешкоджають участі у них багатьох науковців, сподіваються на продовження плідної співпраці з усіма ентузіастами біографічних досліджень і готові опублікувати наукові статті, підготовлені на основі заявлених у програмі Сьомих Біографічних читань доповідей і повідомлень у черговому випуску продовжуваного збірника наукових праць «Українська біографістика».

Надія Іванівна ЛЮБОВЕЦЬ,
Володимир Іванович ПОПИК

НАШІ АВТОРИ

БУГАЄВА Олена Валентинівна — кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту біографічних досліджень НБУВ (Київ).

ВАЛЯВКО Ірина Вікторівна — кандидат філософських наук, старший науковий співробітник Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України, науковий співробітник УВАН у США (Київ).

ГАВРИЛЮК Надія Оксентіївна — доктор історичних наук, старший науковий співробітник Інституту археології НАН України (Київ).

ГАЛЯРНИК Надія Романівна — бібліотекар Наукової бібліотеки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ).

ГЕНЕРАЛЮК Леся Станіславівна — кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України (Київ).

ГНАТЕНКО Людмила Анатоліївна — кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник Інституту рукопису НБУВ (Київ).

ГОРБАТЮК Микола Володимирович — кандидат історичних наук, заступник директора Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства (Київ).

КІВШАР Таїсія Іванівна — доктор історичних наук, професор, старший науковий співробітник Інституту біографічних досліджень НБУВ (Київ).

КОБУТА Лариса Петрівна — кандидат політичних наук, доцент кафедри політології Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника (Івано-Франківськ).

КОТЕНКО Тетяна Іванівна — аспірант Національної бібліотеки україни імені В. І. Вернадського (Київ).

КУЧЕРЕНКО Світлана Володимирівна — старший викладач кафедри українознавства Одеської державної академії будівництва та архітектури (Одеса).

ЛЮБОВЕЦЬ Надія Іванівна — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, учений секретар Інституту біографічних досліджень НБУВ (Київ).

ЛЯШКО Світлана Миколаївна — кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Інституту біографічних досліджень НБУВ (Київ).

МАРЦЕНЮК Руслана Орестівна — кандидат історичних наук, науковий співробітник юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ).

МАРЧЕНКО Наталія Петрівна — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту біографічних досліджень НБУВ (Київ).

ПОПИК Володимир Іванович — кандидат історичних наук, перший заступник генерального директора НБУВ, директор Інституту біографічних досліджень НБУВ (Київ).

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

ВБУ — Всенародна Бібліотека України при Всеукраїнській Академії наук у м. Києві.
ВР ЛНБ — Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника.
ВР НБУВ — Відділ рукописів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.
ВУАН — Всеукраїнська академія наук.
ГДА СБУ — Галузевій державний архів Служби безпеки України.
ДАМО — Державний архів Миколаївської області.
ДАОО — Державний архів Одеської області.
ЕСУ — Енциклопедія сучасної України.
ИОРЯС — Известия отделения русского языка и словесности Академии наук.
ІР НБУВ — Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.
КДА — Київська духовна академія.
КДІК — Київський державний інститут культури.
КНУКМ — Київський національний університет культури та мистецтв.
НАН — Національна академія наук.
НБУВ — Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.
НКО УРСР — Народий комісаріат освіти УРСР.
НПБУ — Національна парламентська бібліотека України.
НТШ — Наукове товариство імені Т. Г. Шевченка.
ОР БАН — Отдел рукописей Библиотеки Академии наук России.
РГИА — Российский государственный исторический архив.
РУП — Революційна Українська Партія.
СПФ — Санкт-Петербургский филиал.
УАН — Українстка академія наук.

УАПЦ — Українська автокефальна православна церква.
УБС — Український біографічний словник.
УКП — Українська комуністична партія.
УНІК — Український науковий інститут книгознавства.
УНР — Українська народна республіка.
УСДП — Українська соціал-демократична партія.
УСДРП — Українська соціал-демократична робітнича партія.
ХДНБК — Харківська державна наукова бібліотека імені В. Г. Короленка.
ЦДІАК України — Центральний державний історичний архів України (м. Київ).
ЦДІАЛ України — Центральний державний історичний архів України (м. Львів).
ЦДМАЛМ — Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України.
ЦНБ — Центральна наукова бібліотека.
ЧИОНЛ — Чтения Исторического общества Нестора-Летописца.
ЧІМ — Чернігівський історичний музей імені В. В. Тарновського.

ЗМІСТ

Від Редакційної колегії 3

Теоретичні і методичні проблеми біографічних досліджень

Попик В. І. Досвід першого десятиліття діяльності Інституту біографічних досліджень НБУВ на тлі розвитку сучасної біографістики..... 7

Ляшко С. М. Джерельна база біографічних досліджень: загальне і особливе 27

Любовець Н. І. Українська мемуаристика XII–XVIII ст.: біографічна складова..... 51

Ківшар Т. І. Українська бібліотечна біографіка XX – поч. XXI ст.: етапи й тенденції розвитку 98

Марченко Н. П. Соціокультурні стереотипи в новітній українській біографіці для дітей..... 149

Біографічні та генеалогічні розвідки

Гнатенко Л. А., Котенко Т. І. Пилип Семенович Морачевський — український просвітитель середини XIX ст., педагог, письменник, перекладач, книгознавець 175

Горбатюк М. В. Андрій Ніковський як активний діяч українського товариства «Просвіта» та Українського клубу в Одесі (1906–1912 рр.) 191

Кобута Л. П. Володимир Левинський: віхи громадсько-політичної біографії 208

Марценюк Р. О. Арсен Річинський: від лікаря до релігійного діяча..... 222

Історія і культура крізь призму біографіки

Генералюк Л. С. Вплив культурної аури садиб українського дворянства на картину світу Тараса Шевченка 237

Кучеренко С. В. Іван та Юрій Липи у культурному та політичному житті України (наприкінці XIX – у першій половині XX ст.) 248

Джерела біографічних досліджень

Валявко І. В. Архіви та бібліотеки Дмитра Чижевського як творча лабораторія мислителя та важливе джерело біографічного дослідження …… 264

Галярник Н. Р. Творча діяльність Гната Хоткевича (із архівних матеріалів іменного фонду професора В. Т. Полєка в книгозбірні Наукової бібліотеки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника) 280

Бібліографія, рецензії, інформація

Гаврилюк Н. О. Довідкова біографістика як новий крок у становленні вітчизняної історичної науки [Ляшко, С. М. «Українські біографічні довідкові видання : XIX–XX ст. : історичні та теоретико-методичні засади". – Запоріжжя : Дике поле. 2010. – 286 с.]..... 295

Ківшар Т. І., Візер С. О. Нове видання з історії освіти в Уукраїні [Борисенко, В. Й. Боротьба демократичних сил за народну освіту в Україні 60-90 років XIX ст. / вид. 2-е, перероб. і доп. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – 161 с.]..... 301

Секція «Біографіка і новітні інформаційні технології»..... 304

Сьомі Біографічні читання «Українська біографіка: досвід, сучасні здобутки, перспективи розвитку»…… 316

Наші автори 328

Умовні скорочення 330

CONTENTS

From Editorial board……. 3

Theoretical and methodical problems of biographic researchers

Popik V. I. Experience of the first decade of Institute of Biographical Researches NBUV activity against the background of modern biographical science development..... 7

Liashko S. M. Source base of biographical researches: general and special..... 27

Lubovets N. I. Ukrainian memoiristics of XII–XVIII centuries: biographical component 51

Kivshar T. I. Ukrainian library biography study of 20th – beginning of 21st century: development stages and tendencies..... 98

Marchenko N. P. Socio-cultural stereotypes in recent Ukrainian biography study for children 149

Biographical and genealogical prospecting

Gnatenko L. A., Kotenko T. I. Pylyp Semenovich Morachevskiy – Ukrainian enlightener of the middle of 19th century, pedagogue, writer, translator, bibliognost 175

Gorbatyuk M. V. Andrew Nikovskiy as an active participant of Ukrainian association "Prosvita" and Ukrainian club in Odessa (1906 – 1912) 191

Kobuta L. P. Volodymyr Levinskiy: milestones of civil and political biography 208

Martsenyuk R. O. Arsen Richynskiy: from doctor to religious figure 222

History and culture through the prism of biography study

Generalyuk L. S. Influence of cultural aura of Ukrainian gentlefolk's country seats on Taras Shevchenko's world view (separate remarks) 237

Kucherenko S. V. Ivan and Yurii Lypa in cultural and political life of Ukraine (at the end of 19th century – in the first half of 20th century) 248

Sources of biographical researches

Valyavko I. V. Dmitriy Chizhevskiy's archives and libraries as the speculator's creative laboratory and an important source of biographical research 264

Galyarnyk N. R. Gnat Hotkevich's creative work (from archive materials of Professor V.T. Polek's personal fund in book depository of Carpathian National University named after V. Stefanik scientific library) 280

Bibliography, reviews, information

Gavrilyuk N. O, Liashko S. M. «Ukrainian biographical reference publications: 19th – 20th centuries: historical and theoretical and methodical principles». – Zaporizhzhya: Dyke pole. 2010. – 286 p..... 295

Kivshar T. I., Vizer S. O. Borisenko V. J. Struggle of Democratic Forces for public education in Ukraine, 60-90 years of the nineteenth century. / ed. Second, revised and add. – K. : Publisher of the National Pedagogic University Dragomanov, 2011. – 161p. 301

Section «Biography study and recent information technologies» 304

The Seventh Biographical Readings «Ukrainian biography study: experience, modern achievements, developmental perspectives» 316

Our authors 328

Conditional shortenings 330

До уваги авторів

1. Загальні вимоги

1.1. Редакція приймає статті за адресою:

01601, МСП, Київ-31, вул. Володимирська, 62. Інститут біографічних досліджень НБУ імені В. І. Вернадського.

Контактні телефони: 288-13-84, 239-65-12.

E-mail: ssn@nas.gov.ua

1.2. Видання здійснює такі публікації: наукові статті, біографічні нариси, біобібліографічні довідки, спогади, короткі повідомлення, матеріали конференцій, бібліографія, рецензії.

У певному конкретному випуску один автор має право надрукувати тільки одну самостійну статтю.

1.3. Мова видання — українська (в окремих випадках — російська, польська чи англійська).

1. 3. Д о редакції подається:

1.3.1. Рекомендація відповідної наукової установи або 2 учених зі ступенем до друку;

1.3.2. Відредагований і погоджений із редколегією текст статті, записаний на дискеті у форматі редактора WORD (розмір аркуша — А4; гарнітура — Times new roman (CYR); кегль — 14; відстань між рядками — 1,5; інтервали, поля: ліве — 2,5 см, праве — 1,5 см, верхнє — 2 см, нижнє — 2 см) та два екземпляри роздруку з неї;

1.3.3. Ілюстративний матеріал (фото, малюнки тощо) має бути придатним для копіювання та супроводжуватися відповідною анотацією (легендою) з зазначенням джерела (друкована праця, архівна справа, музейна експозиція тощо) та його місця знаходження.

1.3.4. Резюме двома додатковими мовами (див. п. 2.7) — 2 примірники.

1.3.5. Колонтитули.

2. Обов'язкові складові статті

Відповідно до вимог ВАК, оригінальна стаття має такі необхідні елементи:

2.1. Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

2.2. Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми та на які спирається автор;

2.3. Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;

2.4. Формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

2.5. Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

2.6. Список літератури;

2.7. Анотація (мовою оригіналу статті) та резюме (російською та англійською мовою для україномовних статей; українською та англійською — для російськомовних);

2.8. Ключові слова (до п'яти);

2.9. Колонтитули.

3. Оформлення рукопису, обсяг, послідовність та розташування складових статті

3.1. Обсяг рукопису наукової статті (з урахуванням малюнків, таблиць і підписів до них, анотацій, резюме, списку літератури) — не більше 25 сторінок друкованого тексту (40 000 знаків), оглядів — до 10 сторінок (16 000 знаків), рецензій — до 3 сторінок (5 000 знаків), коротких повідомлень — до 2 сторінок (3200 знаків).

Рукописи більшого обсягу до розгляду лише після попереднього узгодження з редколегією.

3. 2. Послідовність друкування окремих складових наукової статті має бути такою:

- УДК — зліва над назвою статті;
- Прізвище та ініціали автора (авторів) мовою статті, вчений ступінь і посада;
- Назва наукової установи (зокрема відділу, кафедри, де виконано дослідження);
- Повна поштова адреса (за міжнародним стандартом), телефон та e-mail для співпраці з авторами;
- Назва статті (повинна точно віддображати зміст дослідження, бути короткою (в межах 9 повнозначних слів), містити всі ключові слова);
- Анотація (стисла характеристика змісту статті) подається мовою оригіналу та російською мовою, міститиь не більше 50 повнозначних слів і передує (окремим абзацем) основному тексту;
- Ключові слова (не більше п'яти);
- Текст статті, список літератури;
- Резюме (прізвище та ініціали автора (авторів), на-

зва наукової установи, повна поштова адреса установи, назва статті, слово «Резюме» («Summary»), текст резюме (виклад основних положень і висновків статті: проблеми, суть дослідження, одержані результати), ключові слова) подається англійською мовою) .

3.3. Стаття повинна бути підписана автором (або авторами).

3.4. Автор несе повну відповідальність за достовірність наданої інформації та правильність наведених у роботі відомостей (особові дані, написання назв тощо).

4. Мовне оформлення тексту

4.1. Автори несуть повну відповідальність за бездоганне мовне оформлення тексту відповідно до чинного Правопису, зокрема, за дотримання сучасної української наукової термінології, написання прізвищ, власних назв тощо.

4.2. Латинські терміни та іншомовні назви й поняття подаються латиницею. За першого вживання у дужках слід обов'язково вказати український відповідник поняття, для назв і цитат — назвати автора та джерело перекладу (або зазначити — «в перекладі автора»).

Латинські назви виділяються курсивом, автори — звичайним шрифтом.

4.3. Часто повторювані у тексті словосполучення та назви доречно скоротити. Слова і словосполучення скорочуються відповідно до: ДСТУ 3582–97 «Скорочення слів в українській мові у бібліографічному описі. Загальні вимоги і правила» (К. : Держстандарт України, 1998) та ГОСТ 7.12.93. «Библиографическая запись. Сокращения слов на русском языке. Общие требования и правила». Абревіатури за першого вживання обумовлюють у дужках — Інститут біографічних досліджень (далі — ІБД) .

4.4. Всі згадувані в тексті прізвища мають упродовж усього тексту супроводжуватися обов'язковим додаванням або обох ініціалів особи, або її повного імені (за винятком тих, чиї повні дані на сьогодні не відомі).

При першому згадуванні наведення вичерпної інформації про особу (повне прізвище, ім'я, по-батькові, псевдо, роки народження та смерті) — обов'язкове (за винятком побіжного перерахування авторів статей тощо, коли достатньо вказати ініціали чи ім'я).

4.5. Усі застарілі історичні, географічні, суспільно-політичні тощо назви обов'язково мають супроводжуватися вказівкою на їхнє сучасне написання — вул. Леніна (нині — вул. Незалежності), або — с. Ажани (нині — в межах м. Білгорода-Дністровського), чи — Обласна фізіотерапевтична лікарня в м. Миронівка (з 1976 р. — Міська водолікарня м. Миронівка).

4.5. Усі додаткові відомості оформлюються у вигляді зносок унизу сторінки чи у вигляді Додатків.

4.6. Посилання на джерела — та літературу подаються у порядку їхньої появи у тексті (зокрема, у зносках і Додатках) у квадратних дужках цифрами, кожна з яких відповідає лише одній позиції в прикінцевому списку джерел і літератури. За потреби через кому подається інформація про конкретні сторінки чи аркуші тощо — [4, с. 4–7] чи [7, ар. 3 зв.]. Перелік джерел подається через крапку з комою чи коротке тире — [4; 8; 24], [6–12].

5. Джерела та література

5.1. Прикінцевий список джерел і літератури має бути оформлений відповідно до правил, викладених у статті О. М. Яценка «Вимоги до бібліографічного оформлення праць Інституту біографічних досліджень: варіанти та відмінності», надрукованій у третьому випуску збірника «Українська біографістика» (К., 2005) та у відповідності до вимог ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання (ГОСТ 7.1-2003, IDT)» (К. : Держстандарт України, 2007).

5.2. Список може містити тільки назви праць, на які посилається автор. Рекомендовані списки, переліки тощо можуть бути оформлені як Додаток (значні за обсягом) чи згадуватися в зносках як уточнення.

5.3. Назви праць у прикінцевому списку розташовуються у порядку цитування в тексті чи за абеткою.

6. Прикінцеві зауваги

6.1. Редколегія має право редагувати текст статей та підписів до них, погоджуючи остаточний відредагований варіант із автором.

6.2. Редколегія може відхиляти рукописи, якщо вони не відповідають вимогам збірника, або переносити їх в інше число, узгодивши це з автором.

6.3. Рукописи статей, прийняті до публікування, авторам не повертаються та не рецензуються.

Наукове видання

Українська біографістика
Biographistica Ukrainica

Collection of scientific papers is dedicated to theoretical and methodical principles of biographical science of our country as a separate special historical discipline, historical experience, modern problems, tendencies and perspectives of development of Ukrainian and global biography study and bio-bibliography, issues of forming electronic bio-bibliographical resources, covering life and creative development of prominent men of Ukrainian science, art and culture.

It is meant for scientists, pedagogues, students and postgraduate students of higher educational institutions, employees of museum, archival and library institutions, local historians.

Збірник наукових праць

Випуск 8

головний редактор: Ківшар Таїсія Іванівна,
відповідальний редактор: Марченко Н. П.
редактори: Горшкова Н. І., Матвійчук Л. О.
коректор: Красовська Н. М.
оригінал-макет: Вернік Ю. В.

Підписано до друку
Формат 60x84x16. Гарнітура BookAnt. Друк офсетний
Умовн. друк. арк. 24,76. Обл.-вид.арк. 25,12. Наклад 300. Зам № .

Надруковано в науково-видавничому центрі
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.
03039, Київ, пр-т 40-річчя Жовтня, 3.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів продукції
ДК № 1390 від 11.06.2003 р.